

Тетяна СЕМИГІНА

Ольга СТОЛЯРИК

НОВЕ ОБЛИЧЧЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ТА ПІДХОДИ

Тетяна СЕМИГІНА

Ольга СТОЛЯРИК

**НОВЕ ОБЛИЧЧЯ
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
*СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ТА ПІДХОДИ***

Таллінн - 2025

УДК 364.378

Рецензентки

Лілія Клос

*докторка педагогічних наук, професорка
(Національний університет «Львівська політехніка»)*

Оксана Кравченко

*докторка педагогічних наук, професорка
(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)*

Ганна Слозанська

*докторка педагогічних наук, професорка
(Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка)*

**Рекомендовано до друку Вченою Радою
факультету педагогічної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 85(6) від 25 червня 2025 року)**

Семигіна, Т. & Столярик, О. (2025).

**Нове обличчя соціальної роботи: сучасні теорії та
підходи.** Таллінн: Teadmus. 524 с.

ISBN 978-9916-752-32-6

У посібнику системно розглянуто ключові теорії та концепції соціальної роботи, що розвивалися протягом XX–XXI століть. Представлено еволюцію поглядів від психосоціальних та сімейних підходів до сучасних концепцій імпауерменту, резиліентності, травмоінформованої та екосоціальної роботи, а також вплив цифровізації та квантового мислення на професію.

Посібник буде цікавим науковцям, практикам соціальної роботи, здобувачам вищої освіти за спеціальністю «Соціальна робота» та всім, хто прагне осягнути сучасні концепції у соціальній сфері.

© Семигіна Т., Столярик О., 2025

ISBN 978-9916-752-32-6

ЗМІСТ

Вступ: Чому важливо розвивати та вивчати теорії соціальної роботи?	5
Розділ 1: Теоретичні витоки соціальної роботи у XX столітті	13
1.1. Поняття «теорія соціальної роботи»	13
1.2. Огляд основних підходів та концепцій, що вплинули на соціальну роботу	21
Розділ 2: Формування власних теорій соціальної роботи у XX столітті	31
2.1. Психосоціальний підхід у соціальній роботі	31
2.2. Сімейна терапія	63
2.3. Моделі, орієнтовані на вирішення проблеми	109
2.4. Системно-екологічна теорія	131
2.5. Інтегрований, біопсихосоціальний підхід	163
Розділ 3: Нові теорії та концепції соціальної роботи у XX–XXI століттях	180
3.1. Концепція імпаурменту	180
3.2. Підхід, орієнтований на сильні сторони клієнта	196
3.3. Концепції резилієнтності та соціальна робота	223

3.4. Травмоінформована соціальна робота	259
3.5. Концепція мобілізації громади	292
3.6. Радикальна соціальна робота	312
3.7. Феміністична соціальна робота	333
Розділ 4: Майбутнє соціальної роботи: виклики та перспективи	354
4.1. Концепція сталого розвитку та соціальна робота	354
4.2. Розвивальна модель соціальної роботи	373
4.3. Екосоціальна (зелена) соціальна робота	396
4.4. Цифровізація та соціальна робота	422
4.5. Квантове мислення та соціальна робота	453
Використані джерела інформації	472
Предметний покажчик	519

➔ ВСТУП

Чому важливо розвивати та вивчати теорії соціальної роботи?

*«Немає нічого практичнішого
за гарну теорію»*

Роберт Кірхгоф (1824-1881), німецький фізик

«Теорія — це коли все відомо, але нічого не працює. Практика — це коли все працює, але ніхто не знає чому. Ми поєднуємо теорію і практику: нічого не працює, і ніхто не знає чому» — жарт, приписуваний Альберту Ейнштейну.

Якщо ви коли-небудь ловили себе на думці *«Навіщо мені ця вся теорія? Я ж хочу просто допомагати людям»*, — то ви не одні. Цю фразу чули викладачі соціальної роботи у всьому світі. Але ось у чому іронія: саме «просто допомогти» без теоретичного розуміння часто виявляється зовсім не просто. Без теорії — ми як лікар без діагнозу, архітектор без креслень або сапер без карти мінного поля.

Наразі соціальна робота як професія та академічна дисципліна пройшла довгий шлях трансформації. Вона почала від практичної базової допомоги нужденним людям і дійшла до розвитку складних теоретичних підходів, що забезпечують її сучасний багатовимірний характер. У ХХІ столітті соціальна робота стикається з новими викликами: технологічними змінами, збройними та політичними конфліктами, масштабними міграційними процесами, зростанням глобальної нерівності, кліматичною та іншими кризами.

У першому міжнародному визначенні соціальної роботи, ухваленому Міжнародною федерацією соціальних працівників та Міжнародною асоціацією шкіл соціальної роботи в 2001 році, зазначалось: «Використовуючи *теорії поведінки людини* та *теорії соціальних систем*, соціальна робота здійснює втручання у сферу взаємодії людей з їхнім оточенням» (Семигіна, 2021¹). Тобто вже тоді було окреслено важливість використання соціальними працівниками теоретичних знань для розуміння складних взаємозв'язків між індивідом, суспільством та середовищем.

Глобальне визначення соціальної роботи, яке було схвалено тими ж міжнародними професійними організаціями у 2014 році, вже по-іншому змальовує теоретичні підвалини фаху:

«Підкріплена *теоріями соціальної роботи, соціальними і гуманітарними науками, а також місцевими знаннями* **соціальна робота** залучає людей і структури для вирішення життєвих проблем та підвищення добробуту» (IFSW & IASSW, 2014)ⁱⁱ.

По суті, йдеться як про те, що у соціальної роботи є власні теорії, про що не згадувалось у першому визначенні, так і про важливість опертя на широкі спектр наукового знання, а не лише на соціологічні та психологічні теорії, а також важливість врахування традиційного знання та культурного контексту. У новому визначенні виразно наголошено на багатовимірному характері теоретичних основ соціальної роботи. Це підкреслює її здатність інтегрувати різні джерела знань, дає змогу розширити теоретичний арсенал фаху, а також сприяє глибшому розумінню складних соціальних проблем у їхньому культурному та історичному контекстах.

Особливий акцент на «місцевих знаннях» свідчить про визнання важливості локальних практик та традицій для розробки ефективних втручань, які враховують специфіку конкретних спільнот. Це означає, що соціальна робота не лише спирається на універсальні наукові концепції, а й адаптує їх до реальних потреб людей з огляду їхньої культурний, соціальний та економічний контексти.

Крім того, включення в глобальне визначення фаху згадки про гуманітарні науки та власні теорії засвідчує ав-

тономність та зрілість соціальної роботи як окремої професійної дисципліни. Соціальна робота сьогодні не лише інтегрує знання інших галузей, а й далі розвиває власні теоретичні підходи, які відповідають її унікальним цілям та завданням.

Таким чином, еволюція визначення соціальної роботи від 2001 до 2014 року відображає прогрес фаху — від вузького фокусування на психологічних та соціальних системах до ширшого, міждисциплінарного та культурно чутливого підходу. Це засвідчує необхідність подальшого розвитку теорій соціальної роботи, які можуть стати базою для інновацій у практиці та підготовці фахівців.

Тут слід зауважити, що в соціальній роботі теорії подекуди мають погану репутацію. Здається, що вони створені лише для того, щоб ускладнити життя студентам і відволікти практиків від «справжньої роботи». Але соціальна робота — це не магія. Це не натхнення у стилі «я відчуваю, що цьому клієнту треба саме арттерапія». Це сфера, де ціна помилки може бути надто високою — для клієнта, громади й самого фахівця.

Наявність власних теоретичних основ допомагає соціальній роботі утвердитися як незалежній професії. Це сприяє усвідомленню важливості професійної ролі та підвищує довіру до соціальних працівників як до фахівців.

Теорії дозволяють структурувати практичний досвід соціальної роботи, виявляти закономірності та сприяти формуванню передового досвіду, який може бути впроваджений у практику.

Студентам, які опановують фах «Соціальна робота», важливо розуміти значення теоретичних основ для ефективної професійної діяльності. Теорії не лише забезпечують основу для аналізу та розв'язання складних соціальних проблем, а й формують критичне мислення, необхідне для роботи в умовах постійних змін.

Засвоєння теорій дозволяє студентам:

- ✓ *Розвивати аналітичні навички.* Теоретичні моделі допомагають глибше зрозуміти причини та наслідки соціальних явищ, оцінювати ситуації та приймати обґрунтовані рішення.
- ✓ *Застосовувати різноманітні підходи.* Володіння теоретичними знаннями відкриває можливість використовувати адаптивні методи роботи, враховувати унікальні потреби кожного клієнта чи спільноти.
- ✓ *Вдосконалювати практичні навички.* Теорії структурують практику, надають соціальним працівникам інструменти для планування, реалізації та оцінювання втручань.

- ✓ *Підтримувати етичні стандарти.* Теоретичні знання допомагають розуміти соціальну справедливість, права людини та етичні аспекти роботи, забезпечують баланс між інтересами клієнтів, суспільства та професії.

Зрештою, вивчення та застосування теорій соціальної роботи формує базу для професійного зростання та розвитку. У світі, де соціальні виклики стають дедалі складнішими, соціальна робота потребує висококваліфікованих фахівців, здатних мислити стратегічно, діяти впевнено та впроваджувати інноваційні рішення.

Мета цього посібника — допомогти майбутнім фахівцям зрозуміти основні теорії та підходи, які формують основу сучасної практики соціальної роботи, а тим, хто вже практикує соціальну роботу, розширити власні знання.

Перший розділ аналізує теоретичні підходи, що заклали основи соціальної роботи у XX столітті. У ньому розглянуто вплив антропологічних, філософських концепцій, теорій людської поведінки та класичних соціальних теорій, які сприяли формуванню практичної та теоретичної бази соціальної роботи.

Другий розділ досліджує еволюцію теорій соціальної роботи, зокрема таких підходів, як соціальна робота, зосереджена на завданні, наснаження, концепція «людина-в-середовищі».

У третьому розділі викладено основні сучасні підходи, такі як орієнтація на сильні сторони клієнта, концепція резиліентності, травмочутливі втручання, мобілізація громади. Також розглянуто радикальну та політичну соціальну роботу як відповідь на сучасні виклики.

Останній розділ окреслює перспективи соціальної роботи в умовах глобальних змін. Тут аналізуються концепції екосоціальної (зеленої) соціальної роботи, цифрової соціальної роботи з інтеграцією технологій, а також зв'язку квантового мислення та соціальної роботи.

Ми не забули і про вправи. У кожному розділі — завдання, які допоможуть «оживити» теорію: застосувати, обговорити, іноді — поставити під сумнів. Ці вправи орієнтовані передусім на аудиторний формат навчання, але більшість із них легко адаптуються до онлайн-курсу, тренінгів, супервізійних зустрічей чи самостійного опрацювання.

Така структура посібника, на нашу думку, дозволяє простежити розвиток соціальної роботи як теоретичної та практичної дисципліни, демонструє її адаптивність до нових викликів та здатність до інновацій, дає змогу побачити живий зв'язок теоретичного матеріалу із професійною реальністю.

Отже, далі – в цій книжці теорія. Можливі побічні ефекти — легке здивування, раптове просвітлення та небажання більше сприймати соціальну роботу як щось «само

собою зрозуміле». І якщо вам, після опанування всього матеріалу, все ще здаватиметься, що в соціальній роботі все інтуїтивно, значить ви просто ще не натрапили на ситуацію, де інтуїція відмовила. Або на клієнта, який «ламає систему». Або на ситуацію, де «добрі наміри» дали зовсім не добрий результат. І саме тоді ви починаєте шукати... теорію і ми вам порадимо повернутися до нашої книжки знову.

Тетяна Семигіна

(докторка політичних наук, магістерка соціальної роботи)

Ольга Столярик

(докторка філософії із соціальної роботи)

Травень 2025 року

➔ РОЗДІЛ 1

Теоретичні витоки соціальної роботи у XX столітті

1.1. Поняття «теорія соціальної роботи»

Соціальна робота вважається прикладною академічною дисципліною, яка поєднує теоретичні знання з практичною діяльністю, спрямованою на поліпшення якості життя індивідів, сімей та громад. Завдяки цьому поєднанню соціальна робота посідає унікальне місце з-поміж інших дисциплін, оскільки прагне не лише до пояснення соціальних явищ, а й до впровадження змін у суспільстві.

Для розуміння сутності «теорії соціальної роботи» спершу необхідно звернутися до базового поняття «теорія».

«Філософський енциклопедичний словник» подає двояке визначення теорії:

- 1) **у широкому розумінні** як особливу сферу людської діяльності та її результатів, яка включає в себе сукупність ідей, поглядів, концепцій, вчень, уявлень про об'єктивну діяльність, протистоїть практиці як пред-

метно-чуттєвій діяльності і водночас перебуває з нею в органічній єдності;

- 2) **у власному розумінні** як форму вірогідних наукових знань, що дає цілісне і систематичне уявлення про закономірності та сутнісні характеристики об'єктів (Шинкарук & Йолон, 2002ⁱⁱⁱ).

Протиставлення теорії та практики має глибокі історичні корені, які сягають античної філософії. Одним із перших, хто звернув увагу на розмежування між цими двома поняттями, був **Платон** (428–348 до н.е.). У його філософії теорія, яка походить від грецького слова *θεωρία* (споглядання), мала піднесений статус, оскільки вона пов'язувалася з пізнанням вічних ідей та істини. Практика ж належала до сфери чуттєвого світу, який, за Платоном, був мінливим і вторинним порівняно зі світом ідей.

Арістотель (384–322 до н.е.), учень Платона, хоча й поділяв високе значення теорії, розробив більш збалансований підхід. Він виділив три види знань: теоретичне, яке спрямоване на пізнання істини; практичне, що стосується дій і пов'язане з етикою та політикою; та поетичне, орієнтоване на створення нових речей. У Арістотеля теорія та практика хоча і відрізнялися за своєю метою, не сприймалися як протилежності, а радше як взаємодоповнювальні аспекти людської діяльності.

У середньовіччі, під впливом теології, теорія ототожнювалася зі спогляданням Бога та вважалася найвищою формою людської активності, тоді як практичні справи, зокрема ремесла чи землеробство, розглядалися як нижчі. Лише з початком Нового часу акценти почали зміщуватися. **Френсіс Бекон** (1561–1626) підкреслював значення емпіричного досвіду та практичного використання знань, стверджуючи, що «знання — це сила». На противагу йому **Рене Декарт** (1596–1650) наголошував на значенні раціонального мислення та теоретичного аналізу. Таким чином, у Новий час почала формуватися концепція, за якою теорія та практика не протиставлялися одна одній, а почали сприйматися як взаємопов'язані.

Суттєвий внесок у розуміння діалектики теорії та практики зробив **Карл Маркс** (1818–1883). Він наголошував, що теорія повинна служити практиці, а її цінність перевіряється здатністю впливати на реальність. Його знаменита теза — «філософи лише по-різному інтерпретували світ; але справа полягає в тому, щоб змінити його» — ілюструє прагнення до інтеграції цих двох аспектів.

У ХХ столітті американський філософ **Джон Дьюї** (1859–1952) розвинув цю ідею в межах прагматизму. Він бачив теорію як інструмент вирішення практичних проблем, а практику — як джерело для вдосконалення теоретичних уявлень. Таким чином, сучасна наука все частіше трактує теорію та практику не як антагоністів, а як елемен-

ти єдиного циклу: теорія формує практичну діяльність, а практика, своєю чергою, уточнює й збагачує теорію.

У сучасному світі теорію розуміють як систематизовану сукупність знань, яка пояснює певні явища та процеси, використовуючи концепти, категорії та закономірності. Теорія не є статичною — вона постійно розвивається у відповідь на емпіричні відкриття та зміни у світоглядних парадигмах.

Наприклад, у природничих науках теорії, зазвичай, формуються на основі ретельного аналізу даних та слугують для передбачення майбутніх явищ, як це демонструє теорія відносності Альберта Ейнштейна (1879–1955) чи теорія еволюції Чарльза Дарвіна (1809–1882).

У суспільних науках теорії часто відображають багатогранність соціальної реальності, зокрема взаємодію індивідів, груп та інститутів. Водночас теорія не замикається в межах абстрактного мислення: вона прагне знайти застосування у реальному світі, особливо у прикладних дисциплінах.

При цьому теорія має бути адаптивною та відкритою до критики, щоб залишатися актуальною у змінних умовах.

Теорія — це систематизована сукупність знань, яка пояснює певні явища чи процеси, використовуючи концепції, закономірності та категорії. Вона спрямована на пізнання істини, прогнозування подій та розробку методів впливу на реальність.

Основні характеристики теорії:

1. **Системність**: теорія формує цілісну картину явища, з'єднуючи окремі елементи в логічно впорядковану структуру.
2. **Пояснювальна функція**: теорія відповідає на питання «чому» і «як» відбуваються ті чи інші процеси.
3. **Прогностична функція**: вона допомагає передбачати майбутній розвиток подій.
4. **Обґрунтованість**: базується на наукових дослідженнях, емпіричних даних або логічних висновках.
5. **Можливість перевірки**: її ідеї можуть бути піддані тестуванню через дослідження.

Отже, у сучасному світі теорія є не лише способом систематизації знань, а й ключовим інструментом для вирішення практичних завдань, що об'єднує минулий досвід, сучасні дослідження та перспективи майбутнього розвитку. Її цінність визначається здатністю пояснювати складні явища, відкривати нові горизонти пізнання та пропонувати ефективні шляхи впливу на реальність.

Теорія соціальної роботи є специфічною підгалуззю загальної теорії, яка зосереджена на дослідженні механізмів та методів допомоги людям у подоланні життєвих труднощів. Вона включає в себе концептуальні основи, які пояснюють природу соціальних проблем, описують роль соціальних працівників, їхні інструменти впливу та методи втручання.

Теорії допомагають:

- пояснювати,
- описувати,
- планувати,
- надавати допомогу,
- оцінювати результат

Основними завданнями теорії соціальної роботи є формування цілісного розуміння соціальних процесів, розробка моделей практичної допомоги та оцінка їхньої ефективності.

У контексті соціальної роботи **теорія** — це модель, яка пояснює поведінку людей, соціальні процеси та механізми втручання для досягнення змін. Вона служить інструментом для розуміння соціальних проблем і розробки ефективних методів роботи з людьми.

Визначення «теорії соціальної роботи» часто охоплює інтеграцію міждисциплінарного знання, де поєднуються елементи філософії, психології, соціології, права, педагогіки та інших наук.

Водночас важливо зазначити, що тривалий час у цій сфері, як і в багатьох інших науках, існувало протиставлення між теорією та практикою. У сучасній соціальній роботі це протиставлення поступово долається завдяки інтеграції теоретичних знань у практичну діяльність і навпаки. Такий підхід базується на розумінні, що теорія ефективна лише тоді, коли вона здатна відповідати на практичні запити, а практика стає продуктивнішою, якщо спирається на глибокі теоретичні знання.

Таким чином, теорія соціальної роботи виконує роль містка між академічним пізнанням та практичною діяльністю, забезпечує соціальних працівників знаннями, необхідними для розв'язання соціальних проблем.

Теорії, пов'язані із соціальною роботою, можна поділити на дві великі групи, які мають різний фокус і призначення (**рис. 1.1**). Цей поділ допомагає краще зрозуміти, як розвивалася соціальна робота як професія та практика.

З одного боку, існують **теорії для соціальної роботи**, які спрямовані на вдосконалення допомогових відносин між працівниками та клієнтами. Вони надають інструменти для розуміння поведінки людей, їхніх потреб і шляхів вирішення індивідуальних проблем.

З іншого боку, **теорії соціальної роботи** зосереджуються на розвитку соціальної роботи як професії. Вони формують концептуальні основи, необхідні для професійної іден-

тичності, соціального визнання й удосконалення методології роботи.

Такий поділ дозволяє вивчати соціальну роботу як багатовимірне явище, що враховує як мікро-, так і макрорівні її функціонування.

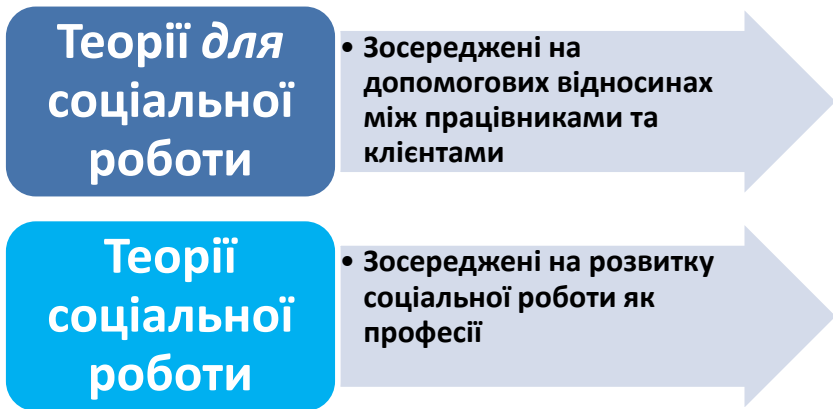

Рис.1.1. Призначення теорій соціальної роботи

📖 Письмове завдання «Теорія в соціальній роботі: моя думка»

Напишіть коротке есе (150-200 слів) на тему:

- Чому, на вашу думку, соціальні працівники мають вивчати теорії соціальної роботи?
- Як теорія може покращити професійну діяльність соціального працівника?
- Чи можна обійтися без теорії в соціальній роботі?

1.2. Огляд основних підходів та концепцій, що вплинули на соціальну роботу

Еволюція теорії соціальної роботи відображає складний і багатогранний процес розвитку цієї професійної дисципліни, яка постійно адаптується до змін у суспільстві, інтегруючи знання з різних наукових галузей і створюючи власні концепції. Витоки теоретичних підходів у соціальній роботі пов'язані з іменами двох видатних американських соціальних працівниць – Мері Річмонд та Джейн Адамс, які зробили вагомий внесок у формування цієї сфери.

Мері Елен Річмонд (1861–1928), американська соціальна працівниця та науковиця, була прихильницею психоаналітичної теорії та підкреслювала важливість індивідуальної роботи з клієнтом, орієнтованої на вивчення його психологічних і соціальних потреб.

Основний внесок Мері Річмонд:

- **«принципи ментальної гігієни»** (покладені в основу Етичного кодексу соціальної роботи);
- введення в обіг термінів, запозичених із медичної практики: клієнт, діагноз, лікування;

- *становлення терапевтичної (діагностичної, психологічної) школи соціальної роботи.*

Основні публікації:

- «Дружній візит до бідняків: керівництво для працюючих у благодійних організаціях» (1899)
- «Соціальні діагнози» (1917)
- «Що таке індивідуальна соціальна робота?» (What is social case work?) (1922)

У своїй знаковій праці "Соціальний діагноз" вона заклала основи методології соціальної роботи, заснованої на індивідуальному підході, систематизації даних і аналізі проблем клієнтів.

Натомість **Джейн Адамс** (1860–1935), активна учасниця руху сетлментів, зосереджувалася на необхідності змінювати соціальне середовище.

Основний внесок Джейн Адамс:

- *становлення функціональної (соціологічної) школи соціальної роботи;*
- боротьба за права жінок.

Основні публікації:

- «Демократія і соціальна етика» (1902)
- «Дух юнацтва і міські вулиці» (1909)
- «Двадцять років у Гал Хаузі» (1910)
- «Довга дорога жіночої пам'яті» (1916)

Джейн Адамс вважала, що основна мета соціальної роботи полягає не лише в підтримці індивідів, але й у вирішенні соціальних проблем через боротьбу з бідністю, поліпшення умов життя та забезпечення соціальної справедливості.

Творче завдання «Уявна розмова між Мері Річмонд і Джейн Адамс»

Ця вправа має на меті розвинути здатність аналізувати й порівнювати різні теоретичні підходи в соціальній роботі, зрозуміти ідейні засади клінічного (індивідуально-орієнтованого) і соціально-реформаторського підходів, а також сформулювати навички творчого мислення та уявлення історичного контексту професії.

Завдання для студентів:

- *Напишіть діалог між двома фундаторками теорії соціальної роботи – Мері Річмонд та Джейн Адамс, у якому вони обговорюють свої погляди на соціальну роботу.*

У 1920-ті роки у соціальній роботі значного поширення набула *психодинамічна модель*, що базувалася на ідеях психоаналізу Зігмунда Фрейда. Цей підхід фокусувався на внутрішніх конфліктах особистості, акцентуючи увагу на впливі дитячого досвіду на поточні проблеми клієнта. Пізніше, у 1960-ті роки, увага змістилася до когнітивної та біхевіористичної моделей. *Когнітивна модель* підкреслювала важливість переконань і мислення, тоді як *біхевіористична* зосереджувалася на вивченні поведінки клієнтів через вплив навколишнього середовища та використання методів позитивного підкріплення.

У 1960-1970-ті роки зросла популярність *гуманістичної моделі*, яка ґрунтувалася на ідеях Карла Роджерса та Абрахама Маслоу. Цей підхід робив акцент на унікальності кожної особистості, її потенціалі до самореалізації, емпатії та підтримці. Паралельно розвивалася *системна модель*, яка з'явилася у 1970-х роках. Вона розглядала клієнта як частину складної системи соціальних зв'язків і підкреслювала важливість взаємодії між індивідом і середовищем. Цей період відзначився й зростанням інтересу до *екологічного підходу*, що акцентував увагу на адаптації клієнта до соціальних умов.

1970-ті роки також стали етапом активного розвитку *моделі, зосередженої на завданні*. Вона пропонувала конкретні цілі й часові рамки для досягнення результатів, що дозволяло підвищити ефективність соціальної роботи. У

цей же час у дискусіях щодо теорії соціальної роботи все більше уваги почала приділятися *соціально-радикальному підходу*. У 1970-1980-х роках він ставив за мету подолання соціальної нерівності й сприяння структурним змінам, інтегруючи ідеї соціальної справедливості, антидискримінаційної та феміністичної соціальної роботи.

Від 1990-х років соціальна робота почала активно створювати власні теорії, орієнтовані на локальні контексти. Це стало основою для розробки таких підходів, як травмотувальний підхід і концепції стійкості. У 2000-х роках актуальним стало формування *інтегральної теорії соціальної роботи*, яка поєднувала глобальний підхід із врахуванням місцевих знань і культурних особливостей. Цей підхід забезпечував баланс між індивідуальною допомогою та соціальними змінами, спрямованими на покращення умов життя громади.

Традиційне бачення еволюції теорій соціальної роботи представлена на **рис. 1.2**.

Насправді, це дуже спрощене зображення. Бо *розвиток методології соціальної роботи не був лінійним*, і різні моделі часто існували паралельно, доповнюючи одна одну. Постійно зберігався баланс між підходами, орієнтованими на індивідуальну допомогу, і тими, що сприяли суспільним трансформаціям (Семигіна, 2020^{iv}).

Рис.1.2. Панівні моделі соціальної роботи у певні періоди

У вітчизняних підручниках, які були підготовлені на початку 2000-х років, *теорії соціальної роботи прийнято поділяти на три великі групи:*

- ✓ психологічно-орієнтовані,
- ✓ соціологічно орієнтовані,
- ✓ комплексні, біопсихосоціальні (Семигіна, 2012^v).

У **табл. 1.1** представлено ця традиційна класифікація. Вона є зручною для систематизації знань, проте цей спосіб упорядкування теорій має певні недоліки.

Табл. 1.1. Традиційна класифікація теорій соціальної роботи

<i>Група теорій</i>	<i>Характеристика групи</i>	<i>Теоретичні моделі, які застосовують у соці- альній роботі</i>
Психологічно-орієнтовані	Сукупність теоретичних концепцій соціальної роботи, спільною основою яких є пізнання закономірностей психологічного розвитку і статусу людини в суспільстві	✓ Психодинамічна модель ✓ Біхевіористські та когнітивні моделі ✓ Гуманістично-екзистенційні підходи
Соціологічно-орієнтовані	Сукупність теоретичних концепцій соціальної роботи, в основі яких - пізнання закономірностей соціального розвитку, структурування суспільства, взаємодії його соціальних інститутів	✓ Системна модель ✓ Соціально-екологічна модель ✓ Рольова теорія ✓ Соціально-радикальна модель
Комплексні (біопсихосоціальні, холістичні)	Сукупність теоретичних концепцій соціальної роботи, які орієнтують на цілісне бачення проблем захисту життєвих сил людини як біопсихосоціальної істоти	✓ Теорія кризового втручання ✓ Зосереджена на завданні модель ✓ Сімейна терапія ✓ Психосоціальна терапія

Тут слід додати кілька міркувань щодо такого групування теорій соціальної роботи.

По-перше, наведений *поділ може бути занадто спрощеним* і не враховувати складності розвитку теорій соціальної роботи.

Сучасна соціальна робота є міждисциплінарною галуззю, яка використовує знання з психології, соціології, економіки, права, медицини та інших дисциплін. Через це багато теорій не можна однозначно віднести до лише однієї з груп, оскільки вони інтегрують різні підходи. По-друге, *групи виглядають нерівнозначними з точки зору свого охоплення*. Наприклад, психологічно-орієнтовані теорії, як правило, мають чіткіше визначені моделі (психодинамічна, когнітивно-біхевіористична, гуманістична), тоді як у соціологічно-орієнтованих теорій відчутна широка інтерпретація понять, таких як системна або соціально-екологічна модель. Комплексні теорії, своєю чергою, ризикують залишатися «контейнером» для підходів, які складно класифікувати за іншими групами.

По-третє, *така класифікація недостатньо враховує еволюційний розвиток теорій соціальної роботи*, зокрема їхній історичний контекст. У реальності теорії не розвивалися як відокремлені групи, а впливали одна на одну, збагачувалися і трансформувалися залежно від потреб суспільства та клієнтів. Наприклад, системна модель виникла

як відповідь на обмеження психологічно-орієнтованих підходів, але з часом інтегрувала деякі з їхніх принципів.

По-четверте, *класифікація може створювати ілюзію статичності* та завершеності теоретичних концепцій. У дійсності ж теорії постійно переглядаються і розвиваються у відповідь на нові виклики, такі як глобалізація, цифровізація, зміни у соціальних структурах та інші фактори.

Нарешті, *поділ на три групи може мати обмежений практичний вплив*. У практичній соціальній роботі фахівці часто використовують не одну теорію, а комбінують кілька моделей залежно від потреб клієнта та контексту їхньої роботи. Така класифікація може створювати враження, що теорії слід застосовувати окремо, що суперечить сучасним тенденціям інтеграції знань у соціальній роботі.

Отже, хоча поділ теорій на три групи є зручним для навчальних цілей, він не повною мірою відображає складність і багатовимірність теоретичних засад соціальної роботи. Для більш глибокого розуміння цієї дисципліни варто використовувати підходи, які враховують еволюційний, міждисциплінарний та інтегративний характер її розвитку.

У цьому посібнику немає цього традиційного ієрархічного структурування. Теоретичні підходи до соціальної роботи відібрано не як вичерпний перелік певних наявних концепцій, а як орієнтири, що мають практичне значення для розуміння та розвитку професійної діяльності в сучас-

них українських реаліях. Основними критеріями відбору стали: здатність теорії пояснювати складні соціальні явища, її адаптивність до різних контекстів, етична узгодженість із принципами соціальної справедливості та потенціал для професійного зростання соціальних працівників.

Особливу увагу приділено тому, наскільки теоретичні підходи дозволяють працювати на різних рівнях соціальної роботи — індивідуальному, груповому та суспільному (мікро-, мезо- та макрорівнях), а також як вони підтримують як практику безпосередньої допомоги (direct practice), так і колективні дії, спрямовані на структурні зміни (collective actions).

➔ РОЗДІЛ 2

Формування власних теорій соціальної роботи у XX столітті

2.1. Психосоціальний підхід у соціальній роботі

★ *Загальне уявлення про психосоціальний підхід*

У 1950-х роках зароджується новий підхід соціальної роботи, який кидав виклик як психоаналітичним, так і біхевіористським теоріям, та пропонував зосередитися на особистості клієнта, його спроможності, ресурсах, здібностях та силі (Kelly & Gates, 2016^{vi}). Цей підхід дістав назву психосоціального.

Психосоціальний підхід у соціальній роботі — це концептуальна модель, яка орієнтується на інтеграцію психологічних і соціальних аспектів у процесі надання допомоги клієнтам.

В основі цього підходу лежить розуміння того, що індивідуальні проблеми не можна вивчати окремо від соціального контексту, в якому вони виникають.

Психосоціальний підхід акцентує увагу на взаємозв'язку між особистісними переживаннями людини (психологічні фактори) і її соціальним оточенням (соціальні фактори), такими як родина, громада, культура, економічні умови та соціальні структури (**рис. 2.1**).

Цей підхід вимагає від соціального працівника не лише допомоги в подоланні індивідуальних психологічних труднощів, а й врахування соціальних, культурних та економічних факторів, які можуть впливати на психічне здоров'я людини. Таким чином, психосоціальний підхід пропонує комплексну стратегію, що поєднує інтервенції, які одночасно націлені на зміну особистісних переживань і соціальних умов життя клієнта.

Рис. 2.1. Аспекти життя людини згідно із психосоціальною моделлю

★ 3 історії психосоціального підходу

Психосоціальний підхід у соціальній роботі розвивався завдяки численним вченим та практикам, які підкреслювали необхідність інтеграції психологічних і соціальних аспектів при підтримці клієнтів. Цей підхід є результатом багаторічних досліджень у психології, соціальній роботі та інших дисциплінах, що дозволяють ефективно працювати з людьми, які переживають стрес, травму чи інші соціальні труднощі.

Термін **«психосоціальний»** у науковий обіг соціальної роботи ввела **Гордон Гамільтон** (1892–1967). Вона була практичною соціальною працівницею, консультанткою і письменницею.

Праці Гамільтон, зокрема **«Теорія і практика соціальної роботи з випадками»** (*Theory and Practice of Social Casework*), глибоко вплинули на розвиток теорії кейс-менеджменту. Цю книжку інколи називають «біблією роботи з випадками». Вона викладала в Школі соціальної роботи Колумбійського університету (Нью-Йорк, США).

Починаючи з 1920-х років, Гамільтон досліджувала вплив психологічних факторів на соціальне функціонування людей та розробила концепцію психосоціальної діагности-

ки. Вона запропонувала тривимірну класифікацію психосоціальної роботи з клієнтами:

- 1) адміністрування практичних послуг;
- 2) маніпулювання середовищем;
- 3) пряма «терапія» (до різновидів якої вона відносила й консультування) (Hamilton, 1923^{vii}; Hamilton, 1941^{viii}).

Одночасно з Гамільтон ідею психосоціального підходу осислювала та просуvalа американська соціальна працівниця та викладачка **Берта Кейпен Рейнольдс** (1885-1978), яка працювала у Школі соціальної роботи коледжу Сміта (США). Вона розвивала ідеї роботи з випадками, що поєднувала як соціальну, так і психологічну допомогу.

Хоча спочатку Рейнольдс була захоплена ідеями Фрейда, пізніше вона розчарувалася в розвитку того напрямку індивідуальної соціальної роботи. Вона критикувала тенденцію американської соціальної роботи до застосування психоаналітичного підходу у втручаннях соціальної роботи з клієнтами, патологізацію всіх соціальних проблем людей. Натомість вона відстоювала необхідність врахування клієнтської перспективи та досвіду у роботі з випадком.

Вона бачила більше користі в структурних та інституційних підходах, які поєднувалися з піклуванням про індивіда, і згодом почала використовувати чимало марксистських концепцій для пояснення впливу структурних чинників.

З іншого боку, на думку Рейнольдс, соціальні працівники не можуть раціоналізувати роботу з окремими людьми в середовищі, яке повне викликів та потреб, якщо вони будуть виконувати роль агентів соціального контролю. Тому завдання соціальної роботи полягає в тому, щоб забезпечити рівновагу між внутрішнім психічним життям людини та міжсистемними взаєминами, які впливають на її життєдіяльність(Reynolds, 1934^{ix}).

★ *Внесок Флоренс Холліс у теоретизування психосоціального підходу*

Розвиток психосоціального підходу у соціальній роботі пов'язують з ім'ям **Флоренс Холліс** (1907–1987), американської соціальної працівниці та дослідниці.

Класичним стало визначення Холліс **соціальної роботи з випадками (кейс-менеджменту)** як методу, який використовується соціальними працівниками для допомоги особам знаходи-

ти рішення проблем соціальної адаптації, які для них складно розв'язати самостійно.

Принципи психосоціальної роботи, сформульовані Флоренс Холліс (Hollis, 1941^x; Hollis, 1965^{xi}; Hollis, 1967^{xii}) відображають її глибоке розуміння взаємозв'язку між психологічними та соціальними аспектами роботи з клієнтами:

1. *Піклування, прийняття та повага до клієнта*
Соціальні працівники повинні створювати атмосферу довіри, яка сприяє відкритості клієнта. Це передбачає емпатію, безоціночне ставлення та прийняття особистості клієнта незалежно від його обставин чи проблем.
2. *Фокус на потребах клієнта*
Увага зосереджується на реальних потребах клієнта, а не на уявленнях працівника чи сторонніх осіб. Це дозволяє забезпечити більш ефективну і релевантну допомогу.
3. *Науково обґрунтоване та об'єктивне розуміння*
Рішення соціального працівника повинні базуватися на доказах, аналізі та розумінні, а не лише на інтуїції чи суб'єктивних судженнях. Це підвищує якість і ефективність втручань.
4. *Повага до права клієнта на самовизначення*
Повага до автономії клієнта — ключовий принцип етичної соціальної роботи. Працівник допомагає

клієнту приймати обґрунтовані рішення, але не нав'язує їх.

5. *Прийняття відповідальності в кризових ситуаціях*

У випадках, коли клієнт або оточуючі можуть зазнати серйозної шкоди, соціальний працівник має право втрутитися і взяти відповідальність за ситуацію, діючи в найкращих інтересах усіх сторін.

Ці принципи залишаються актуальними й нині, формуючи базис етичної та ефективної практики психосоціальної роботи. Вони також підкреслюють баланс між повагою до клієнта і професійною відповідальністю соціального працівника.

 Групова дискусія «Принципи психосоціальної роботи за Флоренс Холліс»

- *Викладач надає опис випадку із комплексною ситуацією, що вимагає аналізу психологічних і соціальних аспектів. Наприклад:*

Молода жінка виховує двох дітей після втрати чоловіка внаслідок військових дій. Вона стикається зі складнощами емоційної адаптації та браком соціальної підтримки. Жінка почувається ізольованою через відсутність близьких людей, які могли б підтримати її емоційно, а також не знає, як знайти нові джерела доходу, щоб забезпечити сім'ю.

Мета вправи: сформувати розуміння психосоціального підходу у соціальній роботі за Флоренс Холліс, навчити інтегрувати психологічні та соціальні аспекти у план втручання, розвинути навички аналізу комплексних випадків, ухвалення етично обґрунтованих рішень та критичного мислення щодо дотримання ключових принципів професійної практики

- *Студенти об'єднуються в кілька груп для спільного обговорення кейсів (у малочисельних групах можна дати як завдання для всієї групи).*
- *Група отримує завдання знайти відповіді на такі запитання:*
 - *Як можна інтегрувати психологічні та соціальні аспекти у план втручання?*
 - *Які ресурси можна залучити для підтримки клієнта?*
 - *Як застосовувати принципи Холліс у цьому випадку? Як проявити турботу про клієнта та забезпечити повагу до його/її почуттів? Як врахувати право клієнта на самовизначення?*
 - *Чому важливо діяти науково обґрунтовано та об'єктивно?*
 - *Які етичні виклики можуть виникнути під час реалізації плану втручання?*
 - *Як соціальний працівник може забезпечити баланс між правом клієнта на самовизначення та необхідністю запобігти шкоді?*
- *Один-два представники міні-групи презентують усій групі:*

НОВЕ ОБЛИЧЧЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ТА ПІХОДИ

- План втручання з інтеграцією психологічних і соціальних аспектів.
- Обґрунтування вибору принципів Холліс та їх дотримання у роботі з цим випадком.
- Можливі етичні ризики та способи їх подолання.
- *Рефлексія: учасники дискусії відповідають на підсумкові запитання:*
 - Чого ви навчилися про психосоціальний підхід?
 - Як ці знання допоможуть у професійній діяльності?

Варто додати, що концепція психосоціальної роботи з клієнтами, розроблена Холліс та втілювана нею ж у практику, передбачала довгострокову допомогу, спрямовану як на зміну особистості клієнта, так і на вплив на його середовища.

Запропонована дослідницею (Hollis, 1950^{xiii}; Hollis, 1965^{xiv}) **класифікація технік кейс-менеджменту** включає в себе наступні:

- 1) модифікація оточення,
- 2) психологічна підтримка,
- 3) з'ясування,
- 4) розвиток інсайту (див. **рис. 2.2**).

Рис. 2.2. Типологія методів кейс-менеджменту у межах психо-соціального підходу Ф. Холліс

Психологічна підтримка включає такі кроки як: заохочення клієнта до вільного вираження думок та почуттів, вияв емпатії соціального працівника та вираження його стурбованості ситуацією клієнта, демонстрацію впевненості у поліпшенні ситуації та у здатності клієнта приймати рішення, що допоможуть вирішити труднощі, повагу та схвалення кроків клієнта у вирішенні негараздів, заохочення реалістичної оцінки ситуації клієнтом.

Акцент у психологічній підтримці робиться на зміцнення Я-концепції («Его») клієнта, розвиток його сильних сторін, підвищення впевненості в собі та самооцінки, вивільнення від напруги. Холліс зазначає, що важливим у наданні психологічної підтримки є збереження автономії клієнта та уникнення ситуації його емоційної залежності від соціального працівника та синдрому набутої безпорадності.

З'ясування. Втручання повинно сприяти усвідомленню клієнтом природи власного «Я», поведінки та емоцій, розумінню своєї ролі у стосунках з оточенням та досвіду, що формується під впливом цих відносин, осмислення зовнішньої реальності та глибинної саморефлексії.

З'ясування включає в себе такий компонент, як *абреакція* – робота соціального працівника з переживаннями клієнта у процесі ведення випадку, які пов'язані як з минулим досвідом клієнта, так і з теперішньою життєвими обставинами. З'ясування може складатися з надання інформації клієнту про навколишнє середовище чи осіб в його оточенні, якою він не володіє або яку не достатньо усвідомлює, інтерпретації мотиви вчинків осіб з близького оточення, розуміти їх потреби, розвитку здатності клієнта відстежувати причинно-наслідкові зв'язки між власними вчинками та реакціями сторонніх. Також з'ясування дозволяє клієнту зрозуміти кроки, які слід зробити, щоб покращити власне життя та формує навички прийняття рішення і відповідальності за них.

Інсайт. Соціальний працівник повинен працювати над усвідомленням клієнтом проєкції його внутрішніх потреб, пов'язаних із минулим досвідом, на суб'єктивне ставлення до зовнішнього середовища. Розвиток інсайту полягає в тому, щоб покращити реалістичне розуміння клієнтом себе та життєвої ситуації задля зменшення деструктивних механізмів захисту, які він використовує.

Інсайт передбачає осмислення травматичного досвіду, витіснених чи придушених конфліктів, та їх впливу на теперішнє життя клієнта, вивільнення від негативних думок, відокремлення минулого та зосередження на теперішньому. Осмислення відбуватиметься значно ефективніше, якщо клієнт відчуватиме підтримку кейс-менеджера та прийняття його прихованих сторін особистості, за які він може відчувати сором чи навіть боятися їх.

Модифікація оточення – широка область практичного втручання соціального працівника, оскільки повинна, з одного боку, зважати на зміни, які відбуваються в навколишньому середовищі клієнта, та впливають на його життя, з іншого – це діяльність соціального працівника, яка впливає на оточення клієнта та робить його таким, яке підвищує благополуччя клієнта. Вплив на оточення – це соціальні втручання, які модифікують фізичне, соціальне середовище клієнта задля підвищення його добробуту.

Холліс рекомендує використовувати метод модифікації середовища лише у випадках, коли тиск оточення на клієнта не є ним керованим або він не в змозі на нього впливати. В пріоритеті психосоціального підходу – підтримка можливості клієнта самостійно, без сторонньої підтримки, впливати на середовище, в якому перебуває. Тому техніку використовують тоді, коли тиск є некерованим, клієнт немає достатньо ресурсів, що протистояти йому або протистояння є не незбалансованим. В багатьох випадках, модифікація оточення поєднує як дії самого клієнта щодо оточення, так і прямі втручання соціальних працівників у середовище клієнта (Hollis, 1950^{xv}).

Науковиця також наполягала на необхідності навчати клієнтів протистояти «тиску з боку оточення» задля підвищення ефективності соціальних втручань. На погляд Холліс, слід зважати на вплив соціальних систем, які оточують клієнта або в межах яких він функціонує, на його життєву ситуацію та використовувати їхні ресурсні можливості.

Слід відзначити, що ключові концепції Холліс базуються на принципах соціальної роботи та на психоаналітичній теорії. Яскравим свідченням такого поєднання можна вважати **типологію технік взаємодії клієнт-працівник**, викладену в четвертому виданні книги «Кейс-менеджмент: Психосоціальна терапія» (Woods & Hollis, 1990^{xvi}). Ця класифікація включає шість технік (див. **рис. 2.3**).

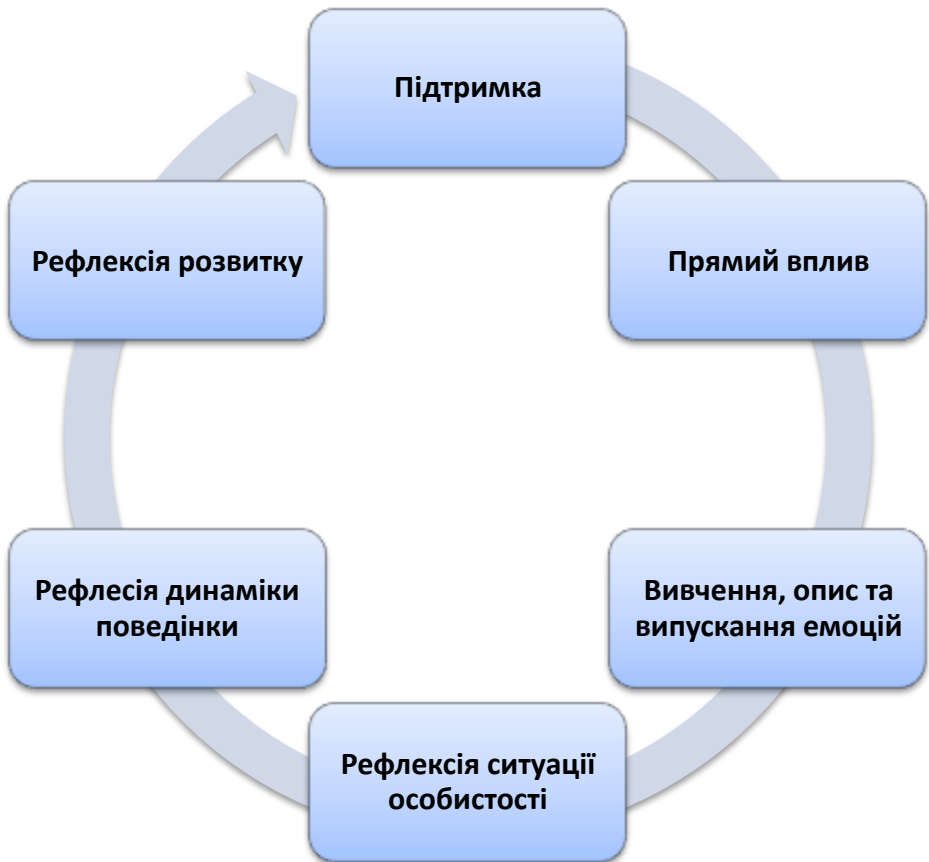

Рис. 2.3. Техніки взаємодії клієнт-працівник за М. Вудс та Ф. Холліс

Розглянемо детальніше **техніки взаємодії клієнт-працівник**, які, на думку Вудс та Холліс (Woods & Hollis, 1990^{xvii}; Woods & Hollis, 1999^{xviii}), слід використовувати в індивідуальній роботі у межах психосоціального підходу.

1. **Підтримка** (англійською - *Sustainment*). До цієї техніки віднесено дії працівника, що демонструють інтерес, бажання допомогти, розуміння, вираження впевненості в здібностях або компетентності клієнта, а також заспокоєння щодо питань, що викликають тривогу та вину. Як зауважують авторки, більшість таких спілкувань відбувається за допомогою невербальних або паравербальних засобів, таких як рухи голови, посмішки, уважна поза та муркотання. На думку дослідниць, ця техніка зменшує тривогу клієнта і допомагає йому відчувати, що допомога буде надана.

У книзі наведено такі приклади застосування цієї техніки: "Ви сьогодні виглядаєте добре " або "Я розумію, як це могло бути важко", "Такі почуття - це природне".

2. **Прямий вплив** (*Direct Influence*). До цієї техніки Вудс та Холліс відносять висловлювання працівником думки про те, яку дію повинен зробити клієнт. Ефективність цієї техніки, за оцінками авторок, залежить від наявності сильного позитивного стосунку між клієнтом і працівником, який сприяє підтримувальним процедурам (тобто того, що у психотерапевтичних концепціях називають «терапевтичним альянсом»).

Прикладами такої техніки є: "Можливо, буде краще так і так зробити", "Я думаю, що вам слід ..." або "Ні, не думаю, що це працюватиме, вам краще ...".

3. *Вивчення, опис та випускання емоцій* (*Exploration, Description, and Ventilation*). Сюди дослідниці віднесли комунікацію з метою отримання від клієнта певного описового та пояснювального матеріалу, а також сприяння вивільненню накопичених емоцій та описів емоційно заряджених подій. На думку Вудс та Холліс, це допомагає працівникові зрозуміти особистість і проблеми особи, а клієнтові – полегшити процес вивільнення усіх накопичених емоцій.

Така техніка, підтримана попередніми процедурами, додатково знижує тривогу або відчуття провини, сприяє рефлексивному розгляду ситуації клієнта.

Приклади застосування: "Розкажіть, що саме вас найбільше турбує?" або "Що ви відчували, коли це сталося?".

4. *Рефлексія ситуації особистості* (*Person-Situation Reflection*). До цієї техніки належить Комунікація, спрямована на стимулювання рефлексивного розгляду конфігурації особистість та її ситуація. Увага спрямовується на:

- зовнішні чинники певних поточних або нещодавніх подій (сприйняття розуміння інших, свого власного здоров'я або будь-якого аспекту зовнішнього світу, наприклад, «Можете згадати ще щось, що зробило вашу дружину такою нервовою останнім часом?»);

- на зовнішні і частково внутрішні чинники (розуміння власної поведінки в термінах її фактичних або потенційних результатів, її впливу на інших або на саму особу, приміром: «Коли ти говориш такі речі, як це працює? Що відбувається?»);

- суто внутрішні процеси, саморозуміння (усвідомлення характеру власної поведінки: «Ти звучиш так, наче ти був дуже злий» та усвідомлення причин власної поведінки у взаємодії з іншими: «Що насправді сталося, що могло б тебе так розлютити? Що ти думаєш про це?»).

До цієї техніки Вудс та Холліс також відносять оцінку поведінки клієнта, аналіз власного образу, понять про правильне та неправильне, принципи, цінності або переваги.

Авторки наводять такий приклад застосування цієї техніки: «Якось ти звучиш так, наче тобі дуже незручно це робити». Сюди ж дослідниці додали усвідомлення почуттів щодо працівника та сприйняття процесу втручання, наприклад: «Ти все ще думаєш, що я стою на боці Джона?».

5. *Рефлексія динаміки поведінки* (*Pattern-Dynamic Reflection*). Сюди, на думку Вудс та Холліс, належать: спонукання клієнта замислитися про психологічні патерни, що лежать в основі його поведінки, а також динаміку цих патернів та тенденцій; стимулювання клієнта дослідити взаємозв'язок між одним аспектом власної поведінки та іншим проявами.

Авторки наводять такий приклад цієї техніки: «Чи помічали Ви, як часто це відбувається? Чи Ви висміюєте Мері, коли справді злитеся на свою дружину?».

6. **Рефлексія розвитку** (*Developmental Reflection*). У межах застосування цієї техніки соціальний працівник допомагає клієнтові дослідити формування моделей (патернів) своєї поведінки, розв'язати проблеми, зумовлені набутим у ранньому віці досвідом. У фокусі втручання проблеми, які хоча й відбулись у минулому, мають велике значення, бо вони стали частиною його реакцій клієнта на певні сучасні ситуації. Втручання має обертатися навколо розгляду взаємозв'язку одного аспекту поведінки, однієї реакції, з іншою, але в історичному контексті (Woods & Hollis, 1990^{xix}; Woods & Hollis, 1999^{xx}).

Можна навести такі приклади застосування: «Що саме у вашому дитинстві навчило вас уникати таких ситуацій?» або «Чи може цей досвід бути пов'язаний із вашим ставленням до авторитетів зараз?».

Холліс також запропонувала **типологію комунікацій у процесі кейс-менеджменту** на основі психосоціального підходу. Вона включає п'ять аспектів:

1. **Особа, щодо якої здійснюється комунікація:** клієнт чи інші учасники процесу.
2. **Особа, яка спілкується:** соціальний працівник або клієнт.

3. *Засоби спілкування*: вербальні, невербальні або письмові.
4. *Предмет (мета) комунікації*: підтримка, розв'язання конфлікту, обговорення дій тощо.
5. *Зміна контексту розмови*: врахування емоційного стану клієнта чи змін у його ситуації (Hollis, 1967^{xxi}).

Застосування цих технік та типології комунікацій дозволяє соціальному працівникові ефективно допомагати клієнтові, інтегруючи психологічні та соціальні аспекти у процес втручання.

Отже, спадщина Флоренс Холліс у сфері соціальної роботи мала значний вплив на розвиток клінічної соціальної роботи. Також варто зазначити, як її ідеї та підходи продовжують впливати на сучасну практику та дослідження в галузі соціальної роботи (Семигіна & Столярик, 2023^{xxii}).

Письмове завдання «Порівняння технік»

Мета цієї вправи – сформувати здатність до аналітичного мислення та поглибити розуміння технік психосоціальної роботи, зокрема – «підтримки» та «рефлексії ситуації особистості». Складіть таблицю, в якій порівняйте дві техніки – «підтримка» та «рефлексія ситуації особистості».

Завдання

1. *Опишіть ключові особливості кожної техніки.*

2. *Наведіть приклади ситуацій, у яких кожна з технік може бути найбільш ефективною.*
3. *Визначте можливі обмеження цих технік у соціальній роботі.*

Домашнє завдання «Аналіз ситуації»

Для закріплення теоретичного матеріалу та розвитку критичного мислення студентам пропонується розглянути випадок, наданий викладачем.

Приклад випадку:

Олена, 32-річна жінка, втратила роботу через кризу, пов'язану з війною. Вона виховує 8-річного сина самостійно. Вона постійно відчуває тривогу щодо фінансового забезпечення сім'ї та майбутнього сина. На зустрічі із соціальним працівником вона поділилася своїм страхом, що не зможе знайти роботу, яка відповідатиме її кваліфікації.

1. *Визначте, які з технік взаємодії, описаних Вудс і Холліс, можна використати для роботи з клієнткою. Обґрунтуйте свій вибір.*
2. *Опишіть, як би ви застосували ці техніки в конкретних комунікаційних епізодах (наприклад, які фрази чи невербальні засоби могли б бути доречними).*
3. *Опишіть, як ці техніки могли б допомогти клієнтці.*
4. *Обговоріть, які етичні виклики можуть виникнути під час такої взаємодії.*

На наступному занятті результати можуть бути обговорені в парах або малих групах.

★ **Психосоціальний підхід: від психодинамічної моделі до комплексної теорії**

Психосоціальна школа, становлення якої пов'язують з ім'ям Флоренс Холліс, розвинула психодинамічні підходи в соціальній роботі.

Психодинамічні моделі в соціальній роботі — це підхід, що ґрунтується на принципах психоаналізу та психодинамічної теорії, який використовує розуміння внутрішніх психологічних процесів людини для пояснення її поведінки і взаємодії з іншими людьми. В основі психодинамічних моделей лежить ідея, що поведінка та емоції індивіда часто є результатом несвідомих конфліктів, які мають коріння в минулому досвіді людини, зокрема в її дитинстві, а також у її стосунках з близькими людьми, зокрема в сім'ї.

Психодинамічні моделі зосереджуються на вивченні внутрішніх процесів, таких як захисні механізми, емоційні блокади, взаємодії з батьками чи іншими значущими людьми, які можуть впливати на поведінку людини в сучасному житті. Вони підкреслюють, що поточні труднощі чи страждання можуть бути результатом незадоволених психологічних потреб або травм, які впливають на спосіб реагування людини на життєві ситуації.

У контексті соціальної роботи психодинамічні моделі допомагають соціальним працівникам зрозуміти, як минулі переживання клієнта можуть формувати його поточні

проблеми, і як ці проблеми можуть бути вирішені через роботу з підсвідомістю, емоціями та міжособистісними відносинами. Це може включати роботу з сім'ями, де важливу роль відіграють міжособистісні конфлікти та неусвідомлені патерни взаємодії.

Проте на відміну від бесіди у межах класичного психодинамічного підходу психосоціальна бесіда не занурює клієнта в його минуле.

Для соціального працівника важливо підвести клієнта до розгляду всіх аспектів його становища, допомогти йому розкритися. У процесі бесіди фахівець здійснює спостереження, обстеження клієнта, робить висновок щодо його відносин на момент взаємодії, особливостей оточення та подій із життя. При цьому він стимулює рефлексію (самопізнання, споглядання, усвідомлення свого внутрішнього світу) клієнта стосовно ситуації, аналізуючи впливи його поведінки на інших та на самого себе. Клієнти також вивчають, як зовнішні подразники впливають на їх внутрішні реакції і поведінку.

Головне для такої роботи — щоб клієнт зрозумів, усвідомив обмеження і вимоги, які накладають на його поведінку соціальна служба, працівник, власні почуття з приводу проблеми, що спонукала звернутися по допомогу (Семигіна & Мигович, 2005^{xxiii}).

Одним із найбільш значущих внесків у розвиток психосоціальних підходів, що ґрунтуються на психодинамічних ідеях, стала **концепція психосоціальних стадій розвитку**. Її розробник – **Ерік Еріксон** (1902-1994), німецько-американський психолог та теоретик розвитку особистості, який описав, як соціальні впливи взаємодіють із психологічними процесами.

Згідно з Еріксоном, на кожному з восьми етапів життя людина стикається з психосоціальним конфліктом, розв'язання якого визначає подальший розвиток її особистості:

1. **Довіра проти недовіри (від народження до 1 року)**

В цій стадії основним завданням є формування початкової довіри до навколишнього світу і до людей (особливо до батьків або первинних опікунів). Якщо дитина отримує достатньо уваги, турботи та стабільності, формується довіра. Якщо цього немає, виникає недовіра.

2. **Автономія проти сорому та сумніву (1-3 роки)**

Важливим завданням є розвиток самостійності та впевненості у власних силах через здобуття контролю над своїм тілом та здібностями. Якщо дитина зазнає

занадто великої критики або покарань, може виникнути сором і сумніви у власних силах.

3. **Ініціатива проти провини (3-6 років)**

Дитина починає проявляти ініціативу, вивчаючи навколишній світ і випробовуючи нові ідеї. Важливо, щоб батьки чи опікуни підтримували її ініціативу, щоб уникнути почуття провини за дії чи думки.

4. **Працьовитість проти неповноцінності (6-12 років)**

Діти розвивають свої навички та здібності, беручи участь у навчанні, спорті та інших видах діяльності. Важливим є відчуття досягнень та визнання своїх успіхів. Якщо дитина стикається з невдачами або недостатньою підтримкою, це може призвести до формування почуття неповноцінності.

5. **Ідентичність проти плутанини ролей (12-18 років)**

Підлітки шукають своє місце в світі, визначаючи свою ідентичність. Це може включати пошук професійного шляху, соціальних груп, переконань. Якщо цей процес порушений або заплутаний, може виникнути рольова плутанина щодо власної ідентичності.

6. **Інтимність проти ізоляції (молодий дорослий вік)**

У цьому етапі важливою є здатність створювати глибокі і стабільні міжособистісні стосунки, включаючи романтичні та дружні зв'язки. Якщо людина не може встановити ці зв'язки, може відчувати ізоляцію або самотність.

7. **Продуктивність проти стагнації (середній вік)**

Це період, коли людина прагне досягти успіху в кар'єрі, вихованні дітей та в особистому розвитку. Важливо бути продуктивним і відчувати, що життя має сенс. Якщо людина не має задоволення в діяльності, вона може відчувати стагнацію або розчарування.

8. **Цілісність проти розпаду (старший вік)**

У цей період людина оглядає своє життя, оцінюючи досягнуті результати. Якщо людина задоволена своїм життям, вона відчуває цілісність і спокій. Якщо вона не змогла досягти своїх цілей або прожила життя без сенсу, це може призвести до відчуття жалю та розпаду (Erikson, 1993^{xxiv})..

У соціальній роботі ідеї Еріксона використовують для підтримки клієнтів у різних життєвих ситуаціях, зокрема через організацію групових та індивідуальних консультацій, що допомагають клієнтам подолати психосоціальні труднощі.

Наприклад, соціальні працівники використовують техніки активного слухання, щоб підтримати процеси саморозуміння та ідентичності у клієнтів, а також надають емоційну підтримку для ефективного подолання кризових періодів у житті.

Психосоціальний підхід соціальної роботи запозичив багато цінних ідей з гуманістичної теорії, теорії ролей, сі-

мейної терапії, завдяки чому перетворився на комплексну теорію.

Значний вплив на розвиток психосоціального підходу в соціальній роботі мала **теорія ролей**. Вона дозволила глибше зрозуміти, як соціальні ролі формують особистість і поведінку індивідів у контексті їх взаємодії з іншими людьми.

Соціальна роль — це набір очікувань, норм та поведінкових патернів, які визначають, як індивід має діяти в певному соціальному контексті, залежно від його соціального становища або позиції в суспільстві. Ролі визначаються через взаємодії з іншими людьми та соціальними групами і можуть змінюватися в залежності від ситуації, культури, віку чи соціального статусу.

Згідно з цією теорією, кожна людина має різні ролі в залежності від соціального контексту, таких як роль батька, працівника, друга чи громадянина, і ці ролі визначають її поведінку в певних ситуаціях.

Теорія ролей була розроблена американськими вченими — Ральфом Лінтоном і Робертом Мертоном.

Ральф Лінтон (1893–1953)— антрополог, який був одним з перших, хто запропонував концепцію

соціальних ролей. Він вважав, що кожна людина виконує кілька соціальних ролей, і ці ролі визначають, як особистість взаємодіє з іншими людьми в суспільстві.

Лінтон також звернув увагу на те, як соціальні ролі можуть змінюватися залежно від контексту і культурних умов. При цьому він запропонував новий підхід, який фокусується на окремих членах суспільства, порівнюючи їхні риси, щоб визначити основну особистість кожної культури (Linton, 1945^{xxv}).

Розвинув теорію ролей соціолог **Роберт Мертон** (1910–2003), який запропонував концепцію, що індивіди виконують не одну, а цілу **сукупність ролей і статусів**, що взаємодіють між собою. Це дозволяє краще зрозуміти, як соціальна структура формує поведінку особистості.

Мертон вважав, що кожна соціальна роль складається з кількох взаємопов'язаних ролей, тобто «**рольовий набір**» — це сукупність ролей, які виконуються в межах однієї соціальної позиції. Наприклад, роль батька може включати в себе роль вихователя, годувальника, захисника тощо.

З іншого боку, існує **статусний набір** — це сукупність всіх статусів, які має індивід одночасно. Індивід може мати кілька статусів: наприклад, студент, син, працівник, спорт-

смен тощо. Кожен з цих статусів має свої рольові очікування і вимоги. Людина може займати різні соціальні позиції, які накладають різні ролі, але всі вони становлять її статусний набір.

Основні поняття в теорії Р. Мертон:

- **Рольовий конфлікт** — коли людина стикається з конфліктами між вимогами різних ролей у її статусному наборі. Наприклад, роль матері та працівниці може суперечити одна одній, що викликає стрес і напруження.
- **Рольові очікування** — це сподівання, що індивіди виконуватимуть певні поведінкові патерни відповідно до своїх соціальних ролей. Це стандарти, які визначають, що є "правильним" або "очікуваним" для виконання конкретної ролі, наприклад, роль лікаря передбачає допомогу пацієнтам та професіоналізм у медицині. Або, приміром, гендерні стереотипи в суспільстві.
- **Негативна роль** — це роль, яка має соціально неприємні або неприязні асоціації. Вони можуть бути соціально маргіналізованими або стигматизованими (наприклад, роль злочинця).
- **Рольове напруження** — це внутрішній стрес, який виникає, коли одна соціальна роль вимагає виконання суперечливих або надмірних вимог. Наприклад, роль керівника, який має бути водночас рішучим і

співчутливим, може створювати рольове напруження (Merton, 1957^{xxvi}).

Теорія рольових і статусних наборів Мертона безпосередньо пов'язана з розвитком психосоціального підходу у соціальній роботі, оскільки вона допомагає соціальним працівникам краще розуміти, як різні соціальні ролі та статуси впливають на поведінку клієнтів, їхні стосунки та адаптацію до змін у соціальному середовищі. Це розуміння є ключовим для ефективної соціальної підтримки та втручання.

Так, теорія Мертона допомагає соціальним працівникам зрозуміти, чому людина діє певним чином у межах різних ролей. Наприклад, якщо клієнт не може впоратися з вимогами роботи та родинного життя, це може бути наслідком рольового конфлікту, і соціальний працівник може запропонувати відповідні стратегії для вирішення цієї проблеми.

Соціальні працівники використовують теорію Мертона, щоб краще зрозуміти, як різні соціальні статуси (наприклад, статус батька, дитини, працівника, учасника громади) впливають на індивідуальний досвід людини та її поведінку. Це дозволяє більш точно налаштувати інтервенцію, спрямовану на підтримку, і адаптувати стратегії для кожного клієнта відповідно до його статусного набору.

У процесі соціальної роботи часто виникає необхідність допомогти людині адаптуватися до нових соціальних ролей, таких як роль після пережитої травми або в разі соціальної ізоляції. Теорія Мертонна дозволяє соціальним працівникам розуміти важливість ролей у житті людини та надавати підтримку при переході між ними (наприклад, допомогти людині, що втратила роботу, адаптуватися до нової ролі безробітного).

Отже, теорія ролей розширює можливості соціальних працівників в аналізі та розв'язанні соціальних проблем клієнтів, підвищуючи ефективність психосоціальних інтервенцій та сприяючи розвитку особистості клієнта через підтримку його соціальних ролей.

Письмове завдання «Рольовий конфлікт»

Мета цього завдання полягає в тому, щоб сприяти глибшому розумінню природи рольового конфлікту та його впливу на особистість, розвинути навички аналізу соціальних ролей за концепцією Р. Мертонна, навчити застосовувати соціально-психологічні знання до практичних ситуацій, а також формулювати професійні інтервенції та рекомендації для підтримки клієнтів, які стикаються з внутрішніми або міжрольовими суперечностями.

1. Студент **обирає реальний або вигаданий випадок**, у якому людина стикається з рольовим конфліктом. Це може бути як ситуація з медіа, так і історія з особис-

того досвіду або з практики. Приклад може бути з різних життєвих сфер: робота, сім'я, навчання, громада.

2. Студент **описує сам конфлікт**: Що саме є джерелом конфлікту? Які ролі (наприклад, батько/працівник/друг) людина намагається поєднати, і як це спричиняє напругу чи суперечність? Приклад: Людина може мати труднощі в поєднанні ролі батька, який повинен надавати емоційну підтримку своїм дітям, з роллю працівника, який вважає строгі вимоги часу і обов'язків на роботі. Як це впливає на її психічний стан?
3. Студент повинен **застосувати концепцію рольового конфлікту Р. Мертон**а для пояснення ситуації. Це означає:
 - Ідентифікацію соціальних ролей, між якими існує конфлікт (наприклад, ролі батька і працівника).
 - Аналіз, які соціальні очікування стоять за цими ролями і чому вони вступають у конфлікт. Що очікують від людини інші (родина, колеги, суспільство)?
 - Визначення, якими є наслідки рольового конфлікту для психологічного здоров'я та поведінки особистості.
4. Студент повинен **розробити стратегії для вирішення рольового конфлікту з точки зору соціального працівника**:
 - Як соціальний працівник може допомогти людині знайти баланс між ролями? Наприклад, чи можна змінити спосіб організації часу? Яким чином можна управляти очікуваннями від інших щодо ролі людини?

- Чи можуть інтервенції соціального працівника допомогти клієнту змінити чи адаптувати рольові очікування? Які інструменти (психологічні консультації, групи підтримки, організаційні стратегії) можуть бути корисними?

5. *Студент має сформулювати рекомендації для соціального працівника щодо того, як працювати з людьми, що стикаються з рольовими конфліктами. Наприклад:*

- Підвищення свідомості клієнта щодо своїх ролей і очікувань від них.
- Використання технік, що допомагають знижувати рольову напругу, таких як когнітивно-поведінкова терапія або техніки управління стресом.
- Створення простору для обговорення і адаптації соціальних ролей, допомога в установленні реалістичних меж.

Студент повинен подати:

1. *Опис прикладу (до 1 сторінки).*
2. *Аналіз рольового конфлікту за теорією Р. Мертона (1-2 сторінки).*
3. *Рекомендації для соціального працівника (1 сторінка).*

2.2. Сімейна терапія

★ *Загальне уявлення про сімейну терапію*

Сімейна терапія є однією з ключових теорій у соціальній роботі, яка зосереджена на підтримці родин як цілісних систем. Цей підхід базується на системній теорії, яка розглядає сім'ю як взаємозв'язану структуру, де зміни в одній частині системи впливають на всю систему в цілому. Він виходить із того, що подолання проблем сім'ї можливе через зміну стосунків людини зі значущими для неї особами з найближчого сімейного чи соціального оточення.

Хоча сімейна терапія, теоретизація якої розвивається з 1950-х років, вважається психотерапевтичною практикою, проте її елементи використовуються в психосоціальному консультуванні та соціальній роботі із сім'ями. При цьому слово «терапія» не має медичного забарвлення, адже йдеться радше про «зцілення» людської поведінки чи стосунків між людьми.

Сімейна терапія в контексті соціальної роботи — це форма психосоціального консультування, спрямована на підтримку родин як цілісних систем. Вона розглядає сім'ю як єдину систему взаємопов'язаних елементів. Основна мета такої роботи — допомогти родині вирішити конфлікти, покращити комунікацію та створити гармонійне середовище для життя.

Цей підхід до розв'язання проблем постав із розуміння, що природа людських проблем є радше міжособистісною, аніж особистісною, тому втручання слід спрямовувати на стосунки між людьми (Семигіна & Мигович, 2005^{xxvii}).

З-поміж **основних концепцій сімейної терапії** можна виокремити наступні:

1. **Сім'я як система.** Сім'я розуміється як цілісна структура, що складається з взаємопов'язаних елементів — членів родини, які взаємодіють між собою. У цій системі існують певні правила, ролі та динаміка, що визначають її функціонування. Наприклад, правила можуть стосуватися розподілу обов'язків, а ролі — очікуваної поведінки кожного члена сім'ї.
2. **Комунікація.** Ключовим компонентом здорових сімейних відносин є ефективна комунікація, тобто здатність членів родини відкрито й чітко висловлювати свої думки, почуття та потреби. Важливим аспектом є також уміння слухати одне одного без осуду чи агресії. Невирішені конфлікти або неправильне розуміння часто виникають через неефективну комунікацію.
3. **Гомеостаз.** Цей термін описує прагнення системи до стабільності та збереження балансу. У сім'ї гомеостаз може проявлятися через усталені шаблони поведінки або опір змінам. Хоча стабільність є важ-

ливою для родини, вона може стримувати необхідні зміни, що дозволяють подолати кризи або сприяти розвитку.

4. **Генограма:** Це один з інструментів, що використовується для аналізу сімейних відносин і динаміки через кілька поколінь. Генограма — це графічне представлення родинної історії, яке включає інформацію про структуру сім'ї, ключові події, емоційні зв'язки та повторювані моделі. Вона допомагає соціальним працівникам і терапевтам краще зрозуміти вплив міжпоколінних факторів на поточні проблеми родини.
5. **Приєднання до сімейної системи:** Консультант або соціальний працівник повинен уявити себе частиною сімейної системи, тимчасово приєднавшись до неї для кращого розуміння динаміки взаємодії між членами родини. Це приєднання дозволяє встановити довіру, забезпечує емпатійний підхід і допомагає знайти ефективні шляхи вирішення конфліктів або інших проблем (Alexander & Robbins, 2019^{xxviii}; Carr, 2009^{xxix}; Sommers-Flanagan et al., 2018^{xxx}).

Ці концепції є основою для розуміння динаміки сімейного життя та використання відповідних підходів у соціальній роботі.

✳ 3 історії соціальної терапії

Сімейна терапія як окрема концепція постала у середині XX століття на перетині психотерапії, соціології та соціальної роботи. Її поява була зумовлена необхідністю розглядати проблеми людей у контексті їхніх сімейних відносин. На ранніх етапах розвитку цього напрямку основну увагу приділяли роботі з родинами, де були випадки психічних розладів, залежностей або поведінкових проблем у дітей.

Однією з ключових постатей у формуванні **системного підходу** до сімейної терапії був **Грегорі Бейтсон** (1904–1980) — антрополог і соціолог, який зробив значний внесок у розробку концепції системного мислення. Бейтсон був одним із перших, хто застосував ідеї системної теорії для аналізу людської поведінки, зокрема в сімейних взаємодіях. Він провів численні дослідження в галузі комунікації, які стали основою для розуміння сімейних систем (Ruesch & Bateson, 1951^{xxxi}; Bateson et al., 1956^{xxxii}; Bateson, 1972^{xxxiii}).

Його **теорія подвійного зв'язку** (англ. — double-bind theory; інколи перекладають як «теорія подвійного послання») пояснювала, як суперечливі комунікаційні сигнали

можуть спричинити психологічні проблеми, зокрема шизофренію. Наприклад, що відбувається, коли батьки дають дитині настанови, які суперечать одна одній.

Науковець також обґрунтував, що **комунікація** відбувається на двох рівнях – вербальному та невербальному, а також звертав увагу на ієрархічні рівні промовців.

Бейтсон відзначав, що важливою рисою ефективної комунікації є здатність до роботи з невизначеністю, двозначністю і парадоксами, які часто виникають у сімейних системах. Він стверджував, що комунікація не завжди повинна бути чіткою і одноосібною, а іноді вона може бути ефективною саме завдяки здатності до мультизначності та відкритості для різних тлумачень.

Бейтсон обґрунтував доцільність **застосування теорії систем та кібернетики для розуміння організації сім'ї та процесів, що відбуваються в ній**. Він використовував такі поняття, як:

- **Межі системи** — визначення меж, що відокремлюють одну систему від іншої, та встановлення того, що є частиною системи, а що — ні.
- **Стабільність системи (гомеостаз)** — здатність системи підтримувати рівновагу і стабільність через саморегуляцію, незважаючи на зовнішні чи внутрішні зміни, що є важливим для розвитку здорових сімейних відносин.

- **Зміна системи** — процес, за якого система адаптується або змінюється в результаті взаємодії з навколишнім середовищем або з іншими системами.
- **Складність системи** — рівень організованості та взаємозв'язку елементів системи, який може бути як простим, так і високодинамічним, залежно від численності взаємодій і змін.

Бейтсон звернув увагу на важливість патернів (шаблонів) взаємодії між членами родини, які можуть підтримувати або посилювати психологічні проблеми. Виходячи з цього, консультант має допомогти сім'ї виявити та змінити деструктивні патерни, щоб покращити загальну динаміку

Наразі ідеї Бейтсона стали основою сучасних моделей роботи з родинами, зокрема в сфері сімейної терапії, де враховуються як окремі взаємодії, так і загальна структура сімейної системи.

Значний внесок у розвиток сімейної терапії, зокрема в контексті **структурного підходу**, зробив американський психолог **Сальвадор Мінухін** (1921–2017). Він розпочинав свою роботу в Нью-Йорку у 1950-х роках, в школі для хлопчиків-правопорушників. Разом із колегами він використовував

потенціал сім'ї для корекції поведінки дітей. Згодом організував центр сім'ї в Нью-Йорку.

Принципи та техніки роботи із сім'ями, які розробляв Мінухін, описані в кількох книгах (Minuchin et al., 1967^{xxxiv}; Minuchin, 1974^{xxxv}; Minuchin & Fishman, 1981^{xxxvi}; Minuchin & Nichols, 1993^{xxxvii}; Minuchin et al., 2007^{xxxviii}).

Ось деякі з основних аспектів його внеску:

- **Структурний підхід до сімейної терапії.** Мінухін розробив структурну модель сімейної терапії, яка зосереджувалася на аналізі та корекції організації та взаємодії в родинних системах. Він вважав, що сім'ї мають певну внутрішню структуру, що включає у себе такі елементи, як кордони, підсистеми (наприклад, батьки і діти) та рольові функції членів родини. Основною метою терапії в цій моделі є відновлення балансу і забезпечення здорових меж між членами родини.
- **Концепція «меж».** Однією з ключових концепцій у структурному підході Мінухіна є поняття «меж» (boundaries). Він вважав, що здорові сімейні стосунки залежать від чітких і гнучких меж між підсистемами сім'ї (наприклад, між батьками і дітьми або між поколіннями). Порушення цих меж може призвести до проблем у сімейній динаміці, таких як

втручання одного члена сім'ї в особисті справи іншого, або ж, навпаки, до ізоляції членів родини.

- **Робота з ієрархією та ролями.** Мінухін підкреслював важливість встановлення чіткої ієрархії в сімейній системі. Він вважав, що батьки повинні займати лідерську роль у родині, але при цьому повинні бути відкритими до слухання думок і потреб дітей. Порушення цієї ієрархії, наприклад, коли діти беруть на себе роль «дорослих» або коли батьки не здатні встановити чіткі межі, може призвести до порушень функціонування родини.
- **Робота з конфліктами.** Мінухін розглядав конфлікти як нормальну частину сімейних взаємодій, але він вважав, що важливо навчити членів родини правильно їх вирішувати. Він підкреслював, що конфлікти не повинні бути придушені або ігноровані, а повинні бути розв'язані через відкриту комунікацію та конструктивне обговорення.
- **Активна роль терапевта.** Мінухін розробив модель «активного терапевта», який безпосередньо втручається в динаміку сімейних взаємодій. Терапевт не тільки спостерігає за процесом, а й активно сприяє зміні поведінки та структури сім'ї. Він може втручатися в ситуації, пропонуючи конкретні заходи або стратегії для зміни взаємодій.

Представники структурного напрямку сімейної терапії, включаючи Мінухіна, зосереджуються на реструктуризації сімейної системи, щоб змінити динаміку взаємодій та взаємозалежностей у родині.

Науковці виділяють **низку етапів**, які допомагають системно змінити організацію сімейної структури:

1. *Приєднання*. Консультант активно вступає в контакт із сім'єю, щоб створити довіру та забезпечити позитивне взаєморозуміння. Це дозволяє терапевту "приєднатися" до сім'ї на емоційному рівні, зрозуміти її культуру, динаміку та системи взаємодії. На цьому етапі важливо не лише спостерігати за поведінкою членів родини, але й активно взаємодіяти з ними, проявляючи емпатію та розуміння.
2. *Планування*. Після того як консультант налагодив контакт з родиною, він допомагає їй усвідомити проблему та визначити, які зміни необхідно впровадити. Консультант разом із родиною планує стратегії для зміни її структури та взаємодій. Це включає в себе визначення ролей, меж і правил взаємодії, а також встановлення чіткої ієрархії в сім'ї.
3. *Здійснення змін через виклик, кинутий симптом, структури сім'ї, світосприйняття і сімейній реальності*. На цьому етапі консультант активно втручається у відносини родини, кидаючи "виклик" іс-

нуючим паттернам поведінки, ролям та структурам, що підтримують проблему. Виклик може бути прямим і непрямим, відкритим і прихованим, простим і парадоксальним. Головна мета — змінити чи переформулювати уяву сім'ї про проблему і підштовхнути її членів до пошуків альтернативної поведінки та альтернативних реакцій.

Це може бути здійснено через зміну ролей, поставлення незручних або провокативних питань, що змушують членів родини переглянути свою роль у сім'ї. Консультант може звертатися до сімейних міфів або стереотипів, які обмежують гнучкість родини в реагуванні на зміни.

4. **Зміна меж.** Консультант працює над корекцією меж між підсистемами родини (наприклад, між батьками і дітьми, між подружжям або поколіннями). Це включає в себе визначення більш чітких або більш гнучких меж, залежно від потреб родини. Наприклад, якщо межі є занадто жорсткими, консультант може спонукати родину до більшої відкритості та взаємопідтримки, а якщо межі надто проникні, сожна попрацювати над їх зміцненням, щоб уникнути надмірного втручання одних членів родини в особисті справи інших.

Консультант обирає собі місце у різних підсистемах цієї системи, спереचाючись та піддаючи сумніву ро-

змежування ролей та функцій, встановлене самими членами родини. У такій стратегії використовують прийоми розмежування, порушення рівноваги і навчання взаємодоповненості.

5. *Порушення рівноваги*, щоб сприяти розвитку нових динамік. Це може включати в себе зміщення ролей, зміни в ієрархії чи розподілі обов'язків, що порушує звичні шляхи взаємодії і створює простір для змін. Це може викликати тимчасову нестабільність у родині, але в довгостроковій перспективі це допомагає сім'ї перейти до більш здорових і функціональних моделей.
6. *Використання прихованих ресурсів та модифікація структури*. Консультант допомагає родині виявити та активувати приховані ресурси — такі як внутрішні можливості членів родини, їхні сильні сторони, або зовнішні підтримуючі фактори, які не були використані до цього. Це може включати в себе залучення підтримки від розширених родичів, друзів або соціальних служб, а також використання ресурсів, які сім'я вже має, але не визнає їх. Окрім того, на цьому етапі здійснюється модифікація структурної організації родини, що дозволяє їй ефективніше функціонувати в майбутньому.

Для структурної сімейної терапії властиво **використання наступних прийомів:**

- **Інсценування.** Консультант просить членів родини відтворити для нього певні схеми взаємодії і вживається в сімейну реальність. При цьому відбувається зміна значення подій, використовуються нові елементи та пропонуються альтернативні способи поведінки.
- **Фокусування.** Консультант обирає ключові елементи, які мають терапевтичний потенціал, та організовує взаємодію родичів довкола певної теми, надаючи цим елементам нове значення.
- **Підвищення напруги.** Консультант, непомітно провокуючи зіткнення членів сім'ї, посилює емоційну або поведінкову напругу в сімейних взаємодіях, щоб сприяти усвідомленню і зміні дисфункціональних патернів поведінки. Це сприяє змінам у родинній динаміці, забезпечуючи глибший терапевтичний ефект.

Структурний підхід Мінухіна став основою для багатьох терапевтичних практик і був широко застосований у соціальній роботі з різними типами сімейних проблем, таких як розлучення, конфлікти між поколіннями, насильство в родині, а також з проблемами підліткових та дитячих розладів.

Групова дискусія «Межі та підсистеми сім'ї»

Мета вправи: сформуванню розуміння ключових понять структурної сімейної теорії (межі, підсистеми, ролі), навчити аналізувати сімейну динаміку через візуалізацію та моделювання, розвинути навички ідентифікації порушених меж у родинній системі, а також відпрацювати підходи до втручання соціального працівника у випадках сімейних дисфункцій.

- Студенти об'єднуються в групи по 3-4 людини. Кожна група буде працювати над створенням «сімейної системи» (фантазійної родини, але яка зображає реальні соціальні динаміки).
- Кожна група має **створити вигадану сім'ю з чіткими ролями**: батьки, діти, можливо, розширена родина (дідусі, бабусі, тітки, дядьки). Важливо, щоб кожен учасник групи мав свою роль у створенні цієї системи. Альтернативно: викладач може запропонувати опис випадків – структуру проблемної сім'ї.
- Після цього студенти **візуалізують структуру цієї сім'ї** на великому аркуші паперу (або на дошці) за допомогою схем чи карток. На схемі зазначають межі між підсистемами (де чіткі межі, а де вони нечіткі), а також виявляють місця, де межі можуть бути порушені.
- Кожна група повинна **проаналізувати сімейну структуру** та обговорити, яким чином межі в їхній вигаданій родині можуть впливати на динаміку взаємодій:
 - Які межі є надто жорсткими чи надто проникними?

- Як це впливає на взаємини між членами родини?
- Які ресурси в родині можуть бути активовані для покращення взаємодії?
- Далі має відбутися **робота з «викликами»**: кожна група має уявити, що в сім'ї виникла проблема (наприклад, дитина почала порушувати правила в школі). Консультант повинен втрутитись, кинувши «виклик» одній із підсистем (наприклад, порушення меж між батьками та дітьми) і спробувати змінити структуру взаємодії:
 - Як зміняться ролі в сім'ї?
 - Яким чином можна змінити межі, щоб зменшити конфлікти та сприяти більш здоровій взаємодії?
- **Презентація результатів**: кожна група представляє свою «сімейну систему» та аналізує, як на неї впливають межі та структурні зміни. Студенти обговорюють, як можна застосувати ці ідеї у реальній соціальній роботі з родинами.

У витоків **структурного на-пряму** сімейної терапії також стояв американський психіатр та дослідник **Мюррей Боуен** (1913–1990), який вважається засновником теорії сімейних систем. Його підхід базується на розумінні сім'ї як емоційної системи, в якій усі члени взаємопов'язані.

Боуен не був надто плодотворним автором книг, оскільки більшу частину свого часу присвячував дослідженням, викладанню та клінічній практиці. Проте його праця мала глибокий вплив на теорію і практику сімейної терапії, а його ідеї широко обговорюються в літературі, написаній його учнями та послідовниками.

Його основна праця **«Сімейна терапія у клінічній практиці»** (Bowen, 1978^{xxxix}) – зібрання його статей, які охоплюють розвиток теорії сімейних систем і її застосування в клінічній практиці. У книзі детально розглянуто основні концепції його теорії, зокрема трикутники, диференціацію себе, процес багатопокілінної передачі тощо. Ця книга вважається класикою в галузі сімейної терапії.

Детальніше складові концепції Боуна представлено в праці **«Оцінювання сім'ї»** (Kerr & Bowen, 1988^{xl}). У цій книзі Майкл Керр, учень і колега Боуена, у співпраці з ним розвиває теорію сімейних систем.

Боуен запропонував **вісім ключових концепцій**, що пояснюють динаміку сімейної системи та є основою його терапевтичного методу:

1. **Трикутники.** Базовий елемент емоційних систем, який описує взаємодію між трьома людьми. Коли напруга між двома членами сім'ї зростає, третій зазвичай втягується для її зменшення, що може закріплювати проблеми.

2. **Диференціація себе.** Здатність індивіда зберігати свою автономність і емоційну стабільність, навіть за умов тиску з боку сім'ї або інших людей.
3. **Емоційний процес у нуклеарній сім'ї.** Взаємозалежність між подружжям і дітьми, що впливає на стабільність сім'ї. Невирішені емоційні проблеми можуть проявлятися через конфлікти, дистанціювання чи проблеми зі здоров'ям.
4. **Процес проєкції в сім'ї.** Перенесення емоційних проблем батьків на дітей, що впливає на їхній емоційний розвиток і стосунки в майбутньому.
5. **Процес багатопокілінної передачі.** Передача емоційних моделей і взаємовідносин від одного покоління до іншого. Цей процес формує те, як члени сім'ї поведуться в стосунках.
6. **Емоційний розрив (cutoff).** Емоційне або фізичне дистанціювання від сім'ї через невирішені конфлікти. Це часто викликає труднощі у створенні нових стосунків.
7. **Позиція в сім'ї (sibling position).** Порядок народження дітей впливає на їхні ролі й взаємодію в сім'ї, що відображається в їхніх дорослих стосунках.
8. **Емоційний процес у суспільстві.** Суспільні стреси, такі як економічні кризи чи соціальні зміни, також впливають на емоційну динаміку сімей.

Боуен вважав, що розуміння цих концепцій дозволяє консультантам допомагати сім'ям змінювати дисфункціональні емоційні моделі, сприяючи їхньому більш гармонійному функціонуванню. Його теорія знайшла застосування у багатьох контекстах, включно із соціальною роботою, де знання про сімейну систему допомагає краще розуміти потреби клієнтів та вплив сімейного оточення на їхню поведінку.

Саме Боуену належить першість у розробленні та використанні **сімейних діаграм (генограм)**. Цей інструмент став одним із найважливіших у його підході та продовжує широко використовуватися у сучасній практиці.

Сімейна діаграма — графічне зображення фактів функціонування сім'ї протягом кількох поколінь. Окрім фактів (дата народження, шлюб, смерть), генограма включає емоційні зв'язки (наприклад, конфлікт, надмірна близькість або віддаленість).

Генограма дозволяє побачити сім'ю як емоційну систему та відстежувати емоційні відрізання, трикутники, передання тривоги та інші ключові концепти теорії сімейних систем. Також вона виявляє повторювані емоційні патерни, конфлікти або залежності, які передаються з покоління в покоління. Зрештою, генограма допомагає аналізувати, як сім'я реагує на життєві обставини, включаючи кризи, втрати або зміни.

Однією з найвідоміших фігур у розвитку сімейної терапії, яка внесла значний вклад у створення **гуманістичного підходу** до роботи з родинами, була **Вірджинія Сатир** (1916–1988).

Її книга **«Спільна сімейна терапія»** (Satir, 1964^{xli}) спиралась на загальну теорію систем та теорію комунікації, але водночас дослідниця пішла далі й фокусувалася на емоційних аспектах родинних взаємодій і підтримці особистісного зростання кожного члена сім'ї. Вона вважала, що ефективна терапія повинна сприяти розвитку внутрішньої цілісності та самоповаги індивіда, а також підтримувати відкриту та чесну комунікацію у родині.

Ще в 1950-х роках, під час власної консультативної практики, Сатир дійшла висновку, що консультиувати потрібно не окрему людини, а сім'ю в цілому і що сім'я, в якій людина виросла, багато в чому визначає її поведінку та настанови. Згодом ця ідея стала важливим елементом її роботи з клієнтом і передбачала **складання сімейної карти**, на якій позначались значущі події в сім'ї за кілька поколінь.

З-поміж інших **концептуальних ідей** Сатир можна відзначити:

1. **Моделювання здорових взаємодій**. Сатир наголошувала на важливості змінювати стилі комунікації в сім'ї. Вона використовувала так звані «моделі поведінки» для того, щоб показати родинам, як виглядають здорові взаємодії, і як їх можна застосувати у власному житті. Один з її підходів полягав у тому, щоб кожен член родини міг висловлювати свої почуття та думки, не піддаючи сумніву свою цінність.

Сатир підкреслювала, що для здорових взаємодій важливо змінювати не тільки стилі комунікації, а й глибші патерни взаємодії в родині, що включають рольові та структурні зміни, зокрема у способах вирішення конфліктів

2. **Робота з «образами себе»**. Однією з основних тем у роботі Сатир була концепція «образу себе» (self-image), яка включає в себе те, як людина сприймає себе в контексті родини та соціальних зв'язків. Сатир вважала, що позитивний образ себе є ключовим для підтримки здорових родинних відносин і загального добробуту. Тому слід допомагати клієнтам змінювати своє ставлення до себе та іншим.
3. **«Чотири стратегії» у взаємодії**. Сатир виділяла чотири основні стратегії, які люди використовують

для взаємодії в родині: *Агресія* (члени родини намагаються контролювати інших через агресивну поведінку), *Підкорення* (члени родини поступаються через страх і невпевненість), *Самоізоляція* (втрата здатності до комунікації через закритість), та *Розпо-рошення* (перехід у «втечу» від проблем через не-послідовні дії).

Ці стратегії відображають не лише методи захисту, а й певні нездорові родинні ролі, які заважають створенню відкритого і чесного діалогу, що є необхідним для збереження гармонії у сім'ї. Сатир працювала над тим, щоб допомогти сім'ям усвідомити ці стратегії і навчити їх здоровішим формам взаємодії.

4. **Терапевтичний процес як трансформація.** Вона описувала терапію як процес трансформації не лише для індивідів, але й для родини в цілому. Вона вважала, що зміни, які відбуваються в індивідуальній свідомості, мають великий вплив на сімейну систему в цілому. Це означало, що сімейна терапія не є простою зміною однієї особи, а цілісним процесом, який передбачає зміни у всій родині.
5. **«Метод оздоровлення» або «діяльність з цілісним підходом».** Сатир була автором «моделі оздоровлення» (інша назва – Satir Model), що складається з п'яти основних компонентів: самооцінка, взаємозв'язки з іншими людьми, когнітивні та емоційні

реакції, тілесні відчуття та поведінка. Цей підхід спрямований на допомогу людям відновити внутрішню гармонію і зв'язок з іншими членами родини через зміну кожного з цих компонентів.

6. **Робота з кризами.** Сатир також спеціалізувалася на тому, як родини переживають кризові ситуації, зокрема в процесі втрат, змін у сімейній структурі чи травм. Вона розглядала кризові моменти як можливість для розвитку і покращення зв'язків, коли родина вчиться працювати з емоціями і знаходити нові способи взаємодії.

Сатир вважала, що кризи можуть бути каталізатором змін, оскільки вони дають родині шанс переглянути свої основні цінності та взаємозв'язки, відкриваючи нові можливості для зростання та гармонізації відносин

Завдяки таким підходам і принципам Вірджинія Сатир внесла значний вклад у розвиток не тільки сімейної терапії, а й гуманістичної психотерапії загалом. Методи науковиці надихнули багато сучасних практик у соціальній роботі, зокрема в галузі роботи з сім'ями, які переживають кризу, та стали основою для розвитку нових підходів до допомоги родинам у соціальній та психологічній підтримці.

 Письмове завдання «Аналіз взаємодій у родині за підходами Вірджинії Сатир»

Мета вправи: розвинути навички аналізу родинної взаємодії на основі підходу Вірджинії Сатир, навчити виявляти деструктивні комунікативні стратегії у кризових ситуаціях та трансформувати їх у ресурси для відновлення і зміцнення сімейної системи. Сприяти формуванню розуміння впливу травматичних подій на родину та підвищити здатність майбутніх соціальних працівників застосовувати елементи моделі Сатир у практиці підтримки сімей.

1. Студентам пропонується **проаналізувати ситуацію родинного конфлікту** (наприклад, конфлікт між батьками і підлітками, зміни в сімейній структурі, труднощі в комунікації). Приклад ситуації:

Сім'я, що пережила емоційний і фізичний стрес внаслідок війни в Україні, зіткнулася з численними проблемами в комунікації та взаємодії. Батьки, Олексій та Олена, мають двох дітей: Марину (15 років) та Віталія (10 років). Після переїзду з окупованої території вони зіткнулися з важкими психологічними наслідками війни: посттравматичним стресом, невизначеністю щодо майбутнього та проблемами з пристосуванням до нових житлових умов. Віталій часто плаче вночі, а Марина стає замкнутою та агресивною до батьків. Олексій часто зривається на дітей через постійну напругу на роботі, а Олена намагається утримати родину разом, хоча сама переживає депресію і часто ізолюється від усіх.

- **Аналіз ситуації:** Які основні конфлікти та проблеми виникають у взаємодії між членами родини в цій ситу-

ації? Як війна та психологічний стрес впливають на їхню поведінку?

- **Аналіз стратегій взаємодії:** *Які з чотирьох стратегій взаємодії (агресія, підкорення, самоізоляція, розпорошення) застосовують члени родини в описаній ситуації? Як ці стратегії проявляються в поведінці батьків і дітей?*
- **Рекомендації для змін:** *Як можна змінити ці стратегії на більш здорові? Які конкретні дії та підходи можна застосувати для покращення комунікації та підтримки здорової динаміки в родині?*
 - *Як, за допомогою методів Сатир, можна допомогти родині налагодити здорову комунікацію та підтримати кожного члена родини в процесі відновлення?*
 - *Які зміни у «образах себе» можуть відбутися в кожного члена родини, щоб зменшити напругу та покращити взаєморозуміння?*
- **Висновки:** *Як застосування принципів Вірджинії Сатир допомогло б змінити ситуацію в родині, а також визначити, який з елементів її терапевтичної моделі є найбільш важливим для покращення сімейних відносин.*

2. Робота може бути представлена в аудиторному форматі у вигляді короткої презентації основних висновків та рекомендацій або оформлена письмово як аналітичне есе з подальшим обговоренням у групі.

★ Роль Енн Гартман у розвитку сімейної терапії як складової соціальної роботи

Значний внесок у розвиток сімейної терапії та соціальної роботи зробила американська фахівчиня **Енн Гартман** (1926-1995). Її новаторська діяльність значною мірою вплинула на **інтеграцію підходів системної сімейної терапії в соціальну роботу**.

Енн Гартман зробила два взаємопов'язані внески у сімейну соціальну роботу, які є актуальними й в сучасній практиці. Обидва вони увійшли до її першої впливової публікації – статті **«Схематична оцінка сімейних відносин»** (Diagrammatic assessment of family relationships) (Hartman, 1978^{xlii}).

Енн Гартман відмовлялася від спрощених підходів, які зводять складні явища до окремих частин, і обрала системний підхід у роботі з сім'ями. Вона вважала, що для розвитку професійних навичок соціальним працівникам важливо «мислити системно» та використовувати різні способи відображення інформації, зокрема через схеми, малюнки чи метафори. На думку дослідниці, соціальні працівники часто стикаються з труднощами, коли намага-

ються створити повну картину ситуації в сім'ї. Особливо складно передати такі аспекти, як характер стосунків між членами родини, їхня мобільність або рівень залученості кожного члена в життя сім'ї.

Ен Гартман пропонує послуговуватися **двома інструментами**, які можуть використовуватися як в рамках діагностики та оцінки, так і при плануванні й проведенні окремих інтервенцій з сім'єю: *екомапа* (екологічна мапа чи екологічна карта) та *генограма сім'ї*.

Екомапа — це візуальний інструмент, розроблений Е. Гартман для відображення взаємозв'язків між сім'єю та її соціальним середовищем. Вона являє собою графічну діаграму, яка допомагає оцінити ресурси, стресори та якість стосунків між сім'єю та зовнішніми системами (школа, робота, служби підтримки, родичі). Вона використовується для глибшого розуміння соціального контексту клієнта в соціальній роботі.

Підхід Гартман до оцінки сімейних потреб базується на розумінні взаємодії сім'ї із зовнішнім середовищем. Можна виокремити кілька ключових елементів цього підходу.

1. *Сім'я як частина системи*, що функціонує у взаємозв'язку із зовнішнім середовищем. Відтак екосистема сім'ї охоплює не лише природне середовище, а

- й соціальні, економічні та політичні структури, що впливають на життя сім'ї.
2. **Баланс між індивідом і середовищем.** Важливим принципом є підтримання балансу між потребами сім'ї та можливостями середовища, що забезпечує стійкість та гармонійне функціонування.
 3. **Визначення ресурсів і стресорів.** Екомапа дозволяє виявити ресурси сім'ї (підтримувальні зв'язки, соціальні послуги) та стресори (конфлікти, дефіцит підтримки), які впливають на її життєдіяльність.
 4. **Динамічне відображення стосунків.** Екомапа є інструментом, що дає змогу оцінити характер взаємостосунків між членами сім'ї та соціальними системами (школа, робота, медичні установи), які можуть як підтримувати людину, так і бути конфліктними.
 5. **Типи зв'язків і взаємодії** відображаються за допомогою ліній (рис. 2.4):
 - *Товста лінія* – важливий, міцний зв'язок.
 - *Тонка лінія* – менш значущий зв'язок.
 - *Пунктирна лінія* – конфліктний або напружений зв'язок.
 - *Напрямок стрілок* вказує, чи отримує сім'я підтримку від зовнішнього середовища або, навпаки, вкладає свої ресурси в ці стосунки.

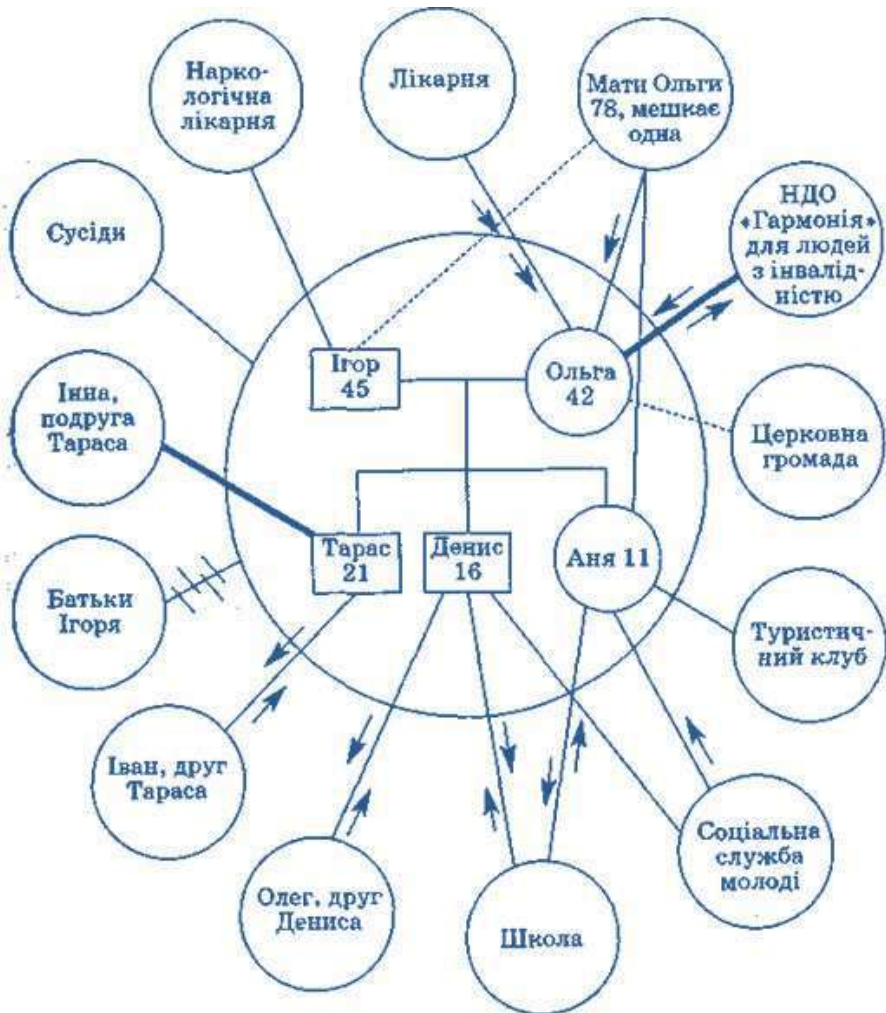

Рис.2.4. Приклад екомапи, побудованої на основі ідей Ен Гартман (Кабаченко & Семигіна, 2004^{xliii})

1. **Індивідуальна та сімейна траєкторія.** Картування стосунків дозволяє відстежувати траєкторію взаємодії як окремих членів сім'ї, так і всієї сімейної системи із зовнішнім середовищем, виявляючи пріоритети, інтереси й можливі конфлікти.
2. **Оцінка широкого кола контактів.** Інструмент допомагає ідентифікувати не лише нуклеарну сім'ю, а й далекі родинні зв'язки чи інші значущі для сім'ї особи, які можуть суттєво впливати на її життєдіяльність.

Екомапа є зручним інструментом для відображення життєвого простору сім'ї та дозволяє порівняти оцінку ситуації самою сім'єю з поглядом соціального працівника. Її використовують не лише для діагностики, а й у різних видах соціальної роботи, таких як підхід, орієнтований на рішення, або робота з акцентом на сильні сторони клієнтів.

Карта допомагає виявити причинно-наслідкові зв'язки, особливо якщо порівнювати екомапи, складені «до» та «після» важливих життєвих подій, як-от втрата, серйозне захворювання чи розлучення. Крім того, екомапа може використовуватися для планування роботи з клієнтом і збору інформації спеціалістами з різних сфер.

Цікаво, що Ен Гартман радила фахівцям для розвитку навичок роботи з екомапою спершу створити її для себе (Hartman, 1978^{xliv}).

На сьогодні цей метод ефективно застосовується у практиці роботи з сім'ями, особливо коли екомапа складається разом із клієнтом і зображується на одному аркуші паперу. Така робота сприяє налагодженню взаємодії між клієнтом і соціальним працівником: вони працюють не «обличчям до обличчя», а «пліч-о-пліч». При цьому клієнт виступає як експерт, який найкраще знає свою ситуацію і ділиться власним досвідом та інформацією.

Для ознайомлення з екомапами та різними техніками їхнього створення можна скористатися готовими шаблонами за посиланням: <https://www.socialworkportal.com/free-templates/>

Практичне завдання «Моя екомапа»

Для закріплення теоретичного матеріалу студентам пропонується створити екомапу власної сім'ї.

1. Створіть власну екомапу.

- Візьміть аркуш паперу та ручку.
- У центрі аркуша намалуйте коло, яке символізує вас або вашу сім'ю.
- Навколо центрального кола позначте важливих для вас людей, соціальні зв'язки, організації чи ресурси (наприклад, родичі, друзі, колеги, навчальні заклади, медичні установи, громадські організації).

2. Позначте зв'язки між вами та кожним із елементів:

- Сильні та позитивні зв'язки – суцільною лінією.
- Напружені або проблемні зв'язки – пунктирною лінією.

- Нейтральні зв'язки – тонкою лінією.
- 3. *Проаналізуйте отриману екоману:*
 - Визначте, де найбільше підтримки, а де відчувається брак ресурсів.
 - Які ресурси можна посилити чи додати для покращення ситуації?

4. *Обговоріть свої враження у малій групі:*

- Що стало для вас відкриттям?
- Як можна використовувати цей інструмент у роботі з клієнтами?

Цю вправу можна виконати як домашнє завдання, з подальшим обговоренням в групі. Альтернативний варіант – робота в парах або з конкретною ситуацією для аналізу.

Ен Гартман також розвинула **використання генограми** (як було сказано раніше, ідея такої сімейної діаграми належала Мюррею Боуену).

Сім'я – це складна соціальна система, яка має власну історію розвитку та соціальний досвід, що формується через життєві події й взаємодії. Цей досвід виявляється у шаблонах поведінки, моделях стосунків, способах взаємодії з оточенням і сімейних життєвих сценаріях.

За словами Ен Гартман, кожен член сім'ї є невід'ємною частиною багаторічної міжпоколінної історії сім'ї.

Генограма – це візуальна метафора, яка дозволяє кожному члену сім'ї дослідити її соціальний досвід, а також виявити зв'язки, обставини та ситуації, що вплинули на сімейну систему.

Ця візуалізація відображає три або більше поколінь сім'ї. Вона, зазвичай, охоплює:

- генетичні зв'язки,
- важливі сімейні події,
- міграцію та розселення,
- культурну, національну й соціальну ідентифікацію,
- ролі й статуси членів сім'ї,
- шаблони зовнішніх і внутрішніх взаємодій.

Генограма схожа на генеалогічне дерево, але має розширені можливості для збору детальної інформації. Її основа – генетичне або генеалогічне дерево сім'ї з використанням символів, аналогічних екомарі:

- *Чоловік* – позначається квадратом.
- *Жінка* – позначається колом.
- *Член сім'ї невизначеної статі* – трикутником.
- *Померлий член сім'ї* – квадрат або коло із символом «X».
- *Шлюб* – суцільна лінія між квадратом і колом.

- *Розлучення* – пунктирна лінія. Дату чи тривалість шлюбу можна записати над лініями.

Генограма може містити деякі додаткові способи візуалізації:

- *Пунктирна лінія навколо членів сім'ї*, які складають спільне домогосподарство, допомагає виявити ізольованих членів.
- *Обведення членів сім'ї різними кольорами* дозволяє простежити комунікативну структуру та найбільш тісні зв'язки.
- *«Паркан» (пунктирна лінія)* виділяє тих, хто відійшов від сімейної історії через конфлікти, втрати чи сімейні таємниці (**рис. 2.5**).

Ключова роль у створенні генограми належить процесу обговорення та подальшій рефлексії, що дозволяє зрозуміти роль кожного члена сім'ї в історії роду та його вплив на теперішнє життя клієнта.

Приклад побудови генограми можна побачити на відео:
<https://youtu.be/7ZM-bDIzLk>

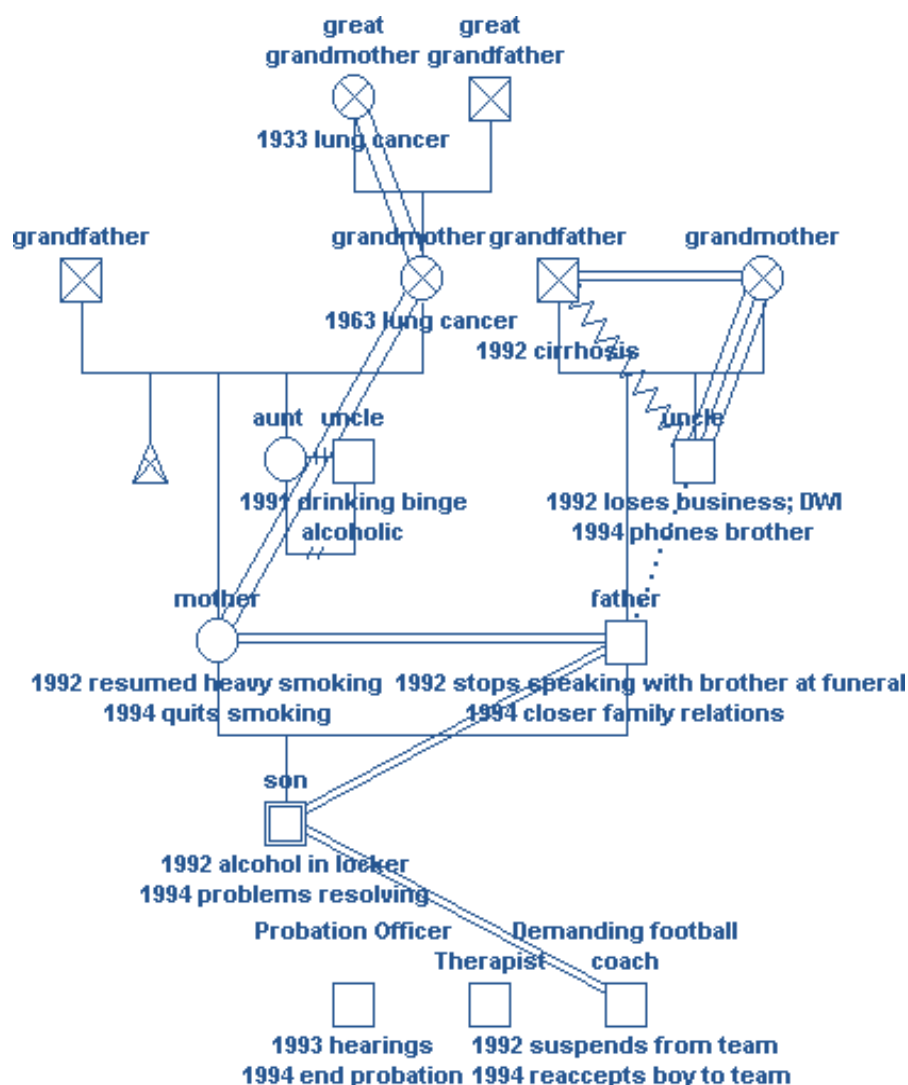

Рис. 2. 5. Приклад генограми, наведеної у працях Ен Гартман (Hartman, 1978^{xlv}).

При складанні генограми соціальним працівникам, на думку Гартман, доцільно робити наступне:

- *Ставити уточнювальні запитання для виявлення причинно-наслідкових зв'язків.* Ен Гартман рекомендує використовувати конкретні питання, які допомагають виявити причинно-наслідкові зв'язки в родинній системі. Одне з таких запитань: «На честь кого з членів сім'ї Ви названі?». Це питання допомагає розкрити родову ідентифікацію клієнта і зрозуміти його стосунки з конкретним членом родини.
- *Відслідковувати сімейні ролі та динаміку переселень.* Важливо також з'ясувати порядок народження дітей у сім'ї та їх ролі (первісток, старший чи молодший). Окрім того, потрібно відстежувати рухи родини, такі як міграція чи еміграція, і порівнювати місце народження та місце проживання членів родини. Це дозволяє виявити сімейні традиції розселення та оцінити рівень згуртованості сім'ї, її здатність підтримувати зв'язки або «відпускати» окремих членів.
- *Визначати соціально-економічні характеристики членів родини.* Не менш важливим є акцент на соціально-економічні характеристики, такі як освіта, професійна діяльність, кар'єрний ріст, стан здоров'я

та наявність спадкових захворювань. У процесі роботи з генограмою може виникнути ситуація, коли одна лінія (материнська чи батьківська) буде більш деталізованою, а інша — частково або повністю порожньою. Це є підставою для аналізу соціальним працівником можливих закономірностей і причин такого дисбалансу.

У сфері соціального захисту дітей генограму використовують у роботі з потенційними усиновлювачами, прийомними батьками та патронатними вихователями. Ен Гартман підкреслює її ефективність у геріатричній соціальній роботі. Для літніх людей генограма стає способом систематизації спогадів, встановлення зв'язків між минулим, теперішнім і майбутнім. Дослідниця наводить приклад геріатричного пансіонату, де організовували сімейні зустрічі літніх мешканців із молодшими членами родини для спільного створення генограм. Така практика сприяла відновленню сімейних зв'язків, покращенню якості життя і збереженню сімейних традицій (Hartman, 1978^{xlvi}).

Таким чином, генограма стає своєрідною картою, що допомагає виявити складні життєві ситуації та спланувати інтервенції у соціальній роботі.

У 1983 році побачила світ книга **«Соціальна робота, орієнтована на сім'ю»** (*Family-centered social work practice*), написана Ен Гартман спільно з Джоан Ліар (Hartman & Laird, 1983^{xlvii}).

Дослідниці запропонувала **антропологічний підхід до аналізу сім'ї**, розглядаючи її як окрему державу з власною ієрархією, правилами, зв'язками та історією. Цей підхід дозволяє соціальному працівнику оцінити внутрішню структуру родини та взаємодії її членів через призму антропології, тобто як систему з власними традиціями, ритуалами та соціальними ролями, де кожен член родини виконує специфічну функцію, а сім'я має свою історію розвитку, унікальні правила та культурні особливості, що визначають її функціонування та взаємодію з навколишнім світом.

У межах цього підходу важливими компонентами є:

1. **Ритуали та сценарії сім'ї.** Ритуали сім'ї – це ті моделі поведінки, що повторюються в різних поколіннях, відображаючи характер спілкування та взаємодій членів родини. Наприклад, ритуал поховання дитини в сім'ї, що втратила дитину після тривалого лікування, може допомогти прийняти незворотність втрати та покращити психосоціальне самопочуття батьків.
2. **Рефлексія на ритуали.** Ритуали можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на сімейні стосунки. Вони можуть закріплювати певні настанови (наприклад, до алкоголю в маргіналізованих родинах або до тверезого способу життя в родинах, що подолали залежність).

3. **Сімейні історії та наративи.** Використання наративів у соціальній роботі дозволяє виявити символічне значення подій, які повторюються в історіях сім'ї. На думку Ен Гартман та Джоан Ліар, сімейні наративи відображають не тільки факти, а й глибоке розуміння і значення, яке кожен член родини надає подіям. Це дозволяє розкрити сімейну парадигму, тобто систему знаків і символів, яка визначає сприйняття реальності родиною.

Ці підходи допомагають глибше проанлізувати внутрішні процеси родини та дозволяють ефективно використовувати ці знання для роботи з сім'ями в контексті консультування та соціального супроводу.

Ен Гартман та Джоан Ліар запропонували використовувати при роботі із сім'ями **техніку «сімейна скульптура»**, яка передбачає вивчення місця членів родини в межах сімейної підсистеми (Hartman & Laird, 1983^{xlviii}).

Техніка «сімейна скульптура» — це метод, який передбачає невербальну демонстрацію сімейних взаємодій шляхом фізичного розташування членів родини у просторі. У цьому процесі кожен учасник виконує роль певного члена сім'ї, виражаючи через пози, жести та взаємодії емоційну структуру та динаміку стосунків між ними

Ця техніка дозволяє візуалізувати та вивчати емоційну структуру сім'ї, через експозицію фізичних позицій і взаємодій її членів, а саме:

1. **Виявити емоційну структуру сім'ї.** Розташування членів родини може вказувати на рівень емоційної близькості або відчуженості. Наприклад, близькість членів сім'ї демонструє міцний зв'язок, а віддаленість – ізоляцію або уникнення.
2. **Дослідити забарвлення інтеракцій.** Міміка, жести та поза кожної «фігури» можуть відображати емоції чи почуття, які члени сім'ї відчують по відношенню до інших. Це дає змогу зрозуміти внутрішній психоемоційний стан кожного члена родини.
3. **Оцінити функціонування та ідентифікацію сім'ї.** Назва, яку сім'я дає скульптурі, може бути показником її психосоціального здоров'я, соціального статусу, культурних чи етнічних особливостей, а також динаміки сімейних традицій, ролей та сценаріїв.

Отже, внесок Ен Гартман у розвиток сімейної терапії в соціальній роботі полягає у впровадженні ефективних методів, таких як екомапа, генограма, антропологічний аналіз сімейних взаємодій та техніка «сімейної скульптури», що дозволяють соціальним працівникам глибше досліджувати зв'язки в родині та ефективно працювати з сім'ями.

★ *Сімейна терапія у сучасній соціальній роботі*

Сучасна сімейна терапія вийшла за межі класичних підходів (таких як підходи Бейтсона, Мінухіна, Боуена, Сатир тощо) і розвивається як більш цілісний, системний напрям. Вона враховує не лише внутрішньосімейні стосунки, а й вплив різних факторів: взаємодію між поколіннями, соціальні та культурні умови, у яких живе родина. Вагомий внесок у розвиток цього підходу зробила Гартман, яка інтегрувала ідеї сімейної терапії у практику соціальної роботи. Її підхід підкреслює важливість таких інтервенцій, що враховують життєві обставини клієнтів, їхнє культурне середовище та потреби вразливих родин.

Важливим аспектом сучасної соціальної роботи є інтеграція сімейної терапії в роботу соціальних працівників, що дозволяє більш комплексно підходити до вирішення проблем, пов'язаних з родинними відносинами. Це особливо актуально у випадках, коли соціальні труднощі клієнтів тісно пов'язані з сімейною динамікою та внутрішніми конфліктами. Наприклад, у клінічній соціальній роботі використовуються такі інструменти, як генограма, для збору анамнезу сімейних захворювань і виявлення соціальних причин їх виникнення. Генограма дає змогу не тільки виявити генетичні чи медичні проблеми, а й оцінити соціальні фак-

тори, які можуть впливати на здоров'я та благополуччя членів родини.

Відповідно до досліджень, сімейна терапія ефективно застосовується для підтримки сімей, що переживають наслідки насильства (Deblinger & Heflinger, 1996^{xlix}; MacDonald, 2001^l), бідності, ізоляції чи кризових ситуацій (Rotheram-Borus, 1998^{li}), зокрема пов'язаних з дитячим зловживанням або поведінковими проблемами (Chamberlain, 1994^{lii}; Dadds & Hawes, 2006^{liii}).

Такі підходи дозволяють соціальним працівникам адаптувати методи сімейної терапії для роботи з різними категоріями клієнтів, сприяючи зміцненню родинних зв'язків, розвитку позитивної динаміки взаємодії між членами сім'ї та покращенню їхнього соціального самопочуття (Woods, 1988^{liv}).

Застосування ідей сімейної терапії зумовило формування у закордонній соціальній роботі у 1990-х роках **сімейноцентричних підходів**, орієнтованих на розгляд родини як основного контексту, в якому відбувається розвиток індивідуумів. Цей підхід акцентує увагу на важливості підтримки та зміцнення взаємозв'язків між членами родини як засобу для вирішення соціальних проблем і покращення якості життя (Dunst et al., 1991^{lv}; Henggeler et al., 1998^{lvi}).

Ключові принципи сімейноцентричних підходів у сучасній соціальній роботі такі:

1. **Цілісність і взаємозалежність.** Вважається, що проблеми одного члена сім'ї часто відображаються на всій родині, тому необхідно працювати з усіма її членами, а не лише з окремими індивідами. Це підвищує ефективність соціальних інтервенцій, оскільки зміни в одній частині системи можуть вплинути на всю родину.
2. **Роль сім'ї у підтримці.** Сім'я розглядається як головний ресурс для підтримки індивідумів. Цей підхід сприяє розвитку механізмів підтримки і взаєморозуміння між членами родини, що дозволяє створювати більш стабільні соціальні мережі та покращувати адаптацію до змін.
3. **Індивідуалізація допомоги.** Сімейноцентричні стратегії підтримують потребу в персоналізованих підходах, адаптуючи допомогу до унікальних особливостей кожної родини, її культури, історії та соціальних умов.
4. **Пріоритет інтервенцій на рівні родини.** Підходи спрямовані на використання родини як первинної одиниці для вирішення проблем. Це включає роботу з батьками, подружжями та іншими близькими

родичами з метою поліпшення комунікації та підтримки здорових відносин у родинному середовищі (Dameb et al., 2018^{lvii}; Malette et al., 2018^{lviii}; Tang et al., 2024^{lix}).

Дослідження (Clare, 1991^{lx}; Dodd et al., 2009^{lxi}) також засвідчують, що попри значні успіхи сімейноцентрованих підходів, впровадження методів та підходів сімейної терапії у соціальній роботі вимагає **врахування низки факторів, що можуть обмежити її ефективність та доступність:**

- **Культурний контекст.** Кожна сім'я є частиною конкретного соціокультурного середовища, що впливає на її структуру, цінності та взаємодії. Тому, застосовуючи сімейну терапію, соціальні працівники повинні враховувати культурні особливості родин, з якими вони працюють. Неврахування цих особливостей може знизити ефективність роботи із сім'єю або навіть призвести до її відмови від клієнтів. Наприклад, в деяких культурах родина може не сприймати відкриту розмову про внутрішні конфлікти або вважати це порушенням приватності.
- **Доступ до ресурсів.** Впровадження сімейної терапії вимагає доступу до відповідних ресурсів, таких як кваліфіковані консультанти, місця для проведення зустрічей та необхідні матеріали для роботи з родинами. Сімейна терапія, особливо при тривалих і скла-

дних конфліктах, може вимагати значного часу для досягнення бажаних результатів. У багатьох випадках ці ресурси можуть бути обмеженими, що створює додаткові труднощі в організації консультативного процесу.

- **Підготовка фахівців.** Для дієвого використання сімейної терапії соціальні працівники повинні мати не лише базові знання, а й спеціальну підготовку в цій галузі. Це охоплює навички роботи з родинами, здатність розпізнавати динаміку сімейних стосунків, а також уміння застосовувати різноманітні індивідуальні й групові методи. Невисокий рівень підготовки фахівців може обмежити їх здатність ефективно працювати з родинами, що в свою чергу знижує результативність інтервенцій.
- **Необхідність залучення всіх членів сім'ї.** Активна участь кожного члена родини є основною умовою успішності терапії. Відсутність хоча б одного члена може значно знизити її ефективність. Наразі координація часу та місця для проведення зустрічей може стати серйозною проблемою, особливо якщо родина складається з численних осіб з різними графіками.
- **Невідповідність для індивідуальних проблем.** У випадках, коли проблема є глибоко особистою або пси-

хологічною, сімейна терапія може потребувати доповнення іншими методами психосоціальної підтримки для досягнення повного ефекту.

У кожному разі сімейна терапія та методи, запропоновані Енн Гартман, залишаються актуальними для роботи з родинами, які переживають складні життєві обставини.

Застосування підходів сімейної терапії дає можливість не лише полегшити труднощі, з якими стикаються окремі члени родини, а й покращити взаєморозуміння між ними, створюючи здоровіше середовище для розвитку. Методи Гартман підкреслюють важливість взаємодії та комунікації в межах сім'ї, акцентуючи на тому, як емоції, стосунки та індивідуальні переживання кожного члена можуть бути інтегровані у загальний контекст родини.

Письмове завдання «Використання сімейноцентричних підходів»

Для закріплення теоретичного матеріалу студентам пропонується індивідуально або в групі виконати вправу.

Крок 1. Створення "Сімейної карти взаємодії". Студенти мають створити генограму або екоману для уявної родини, визначаючи взаємозв'язки між її членами (відносини, конфлікти, підтримка тощо). Деякі приклади ситуацій наведено далі. Студенти повинні показати, як ці взаємодії можуть впливати на сімейну динаміку та виникнення проблем. Важливо зосередитись на взаємозв'язках і ресурсах, які можуть бути використані для вирішення проблем.

Крок 2. Аналіз проблем та ресурсів. Далі студенти повинні проаналізувати основні проблеми родини, які вони виявили в генограмі чи екомані, а також визначити доступні ресурси, які можуть допомогти у вирішенні цих проблем. Ресурси можуть бути як внутрішніми (позитивні взаємодії, родинні традиції), так і зовнішніми (допомога соціальних служб, друзів).

Крок 3. Розробка плану допомоги. Студенти повинні розробити план допомоги для цієї родини, ґрунтуючись на виявлених проблемах та ресурсах. План може включати:

- Рекомендації щодо покращення комунікації та взаємодії між членами родини.
- Визначення дій, які можуть допомогти родині справитись із конфліктами чи кризовими ситуаціями.
- Пропозиції щодо залучення соціальних ресурсів чи інші методи підтримки.

Крок 4: Обговорення результатів. Студенти представляють свої карти взаємодії та план допомоги, обґрунтовуючи свої вибори. Вони також повинні обговорити, як їхні рекомендації допоможуть покращити ситуацію в родині, враховуючи принципи сімейноцентричного підходу.

Приклади ситуацій:

1. У родині – ситуація через конфлікти між батьками та підлітками. 16-річний хлопець (Денис) часто має сварки з батьками через відсутність довіри і запізнення додому. Мати вважає, що він проводить час із поганою компанією, а батько намагається залишатися відстороненим від конфліктів. Денис, у свою чергу, відчуває, що батьки не розуміють його потреб у незалежності. Ситуація загострюється через те, що мати, незважаючи на

свою бажану допомогу, не знаходить спільної мови з сином, а батько замикається у собі, погіршуючи комунікацію в родині.

2. Родина, що складається з матері, двох дітей (8 і 12 років), та батька, переживає складну ситуацію після втрати роботи батьком. Мати працює на низькооплачуваній роботі, а батько не може знайти роботу через проблеми зі здоров'ям. Діти відчують постійну тривогу через брак ресурсів і нестабільність у родині. Між батьками виникають конфлікти через відсутність фінансів, і батьки почали уникати спільного прийняття рішень.

3. Сім'я з двома дітьми (11 і 14 років) після переїзду з іншого міста стикається з проблемами соціальної адаптації. Батьки не мають підтримки в новому місці, діти мають труднощі з інтеграцією до нової школи, а мати відчуває депресію через соціальну ізоляцію та відсутність роботи. У родині спостерігаються ознаки стресу, конфлікти між дітьми та батьками через недостатню увагу до їхніх емоційних потреб.

2.3. Моделі, орієнтовані на вирішення проблеми

★ Загальне уявлення про моделі

У 1950-ті роки в США почали формуватися альтернативи довготривалим психодинамічним методам соціальної роботи. До таких альтернатив відносять:

- *кейс-менеджмент, спрямований на розв'язання проблем* (A Problem-Solving Casework);
- *зосереджений на завданні підхід* (Task-Centered Approach);
- *терапія, спрямована на пошук рішень* (Solution-Focused Brief Therapy, SFBT).

Ці моделі узагальнено вважають орієнтованими на вирішення проблеми. Відмінності між ними представлено в **табл. 2.1**.

Моделі, орієнтовані на вирішення проблеми — це підходи в соціальній роботі, що зосереджуються на допомозі клієнту у визначенні та вирішенні конкретних проблем через систематичний процес, який включає в себе чітке формулювання завдань, активну участь клієнта та партнерську взаємодію з соціальним працівником.

Ці моделі спрямовані на досягнення конкретних результатів за короткий час, використовуючи гнучкі та адаптовані стратегії, що відповідають індивідуальним потре-

бам клієнта. Основна мета таких моделей — допомогти клієнтам подолати труднощі та знайти практичні рішення для покращення їхнього життя.

Таблиця 2.1. Загальна характеристика моделей

МОДЕЛЬ	Кейс-менеджмент, спрямований на розв'язання проблем	Зосереджений на завданні підхід	Терапія, спрямована на пошук рішень
Основна роль соціального працівника	Координатор, який допомагає організувати ресурси для досягнення цілей	Співучасник у визначенні та реалізації завдань	Каталізатор пошуку рішень, зосереджений на сильних сторонах клієнта
Особливості підходу	Міждисциплінарний підхід: залучення лікарів, психологів, юристів	Робота з чіткими, досяжними завданнями, які виконуються між сесіями	Замість глибокого аналізу проблем — акцент на пошук можливих рішень
Техніки та інструменти	Координація послуг, мобілізація ресурсів	Навчання новим навичкам, покращення самоконтролю	Використання ресурсів клієнта, виявлення успішних стратегій
Орієнтація на результат	Досягнення визначених цілей через використання зовнішніх ресурсів	Реальний прогрес через виконання завдань	Швидке визначення рішень і побудова позитивного досвіду

★ 3 історії моделей

Ключовою фігурою у розвитку зосередженого на завданні підходу є американська дослідниця та засновниця Чикагської школи соціальної роботи **Хелен Перлман** (1905-2004).

У 1957 році вона опублікувала книгу **«Соціальна робота з випадками: Процес розв'язання проблем»** (*«Social Casework: A Problem-Solving Process»*), яка стала класикою соціальної роботи (Perlman, 1957^{lxii}).

У цій праці Перлман представила *процес розв'язання проблем*, що зосереджується на роботі з конкретними труднощами клієнтів через визначення цілей та створення чітких завдань. Книга стала основою для розуміння ролі соціального працівника як посередника між особистими переживаннями та соціальними структурами.

Перлман також запропонувала **теорію «5 Р»**, основними елементами якої є:

- ✓ індивід (person);
- ✓ проблема (problem);
- ✓ місце (place);
- ✓ кваліфікований фахівець (professional representative);
- ✓ процес (process).

На думку дослідниці, «індивід» (*person*) — це клієнт (незалежно від віку, статі чи соціального статусу), який має проблеми (*problem*) різного характеру (економічні, соціальні, особистісні, сімейні тощо), з якими він не в змозі справитися самостійно. Тому він звертається до організації чи закладу (*place*) — соціальної служби чи установи, де досвідчені соціальні працівники (*professional representative*) через налагодження процесу інтеракції (*process*) надають кваліфіковану допомогу. Процес включає психосоціальну діагностику, розробку та реалізацію плану дій, оцінку і супровід.

Перлман підкреслювала важливість допомоги клієнтам у вирішенні їхніх проблем таким чином, щоб вони могли допомогти собі. Вона описувала кейс-менеджмент (соціальний супровід) як процес, який передбачає залучення людини до активної роботи над труднощами, з якими вона стикається, поступове виконання завдань.

У своїх роботах Перлман також описала певні техніки та методи, що згодом стали основою кейс-менеджменту. Це включало розробку індивідуальних планів дій для клієнтів, активну діагностику та застосування різноманітних психотерапевтичних і соціально-педагогічних підходів.

Дослідниця розглядала соціальну роботу як процес, який не завершується після надання первинної допомоги. Вона наголошувала на важливості супроводу клієнта впродовж часу та регулярної оцінки досягнутих результатів для

коригування дій і забезпечення сталих змін (Perlman, 1957^{lxiii}; Perlman, 1971^{lxiv}; Perlman, 1979^{lxv}).

Таким чином, Перлман зосереджувалася на структурованому процесі розв'язання проблем і підкреслювала важливість відносин між соціальним працівником і клієнтом.

У 1960-1970-х роках почав формуватися **підхід, орієнтований на вирішення завдання** (англ. – *the task centred approach*). У його витоків стояв американський науковець **Вільям Рейд** (1931-2017).

Разом із **Енн Шайн** він провів чотирирічне дослідження **«Короткостроковий і розгорнутий кейс-менеджмент»**, спрямоване на пошук альтернативи традиційній практиці. Новий підхід передбачав короткі, цілеспрямовані інтервенційні періоди. Клієнтам пропонували до 8 сеансів, кожен із яких фокусувався на чітко визначених і конкретних цілях. Клієнт визначав напрям співпраці, а соціальний працівник виступав фасилітатором. Дослідження виявило, що труднощі клієнтів значно зменшувалися, а в деяких випадках позитивні зміни відбувалися вже після першого сеансу (Reid & Shyne, 1969^{lxvi}).

Згодом Рід розпочав співпрацю з іншою викладачкою Університету Чикаго – **Лаурою Епштейн**. Разом вони опи-

сали нову короткострокову інтервенцію, розроблену на основі понад 30 експериментальних досліджень.

Основною працею, яка заклала фундамент цього підходу, стала книга **«Task-centered Casework»** (Reid & Epstein, 1972^{lxvii}), яку згодом доповнили наступні видання (Reid & Epstein, 1977^{lxviii}; Reid, 1978^{lxix}; Reid, 1992^{lxx}). Ця модель стала однією з перших у соціальній роботі, ефективність якої було підтверджено науковими дослідженнями.

Рід і Епштейн наголошували на важливості короткострокових втручань (у середньому 8–12 сеансів протягом шести місяців) і розробили спеціальну короткострокову терапію. Метод базувався на раціональному використанні обмеженого часу втручання та концепції **«ефекту градієнта цілі»**. Тобто, чим ближче до завершення терміну, тим більше мотивації для ефективного вирішення проблем (Reid & Epstein, 1972^{lxxi}).

Зосереджений на завданні підхід — це модель роботи з клієнтами, яка базується на короткострокових втручаннях із чітким визначенням завдань для досягнення конкретних цілей. Основна увага приділяється мобілізації ресурсів клієнта та допомозі йому у вирішенні конкретних проблем через послідовне виконання завдань.

Запровадження цього підходу означало відмову від традиційного уявлення про соціального працівника як єдиного носія експертного знання. Це стало першим кро-

ком до більш наснажувального (емпауермент) підходу, де більше уваги приділялося не індивідуальним характеристикам клієнта, а соціальним і зовнішнім факторам, що впливають на нього.

Зосереджена на завданні модель спирається на **чотириетапний процес**:

- 1) **Визначення цільової проблеми.** Це може бути будь-яка складність чи трудність, яку клієнт відчуває і бажає вирішити. Клієнт визначає не більше як три цільові проблеми, і соціальний працівник співпрацює з клієнтом над розробкою завдань, що сприятимуть їх вирішенню.
- 2) **Укладання контракту/договору.** Документ визначає цільові проблеми, цілі та завдання, які мають виконати як клієнт, так і фахівець із соціальної роботи, що сприятимуть вирішенню цільових проблем, а також посилюватимуть загальні цілі втручання. Важливо, щоб ці цілі були особисто значущими для клієнта та досяжними.
- 3) **Проведення зустрічей (сесій) та виконання завдань між ними.** На цьому етапі важливе створення конкретних завдань. Протягом сесій клієнти та соціальні працівники обмінюються інформацією щодо результатів завдань, які було узгоджено виконати. Зустрічі зосереджуються на обговоренні, наскільки добре бу-

ли досягнуті загальні цілі та чи втручання соціальної роботи було достатньо успішним, аби приймати рішення про припинення подальших зустрічей.

4) Оцінка та завершення. Відбувається оцінка результатів та досягнень програми після виконання завдань або завершення терміну інтервенції. Зустрічі зосереджені на оцінці того, наскільки успішно були досягнуті загальні цілі та чи було втручання соціальної роботи достатньо дієвим, щоб розглянути можливість завершення стосунків.

У 2000 році Рід розробив **«Планувальник завдань: ресурс втручання для фахівців у сфері соціальної роботи»**. Це комплексний довідник, що містить планувальники завдань для понад ста психосоціальних проблем – від алкоголізму та тривожності до домашнього насильства та сексуального насильства. У кожному розділі наведено перелік дій, які клієнт може виконати для вирішення проблеми, рекомендації щодо ролі соціального працівника у цьому процесі та відповідну літературу (Reid, 2000^{lxxii}).

Таким чином, якщо Хелен Перлман зробила акцент на структурованому процесі розв'язання проблем та важливості відносин між соціальним працівником і клієнтом, то Вільям Рід та Лаура Епштейн адаптували цю концепцію для ще коротших інтервенцій і зробили акцент на практичних завданнях як ключовому інструменті змін.

Групова робота «Побудова плану роботи»

Для закріплення теоретичного матеріалу студентам пропонується розвинути знання, уміння та навички роботи з клієнтом у межах короткострокової інтервенції.

1. **Об'єднати студентів у міні-групи з 4–5 осіб.** Студенти розподіляють ролі між собою:
 - **Соціальний працівник** (один студент) – проводить первинну бесіду, допомагає клієнту визначити проблеми та формулює контракт.
 - **Клієнт** (один студент) – грає людину, яка звернулася по допомогу (ситуацію можна вигадати або взяти з реального досвіду).
 - **Спостерігачі-аналітики** (2–3 студенти) – слідкують за дотриманням методології, фіксують зауваження та допомагають формулювати завдання.
2. **Опрацювання кейсу:**
 - Кожна група отримує кейсову ситуацію або розробляє власну.
 - «Клієнт» розповідає про свої труднощі.
 - «Соціальний працівник» за допомогою навідних запитань допомагає виділити **до трьох основних проблем**.
3. **Укладання контракту:**
 - Разом із клієнтом соціальний працівник розробляє **короткий план втручання** (максимум 8 сесій).
 - Завдання мають бути SMART (конкретні, вимірювані, досяжні, релевантні та обмежені в часі).

- Приклад: *«До наступної зустрічі клієнт відвідає центр зайнятості та подасть резюме на дві вакансії».*

4. Презентація та обговорення:

- Кожна група презентує кейс, сформульовані проблеми та план дій.
- Спостерігачі аналізують, чи були правильно дотримані етапи підходу. Оцінка виконання завдання:
 - ✓ Чи правильно визначені проблеми клієнта?
 - ✓ Чи сформульовані SMART-завдання?
 - ✓ Чи були дотримані етапи підходу?
 - ✓ Чи логічно та структуровано презентований кейс?

5. Загальне обговорення з усією групою:

- Наскільки ефективним є підхід, орієнтований на вирішення завдань?
- Які труднощі можуть виникати у клієнтів і соціальних працівників?
- У яких ситуаціях цей метод буде найефективнішим?

Одночасно з підходом, орієнтованим на вирішення завдань, у соціальній роботі з'явилася *терапія, спрямована на пошук рішень* (*solution-focused brief therapy, SFBT*), також відома як *короткострокова терапія, орієнтована на пошук рішень* (*brief solution-focused therapy, BSFT*).

Терапія, спрямована на пошук рішень — це короткострокова, орієнтована на ресурси модель терапії, яка зосереджується на виявленні та використанні сильних сторін клієнта для досягнення конкретних змін. Вона акцентує увагу на майбутньому та можливостях, а не на аналізі минулих проблем, і сприяє швидкому подоланню конкретних життєвих труднощів.

Хоча терапія, спрямована на пошук рішень, виникла в межах сімейної терапії, значний внесок у її розвиток зробили теоретики та практики соціальної роботи. Зокрема, її теоретичне обґрунтування пов'язують з іменами соціальних працівників **Стіва де Шазера** (1940-2005) та **Інсу Кім Берг** (1934-2007), а також їхньої команди з Центру короткої сімейної терапії в Мілуокі, США. У цьому центрі проводили дослідження, розробку та тестування нових методів надання допомоги клієнтам (De Shazer et al., 1986^{lxxiii}; De Shazer, 1988^{lxxiv}; De Shazer & Berg, 1997^{lxxv}).

Короткострокова терапія SFBT ґрунтується на принципі, що консультант може допомогти клієнту знайти вирішення його проблеми без глибокого аналізу її причин і контексту. Це пояснюється тим, що підхід SFBT виходить із припущення, що *рішення проблеми може бути абсолютно незалежним від її природи*. Тому головний фокус роботи – це спільний пошук альтернативних рішень, який передбачає формулювання клієнтом бажаного майбутнього (De Shazer & Berg, 1997^{lxxvi}).

Тривалість терапії зазвичай не перевищує шести сесій, що робить її ефективною з точки зору ресурсів та економічно вигідною.

Методика SFBT орієнтується на сильні сторони клієнтів і підтримує їхнє право на самовизначення. Консультант визнає знання та життєвий досвід клієнта, що сприяє більш ефективній співпраці. **Ключовий принцип підходу** – це віра в те, що клієнти є **експертами власного життя** і вже володіють необхідними знаннями для досягнення своїх цілей. У цьому процесі важливу роль відіграє як вербальна, так і невербальна комунікація між консультантом та клієнтом (De Shazer, 1988^{lxxvii}).

Консультанти, що працюють у рамках SFBT, використовують **комунікативні стратегії**, які сприяють позитивним змінам і допомагають зменшити інтенсивність негативних емоцій. Основний інструмент – *запитання*, що дозволяють клієнту по-новому інтерпретувати власний досвід і по-

бачити можливості для змін там, де він раніше їх не помічав (De Shazer et al., 2021^{lxviii}).

Методику роботи в SFBT часто описують за допомогою акроніма **MECSTAT**, що об'єднує ключові типи запитань:

- **M(miracle questions) – «чудо-запитання»:** клієнта просять уявити, що його проблема дивовижним чином зникла без його відома. Він має визначити ознаки, які б вказували на це. Такі запитання стимулюють креативне мислення та допомагають переосмислити власні переконання.
- **E(exception questions) – запитання про винятки:** консультант допомагає клієнту згадати ситуації, коли проблема не була такою гострою або коли він почувався більш спроможним її контролювати. Це дозволяє ідентифікувати ефективні стратегії, які вже працювали в минулому.
- **C(coping questions) – запитання про копінг-стратегії:** фокусуються на тому, як клієнт уже справляється з труднощами. Такі запитання підкреслюють його ресурси та зміцнюють віру у власні можливості.
- **S(scaling questions) – запитання про виміри змін:** клієнт оцінює свій прогрес за шкалою (наприклад, від 1 до 10), що допомагає йому усвідомити досягнення та намітити подальші кроки.

- **T(time-out)** – часові рамки: консультант і клієнт встановлюють чіткі дедлайни для пошуку рішення та впровадження нових підходів.
- **A(accolades) – відзнаки:** фахівець акцентує увагу на досягненнях клієнта, що підсилює мотивацію та підтримує оптимістичний настрій.
- **T(task)** – завдання для самостійної роботи: клієнт отримує практичні вправи для відпрацювання нових моделей поведінки у реальних ситуаціях. Це допомагає змінити стійкі поведінкові та когнітивні патерни (Greenberg, Ganshorn & Danilkevich, 2001^{lxxxix}; Jenks, 2021^{lxxx}).

★ **Розвиток моделей у сучасній соціальній роботі**

У сучасній соціальній роботі (Cauvain, 2019^{lxxxix}; Doel, & Marsh, (2017^{lxxxii}; Ramos & Stetson, 2023; ^{lxxxiii} Szapocznik et al., 2002^{lxxxiv}) моделі, спрямовані на пошук рішень, мобілізацію ресурсів клієнта та ефективне вирішення проблем, застосовують у різних сферах:

- ✓ **кейс-менеджмент**, спрямований на розв’язання проблем застосовується у соціальному супроводі людей із хронічними захворюваннями, інвалідністю, залежностями, бездомністю тощо;

- ✓ *зосереджений на завданні підхід* використовують у роботі з особами, які мають психоемоційні труднощі, проблеми у стосунках, кризові ситуації;
- ✓ *короткострокова терапія*, орієнтована на пошук рішень, використовується у сфері психосоціальної підтримки, сімейного консультування, кризових втручань та реабілітації.

Ці моделі експериментально перевірили в роботі з дітьми у великих закладах соціального обслуговування та у малих волонтерських організаціях, закладах освіти та у лікарнях; з людьми різних культур і походжень (Doel, 1998; Goldberg et al., 2021^{lxxxv}).

Можна виокремити низку спільних **принципів використання моделей**, орієнтованих на завдання, у сучасній соціальній роботі.

1. Фокус на співпраці. Усі три моделі підкреслюють важливість тісної співпраці між соціальним працівником та клієнтом. Клієнт не є пасивним учасником процесу, а активно залучається до визначення проблем, пошуку рішень та реалізації стратегії змін. Це забезпечує взаємну відповідальність, підтримку та більш ефективну взаємодію, адже і соціальний працівник, і клієнт працюють як партнери на шляху до досягнення цілей. Залучення клієнта до процесу допомагає зміцнити його самостійність та впевненість у своїх силах, що є критично важливим для довготривалих змін.

2. Активізація внутрішніх ресурсів клієнта. Всі моделі спрямовані на активізацію внутрішніх ресурсів клієнта, таких як його сильні сторони, попередній досвід, емоційна стійкість та соціальні мережі. Підхід базується на припущенні, що клієнт має всі необхідні потенціали для подолання труднощів, і завдання соціального працівника — допомогти йому усвідомити ці ресурси, а також створити умови для їхнього розвитку. Це не лише підвищує ефективність втручань, але й сприяє формуванню більш стійкої внутрішньої мотивації до змін, що має довгострокові позитивні наслідки.

3. Цілеспрямованість. Кожна з моделей орієнтована на досягнення конкретних, реалістичних цілей. Це дозволяє зосередитись на визначених результатах, що допомагає як соціальному працівнику, так і клієнту бачити прогрес. Чітко окреслені цілі мотивують клієнта та дозволяють більш ефективно відстежувати зміни. Постановка реалістичних цілей допомагає уникнути відчуття фрустрації, яке може виникнути через надмірно абстрактні чи недосяжні очікування, а також надає можливість оцінити досягнуті результати.

4. Короткостроковість та ефективність. Однією з головних рис цих моделей є їх орієнтація на досягнення помітних змін у короткий проміжок часу. Це особливо важливо в умовах соціальної роботи, де ресурси можуть бути обмеженими, а потреби клієнтів — різноманітними та ак-

туальними. Моделі мають чітку структуру і забезпечують швидке досягнення помітних результатів, що дозволяє соціальним працівникам не лише надавати своєчасну допомогу, а й підвищувати довіру до процесу. Цей підхід особливо ефективний при роботі з конкретними проблемами, які потребують швидких рішень.

5. Орієнтація на позитивні зміни. Усі ці моделі підкреслюють важливість позитивних змін у житті клієнта. Одна з основних задач — допомогти клієнту побачити можливості для розвитку, навіть якщо ситуація здається безнадійною. Моделі націлені на підтримку надії і формування оптимістичного погляду на майбутнє, що сприяє збереженню мотивації та впевненості у власних силах. Це дозволяє клієнту не лише знайти рішення для поточних труднощів, але й побудувати стійкі механізми для самостійного вирішення проблем у майбутньому.

Кожен із цих підходів має свої **сильні сторони** та може бути адаптований залежно від контексту соціальної роботи – індивідуальної, сімейної чи групової підтримки. Вони сприяють *підвищенню ефективності соціальних послуг*, забезпечуючи клієнтам *швидкий доступ до допомоги* та підтримку у складних життєвих ситуаціях. Доведено, що застосування цих моделей сприяє розширенню можливостей клієнта, адже його заохочують взяти під контроль власне життя. Виявляються сильні сторони людей, а

відтак, підвищується самооцінка і розвиваються навички розв'язання проблем.

Водночас науковці (Brearley, 2023^{lxxxvi}; Specht & Vickery, 2021^{lxxxvii}; Trevithick, 2008^{lxxxviii}) відзначають **обмеження у використанні** моделей у соціальній роботі.

Кейс-менеджмент, спрямований на розв'язання проблем має такі обмеження, як:

- *ресурсні обмеження*: кейс-менеджмент вимагає великих ресурсів і часу для ефективного координації послуг і взаємодії з іншими організаціями (у разі обмеженого бюджету чи нестачі кадрів цей підхід може бути складним для реалізації);
- *індивідуальний підхід*: підхід може бути менш ефективним при роботі з групами клієнтів, де індивідуальна оцінка та планування кожного випадку займає надмірно багато часу;
- *залучення сторонніх організацій*: у деяких випадках необхідно залучати різні зовнішні організації та ресурси, що може утруднити процес через необхідність координації та отримання дозволів або коштів.

До обмежень зосередженого на завданні підходу можна віднести:

- *короткостроковість*: підхід зосереджений на досягненні результату в короткий термін, що може бу-

ти непридатним для складних, довгострокових проблем, як-от травма;

- *обмежена гнучкість*: підхід може не враховувати комплексні, багатогранні аспекти життя клієнта, зокрема його емоційний та психологічний стан, якщо завдання є надто вузькими чи короткостроковими;
- *індивідуальність завдань*: може бути важко застосувати до ситуацій, що потребують глибокого розуміння соціальних контекстів і змін на рівні громади чи родини.

З-поміж обмежень терапії, спрямованої на пошук рішень можна назвати:

- *поверхневий підхід*: ця модель може бути недостатньо ефективною для клієнтів, які мають складні чи глибокі психологічні проблеми, які вимагають більш детального дослідження причин і контексту труднощів;
- *обмежений час*: тривалість втручання зазвичай обмежена кількома сесіями, що може бути недостатньо для комплексного вирішення складних проблем;
- *не підходить для всіх клієнтів*: може бути неефективною для людей, які не готові або не здатні сфокусуватися на пошуку позитивних рішень або не

мають ресурсів для цього через соціально-економічні чи психологічні труднощі;

- *виключення контексту проблеми*: ігнорування контексту проблеми може призвести до того, що клієнт не зможе зрозуміти чи усвідомити глибокі причини своїх труднощів, що може обмежити ефективність підходу.

Ці обмеження вказують на важливість обрання моделей соціальної роботи залежно від конкретних потреб клієнта, його ситуації та доступних ресурсів. Подекуди їх використовують як складову інтегрованих підходів (Goldberg Neill, 2021^{lxxxix}; Specht & Vickery, 2021^{xc}), поєднуючи їх із підходом, орієнтованим на сильні сторони, або травмотчливим підходом, сімейною терапією тощо.

Насамкінець, важливо відзначити, що наведені в цьому розділі моделі та похідні від них цілком узгоджуються із сучасними цінностями та принципами соціальної роботи.

Наразі ефективне застосування цих моделей у сучасній соціальній роботі потребує не лише знань і навичок, а й гнучкості та вміння адаптувати підходи до унікальних обставин кожного клієнта. Важливо не лише дотримуватися теоретичних основ, а й творчо підходити до їх реалізації, зважаючи на динаміку змін у суспільстві та виклики, що постають перед соціальними працівниками.

Вправа «Подорож у майбутнє»

Ця вправа має на меті навчити студентів формувати конкретні, досяжні цілі, допомогти усвідомити важливість конкретних кроків для їх досягнення, використовуючи підхід, спрямований на пошук рішень.

1. Візуалізація майбутнього:

- Студенти закривають очі (або просто зосереджуються) та уявляють, що минув рік, і вони досягли своєї мети у професійній або особистій сфері.
- Викладач задає питання для рефлексії:
 - Що змінилося у вашому житті?
 - Які відчуття ви маєте, досягнувши цієї мети?
 - Що ви зробили для цього?

2. Техніка "Диво-запитання" (Miracle Question):

- "Уявіть, що завтра ви прокинулися, і всі ваші проблеми, що заважали вам досягти мети, зникли. Що буде свідчити про те, що диво сталося? Які перші зміни ви помітите?"
- Студенти записують свої відповіді.

3. Розробка плану дій:

- Використовуючи методику SFBT, студенти формують свою мету за принципом SMART (конкретність, вимірюваність, досяжність, релевантність, часові рамки).

- *Визначають перший крок, який можна зробити вже сьогодні або цього тижня.*

4. Обговорення в парах:

- *Студенти діляться своїми цілями та планами дій із напарником, отримують зворотний зв'язок.*
- *Партнер допомагає поставити уточнювальні питання, наприклад:*
 - *Які ресурси тобі знадобляться?*
 - *Що може допомогти у складний момент?*

5. Презентація ключових ідей:

- *Декілька студентів діляться своїми висновками з групою.*
- *Викладач підсумовує важливість чіткого бачення цілей та їх зв'язок із підходом, орієнтованим на пошук рішень.*

Альтернативні варіанти

Можна використати вправи для навчання студентів методам постановки цілей та визначення завдань із їх реалізації:

- *«Цілепокладання в інтервенціях соціальної роботи: теорія та техніки» (Столярик & Семигіна, 2023^{xcі}).*

2.4. Системно-екологічна теорія

★ Загальне уявлення про теорію

У 1960-1970-х роках у соціальній роботі почала формуватись **системно-екологічна теорія**. Цей період ознаменувався зростанням усвідомлення складності соціальних проблем та необхідності комплексного підходу до їх вирішення. Вона поєднує системні та екологічні аспекти (**рис. 2.6**), пропонує потужний інструмент для розуміння людини як частини складного соціального середовища.

Системно-екологічна теорія — це комплексна міждисциплінарна концепція, що розглядає людину як активного учасника складних взаємодій у межах багаторівневих соціальних систем. Вона поєднує принципи теорії систем і екологічної теорії, щоб забезпечити цілісне розуміння того, як індивіди розвиваються та функціонують у своєму оточенні.

Ключові принципи, які лежать в основі теорії:

- **Взаємодія**: людина та її оточення постійно взаємодіють, впливаючи одне на одного.
- **Адаптація**: людина має здатність адаптуватися до змін у своєму оточенні.
- **Багаторівневність**: оточення людини складається з різних рівнів, кожен з яких має свій власний вплив.
- **Взаємозалежність**: зміни в одній частині системи можуть спричинити зміни в інших її частинах.

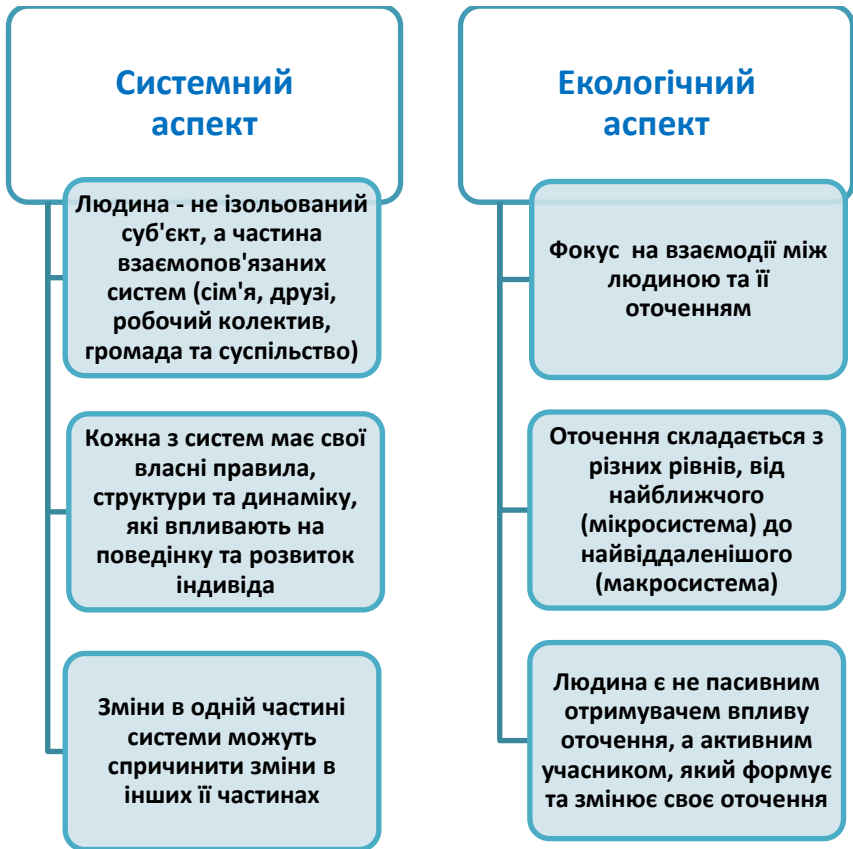

Рис.2.6. Основні аспекти системно-екологічної теорії соціальної роботи

Системно-екологічна теорія надає цінний інструмент для розуміння складності людського розвитку та поведінки, а також для розробки ефективних стратегій соціальної роботи.

**Історія підходу*

У літературі із соціальної роботи розвиток системних та системно-екологічних підходів у соціальній роботі пов'язують із ім'ям **Людвіга фон Берталанфі** (1901 -1972), австрійського біолога, який з 1949 року працював у США та в Канаді.

Фундаментальною для розвитку системного мислення стала праця **«Загальна теорія систем: основи, розвиток, застосування»** (General System Theory: Foundations, Development, Applications) (Bertalanffy, 1968^{xcii}). У ній автор детально описує принципи та концепції своєї теорії, а також досліджує її застосування в різних галузях, включаючи біологію, психологію та соціальні науки.

Загальна теорія систем виходить з існування загальних принципів, які застосовуються до всіх систем, незалежно від їхньої природи. Вчений наголошував на важливості розгляду систем як цілісних сутностей, а не як суми їхніх частин. Берталанфі звертав особливу увагу на взаємодію між елементами системи та між системою та її оточенням.

Системний підхід, запропонований Людвігом фон Берталанфі, став революційним у багатьох наукових галузях, включаючи соціальну роботу. Він дозволив соціальним

працівникам відійти від традиційного індивідуального підходу та почати розглядати соціальні проблеми в контексті складних взаємодій між людиною та її оточенням.

Його теорія базується на кількох ключових ідеях.

- ***Відкриті системи***

Берталанфі розрізняв відкриті та закриті системи. Відкриті системи, на відміну від закритих, постійно обмінюються речовиною, енергією та інформацією з навколишнім середовищем. Людина та соціальні групи є відкритими системами, що постійно взаємодіють з оточенням.

- ***Гомеостаз***

Учений розглядав гомеостаз як здатність системи підтримувати внутрішню рівновагу, незважаючи на зміни в навколишньому середовищі. У соціальній роботі це означає, що люди та сім'ї прагнуть до стабільності, але також повинні адаптуватися до змін.

- ***Ієрархія систем***

Загальна теорія систем виходить з того, що системи можуть бути організовані в ієрархію, де менші системи є частиною більших. Наприклад, людина є частиною сім'ї, сім'я є частиною громади, і так далі.

- ***Еквіфінальність***

Цей принцип стверджує, що однакові результати можуть бути досягнуті різними шляхами. Тобто, різні початко-

ві умови можуть призвести до одного і того ж кінцевого стану. Таке твердження дуже важливе для соціальної роботи, адже з нього випливає, що для розв'язання соціальної проблеми, може існувати більше як один шлях.

По суті, Людвіг фон Берталанфі заклав фундамент для системного мислення, яке стало невід'ємною частиною сучасної соціальної роботи, допомагаючи соціальним працівникам розуміти складність соціальних проблем та розробляти ефективні стратегії втручання.

У 1960-х рр. в окрему сферу знання виділилась **соціальна екологія (екологія людини)**, яка займалась вивченням закономірностей взаємодії суспільства і навколишнього середовища, а також проблемами її збереження й охорони.

У її витоків стояли американські науковці **Роберт Парк** (1864-1944), **Ернст Берджесс** (1886-1966) та **Родерик Маккензі** (1885-1940), представники так званої Чиказької школи соціології. Вони ще на початку 20-го століття екологічні концепції, такі як конкуренція, вторгнення та спадкоємність, для аналізу соціальних процесів у місті, наголосували на важливості вивчення «людської екології», тобто того, як люди адаптуються до свого оточення. (Park et al., 1925^{xciii}). Їхній підхід підкреслював взаємозв'язок між людьми та їхнім фізичним і соціальним оточенням.

По суті, ця теорія є продовженням теорії систем, оскільки вона розглядає суспільство як складну систему, взаємодія якої з навколишнім середовищем має важливий вплив на її функціонування. Соціальна екологія, започаткована Чиказькою школою, стала важливим попередником системно-екологічного підходу в соціальній роботі, оскільки вона підкреслила важливість вивчення контексту, в якому живуть люди.

На основі ідей екології людини у закордонній соціальній роботі сформувалася **екологічна перспектива соціальної роботи (модель життя)**.

Застосування екологічного підходу до людини в практиці соціальної роботи означає, що ми розглядаємо людей як тих, хто постійно взаємодіє з їхнім фізичним, соціальним та культурним середовищем.

- **Фізичне середовище** включає в себе як природний світ, так і штучно створене середовище, тобто будівлі та споруди, зроблені людиною.
- **Соціальне середовище охоплює** взаємодію з друзями та сім'єю, соціальні та громадські мережі, такі як колеги або участь в організаціях чи громаді, а також суспільні структури, які визначають, як середовище функціонує та організовується, наприклад, через політичні, правові та економічні системи.

- *Культурний аспект середовища* включає в себе цінності, норми, переконання та мову, які формують погляди, перспективи та очікування людини.

Використання екологічної перспективи означає розуміння взаємозв'язку та зв'язку між індивідом, сім'єю, групою та/або громадою та їхнім фізичним, соціальним та культурним середовищем, а також того, як вони взаємно впливають та формують одне одного (Gitterman & Germain 1976^{xciv})

Екологічна перспектива соціальної роботи (модель життя) – це підхід, що досліджує взаємодію людини з її соціальним та фізичним середовищем, фокусуючись на балансі між викликами та ресурсами для адаптації та добробуту.

У 1979 році вийшла книга **«Практика соціальної роботи: люди та середовище, екологічна перспектива»** (*Social Work Practice: People and Environments, an Ecological Perspective*)^{xcv} американської дослідниці **Карел Гермейн** (інша транслітерація прізвища – Жермен) (1916–2005). А у 1980 році з'явилася її спільна з колегою з Колумбійського університету **Алексом Гітерманом** (1938–2024) праця **«Модель життя для практики соціальної роботи»** (*The Life Model of Social Work Practice*)^{xcvi}.

Згідно з концепцією американських учених, **«модель життя»** розглядає **життєвий простір людини як три незалежні сфери**.

1. **Життєві переходи** – етапи та зміни, що відбуваються у житті людини (дитинство, дорослість, старість, зміна статусу та ролей, втрати, кризи, наприклад, хвороба чи смерть члена сім'ї, розлучення, втрата роботи, переїзд, втрата житла тощо).

Наприклад, літня людина, яка втратила свого партнера, стикається з емоційним стресом, самотністю та необхідністю адаптуватися до нового життя без підтримки. Соціальний працівник допомагає клієнту впоратися з втратою, надає емоційну підтримку, сприяє залученню до груп підтримки та допомагає знайти нові способи соціальної активності.

2. **Міжособистісні процеси** – взаємодія в парах, сім'ях, групах, організаціях, сусідських відносинах. Вони можуть включати експлуатацію, примус, невідповідність цінностей чи очікувань.

Приміром, сім'я, в якій виникають конфлікти через різні цінності та очікування, стикається з порушенням комунікації та напруженими стосунками. Соціальний працівник проводить сімейні консультації, допомагає членам сім'ї покращити комунікацію та знайти способи розв'язання конфліктів.

3. **Властивості середовища** – соціальні та фізичні фактори, що впливають на життя людини. Наприклад, нерівні можливості для чоловіків і жінок, нестача необхідної інфраструктури (відсутність дитячих садків, транспортного сполучення з навчальними та медичними закладами, соціальними службами), зміни на ринку праці.

Приклад: сім'я, яка проживає в районі з високим рівнем безробіття, стикається з фінансовими труднощами та обмеженими можливостями для розвитку. Соціальний працівник допомагає цій сім'ї знайти ресурси для пошуку роботи, надає інформацію про програми навчання та сприяє залученню до програм соціальної допомоги.

Письмове завдання «Екологічний підхід у соціальній роботі: Моя думка»

Мета завдання: сприяти розвитку критичного мислення, здатності до аналітичного осмислення теоретичних концепцій та їхнього практичного значення. Формувати вміння застосовувати екологічний підхід у соціальній роботі, враховуючи взаємозв'язок особистості та її соціального середовища.

Завдання – напишіть коротке есе (150-200 слів) на тему:

1. Чому, на вашу думку, соціальні працівники мають використовувати екологічний підхід у своїй роботі з клієн-

тами? Які переваги він надає у вирішенні соціальних проблем?

2. Як ви розумієте поняття «середовище» та «екологія» в контексті соціальної роботи? Які аспекти середовища важливо враховувати під час роботи з клієнтами?
3. Яким чином екологічний підхід може сприяти поліпшенню якості життя клієнтів та їхній соціальній адаптації?

Рекомендація студентам – уникайте загальних фраз. Аргументуйте власну позицію, використовуючи приклади з практики або навчальних кейсів. Можна звертатися як до мікросередовища (сім'я, школа, громада), так і до макросередовища (законодавство, політична ситуація, культурні контексти).

Завдання соціального працівника полягає у виявленні відповідності між потребами, можливостями, цілями та правами клієнта з одного боку та характеристиками соціального і фізичного середовища – з іншого. Якщо людина здатна протистояти викликам зовнішнього середовища, можна говорити про баланс і позитивну взаємодію між нею та довкіллям.

Екологічна модель, як її трактували дослідники (Jack, 2000^{xcvii}; Germain & Gitterman, 1980^{xcviii}; Ungar, 2002^{xcix}), включає такі основні компоненти:

- **Фокусна система** – люди або групи, що взаємодіють у певній ситуації. Наприклад, у сімейній системі

враховується не лише кожен член родини, а й його зв'язки з соціальним середовищем (школа, церква, робоче місце, сусіди тощо).

Наприклад, сім'я, яка стикається з фінансовими труднощами, є фокусною системою екологічної практики соціальної роботи.

- **Реверберація (ефект доміно)** – процес, у якому одна подія спричиняє низку змін.

Наприклад, втрата роботи через економічну кризу може викликати фінансові труднощі, які, у свою чергу, сприяють зростанню напруги в родині. Це може призвести до втрати житла та розвитку психологічних проблем, погіршуючи загальну ситуацію.

- **Життєвий стрес** – взаємодія людини з навколишнім середовищем. Стрес може бути як позитивним (коли сприймається як виклик, що відповідає ресурсам і можливостям людини), так і негативним (коли вимоги середовища перевищують здатність людини їм протистояти).

Приміром, сім'я, яка стикається з тривалими фінансовими труднощами, відчуває негативний стрес, що впливає на їхнє фізичне та психічне здоров'я.

- **Мережі підтримки** – формальні та неформальні зв'язки, що забезпечують доступ до ресурсів, знань, емоційної та матеріальної підтримки. Вони можуть

мати як позитивний, так і негативний вплив на особу. Приміром, сім'я може отримувати підтримку від родичів, друзів, місцевих організацій та соціальних служб.

Ці компоненти допомагають зрозуміти, як людина взаємодіє із своїм оточенням і як ця взаємодія впливає на її благополуччя. Оцінювання ситуації клієнта з позицій цього підходу враховує баланс між стресовими та підтримувальними чинниками, ризиками та захисними факторами. Особливий акцент робиться на суб'єктивному сприйнятті людиною своєї ситуації, оскільки її індивідуальна інтерпретація тісно пов'язана із соціальними нормами та очікуваннями.

Важливим елементом є концепція **соціальної ніші та ареалу**, згідно з якою для повноцінного розвитку кожній людині потрібні відповідні фізичні та соціальні умови. Соціальні працівники, орієнтовані на підхід сильних сторін, прагнуть виявити та залучити ресурси середовища – організації, громади, окремих осіб, які можуть стати джерелом підтримки для клієнта. Так формується система соціальних мереж навколо людини, що сприяє її стійкості та адаптації.

Вправа «Життєвий простір у 3D»

Ця вправа має на меті занурити студентів у екологічну перспективу соціальної роботи через творчий підхід, візуаліза-

цію життєвого простору клієнта та моделювання його взаємодій із середовищем.

Ця вправа буде цікавою завдяки творчості, глибокому зануренню у тему та можливості «пограти» з моделлю життєвого простору!

1. Об'єднати студентів у малі групи (3-5 осіб).
2. **Отримання кейсу:** Кожна група отримує або вигадує історію клієнта (наприклад, літня людина, що втратила соціальні зв'язки; переселенець у новій громаді; молодь у кризовій ситуації).
3. **Створення моделі життєвого простору:**
 - Використовуючи пластилін, папір, LEGO, природні матеріали або інші доступні засоби, студенти створюють «Життєвий простір» клієнта у 3D.
 - Включають у модель життєві переходи, міжособистісні процеси, властивості середовища.
 - Позначають позитивні та негативні фактори середовища (кольорами, знаками, символами).
4. **«Ефект доміно»:** Кожна група проводить експеримент – додає чи забирає певні елементи та обговорює, як змінюється життєвий баланс клієнта.
5. **Пошук рішень:** Студенти розробляють **стратегії інтервенцій**, додаючи елементи, які покращать ситуацію клієнта (ресурси підтримки, соціальні служби, доступ до медичних послуг, отримання психологічної підтримки тощо).

6. *Презентація:* Кожна група презентує свою модель, пояснюючи, як вона відображає екологічну перспективу соціальної роботи.

7. *Обговорення та рефлексія:*

- Які аспекти екологічної моделі були найважливішими?
- Які рішення спрацювали найкраще?

Альтернативні варіанти:

- Замість 3D-моделей студенти можуть створювати схеми на великих аркушах паперу, використовуючи стікери.
- Використовуючи онлайн-інструменти (наприклад, Miro, Google Drawings), студенти створюють цифрові моделі життєвого простору.

У 1980-х роках у закордонній соціальній роботі також набула розвитку **концепція «людина в оточенні»** (англ. мовою – «person-in-environment», PIE; інколи перекладають «людина в середовищі»).

Концепція «людина в оточенні» спирається на розуміння особистості в контексті її найближчого оточення та ширшого середовища. Вона наголошує на тому, що, повне розуміння особистості потребує її розгляду у взаємозв'язку з навколишнім світом та культурним контекстом, в якому вона існує.

Ця концепція враховує вплив різних факторів, як-от сім'я, спільнота, суспільство, на життя та добробут особистості, і дозволяє соціальним працівникам більш повно і ефек-

тивно сприяти клієнтам у подоланні їхніх проблем та досягненні цілей (Pardeck, 1988^c; Siporin, 1980^{ci}).

Айседора Хейр (Hare, 2004^{cii}) описала концепцію «людина в оточенні» як **організаційний принцип**, який об'єднує безперервність втручань, починаючи з психотерапії чи клінічної соціальної роботи; проходження сімейної терапії, групової роботи, розширення прав і можливостей, ведення справ, посередництва, соціальних дій, адвокації та формування політики; і закінчуючи соціальним розвитком.

Концепція «людина в оточенні» не втрачає своєї популярності і донині. Цьому сприяє поширення у суспільних науках ідей **соціального конструктивізму**, згідно із якими становище людини значною мірою зумовлено соціальними чинниками середовища (Weiss-Gal, 2008^{ciii}) та самоідентифікацією під впливом цього середовища – як на макрорівні, так і на мікрорівні, тобто завдяки сприйняттю чи несприйняттю близького оточення (Zastrow & Kirst-Ashman, 2012^{civ}). Водночас С'юзан Кемп (Kemp, 2009^{cv}) звертає увагу на взаємність цього впливу та взаємоконструювання.

Таким чином, концепцію «людина в оточенні» можна вважати важливим теоретичним підґрунтям соціальної роботи, оскільки вона дає змогу соціальним працівникам:

- **Оцінювати баланс між особистими ресурсами людини та викликами її середовища.** Соціальні працівники аналізують, наскільки індивід має внутрішні ре-

сурси (психологічні, емоційні, матеріальні) для подолання життєвих труднощів, і чи достатньо підтримки він отримує ззовні. Наприклад, у випадку сімейних криз або втрати роботи спеціалісти оцінюють рівень стресу, доступ до допомоги та інші фактори, що впливають на стан людини.

- **Визначати фактори ризику та підтримки.** Модель дозволяє виявити як негативні чинники (бідність, соціальна ізоляція, дискримінація, насильство), так і позитивні ресурси (підтримка родини, соціальні служби, освітні можливості), що впливають на благополуччя людини. Завдяки такому підходу соціальні працівники можуть розробляти стратегії для мінімізації ризиків і посилення підтримки.
- **Розробляти комплексні втручання, спрямовані не лише на індивіда, а й на покращення його соціального оточення.** Замість того, щоб працювати лише з окремою особою, соціальні працівники також можуть впливати на соціальне середовище. Наприклад, якщо дитина має труднощі в школі, соціальний працівник може не лише працювати з нею, але й взаємодіяти з вчителями та адміністрацією для створення інклюзивного навчального середовища.

Отже, модель «людина в оточенні» забезпечує цілісний підхід до соціальної роботи, спрямований на підтримку особистості у взаємодії з її соціальним середовищем.

★ Внесок Урі Бронфенбреннера у розвиток екологічної моделі соціальної роботи

Урі Бронфенбреннер (1917-2005) — американський психолог, який розробив екологічну теорію розвитку людини, що мала величезний вплив на соціальну роботу. Його теорія розглядає розвиток людини як результат взаємодії між індивідом і його оточенням, яке складається з кількох рівнів.

У своїх роботах **«Екологія людського розвитку: експерименти природи і дизайну»** (*The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*, 1979^{cvj}), **«Екологія сім'ї як контекст розвитку людини: дослідницькі перспективи»** (*Ecology of the Family as a Context for Human Development: Research Perspectives*, 1986^{cvii}), **«Теорія екологічних систем»** (*Ecological Systems Theory*, 1992^{cviii}) та спільній праці з С. Дж. Чечі **«Переосмислення природи і виховання в розвитку: біоекологічна модель»** (*Nature-Nurture Reconceptualized in Developmental Perspective: A Bioecological Model*, 1994^{cix}), а також в численних інших працях Урі Бронфенбреннер обґрунтував **теорію біоекологічних систем**.

Він розглядав розвиток людини як результат взаємодії між індивідом та багаторівневими системами середовища, що дозволило глибше зрозуміти вплив соціального контексту на особистість. Бронфенбреннер показав, що розвиток людини є динамічним процесом, який постійно змінюється під впливом різних факторів

Структура екології людини передбачає, що сім'ї взаємодіють у декількох середовищах, які взаємно впливають один на одного (**рис. 2.7**). Спочатку дослідник описав чотири системи, кожна з яких містить ролі, норми та правила, які можуть потужно формувати розвиток:

- **Мікросистема:** найближче оточення людини (сім'я, школа, друзі).
- **Мезосистема:** взаємодія між елементами мікросистеми (наприклад, зв'язок між сім'єю та школою).
- **Екзосистема:** зовнішні соціальні структури, які впливають на людину, але не містять її безпосередньо (наприклад, робота батьків, локальні рішення в громаді).
- **Макросистема:** культурні цінності, закони та звичаї, наприклад імміграційна політика, яка впливає на прийом та доступ до соціальної системи.

Пізніше була додана п'ята система:

- **Хроносистема:** вплив часу на розвиток людини (наприклад, історичні події або зміни в житті).

**Рис. 2.7. Адаптоване зображення системних рівнів в теорії біо-
екологічних систем Урі Бронфенбренера**

Екологічна модель Бронфенбреннера надає цінний інструмент для розуміння та розв'язання соціальних проблем. Вона допомагає працювати з клієнтами соціальної роботи в контексті їхнього оточення. Це сприяє більш ефективній та гуманній практиці соціальної роботи. Також Бронфенбреннер зробив значний внесок у розвиток моделі «людина-в-оточенні», розширивши її біоекологічний вимір та класифікувавши системні рівні оточення.

Таким чином, Юрі Бронфенбреннер зробив значний внесок у розвиток екологічної моделі соціальної роботи, надавши рамки для розуміння складності людського розвитку та взаємодії з оточенням.

Вправа «Соціальні мережі крізь призму ідей Бронфенбреннера»

Ця вправа має на меті допомогти студентам зрозуміти екологічну теорію розвитку Бронфенбреннера через сучасний цифровий контекст – вплив соціальних мереж на людину.

1. Створення персонажа

- *Кожна група (3-5 осіб) придумує вигадану особу: вік, місце проживання, соціальний статус, захоплення.*
- *Наприклад: Артем, 16 років, школяр, активно веде TikTok і Instagram; Анна, 35 років, HR-менеджер, використовує LinkedIn і Facebook; Марія, 70 років, пенсіонерка, дивиться YouTube та читає новини в Telegram.*

2. Медіапрофіль персонажа

- Група записує, які соцмережі використовує персонаж, як він взаємодіє з ними і що він там отримує (наприклад, натхнення, підтримку, дезінформацію, тривожність).
- Визначають, хто на нього впливає в цих мережах (родина, блогери, політики, ЗМІ тощо).

3. Аналіз через теорію Бронфенбреннера

- Група розміщує впливи соцмереж у п'яти рівнях:
 - 1) **Мікросистема** – близьке оточення онлайн (друзі в чатах, батьки, співрозмовники в коментарях).
 - 2) **Мезосистема** – взаємозв'язки між мікросистемами (наприклад, як шкільне середовище впливає на контент, який дивиться підліток).
 - 3) **Екзосистема** – непрямий вплив (наприклад, як зміна політики соцмереж щодо контенту впливає на людину).
 - 4) **Макросистема** – глобальні культурні та соціальні норми (наприклад, як тренди на TikTok формують нову естетику краси чи ставлення до ментального здоров'я).
 - 5) **Хроносистема** – історичний і технологічний контекст (наприклад, як війна змінила використання соцмереж).

4. Презентація та обговорення

- Кожна група коротко представляє свою картину впливів.

о Дискусія:

- Яким чином соцмережі можуть впливати на особистість як негативно, так і позитивно?
- Чи можна змінити макросистему шляхом активізму в соцмережах?
- Як соціальні працівники можуть використовувати соцмережі для підтримки клієнтів?

Альтернативний варіант

Кожна група отримує картки з описом вигаданої особистості (наприклад, «Андрій, 10 років, живе у маленькому місті», «Оксана, 25 років, молода мати-одиначка», «Микола, 60 років, пенсіонер у сільській місцевості»).

На аркуші або в електронному форматі студенти малюють концентричні кола, що відповідають п'яти рівням теорії Бронфенбреннера.

★ **Системно-екологічна теорія: сучасний розвиток**

У сучасній соціальній роботі **системно-екологічна модель** розуміється як концептуальний підхід, котрий розглядає взаємодію між індивідом та його соціальним і фізичним середовищем. Вона базується на ідеї, що життєві обставини, соціальні мережі, економічні фактори та природне оточення, тобто все те, що розуміється як «екологія людини» впливають на добробут індивіда, його родини та громади, а соціальна робота повинна враховувати ці взає-

мозв'язки для ефективного втручання (Boetto, 2016^{cx}; Närhi & Matthies 2025^{cxі}).

Ця модель співіснує поряд з іншими підходами, поширеними у професійній соціальній роботі, яка стає дедалі більш еклектичною (Bolton et al., 2021^{cxіі}; Kemp, 2009^{cxііі}).

Водночас у рамках системно-екологічної моделі сформувалось кілька нових напрямів.

По-перше, у рамках екологічної системної моделі Бронфенбреннера розвинулася практична модель втручання, відома як **екологічне консультування** (Clancy 1995; Cook, 2015). Цей підхід об'єднує особисті та екологічні фактори, зосереджуючись на їх взаємодії та стосунках між ними.

Екологічне консультування стверджує, що людина нерозривно перебуває в доволі специфічних і взаємозалежних екологічних системах. Крім того, індивід володіє певними ресурсами, здібностями, має власну систему символічного інтеракціонізму та особисту ідентичність, сформовані під впливом різних умов середовища. Взаємодія між індивідом та середовищем призводить до побудови індивідуальних екологічних ніш.

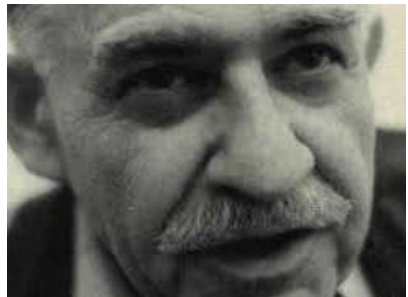
Екологічне консультування прагне зрозуміти екологічні ніші людей і допомогти їм жити щасливим життям. Це досягається через покращення якості спілкування як на особистому рівні, так і на рівні середовища.

По-друге, системно-екологічна модель набула структурного виміру через розвиток концепції **екологічних структур впливу**, яка розглядає соціальне середовище як багаторівневу систему взаємопов'язаних структур.

Зокрема, сучасні дослідження у сфері соціальної роботи наголошують на **адаптивних механізмах екологічних структур**, які можуть як сприяти, так і перешкоджати соціальному функціонуванню індивіда (Bourceret et al., 2021^{cxiv}).

Наприклад, у контексті соціальних послуг це означає необхідність врахування як формальних інституцій (державних і громадських організацій), так і неформальних мереж підтримки (родина, сусіди, спільноти) при розробці втручань.

З іншого боку, системно-екологічна модель соціальної роботи зазнала впливу **соціальної екології Мюррея Букчіна** (1921-2005). Цей дослідник, який був прихильником анархізму та радикальних соціальних змін, підкреслює взаємозв'язок між біологічними та соціальними процесами.

У контексті системно-екологічної моделі соціальної роботи ця думка розширює розуміння того, як люди не просто адаптуються до середовища, а й активно його змі-

нують відповідно до своїх потреб і цінностей (Bookchin, 2007).

Новітні варіанти екологічної теорії (LeCroy & Teaher, 2014^{cxv}) наголошують на важливості **взаємозв'язку між макросистемами та мікросистемами**. Зокрема, сучасні інтерпретації екологічних систем більш гнучко підходять до концепції взаємодії різних рівнів впливу: від локальних до глобальних. У цьому контексті виникає так званий **глобальний екологічний контекст**, який інтегрує:

- Вплив глобальних процесів, таких як зміни клімату, глобалізація та соціальні медіа, на індивідуальний рівень.
- Перехід від стаціонарних до динамічних моделей середовища, в яких індивід може адаптуватися до швидко змінюваних соціальних і технологічних умов.

Цей підхід дозволяє соціальним працівникам краще адаптувати інтервенції до сучасних умов, таких як міграційні процеси, економічні кризи чи навіть пандемії.

Новітня теорія також враховує **масові травми та кризові ситуації**, як частину екологічних систем, зокрема в умовах глобальних катастроф (війни, пандемії). Вона пропонує застосування екологічних підходів для розуміння того, як такі стресові фактори впливають на поведінку та

благополуччя індивідів і спільнот (Hobfoll et al., 2009^{cxvi}; Lincoln et al., 2008^{cxvii}).

Біоекологічні моделі масових травм, такі як ті, що описані Hoffman і Kruczek (2011^{cxviii}), допомагають краще зрозуміти, як серйозні колективні травми змінюють соціальне середовище і потребують адаптованих підходів до соціальної роботи, зокрема в умовах війни чи інших глобальних катастроф. Такий підхід дозволяє поєднувати індивідуальні, сімейні та громадські стратегії підтримки в складних умовах.

Один із нових напрямів у розвитку системно-екологічної моделі — це **неоекологічна теорія**, запропонована Джессікою Наварро та Джонатаном Таджем (Navarro & Tudge, 2023^{cxix}). Вони адаптують біоекологічну теорію Бронфенбренера до умов технологічного і віртуального середовища, що є невід’ємною частиною життя підлітків у сучасному світі. У цій модифікації акцент зроблено на важливості нових контекстів розвитку, які виникли завдяки технологіям, зокрема віртуальним мікросистемам, які існують поряд із фізичними мікросистемами.

Ця теорія передбачає важливі зміни у **моделі процес-особистість-контекст-час (PPCT)**. Оскільки віртуальні мікросистеми стають важливими контекстами для взаємодії підлітків, це вимагає перерозподілу уваги на те, як цифрові контексти впливають на розвиток. Важливою є також роль **макросистемних впливів**, таких як культурні та соціа-

льні субкультурні варіації, які мають значний вплив на розвиток в цифрову епоху.

Зокрема, автори наголошують на перегляді психосоціальних процесів, яким піддаються особистості в віртуальних середовищах. Вони вважають, що дослідники розвитку повинні включати в свої роботи вивчення впливу цифрових контекстів, щоб забезпечити правильну підтримку підлітків з боку політиків, батьків, освітніх працівників та технологів.

Цей розвиток дозволяє адаптувати системно-екологічний підхід до сучасних реалій, де технології й віртуальне середовище визначають нові можливості та виклики для розвитку особистості.

Важливим напрямом розвитку системно-екологічної теорії соціальної роботи є **розуміння токсичності середовища**, яка визначається як вплив шкідливих або деструктивних соціальних, культурних, економічних чи фізичних чинників на індивіда чи громаду. Токсичні середовища створюють бар'єри для розвитку та соціальної інтеграції, сприяють підвищенню рівня стресу, депресії та інших психічних розладів, а також можуть призводити до насильства, дискримінації та маргіналізації окремих груп людей (Garner & Yogman, 2021^{CXX}; Marsiglia et al., 2021^{CXXI}).

Токсичне середовище може включати такі аспекти, як несправедливість у доступі до ресурсів, погані умови праці, недостатня підтримка від державних чи громадських інсти-

тутів, а також соціальна ізоляція. Такий підхід дозволяє виявити і аналізувати структури, які можуть бути шкідливими для благополуччя індивідів та груп, і вимагають втручання соціальних працівників для змін у політиці чи надання підтримки.

Зокрема, концепція токсичності середовища в контексті системно-екологічної теорії підкреслює необхідність взаємодії між мікро-, мезо- та макросистемами, а також важливість роботи на всіх рівнях екосистеми для зниження рівня токсичних впливів. Наприклад, профілактика насильства в родині, покращення умов життя в громадах, підвищення рівня освіти та соціальних послуг можуть допомогти знизити негативні ефекти токсичних середовищ. Тому в межах цієї теорії важливо враховувати не тільки індивідуальні потреби, а й структурні зміни, які можуть призвести до створення здорових і безпечних середовищ для всіх членів суспільства.

Розпізнавання токсичного впливу середовища є важливим завданням соціальних працівників. Це дозволяє не лише оцінити загрози, а й розробити ефективні стратегії втручання, спрямовані на покращення якості життя клієнтів. Одним із ключових підходів є створення більш сприятливого соціального контексту, що підтримує розвиток сильних сторін особистості.

Для цього соціальні працівники використовують комплексні заходи на різних рівнях:

- *Макрорівень* – розробка та впровадження соціальних програм, спрямованих на пом'якшення наслідків бідності, зменшення соціальної нерівності та боротьбу зі стигматизацією. Це може включати освітні ініціативи, програми фінансової підтримки, громадські проекти із соціальної інтеграції.
- *Мезорівень* – розвиток ініціатив у громадах, спрямованих на формування безпечного соціального середовища, зокрема програми протидії насильству, психологічної підтримки та розвитку громадських мереж.
- *Мікрорівень* – індивідуальна робота з клієнтами, яка включає навчання технікам саморегуляції, психологічної стійкості та розвитку навичок подолання труднощів.

Окремо важливим напрямом є підвищення доступності ресурсів. Соціальні працівники можуть сприяти створенню програм для покращення доступу до освіти, культурних заходів, медичних та соціальних послуг для вразливих груп населення. Вони також виконують роль посередників, допомагаючи клієнтам знайти необхідні ресурси та підтримку в громаді (Kemp et al., 2024^{сххii}; Rogers, 2020^{сххiii}).

Сучасні технології відкривають додаткові можливості для створення віртуальних спільнот, де люди можуть ділитися досвідом, отримувати інформацію та фахову підтримку.

ку. Використання онлайн-платформ дає змогу проводити навчальні заходи, тренінги та консультації, забезпечуючи ширший доступ до соціальних послуг.

Таким чином, цілісне поєднання індивідуальної, громадської та політичної роботи сприяє формуванню ресурсного середовища, що допомагає людям долати труднощі, розвивати сильні сторони та покращувати якість життя.

Вправа-візуалізація «Вплив оточення»

Мета вправи: допомогти студентам усвідомити вплив середовища на особистість та обговорити, як соціальні фактори можуть підтримувати або обмежувати процеси змін у житті людини.

1. Об'єднати студентів у групи по 5-10 осіб.
2. Пояснити студентам мету вправи: зрозуміти, як середовище може впливати на бажання змінюватися, і як підтримка з боку оточення може бути як позитивною, так і негативною.
3. Студенти працюють у групах, один з учасників є "волонтером", який буде стояти на столі/стілці. Всі інші учасники повинні "тягнути" цю людину вниз, символізуючи тиск соціальних факторів.
4. Обговорення:
 - Які відчуття виникли у "волонтера"? Як це пов'язано з тим, що люди стикаються з тиском оточення, коли хочуть змінити своє життя?

- Як зміни в середовищі можуть підтримувати або заважати процесу змін?
 - Які стратегії можна використовувати для того, щоб підтримати людину, яка прагне змінити своє життя?
5. *Завершення: Обговорення, як соціальне середовище може допомогти чи заважати процесу змін, і як це може бути важливо в практиці соціальної роботи.*

Вправа «Моє коло спілкування»

Мета вправи: допомогти студентам усвідомити важливість впливу оточення на їхнє життя та дізнатися, як це може впливати на професійну діяльність соціального працівника.

1. *Ознайомлення з метою вправи та її завданнями:*
 - Кожен студент має скласти перелік людей, з якими регулярно спілкується (очно, дистанційно, віртуально).
 - Оцінити вплив кожної людини: чи він позитивний чи негативний (+ або -), а потім оцінити цей вплив за шкалою від 1 до 10.
 - Подивитись, чи більше в оточенні людей із позитивним або негативним впливом.
2. *Після оцінки впливу обговорити:*
 - Як змінити своє коло спілкування? Як зменшити контакт з токсичними людьми і збільшити спілкування з тими, хто підтримує та мотивує?
3. *Під час групової дискусії звернути увагу на:*

- Як токсичні стосунки можуть вплинути на професійну діяльність? Як це пов'язано з самооцінкою та стресом у роботі соціального працівника?
 - Як студенти можуть будувати здорові професійні стосунки з колегами та клієнтами, щоб забезпечити підтримку та ефективність у роботі?
4. *Обговорення результатів вправи та (за потреби) розробка стратегії покращення соціальних зв'язків у професійній діяльності, на прикладі соціальних працівників.*

2.5. Інтегрований, біопсихосоціальний підхід

★ *Загальне уявлення про біопсихосоціальний підхід*

Однією з ключових теоретичних концепцій соціальної роботи ХХ століття можна вважати інтегрований, біопсихосоціальний підхід. Його поступовий розвиток був обумовлений необхідністю враховувати взаємозв'язок біологічних, психологічних і соціальних аспектів у розумінні проблем клієнтів і розробці ефективних втручань.

Цей підхід спирається на принципи **холізму** (від англ. *whole* – цілий, цілісний)— філософської та методологічної доктрини, яка стверджує, що ціле є більшим, ніж сума його частин. У контексті соціальної роботи холізм означає розгляд людини у всій багатогранності її життя, враховуючи фізичний, психологічний, соціальний і культурний виміри (Törrönen, 2025^{сххiv}).

Біопсихосоціальний підхід базується на холістичному баченні людини як біопсихосоціальної істоти, що існує в складній системі взаємодії особистісних і соціальних факторів.

Холістичне бачення полягає в тому, щоб розглядати клієнта як цілісну особистість, чий добробут залежить від складної взаємодії між різними аспектами його життя (**рис. 2.8**).

Рис. 2.8. Аспекти життя людини згідно із біопсихосоціальною моделлю

На відміну від спеціалізованих підходів, що зосереджуються на окремих аспектах проблеми, інтегрований підхід охоплює фізичне здоров'я, емоційний стан, соціальні зв'язки та життєві умови (Bolton et al., 2021^{cxv}). Завдяки цьому він є **міждисциплінарним**, оскільки поєднує методи медицини, психології, соціальної роботи та інших сфер для комплексного розв'язання проблем клієнта.

★ Історія біопсихосоціального підходу

Перші ідеї, що передували формуванню біопсихосоціального підходу, з'явилися ще на початку ХХ століття завдяки роботі американського лікаря та соціального реформатора **Річарда Кебота** (1868-1939), який заклав основи професійної соціальної роботи в охороні здоров'я.

Він вважав, що соціальні фактори мають значний вплив на здоров'я пацієнтів, і що врахування цих факторів у клінічній практиці може покращити результати лікування.

Однією з ключових заслуг Кебота було створення першої соціальної служби у медичних установах. Він перетворив роботу амбулаторного відділення у Массачусетській загальній лікарні. Він бачив, що соціальні працівники мають працювати у взаємодоповнюючих відносинах з лікарями: перші мають зосереджуватися на соціальному здоров'ї, а другі – на здоров'ї фізіологічному. Крім того, він розумів, що впровадження соціальної роботи може покращити медицину, дозволяючи надавати критичний погляд і працюючи на рівні з медичними фахівцями у рамках організаційних структур.

Його внесок охоплював запровадження у 1905 році оплачуваних посад соціальних працівників у Массачусетській загальній лікарні, які він особисто фінансував (оскільки госпіталь відмовився підтримати цю ініціативу). Вони співпрацювали з лікарями, поглиблюючи і розширюючи розуміння пацієнтів і таким чином покращуючи діагнози. Крім того, вони допомагали задовольняти певні потреби пацієнтів – економічні, психічні чи моральні, чи то своїми власними зусиллями, чи викликаючи на допомогу групу союзників, які вже були організовані в місті для допомоги соціально вразливим людям.

Кебот написав чимало наукових праць. Зокрема, із соціальної роботи – «Що таке соціальна робота?» (1907), «Соціальна служба і мистецтво зцілення» (1909); «Соціальна робота у лікарнях» (1911); «Соціальна робота» (1919); «Етика та соціальна робота» (1926), «Мета соціальної роботи» (1927) тощо.

Так, книга **«Соціальна служба і мистецтво зцілення»** (*Social service and the art of healing*) Річарда Кебота, опублікована у 1909 році, досліджує важливі аспекти соціальної роботи у контексті медицини. Вона зосереджується на взаємодії між лікарями, педагогами та соціальними працівниками, відзначаючи вплив їхньої спільної роботи на зміни в цих професіях (Cabot, 2022^{CXXVI}).

Таким чином, Річард Кебот зробив значний внесок у розвиток соціальної роботи в охороні здоров'я, заклавши

основи біопсихосоціального підходу. Його ідеї щодо взаємодії соціальних працівників і медичних фахівців, а також врахування соціальних факторів у процесі лікування залишаються актуальними й сьогодні (Семигіна et al., 2024^{сххvii}).

За оцінками американських науковців (Dobrof, 1991^{сххviii}; Lister, 1980^{сххix}), досвід та міркування Кебота мають вплив і на бачення ролей соціальних працівників у закладах охорони здоров'я, участь соціальних працівників у постановці діагнозу пацієнтам та функціонуванні мультидисциплінарних команд.

Сподвижницею Кебота була **Іда М. Кеннон** (1877–1960), американська соціальна працівниця Массачусетської загальної лікарні, яка зробила значний внесок у розвиток медичної соціальної роботи. Вона вважається однією з піонерок цієї сфери та відіграла ключову роль у формуванні професійного підходу до інтеграції соціальної роботи в систему охорони здоров'я.

Вона є авторкою книги **«Соціальна робота в лікарнях: внесок у прогресивну медицину»** (*Social Work in Hospitals: A Contribution to Progressive Medicine*) (Cannon, 1923^{сххx}), у якій обґрунтувала необхідність соціальної роботи в медицині та важливість міждисциплінарного підходу.

Її діяльність сприяла закріпленню соціальної роботи як невід'ємної частини медичної допомоги, що вплинуло на подальший розвиток біопсихосоціального підходу в охороні здоров'я (Bartlett, 1975^{cxxxі}).

Інновації Кебота та Кенон набули значного поширення. До 1918 року лікарняні соціальні працівники організували Американську асоціацію лікарняних соціальних працівників і, як більшість у цій сфері, зацікавилися професіоналізацією соціальної роботи.

До 1920-х років соціальна робота була інтегрована в Службу громадської охорони здоров'я США (USPHS), надаючи як прямі клінічні послуги, так і забезпечуючи виявлення випадків та консультації; планування програм; дослідження, навчання та профілактику захворювань. Завдяки USPHS соціальна робота розширилася, включаючи конкретні ролі в боротьбі із серцевими захворюваннями, венеричними хворобами, туберкульозом та психічними захворюваннями (Семигіна et al., 2024).

Подальший розвиток ідей інтегрованого біопсихосоціального підходу відбувся у 1950–1970-х роках, коли соціальна робота все більше інтегрувалася в мультидисциплінарні команди, що працювали в галузі охорони здоров'я, психіатрії, реабілітації та освіти. У цей період були розроблені концепції міждисциплінарної практики (Loeb, 1960^{cxxxii}), моделі соціальної роботи в школах (Alderson,

1972^{сxxxiii}) та підходи до подвійного наставництва в психіатричній соціальній роботі (Siporin, 1956^{сxxxiv}).

Дослідження також акцентували увагу на ролі соціальної роботи в реабілітації (Shover & Kurren, 1959^{сxxxv}) та підтримці людей з інтелектуальними порушеннями (Segal, 1964^{сxxxvi}). Водночас розвивалися методи консультування батьків у мультидисциплінарних агенціях, що свідчило про розширення соціальної роботи в сфері сімейної підтримки (Jensen, 1971^{сxxxvii}).

Офіційне оформлення біопсихосоціальної моделі відбулося завдяки американському психіатру **Джорджу Енгелю** (1913-1999), який запропонував її як альтернативу біомедичній парадигмі.

У праці **«Потреба в новій медичній моделі: виклик біомедицині»** (The need for a new medical model: a challenge for biomedicine) (Engel, 1977^{сxxxviii}) науковець доводив, що здоров'я та хвороба є результатом складної взаємодії біологічних, психологічних та соціальних факторів. Розвиваючи свою модель, він застосовував її як до фізичних захворювань, так і до психологічних проблем.

Енгель наголошував на обмеженості біомедичного підходу, оскільки організм сам по собі не може виступати

основною причиною хвороби. Натомість, значну роль у виникненні та лікуванні захворювань відіграють індивідуальні психологічні та соціальні фактори.

Інтерпретація біопсихосоціальної моделі Енгеля описує розвиток хвороби через взаємодію біологічних (генетичних, біохімічних), психологічних (емоції, особистість, поведінка) і соціальних (культурних, сімейних, соціально-економічних, медичних) чинників. Наприклад, людина може мати генетичну схильність до депресії, але вона повинна мати соціальні фактори, такі як стрес на роботі чи в сімейному житті, а також психологічні риси, такі як схильність до перфекціонізму, які активують цей генетичний потенціал. Таким чином, захворювання можуть бути спричинені не лише генетичною схильністю, але й соціальними та когнітивними чинниками, а також фізичними факторами, такими як епігенетика чи нутрігеноміка.

Попри певну критику (Borrell-Carrió et al., 2004^{cxix}; Lehman et al., 2017^{cxl}), цей підхід мав значний вплив на розвиток сучасної медицини, психіатрії та психології.

Згодом біопсихосоціальний підхід був сповна інтегрований у закордонній практиці соціальної роботи, особливо у сфері охорони здоров'я, психічного здоров'я та підтримки вразливих груп (Bracht, 1978^{cxli}; Williams, 2016^{cxlii}). Фактично він став частиною філософії соціальної роботи як професійної діяльності та підготовки соціальних працівників (Dimitri et al., 2024^{cxliii}).

Рольова гра «Біопсихосоціальний підхід кріз призму часу»

Вправа дозволяє студентам глибше зануритися в історію біопсихосоціального підходу, розглядаючи його розвиток через призму часу, а також розвиває вміння аналізувати різні етапи еволюції підходу та робити висновки щодо його сучасної ефективності і доцільності.

1. *Організувати роботу міні-груп студентів (залежно від загальної кількості: це може бути дві групи, або по дві групи на кожен історичний етап):*
 - Одні студенти мають зіграти роль **прихильників** біопсихосоціального підходу.
 - Інші мають отримати роль **критиків** підходу, які намагатимуться вказати на його недоліки.
2. *Розподіл історичних етапів: Задача кожної групи – захищати або критикувати біопсихосоціальний підхід, фокусуючись на певних етапах його розвитку. Ось можливі етапи:*
 - **Ранні роки (1910–1930-ті):** Ідеї Річарда Кебота і рання інтеграція соціальної роботи в медицину. Студенти можуть досліджувати, як на той час цей підхід лише починав формуватися та отримував перші відгуки.
 - **Післявоєнний період (1950–1960-ті):** Розвиток мультидисциплінарного підходу за участі соціальних працівників, психологів і медиків (зокрема, роботи Джона Болдуїна і Іди Кеннон). Прихильники підходу можуть захищати цей етап, акцентуючи увагу на новаторських ідеях та спільній роботі медиків і соціальних працівників. Кри-

тики можуть вказати на проблеми інтеграції та нестабільність підтримки таких нових практик.

- **1970-ті і 1980-ті:** Офіційне введення біопсихосоціальної моделі в соціальну роботу завдяки роботам Джорджа Енгеля і його альтернативи біомедичній парадигмі. Студенти можуть обговорити, як саме цей підхід став основою багатьох соціальних і медичних програм.
- **Сучасний період (1990-ті – сьогодні):** Сучасні адаптації та застосування біопсихосоціальної моделі в різних сферах, таких як психічне здоров'я, реабілітація, хронічні хвороби. Важливо розглянути, як цей підхід підтримується або критикується в умовах сучасних соціальних та медичних викликів.

3. *Дебати:* Групи по черзі виступають зі своїми аргументами:

- **Прихильники** обґрунтовують важливість біопсихосоціального підходу на кожному етапі, наголошуючи на прогресивності підходу та його значенні для соціальної роботи і медицини.
- **Критики** вказують на недоліки, проблеми впровадження і на труднощі, що виникали внаслідок цього підходу на кожному з етапів.

4. *Рольова зміна (за наявності часу):* Після першої частини дебатів групи міняються ролями. Це дасть можливість кожному студенту глибше зрозуміти не лише плюси, але й мінуси біопсихосоціального підходу, а також історичні перипетії його розвитку.

5. *Підсумкове обговорення:* Після дебатів всі студенти обговорюють:

НОВЕ ОБЛИЧЧЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ТА ПІХОДИ

- Чи змінився підхід з часом і чи може він бути застосовним у сучасних умовах.?
- Які історичні моменти були ключовими для його розвитку?
- Чи є якісь аспекти, які потребують покращення або змін.

Альтернативні варіанти

Групам можна дати завдання підготувати до дебатів завчасно, знайти відповідні публікації, що підтверджують їхні думки.

Вправа також може бути трансформована в есе, яке може бути підготовлене як домашнє завдання.

★ *Сучасний розвиток біопсихосоціального підходу*

Сучасний розвиток біопсихосоціального підходу є важливим етапом у еволюції теорій соціальної роботи та охорони здоров'я. Зокрема, його впровадження отримало суттєву підтримку завдяки рішенням **Всесвітньої організації охорони здоров'я** (ВООЗ) у 2001 році, коли біопсихосоціальна модель була прийнята як основа для Міжнародної класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я (МКФ) (WHO, 2021^{cxliv}).

Відтоді ця модель стала важливим інструментом для формулювання глобальних стратегій у галузі охорони здоров'я, профілактики захворювань, реабілітації та соціальної підтримки.

Основними аспектами біопсихосоціальної моделі є **три ключових виміри, які ВООЗ визначає як необхідні для комплексного розуміння здоров'я:**

- ✓ *біологічний* – фізичне здоров'я, генетичні фактори та доступ до медичної допомоги;
- ✓ *психологічний* – психічне здоров'я, когнітивні процеси, емоційний стан, стрес та механізми подолання труднощів;
- ✓ *соціальний вимір* – соціально-економічні умови, рівень освіти, умови праці, а також підтримку з боку родини та громади.

Одним із прикладів успішної реалізації біопсихосоціального підходу є програма Mental Health Gap Action Programme (mhGAP), яка впроваджується ВООЗ для інтеграції психічного здоров'я у первинну медико-санітарну допомогу. Ця програма допомагає країнам розвивати послуги психічного здоров'я через поєднання медикаментозного лікування, психотерапії та соціальної підтримки.

ВООЗ також застосовує цей підхід у боротьбі з неінфекційними захворюваннями, такими як серцево-судинні хвороби, діабет, рак та хронічні респіраторні захворювання. Важливим аспектом є не тільки медичні втручання, але й зміни в способі життя, психологічна підтримка та соціальні програми, зокрема кампанії, що сприяють відмові від куріння та пропагують здорове харчування.

У реабілітаційних програмах для осіб з інвалідністю біопсихосоціальний підхід забезпечує комплексне відновлення, поєднуючи фізичне лікування з психологічним консультуванням та соціальною інтеграцією через професійну підготовку та адаптацію робочих місць.

Важливою є роль інтегрованого біопсихосоціального підходу у боротьбі з ВІЛ/СНІД. ВООЗ рекомендує антиретровірусну терапію (АРТ), який допомагає контролювати вірусне навантаження та покращує якість життя пацієнтів. На додаток до цього обов'язково має бути забезпечена психологічна підтримка, яка включає індивідуальне консультування, групи взаємопідтримки та використання мобільних додатків для покращення психічного здоров'я. Соціальний вимір цього підходу полягає в подоланні стигматизації та дискримінації людей з ВІЛ, а також у підтримці програм, що забезпечують доступ до профілактики серед уразливих груп (Frankel et al., 2003^{cxlv}; Gehlert, 2019^{cxlvi}).

Отже, сучасний інтегрований підхід ВООЗ, зосереджений на людині (WHO, 2015^{cxlvii}), дає можливість забезпечити цілісне розуміння здоров'я людини, спрямоване на підтримку всіх аспектів життя — фізичних, психологічних та соціальних. Це дозволяє не тільки покращити якість життя людей, але й досягти ефективності в наданні медичних та соціальних послуг.

На сьогодні біопсихосоціальний підхід, що спирається на ідеї холізму та міждисциплінарності, слугує основою

багатьох програм втручання, що орієнтовані на комплексний підхід у роботі з клієнтами, зокрема в контексті допомоги особам, що стикаються з різними соціальними, психологічними та медичними проблемами.

Наприклад, деякі роботи(Deb & Deb, 2023^{cxlviii}), наголошують на важливості сімейних та соціальних факторів у розвитку молоді. Інші дослідження (Amadasun & Omorogiuwa, 2024^{cxlix}; Gold et al., 2022^{cl}), показують використання цього підходу в контексті в умовах кризових ситуацій та глобальних викликів, як-от пандемія COVID-19. Так, під час боротьби з пандемією COVID-19 медичні заходи були поєднані з психосоціальною підтримкою, інформуванням громадян і соціальною допомогою, зокрема для боротьби з наслідками ізоляції та стресу.

Розвиток цього підходу можна також побачити в дослідженнях (Dragonas, 2021^{cli}), які пропонують холістичний підхід до інтеграції біженців, і в роботах, що фокусуються на старших людях, таких як дослідження(Willis et al., 2022^{clii}), які аналізують роль соціальної роботи у мультидисциплінарних командах для підтримки старших людей.

Таким чином, біопсихосоціальний підхід продовжує відігравати ключову роль у розвитку соціальної роботи та інших суміжних дисциплін, розширюючи можливості для ефективного вирішення складних проблем в умовах сучасних соціальних викликів.

📖 Рольова гра «Міждисциплінарна команда допомоги ВПО»

Мета цієї вправи – закріпити розуміння біопсихосоціальної моделі та розвинути навички застосування міждисциплінарного підходу до вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Сценарій гри:

Група студентів грає роль міждисциплінарної команди, яка повинна вирішити ситуацію з одним із внутрішньо переміщених осіб, використовуючи біопсихосоціальну модель. Усі студенти об'єднуються в груп, кожна з яких виконуватиме конкретну роль: медичний працівник, психолог, соціальний працівник, представник місцевої влади, волонтер тощо. Вони повинні взаємодіяти, щоб спільно розробити план допомоги.

Клієнти соціальної роботи:

- ✓ **Марина** — 35-річна жінка, яка втратила чоловіка і дім через бойові дії на сході України. Зараз вона з двома дітьми знаходиться в тимчасовому притулку. Вона страждає від депресії та тривоги, має проблеми зі здоров'ям (гострий бронхіт). Також вона не може знайти роботу через відсутність документації та соціальних зв'язків.
- ✓ **Петро** — 60-річний чоловік, який через війну залишив своє рідне село на півдні України. Має хронічну хворобу серця, але йому важко дотримуватися рекомендацій лікарів. Психологічно знаходиться в кризі — відчуває себе самотнім та непотрібним.
- ✓ **Ірина** — 22-річна молода мама, яка потрапила до притулку з дітьми після того, як їхній будинок був зруйнований внаслідок обстрілу. Вона переживає післятравматич-

чний стрес, є ризики розвитку депресії. Вона також не має стабільного джерела доходу, оскільки не може працювати через обставини.

Ролі учасників:

- ✓ **Медичний працівник:** Оцінює фізичний стан пацієнта, пропонує медичні втручання, дає рекомендації щодо лікування і підтримки здоров'я.
- ✓ **Психолог:** Оцінює психологічний стан особи, працює над стратегіями боротьби зі стресом, травмами та депресією, організовує підтримуючі групи для ВПО.
- ✓ **Соціальний працівник:** Збирає соціальну інформацію про пацієнта, визначає рівень соціальної підтримки та допомагає відновити документи, забезпечує доступ до соціальних послуг і допомоги, надає консультації з працевлаштування та реінтеграції.
- ✓ **Представник місцевої влади:** Організовує доступ до місцевих програм для ВПО, працює з іншими державними структурами, аби забезпечити довгострокову підтримку, інтеграцію в місцеву громаду та надає юридичну підтримку.
- ✓ **Волонтер:** Підтримує в соціальній інтеграції, забезпечує доступ до гуманітарної допомоги, допомагає організовувати збори допомоги, надає інформацію про доступні ресурси.

Процес гри:

1. Вступна частина:

- Студенти отримують інформацію про роль кожного персонажа та завдання, які вони мають виконати.
- У кожного клієнта – своя складна ситуація, і група має знайти спільне рішення.

2. Робота в групах:

- Кожна група має визначити основні проблеми пацієнта (фізичні, психологічні та соціальні аспекти) та розробити план втручання, враховуючи інтеграційний підхід.
- Протягом гри учасники повинні взаємодіяти, ставити запитання один одному, обговорювати підходи та приймати рішення.

3. Презентація рішення:

- Після обговорення та роботи з пацієнтом кожна група презентує свій план допомоги.
- Обговорення результатів та шляхи вдосконалення підходу.

4. Обговорення після гри:

- Які проблеми виникли під час взаємодії між фахівцями? Як можна покращити комунікацію між різними службами в реальному житті?
- Як ефективно використовувати біопсихосоціальну модель в умовах війни та гуманітарної кризи в Україні?
- Як можна покращити соціальну підтримку для ВПО, використовуючи міждисциплінарний підхід?

Ресурси для студентів:

- Статті та дослідження про проблеми ВПО в Україні.
- Теоретичні матеріали з біопсихосоціальної моделі.
- Відео-інтерв'ю з реальними ВПО або людьми, які працюють з цією категорією.

➔ РОЗДІЛ 3

Нові теорії та концепції соціальної роботи у ХХ-ХХІ століттях

3.1. Концепція імпаурменту

★ *Загальне уявлення про концепцію*

У 1970-х роках у закордонній соціальній роботі сформувалась концепція **імпаурменту** (англ. – empowerment)

Поняття «empowerment» походить від англійського слова «power» – влада і може бути перекладене як «наділяти владою». В українській професійній літературі із соціальної роботи на позначення «empowerment» вживають поняття «наснаження» або «активізація», у соціології послуговуються поняттями – активізація, мобілізація або розширення прав та можливостей, у соціальній психології – активізація або імпаурмент (чи навіть емпаурмент).

Категорія «імпаурмент» (наснаження) може розглядатися як концептуальна теоретична парадигма, що має інтегрований етико-філософський, політологічний, соціально-психологічний зміст; як цінність, принцип та імпера-

тив діяльності (Сила, 2010^{cliii}). Вона сформувалася на перетині соціальних наук, педагогіки та соціальної роботи, відображаючи прагнення до подолання соціальної несправедливості, розширення можливостей людей та зміцнення їхньої спроможності впливати на власне життя.

Імпаурмент (англ. *empowerment*) – це процес, у межах якого люди, особливо ті, що опинилися в уразливих ситуаціях, набувають знань, навичок, ресурсів та впевненості у власних силах, що дає їм змогу самостійно контролювати своє життя, приймати рішення та діяти для покращення свого становища.

У соціальній роботі імпаурмент передбачає партнерські відносини між соціальним працівником і клієнтом, акцент на внутрішніх і зовнішніх ресурсах клієнта, а також створення умов, які сприяють самостійності та соціальній інтеграції.

Концепція імпаурменту виразно пов'язана із поняттям влади (*power*) як можливістю розподіляти ресурси та впливати на навколишній світ. Йдеться про владу, яка набувається й розвивається. У процесі наснаження люди здобувають більший контроль на своїм життям самостійно або за допомогою інших (Семигіна & Лиховид, 2015^{cliv}).

Основні принципи – зміцнення спроможності людей, усвідомлення власних можливостей, подолання структурної нерівності.

★ З історії концепції

Початок теоретичного обґрунтування концепції імпаурменту пов'язують з ідеями бразильського педагога та філософа **Пауло Фрейре** (1921–1997), одного з фундаторів критичної педагогіки.

У книзі «**Педагогіка пригноблених**» (1970) вчений обґрунтував ідею освіти як інструменту визволення. Він вважав, що пригноблені групи можуть здобути силу через *критичну свідомість* (*conscientização*) – розуміння соціальних структур, що їх обмежують, та активну участь у трансформації суспільства.

Цей автор описав дилему, яку переживають пригноблені люди. Вони розглядають себе як «нижчу» категорію, а тих, хто їх пригнічує — як «вищу». Унаслідок цього вони з якогось часу починають сприймати тих, хто над ними, як своїх, тобто гнобителів стає моделлю гуманності, зразком для наслідування. Страх свободи з її відповідальністю спонукає пригнобленого до пошуку протекції гнобителя. Така двоїстість, за твердженням Фрейре, є стабільним станом у дискримінаційному суспільстві. І доки цей «внутрішній гнобителів» залишатиметься нерозпізнаним, пригноблена людина не зможе розвивати ні свою свідомість, ні

свою *самість*, тобто цілісну сутність своєї особистості (Фрейре, 2003^{clv}).

З огляду на цю ідею протидії пригнобленню, ефективними формами макропрактики соціальної роботи в громаді можуть бути навчальні групи, гуртки, клуби, товариства, діяльність яких сприяє підвищенню свідомості індивіда, утвердженню на новому якісному рівні його особистісної і соціальної свободи.

Фрейре вважають не тільки засновником критичної педагогіки, а й тим, хто стояв у витоків колективістських моделей соціальної роботи, спрямованих на протидію структурній нерівності, з одного боку, та саморозвитку пригноблених – з іншого.

Однією з перших авторок, яка описувала концепцію імпаурменту, зокрема колективного, була **Барбара Соломон** (1931–2022).

У книзі **«Розширення прав темношкірих: соціальна робота в пригноблених спільнотах»** (*Black Empowerment: Social Work in Oppressed Communities*^{clvi}), яка побачила світ у 1976 році, Соломон вперше ввела концепцію імпаурменту та розробила її теоретичні основи, спираючись на **кілька ключових припущень**:

1. *Безсилля людини є наслідком виключення та соціального пригноблення.* Маргіналізовані групи не позбавлені ресурсів або здібностей, але вони стикаються із системними бар'єрами, що обмежують їхні можливості.
2. *Соціальне середовище містить перепони, які заважають людям реалізовувати свій потенціал, але ці бар'єри можна змінити.* Соціальна робота повинна бути спрямована на усунення структурних перешкод.
3. *Індивідуальні здібності можна розвивати через соціальну взаємодію.* Люди здатні навчатися, зростати та набувати нових навичок у процесі комунікації та співпраці.
4. *Отримувачі соціальних послуг є спроможними, цінними особистостями та мають доступ до механізмів підсилення своїх можливостей.* Соціальна робота не повинна трактувати клієнтів як пасивних отримувачів допомоги.
5. *Взаємини між соціальним працівником і клієнтом повинні будуватися на партнерстві.* Соціальні працівники мають уникати авторитарної позиції та наголосити встановлювати рівноправні відносини з клієнтами.

Барбара Соломон вважала, що соціальні працівники можуть допомагати клієнтам посилювати власні можливості **чотирма ключовими способами**:

1. Допомогати їм усвідомити себе як агентів змін, які здатні впливати на власне життя та середовище.
2. Пояснювати, що знання та навички соціальних працівників можуть бути передані клієнтам і застосовані ними на практиці.
3. Підкреслювати, що соціальний працівник є лише партнером у вирішенні проблеми, тоді як сам клієнт залишається головним суб'єктом цього процесу.
4. Сприяти усвідомленню того, що безсилля можна подолати, якщо розпізнати та усунути обмеження, які його зумовлюють (Solomon, 1976^{clvii}).

Таким чином, теорія імпаурменту Барбари Соломон стала важливою основою для сучасної соціальної роботи, спрямованої на посилення автономії, самостійності та соціальної активності клієнтів.

Найбільший внесок у розвиток теоретичного обґрунтування імпаурменту зробив американський дослідник психології громад **Джуліан Раппапорт** (1936–2010).

Однією з перших побачила світ його праця **«Прославляючи парадокс: соціа-**

льна політика імпаурменту замість профілактики» (*In praise of paradox: A social policy of empowerment over prevention*, 1986^{clviii}). У цій статті він закладав основи концепції імпаурменту та пояснює її як альтернативу традиційним моделям соціальної роботи.

Науковець вважав, що імпаурмент слід розглядати як ключову концепцію для розуміння соціальних процесів і роботи з маргіналізованими групами у громадах. Його основні ідеї такі:

1. *Імпаурмент - це процес, а не результат.* На думку Раппапорта, імпаурмент не можна розглядати лише як кінцевий стан, коли людина або громада отримала більше влади та ресурсів. Це динамічний процес, що відбувається через взаємодію, навчання та боротьбу за права.
2. *Баланс між особистими та колективними змінами.* Він підкреслював, що імпаурмент має включати як індивідуальний рівень (підвищення самовпевненості, розвиток навичок), так і колективний рівень (зміцнення громади, вплив на соціальні структури).
3. *Роль соціальних працівників.* Раппапорт вважав, що соціальні працівники не повинні нав'язувати рішення, а натомість сприяти посиленню автономії клієнтів. Вони мають створювати умови, за яких люди зможуть самостійно визначати свої потреби та шукати способи

їх задоволення. Допомога, за його твердженнями, не повинна бути побудована на баченні потреб клієнтів експертами та професіоналами або представництві фахівцями інтересів уразливих груп.

4. *Імпаурмент як альтернатива патерналістському підходу*. Він критикував традиційні, патерналістичні моделі допомоги, які розглядали людей як пасивних отримувачів підтримки (наче дітей, яких потрібно вести за руку, за його словами). Натомість імпаурмент орієнтований на мобілізацію ресурсів громади та розвиток соціального капіталу (Rappaport & Seidman, 2000^{clix}).

Ідеї Раппапорта вплинули на розвиток соціальної роботи, особливо в роботі з вразливими групами населення. Вони використовуються у програмах розвитку громад, інтегрованих соціальних послугах та активізації громадянської участі. Його підхід є основою для багатьох сучасних методик, спрямованих на посилення спроможності громад до самостійного вирішення соціальних проблем.

На межі XX і XXI століття імпаурмент став не лише теоретичною категорією, а й ключовим принципом у практичній соціальній роботі. Його концепція почала широко застосовуватися в різних сферах — від роботи з жінками, які зазнали насильства (Gutierrez, 1990^{clix}), до підтримки маргіналізованих груп та осіб із вразливих соціальних категорій (Garvin, 1985^{clxi}).

У 1990-х роках було виокремлено низку компонентів розширення повноважень клієнтів соціальної роботи, а саме: автономія, компетентність, активність, залучення до участі, соціальна підтримка та заохочення (Zimmerman et al., 1992^{clxii}).

На основі цих теоретичних напрацювань розвинулися різні підходи до імпаурменту, що відображали як практичні, так і організаційні аспекти соціальної роботи (Gutiérrez et al., 1995^{clxiii}; Simon, 1990^{clxiv}; Staples, 1990^{clxv}).

Таким чином, до кінця XX століття імпаурмент оформився як окрема теоретична концепція соціальної соціальної роботи.

Вправа «Шлях сили: від усвідомлення до дії»

Ця вправа має на меті допомогти студентам зрозуміти концепцію імпаурменту та її практичне застосування через аналіз кейсів і розробку стратегії підтримки маргіналізованих груп.

- 1. Формування мінігруп (3-6 студентів).**
- 2. Опрацювання теорії**
 - *Кожна група отримує короткий опис кейсу.*

Кейс 1. Молодь із соціально вразливих груп

Марина, 19 років, виросла в дитячому будинку. Після досягнення повноліття вона залишила заклад і зараз працює на низькооплачуваній роботі. Вона не впевнена у своїх силах,

не знає, як відстоювати свої права, і боїться брати на себе відповідальність.

Запитання: Як концепція імпаурменту може допомогти Марині стати більш самостійною? Які дії може зробити соціальний працівник?

Кейс 2. Громада внутрішньо переміщених осіб

Група людей, які втратили свої домівки через війну, оселилася в невеликому містечку. Вони стикаються з дискримінацією, відсутністю роботи та недовірою місцевих жителів.

Запитання: Як можна використати принципи імпаурменту для посилення соціальної активності цієї групи?

Кейс 3. Люди з інвалідністю

Петро, 45 років, після травми став пересуватися на візку. Він відчуває ізоляцію, бо його місто погано пристосоване для людей з інвалідністю.

Запитання: Як соціальний працівник може сприяти активізації громади для усунення бар'єрів та підтримки Петра?

- Група повинна визначити, які бар'єри переживає головний герой кейсу (соціальні, психологічні, економічні).
- Студенти повинні застосувати ключові положення імпаурменту Джуліана Раппапорта, Барбари Соломон або Пауло Фрейре для аналізу ситуації.

3. Розробка стратегії імпаурменту

- Визначте, як соціальний працівник може допомогти герою кейсу стати агентом змін у своєму житті або громаді.
- Оберіть конкретні методи: навчання, підтримка самозахисту прав, залучення громади тощо.

4. Презентація результатів

- Кожна група презентує кейс, аналіз проблеми та свою запропоновану стратегію імпаурменту.
- Обговорення в класі: чи є слабкі місця у запропонованих рішеннях? Як їх можна покращити?

★ Застосування концепції у сучасній соціальній роботі

Наснаження клієнтів слугує нарізним каменем сучасної соціальної роботи. Його вважають невіддільною складовою діяльності соціальних працівників та тих, хто долучається до соціального розвитку.

Воно віддзеркалено у новому глобальному визначенні соціальної роботи, ухваленому влітку 2014 р. Міжнародною федерацією соціальних працівників та Міжнародною асоціацією шкіл соціальної роботи, у «Глобальних пріоритетах соціальної роботи та соціального розвитку» (2012 р.), а також у «Глобальних стандартах підготовки соціальних працівників» (2005 р.).

У сучасній науковій літературі (Joseph, 2020^{clxvi}; Mandal, 2015^{clxvii}; Maschi et al., 2022^{clxviii}; Zastrow & Hessenauer, 2022^{clxix}) концепція наснаження розглядається з урахуванням того, що:

- 1) кожен індивід має право на розширення власних прав та можливостей, розширення своїх повноважень щодо власної життєвої ситуації, при цьому ці повноваження стосуються соціального, економічного, політичного, освітнього та психологічного вимірів;
- 2) у спільноті мають бути установи, заклади та соціальні системи, які повинні сприяти розширенню повноважень клієнтів;
- 3) політика в цілому має ґрунтуватися на заохоченні мобілізації ресурсів задля розв'язання власних проблем, протидії самостигматизації упередженням.

Науковці (Семигіна & Лиховид, 2015^{clxx}; Hong et al., 2021^{clxxi}; Sadan 1997^{clxxii}) виділяють у практиці соціальної роботи **кілька різновидів імпаурменту**, пов'язаних між собою:

- ✓ **Індивідуальне наснаження** (іноді його називають *психологічним*), яке фокусується на особистісних аспектах життя людини. Воно передбачає підвищення впевненості та компетентності клієнтів у відстоюванні своїх прав. Таким чином, розвиток індивідуального наснаження пов'язаний з підвищенням самоєфективності та навичками самостійно подолати проблеми, здійснити позитивні зміни у своїй поведінці.

✓ **Колективне наснаження** (інакше - *наснаження громади*), яке полягає в колективних процесах, спрямованих на зміни в громаді. Це включає отримання контролю (повноважень) над ресурсами громади через різні форми суспільного впливу. Колективне наснаження також сприяє певній спільноті людей у територіальній громаді усвідомленню (ідентифікації) себе як соціальної групи, власних інтересів та шляхів для задоволення групових потреб. Ключовим аспектом у колективному наснаженні вважають допомогу людям усвідомити, що завдяки спільним діям вони можуть вирішити не лише проблеми інших, але й свої власні.

До основних складових втручань соціальної роботи, що ґрунтуються на концепції імпаурменту, входять: оцінка потреб, визначення сильних сторін та ресурсів, формулювання цілей, проведення втручань і оцінка результатів, зокрема, самими клієнтами (індивідами, групами чи громадами).

Методи розширення можливостей фокусуються на досягненні цілей клієнта – через розвиток його мотивації, використання наявних сильних сторін, підвищення стійкості та мобілізації ресурсів. Це призводить до усвідомлення або посилення відповідальності особи за вирішення влас-

ної проблеми, а також формування навичок самодопомоги (Кривоконь, 2021^{clxxiii}).

Концепція імпаурменту озброює соціальних працівників інструментальним підходом до навчання клієнтів виявляти їх сильні сторони та можливості та залучає до активної участі стосовно того, що відбувається у їхньому житті та досягненню значущих цілей.

Імпаурмент як процес означає активізацію життєвої позиції клієнта під впливом соціального працівника. Серед **практичних методів наснаження** розрізняють наступні:

- **Делегування повноважень.** Це передача клієнтові більшої відповідальності за власне життя, що допомагає йому відчувати свою суб'єктність і здатність впливати на ситуацію. Наприклад, замість того щоб соціальний працівник ухвалював рішення за клієнта, він допомагає йому зібрати інформацію, оцінити можливі варіанти та прийняти власне рішення.
- **Відмова від контролю над успіхом клієнта.** Соціальний працівник не повинен керувати кожним кроком клієнта або нав'язувати «правильні» рішення. Замість цього важливо створити безпечний простір, у якому клієнт може спробувати, помилитися, отримати зворотний зв'язок і вчитися на власному досвіді. Це сприяє розвитку самостійності й відповідальності.

- **Формування у клієнтів навичок, що сприятимуть досягненню успіху.** До них належать навички само-рефлексії, прийняття рішень, ефективної комунікації, подолання труднощів та управління стресом. Практичні методи включають тренінги, рольові ігри, моделювання реальних ситуацій та індивідуальні консультації.

У XXI столітті імпаурмент продовжує еволюціонувати, інтегруючись у такі напрями, як травмоутливі практики, клієнтоорієнтовані моделі допомоги, участь громад у прийнятті рішень, а також цифрові технології для посилення можливостей людей, які потребують соціальної підтримки.

Вправа «Дзеркальний лабіринт»

Ця вправа має на меті дати студентам відчувати імпаурмент на власному прикладі та закріпити розуміння концепції.

1. Розминка «Знайди рішення всередині»

- Студенти стають у коло.
- Кожен отримує **«нерозв'язну проблему»** (наприклад, «ти опинився в новій країні без знання мови, грошей та без знайомих»).
- Ведучий (викладач чи студент, який отримав відповідні інструкції) питає: **«Що тобі може допомогти?»**
- Відповідати можна лише **про свої внутрішні ресурси** (наприклад, «я добре комунікую жестами», «я швидко вчуся»).

2. Основна частина «Дзеркальний лабіринт»

- У парах студент А закриває очі, студент Б – веде його лабіринтом (намальованим чи уявним).
- Завдання ведучого (Б) – **НЕ казати, куди йти**. Він може тільки ставити питання:
 - «Що ти відчуваєш?»
 - «Як думаєш, який наступний крок?»
 - «Що тобі допомагає рухатися далі?»
- Студент А повинен сам знайти шлях.

3. Рефлексія:

- Що допомагало вам рухатися вперед?
 - Як відчуття самостійного пошуку відрізняється від того, коли вам просто кажуть, що робити?
 - Як це пов'язано з імпаурментом у соціальній роботі?
-

3.2. Підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів

★ *Загальне уявлення про підхід*

Підхід, орієнтований на сильні сторони, на відміну від традиційних проблемно-орієнтованих моделей, зосереджений на розвитку потенціалу клієнта, використання його сильних сторін та побудову стратегій вирішення проблем на основі наявних ресурсів (рис. 3.1).

Підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів, – це концептуальна модель соціальної роботи, яка фокусується на внутрішніх ресурсах, можливостях і позитивному досвіді клієнта замість його проблем і дефіцитів. Цей підхід ґрунтується на принципах співпраці, віри у здатність людини до змін, мобілізації особистих і соціальних ресурсів та сприяє розвитку самостійності та стійкості клієнтів.

Соціальні працівники, використовуючи підхід, орієнтований на сильні сторони, виходять з того, що досвід клієнта, його історія життя, успіхи та труднощі – це ті важливі фактори, які допомагають визначити напрями роботи.

Рис. 3.1. Основні характеристики підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнта

 Письмове завдання «Сильні сторони чи проблеми: Що змінює фокус у соціальній роботі?»

Це завдання має допомогти студенти критично аналізувати підхід та порівнювати його з іншими підходами у соціальній роботі.

Студенти отримують завдання **написати коротке есе** (1-2 сторінки), в якому слід:

- Пояснити, як змінюється підхід до роботи з клієнтом, якщо соціальний працівник фокусується на сильних сторонах, а не на проблемах.
- Навести приклад ситуації, у якій застосування цього підходу могло б призвести до кращих результатів, ніж проблемно-орієнтований підхід.
- Проаналізувати можливі труднощі або обмеження цього підходу.

Альтернативний варіант «Дебати із ChatGPT: сильні сторони vs проблеми»

Студенти отримують завдання провести коротку дискусію з ChatGPT про підхід, орієнтований на сильні сторони, порівнюючи його з проблемно-орієнтованим підходом.

1. **Запитайте у ChatGPT:** "Які ключові переваги підходу, орієнтованого на сильні сторони?"
2. **Сформулюйте контраргумент:** "У яких випадках проблемно-орієнтований підхід може бути ефективнішим?"
3. **Попросіть ChatGPT відповісти на ваш аргумент**

та дайте власну оцінку: який підхід здається вам більш ефективним у соціальній роботі та чому?

Фінальна частина: Напишіть коротке резюме (5-7 речень) про свою дискусію зі штучним інтелектом:

- Що вас здивувало у відповідях ChatGPT?
- Чи були моменти, коли ви з ним не погодилися? Чому?
- Чи змінилась Ваша думка про підхід, орієнтований на сильні сторони?

★ **3 історії підходу**

Ще у 1950-1960-х роках у закордонній літературі та практиці з'явилися заклики до соціальних працівників зосередитися на сильних сторонах клієнтів.

Починаючи з 1960-х років відбувався розвиток гуманістичних теорій у психології, зокрема позитивної психології, а з 1970-х років – соціально-екологічних теорій та інших теорій соціології. Нові наукові концепції сутнісно вплинули на трансформацію практики соціальної роботи.

У 1980-х роках до концептуалізації підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів, професори та докторанти Канзаського університету, серед яких **Чарльз Репп, Ронна Чемберлен, Уолес Кістхардт, Патрік Салліван** та ін.

У 1982 р. Школа соціального забезпечення Канзаського університету отримала грант від державного органу охорони психічного здоров'я для наукового дослідження щодо розробки моделі кейс-менеджменту для осіб з психічними порушеннями. Дослідження відбувалось у контексті впровадження політики, спрямованої на деінституалізацію, тобто ліквідацію закладів інституційного догляду для осіб, що мають ментальні порушення, а також розгортання ідей імпаурменту, розширення прав і можливостей споживачів соціальних послуг.

Науковці наголошували на необхідності зміни фокусу з проблем на ресурси та здібності клієнтів. Розгортання цього підходу посилювалось завдяки популярним на той час у закордонному науковому дискурсі теорії соціального конструктивізму, феміністичній соціальній роботі та концепції якості життя, які ставили в основу свого бачення людину та її можливості (Buckingham, & Clifton, 2001^{clxxiv}; Rapp & Chamberlain, 1985^{clxxv}; Weick et al., 1989^{clxxvi}).

Базова ідея полягала в тому, що кожна людина володіє необхідною кількістю ресурсів, які, за умови мобілізації, дозволяють їй бути спроможною. Тому завданням соціальної роботи є спонукування до мобілізації ресурсів та допомога в доступі до них.

Зрештою, науковці виокремили ознаки, які дозволяють відрізнити підхід, орієнтований на сильні сторони, його від інших моделей соціальної роботи (**табл.3.1**).

Табл. 3. 1. Ознаки перспективи сильних сторін
(Rapp, Saleebey & Sullivan, 2005^{clxxvii})

Ознака	Характеристика ознаки
Орієнтація на цілі	У фокусі уваги – цілі клієнта, які він визначає самостійно як такі, які хотів би досягнути. Визначення реальності та доступності цілей – невіддільне право клієнта.
Оцінка сильних сторін	Інтервенції, вибудовані на підході, орієнтованому на сильні сторони, зосереджені на пошуку та наснаженні ресурсів, можливостей, здібностей та задатків клієнтів, а не проблемі, недоліку чи наявному дефіциті.
Ресурси середовища	У середовищі будь-якого клієнта можна віднайти організації, установи, громади чи осіб, які здатні бути корисними клієнтам за певних обставин. Роль соціального працівника полягає у переадресації до таких установ чи соціальних груп, а також у побудові соціальних мереж навколо клієнта.
Методологічний плюралізм	Підхід пропонує різнопланові моделі втручання, які можуть визначати методи та техніки роботи.
Укріплення оптимістичної надії через стосунки	Підхід визначає вагому роль стосунків клієнта з установами, організаціями, соціальними групами та окремими людьми в укріпленні у клієнта віри у власну спроможність, тому соціальна робота повинна будуватися навколо зміцнення цих стосунків.

Значимий вибір

Остаточне рішення залишається за клієнтом, оскільки саме він є експертом у будь-якому питанні, що стосується його життя. Роль соціального працівника полягає у розширенні альтернативи вибору, зважування ризиків та переваг та в укріпленні віри в його правильність.

Вагому роль у розвитку підходів, заснованих на сильних сторонах, відіграла **Ен Вейк** (1941-2014), деканка Канзаського університету. Вона працювала над обґрунтуванням заміни медичної моделі соціальної роботи і застосуванням нових наснажувальних, розвивальних підходів у соціальній роботі (Weick, 1983a^{clxxviii}; Weick, 1983b^{clxxix}; Weick, 1985^{clxxx}; Weick, 1987^{clxxxi}; Weick, Rapp, Sullivan & Kisthardt, 1989^{clxxxii}).

Протягом своєї професійної кар'єри Енн Вайк, спираючись на постмодерністський, феміністичний та орієнтований на сильні сторони підхід, розширювала межі знань і переосмислювала традиційні парадигми практики. Її віра в силу спільноти та важливість доступу до внутрішніх ресурсів і їх використання пронизувала всі її професійні та особисті прагнення.

Її внесок визнали американські колеги: Ен отримала численні нагороди, такі як премія Ради з питань освіти в соціальній роботі, премія Річарда Лоджа за концептуальний внесок у соціальну роботу тощо. Вейк вважають однією з ключових розробників концептуального обґрунтування підходу, орієнтованого на сильні сторони, у практиці соціальної роботи (Lieberman, 2015^{clxxxiii}).

Наукові інтереси Вейк поділяв її чоловік, **Деніс Салібей** (інша транслітерація – Сейлібі) (1936–2014), який упродовж 1992–2013 рр. опублікував низку статей щодо сильних сторін у практиці соціальної роботи та книжку **«Перспектива сильних сторін у практиці соціальної роботи»** (*The strengths perspective in social work practice*), яка була перевидана багато разів (Saleebey, 1996^{clxxxiv}).

У своїх роботах дослідник синтезував наукові підходи до розуміння теоретичного підґрунтя, принципів та практики використання перспективи сильних сторін у соціальній роботі.

Салібей досліджував передумови роботи з людьми, які зазнають міжособистісного, інституційного та політичного

утиску і, відповідно, перебувають у вразливому становищі. Ефективна робота з ними, на думку науковця, вимагає розуміння їхньої вразливості, усвідомлення їхніх сильних сторін і ресурсів, а також «визнання надзвичайного героїзму, з яким вони щодня стикаються у своєму житті» (Saleebey, 2001^{clxxxv}).

Дослідник звертав увагу на важливість цього підходу як у роботі з індивідами, так і з громадами. За його твердженнями, ключовими інструментами виступають **нарративні методи та сторітелінг**, які сприяють усвідомленню особистих і колективних ресурсів, зміцненню почуття власної гідності та формуванню позитивної ідентичності (Saleebey, 1997^{clxxxvi}; Saleebey, 2011^{clxxxvii}).

Наративні методи – це підходи, що допомагають людині осмислити свій досвід, розповісти свою історію та побачити її з нової точки зору. Вони ґрунтуються на принципах наративної терапії та соціального конструювання реальності.

Соціальні працівники використовують ці методи для:

- Виявлення ресурсів та сильних сторін клієнта.
- Допомоги у переосмисленні травматичного досвіду.
- Створення альтернативних сценаріїв життя, які дають змогу побачити нові можливості.

Сторітелінг – це метод, коли людина розповідає свою історію, щоб поділитися досвідом, знайти підтримку та краще усвідомити свої можливості.

Цей підхід допомагає:

- Формувати позитивну самооцінку та почуття власної гідності.
- Підтримувати людей у кризових ситуаціях через розповіді про подолання труднощів.
- Зміцнювати зв'язки в громаді, оскільки спільний обмін історіями сприяє взаємній підтримці.

Важливо, що Салібей звертав увагу на обмеження підходу, орієнтованого на сильні сторони, та на потребу розуміння слабкостей та труднощів клієнтів соціальної роботи (Saleebey, 1996^{clxxxviii}).

Групова дискусія «Чи завжди достатньо сильних сторін?»

Ця вправа має на меті допомогти студентам аргументовано відстоювати свою позицію та критично осмислювати межі застосування підходу, орієнтованого на сильні сторони.

1. *Студенти об'єднуються у групи по 5-6 осіб. Кожна група отримує завдання проаналізувати ключові питання та представити свої висновки.*
2. *Позиційне обговорення. Міні-група ділиться на дві підгрупи: одна підгрупа відстоює ефективність підходу,*

орієнтованого на сильні сторони, Інша підгрупа висвітлює його обмеження та ризики.

Обговорення будується навколо трьох запитань:

- Чи може цей підхід бути ефективним у роботі з клієнтами, які перебувають у кризі або мають значні соціальні бар'єри?
- Чи є ризик ігнорування серйозних проблем клієнта, якщо ми зосереджуємося лише на його ресурсах?
- Як соціальному працівнику збалансувати підтримку сильних сторін клієнта та вирішення його труднощів?

Дебати між підгрупами. Кожна підгрупа представляє свої аргументи. Після цього відбувається обговорення з відповідями на заперечення опонентів.

Рефлексія та консенсус.

Всі студенти разом формують узагальнений висновок: в яких випадках підхід, орієнтований на сильні сторони, є ефективним, а коли його слід комбінувати з іншими методами?

Студенти **записують 3 головні тези**, які вони винесли з дискусії.

- **Додатковий індивідуальний аналіз (самостійна робота):** Кожен студент пише короткий (5-7 речень) коментар:
- Чи змінилася його думка після дискусії?
- Який аргумент він вважає найпереконливішим?
- Як би він використав отримані знання у майбутній професійній діяльності?

Дослідження 1990-х років підтвердили ефективність підходу при роботі з різними соціальними групами, що мають ознаки вразливості, як-от національними чи расовими меншинами (Logan et al., 1990^{clxxxix}), неблагополучними територіальними громадами (Yellow Bird & Chenault, 1999^{cxc}) тощо.

Так, вивчення результатів інтервенцій для тих, хто має проблеми психічного здоров'я, показали позитивний вплив підходу як на самопочуття, так і на лікування симптомів (Macias et al., 1994^{cxcj}).

Концептуалізацію підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів, посилила наукова праця американського професора **Чарльза Реппа** «**Модель сильних сторін: кейс-менеджмент для людей із важкими та хронічними психічними розладами**» (*The Strengths Model: Case Management with People Suffering from Severe and Persistent Mental Illness*), опублікована у 1997 р.

З урахуванням результатів впровадження структурованих інтервенцій на основі підходу у роботі з людьми, які мають проблеми психічного здоров'я, автор звертає увагу на специфіку посилення ресурсів клієнтів соціальної роботи, а також розкриває складові кейс-менеджменту таких клієнтів (Rapp, 1997^{cxcij}).

До розробки кейс-менеджменту на основі сильних сторін долучився й **Рік Гоша**. У співавторстві з Чарльзом Реппом він видав кілька книг, важливих для розвитку підходу, зокрема «**Модель сильних сторін: підхід до послуг збереження психічного здоров'я, орієнтований на одужання**» (Rapp & Goscha, 2011^{схсiii})). Вони розкривають практики соціальної роботи із клієнтами з ментальними захворюваннями, орієнтовані не на діагноз та спричинені ним наслідки, а на ресурси та можливості людини.

Кейс-менеджмент на основі сильних сторін – це метод соціальної роботи, що передбачає координацію, планування та супровід клієнта з акцентом на його сильні сторони, прагнення та ресурси.

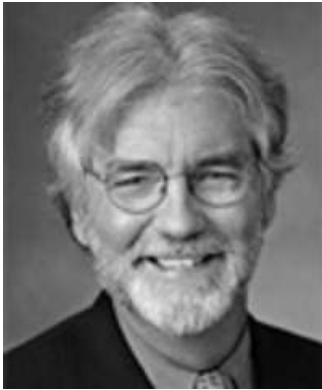
Він включає спільну оцінку потреб, розробку індивідуального плану підтримки з урахуванням визначених клієнтом цілей, взаємний моніторинг прогресу та адвокацію його інтересів, сприяючи розвитку самопредставництва.

Таким чином, підхід, орієнтований на сильні сторони, почав формуватися у соціальній роботі у 1980-1990-х роках. Результати емпіричних досліджень підтвердили, що застосування підходу, орієнтованого на сильні сторони, сприяє покращенню добробуту клієнтів, зміцненню їхньої віри у власні можливості та підвищенню рівня їхньої соціальної інтеграції. Поступово підхід, орієнтований на сильні сторони клієнта, став одним із ключових напрямів розвитку соціальної роботи.

Вправа «Карта ресурсів»

Ця вправа має на меті розвинути у студентів вміння виявляти сильні сторони клієнтів та використовувати їх у подальшій роботі. Вона допомагає студентам навчитися дивитися на клієнтів крізь призму їхніх можливостей, а не проблем.

1. **Об'єднання у мінігрупи** (по 3–5 осіб). Кожна група отримує короткий опис ситуації клієнта (наприклад, людина, яка втратила роботу; підліток із конфліктної сім'ї; особа похилого віку, що відчуває ізоляцію).
2. **Виявлення ресурсів**: студенти мають знайти сильні сторони клієнта, його внутрішні та зовнішні ресурси (наприклад, життєвий досвід, освіта, соціальні зв'язки, навички).
3. **Створення «карти ресурсів»** (можна на папері або у цифровому форматі) – схема, де позначені сильні сторони клієнта та можливі шляхи їх використання для вирішення проблемної ситуації.
4. **Презентація та обговорення** – кожна група презентує свою карту ресурсів та пропонує план дій, ґрунтований на підході до сильних сторін.
5. **Рефлексія** – студенти обговорюють, як змінився їхній погляд на клієнта, чи легко було знайти ресурси та як можна застосувати цей підхід у практиці.

Важливу роль у розвитку підходу орієнтованого на сильні сторони, відіграв американський учений **Чарльз Річард (Рік) Снайдер** (1944–2006), прихильник позитивної психології.

Снайдер став відомим завдяки своїми дослідженнями на перетині клінічної, соціальної, особистісної та медичної психології. Його теорії, які він розробляв упродовж 1980-1990-х років, стосувалися того, як люди реагують на особистий зворотний зв'язок, прагнення до унікальності, універсального прагнення виправдовувати проступки та, зокрема, мотиву надії.

У своїх працях **«Подолання негативних життєвих подій»** (*Coping with Negative Life Events*, 1987), **«Психологія надії: Ви можете дістатися туди звідси»** (*The Psychology of Hope: You Can Get There From Here*, 1994) та **«Велика книга надії: Допоможіть своїм дітям здійснити їхні мрії»** (*The Great Big Book of Hope: Help Your Children Achieve Their Dreams*, 2000) та інших Снайдер розвивав **теорію надії** (Hope Theory).

Він розглядав **надію** як когнітивний процес, що складається з двох основних компонентів:

- 1) **шляхів** (pathways thinking), тобто здатності знаходити

способи досягнення цілей: пошук відповідей на питання «Що відбувається зараз?», «Куди я хочу дійти?», «Що зупиняє мене?»;

- 2) *агентності* (belief in one's ability to achieve goals): пошук відповідей на питання «Які сильні сторони, які ресурси я можу використати для досягнення цілей?», «Які аспекти моєї нинішньої ситуації працюють мені на користь?», «Коли я мав успіх в подібних ситуаціях у минулому та чому?» (Snyder, 1989^{cxci}; Snyder, 1994^{cxci}).

Ця концепція стала важливим елементом підходу, орієнтованого на сильні сторони, оскільки підкреслює внутрішні ресурси людини та її здатність долати труднощі.

З урахуванням ідей Снайдера завдання соціальної роботи має полягати у *вселенні в людину надії*, що вона може досягнути змін. Для цього людина повинна:

- мати думки, що зосереджуються на змінах та конкретних цілях;
- розробити для себе стратегії, які спрямовані на досягнення цілей;
- бути мотивованою робити певні зусилля, потрібні для досягнення цих цілей (Snyder, 1995^{cxci}; Snyder & Higgins, 1997^{cxci}).

Неоціненну роль у становленні підходу, орієнтованого на сильні сторони, стали ідеї Снайдера щодо **цілепокладання**.

Цілепокладання — це процес визначення, формулювання та планування досягнення конкретних цілей, який включає в себе встановлення чітких, вимірюваних результатів, розробку стратегії досягнення цих цілей і мотивацію для їх досягнення. Цей процес також передбачає оцінку наявних ресурсів, пошук можливих шляхів досягнення та здатність коригувати плани в разі необхідності.

Цілепокладання є важливим аспектом особистісного розвитку та ефективного управління поведінкою, адже воно сприяє концентрації зусиль на досягненні бажаних результатів.

Науковець розглядає **цілеспрямоване мислення як здатність клієнта будувати траєкторії до бажаних цілей**, з однієї сторони, а з іншої – як вміння розвивати власну мотивацію, щоб рухатися певними траєкторіями до цілей. Снайдер наголошує, що індивідам слід відійти від пошуку причин чи виправдань, оскільки вони зосереджують його на минулому, яке змінити неможливо, а варто працювати над можливостями майбутнього (Snyder et al., 1991^{cxviii}; Snyder & McCullough, 2000^{cxix}).

Одночасно із Снайдером над ідеями цілепокладання працювали й інші науковці.

Так, Міріам Ерез (Erez, 1977^{cc}) вважає, що цілі досягаються швидше та продуктивніше, коли клієнти залучені до процесу їх встановлення (беруть участь у їх формулюванні).

Дослідження (Frayne & Latham, 1987^{cci}) виявили, що наявність регулярного самоконтролю та навичок самоменеджменту підвищує продуктивність клієнтів у досягненні цілей, відчуття контролю над власною поведінкою та життєвою ситуацією, що підносить віру в власну спроможність (самоефективність).

Інші дослідження засвідчили, що цілі досягаються швидше, якщо вони є усвідомленими та «закріпленими» (словесно чи наочно відображеними). При цьому складні цілі досягаються частіше у тому випадку, коли клієнт відчуває на собі зобов'язання їх досягнути або вони є значущими для нього. Складні цілі є більш впливовими, оскільки потребують більше зусиль, а отже й клієнт відчуватиме більший ефект та вище задоволення у випадку їх досягнення (Locke, 1996^{ccii}).

Таким чином, теорія цілепокладання, що поступово сформувалась на основі різних психологічних і соціальних концепцій, робить наголос на постановці цілей як усвідомленому процесі індивіда, який має інтерес до зміни ситуації на краще, та самоменеджменті досягнення цілей. Вод-

ночас важливою складовою процесу цілепокладання вважають зовнішню підтримку і зворотний зв'язок.

Досвід переконує, що клієнти соціальної роботи або не вміють виставляти собі реалістичні цілі і їхні цілі завідомо нездійснені, або взагалі не мають бачення майбутнього. Навчання цілепокладанню, на якому наголошував Снайдер та інші вчені, стало невіддільною складовою підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів, власне, становить зараз його основу.

Вправа «Компас цілей»

Ця вправа має на меті навчити студентів усвідомлено ставити цілі, використовувати власні сильні сторони для їх досягнення та відстежувати результати.

1. **Роздуми над власними цілями (індивідуальна робота):**
 - Студенти записують **одну особисту або професійну ціль**, яку вони хочуть досягти протягом найближчого місяця (наприклад, покращити публічні виступи, організувати час для навчання, покращити комунікативні навички).
 - Важливо, щоб ця мета була значущою для них.
2. **Аналіз ресурсів і сильних сторін (парна робота):**
 - У парах студенти обговорюють свою мету та відповідають на питання:
 - Які мої сильні сторони допоможуть мені досягти цієї

мети?

- Які зовнішні ресурси я можу використати (підтримка друзів, книги, курси тощо)?
- Які перешкоди можуть виникнути, і як їх подолати?

3. «Прокладання» шляху (індивідуальна робота):

- Студенти малюють «Компас» – умовний компас із чотирма напрямками:
 - **Північ (мотивація)** – Чому ця ціль для мене важлива?
 - **Південь (стратегія)** – Які конкретні кроки я зроблю, щоб досягти її?
 - **Схід (підтримка)** – Хто або що може мені допомогти?
 - **Захід (відстеження)** – Як я зрозумію, що рухаюся вперед?

4. Відстеження прогресу (підгрупова дискусія):

- Кожен студент вирішує, як він буде відстежувати свій прогрес (вести нотатки, щоденник, розповідати другу тощо).
- Вони домовляються з партнером через тиждень знову зустрітися й обговорити свої успіхи.

5. Рефлексія (обговорення в групі):

- Що нового я дізнався про свої сильні сторони?
- Як мені допомогло формулювання цілі в такому форматі?
- Що може допомогти в майбутньому краще досягати своїх цілей?

Альтернативні варіанти

* Запропонувати студентам виконати вправу «Колесо життєвого балансу» (Семигіна & Столярик, 2024, с. 39-142^{cciii})

* Дати студентам завдання зробити колаж (візуалізацію) цілей

★ Застосування підходу у сучасній соціальній роботі

У сучасній соціальній роботі **не існує окремої моделі практики на основі сильних сторін**. Натомість різні практичні моделі можуть бути віднесені до категорії практик, що ґрунтуються на сильних сторонах, доки вони вважають своїм основним припущенням, що відносини соціального працівника з клієнтом є співпрацею та, що клієнти спроможні вирішувати свої життєві негаразди самостійно.

Він ґрунтується передовсім на ідеях **імпаурменту**, які посіли центральне місце в міжнародному розуміння соціальної роботи як професійної діяльності (IFSW, 2018^{cciv}).

Використання підходу, орієнтованого на сильні сторони, постійно розвивається та **має багато конфігурацій** у сучасній соціальній роботі.

Його, зокрема, застосовують у практичній роботі з клієнтами, у супервізії соціальних працівників, для забезпечення якості надання соціальних послуг в організації (Department of Health and Social Care, 2019^{ccv}), у роботі з групами (Gray, & van Rooyen, 2002^{ccvi}; Pulla, 2017^{ccvii}), організаціями (Engelbrecht, 2010^{ccviii}), а також із сім'ями (Sanders & Munford, 2009^{ccix}).

У цілому **мета** підходу, заснованого на сильних сторонах, полягає у захисті незалежності, стійкості, здатності робити вибір і зміцнення добробуту.

Підхід, орієнтований на сильні сторони, передбачає використання низки **методів**, що сприяють мобілізації ресурсів клієнта:

- *Індивідуальні та групові інтерв'ю*, спрямовані на виявлення позитивного досвіду та досягнень клієнта.
- *Метод нарративу*, коли клієнт розповідає власну історію з акцентом на моменти сили, успіху та подолання труднощів.
- *Метод складання карти ресурсів*, що дозволяє візуалізувати наявні особисті, соціальні та інституційні ресурси клієнта.
- *Розвиток цілей та планів дій*, які ґрунтуються на сильних сторонах клієнта та є реалістичними й досяжними (Drolet et al., 2007^{ccx}; Gray & van Rooyen, 2002^{ccxi}; Lee et al., 2020^{ccxii}; Vishal, 2018^{ccxiii}).

Для розвитку сильних сторін клієнтів потрібні **структуровані інтервенції**, які побудовані на формуванні позитивних звичок і поведінкових патернів, відстеженні та усвідомленому контролі цих думок. Наприклад, соціальні працівники можуть використовувати один метод або комбінацію, залежно від індивідуальних потреб клієнта.

Зміст інтервенцій соціальної роботи залежить від специфіки цільової групи, на яку вони спрямовані, їхніх потреб та ресурсів.

Водночас усі ці інтервенції спрямовані на те, щоб допомогти клієнтам визначити нові цілі для себе, прищепити їм адаптивні навички. Попри варіативність форм та методів роботи кожна інтервенція має передбачати регулярні зустрічі із соціальним працівником та наснаження на зміни.

Інтервенції на основі сильних сторін також вважаються **процесуальними**, з чітко визначеними етапами роботи. Вони мають низку виразно визначених складових, як от:

- цілі та завдання втручання;
- максимальну загальну тривалість та часові рамки для окремих видів втручання;
- заздалегідь визначену загальну методологію роботи і набір інструментів, які «працюють» на розвиток сильних сторін та на поставлені цілі;
- систему відстеження змін, які відбулись із конкретним

клієнтом (індивідом, сім'єю, громадою), що використовуються як клієнтом для самоспостереження, так і соціальними працівниками для документування та оцінки процесу змін.

Приклади вітчизняних інтервенцій на основі підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнта, можна знайти тут:

* Столярик, О., & Семигіна, Т. (2022). *Соціальна робота із сім'ями, які виховують дітей з аутизмом: інтервенція з розвитку сильних сторін*. Таллінн: Teadmus.

* Семигіна, Т., & Столярик, О. (2024). *Розвиток сильних сторін клієнтів соціальної роботи*: Посібник. Таллінн: Teadmus.

У роботі з громадами сформувалася **модель розвитку активів громади**.

Модель розвитку активів громади спрямована на активне залучення членів громади до процесу виявлення та використання власних ресурсів, що дозволяє покращити життєві умови і стійкість громади.

За цією моделлю соціальні працівники відіграють роль фасилітаторів, допомагаючи членам громади самостійно визначати свої сильні сторони та ресурси, а також координувати зусилля для їхнього ефективного використання.

Це підхід, який акцентує увагу на позитивних аспектах громади, а не лише на її проблемах та потребах (Midgley & Conley, 2010^{ccxiv}).

Основні стратегії мобілізації ресурсів громади включають:

1. *Виявлення наявних ресурсів.* Для цього використовуються різні методи збору даних, такі як опитування, фокус-групи та анкетування, що дозволяють отримати інформацію про людські, матеріальні та соціальні ресурси громади. Такий підхід сприяє не тільки кращому розумінню ресурсної бази, але й стимулює активну участь членів громади у процесі збору та аналізу даних, що збільшує їхню зацікавленість у майбутніх ініціативах (Палатна & Семигіна, 2024^{ccxv}).
2. *Організація ініціатив для згуртованості громади:* Соціальні працівники активно підтримують ініціативи, які сприяють зміцненню зв'язків між членами громади. Це можуть бути волонтерські програми, заходи з обміну досвідом, тренінги та інші події, що дозволяють людям взаємодіяти, обмінюватися знаннями та працювати разом на спільний результат. Такі ініціативи сприяють розвитку соціальної капіталізації, формуванню довіри та співпраці серед мешканців (Forrester et al., 2020^{ccxvi}).
3. *Підтримка ініціатив, що використовують місцеві ресурси.* Важливим аспектом є підтримка проєктів, що ґрунтуються на використанні місцевих ресурсів та ініціатив. Це можуть бути різні форми співпраці,

як-от кооперативи, громадські проекти, або інші підприємства, що орієнтуються на підтримку соціальних та економічних ініціатив на рівні громади. За допомогою таких ініціатив громади можуть стати більш незалежними та стійкими, зменшуючи залежність від зовнішніх джерел фінансування (Ife, 2016^{ccxvii}).

У загальному контексті ця модель сприяє зміцненню соціальної тканини громади через розвиток та використання її внутрішніх ресурсів. Вона спрямована на посилення самовизначення та автономії громади, що є важливим аспектом для сталого розвитку в умовах соціальних, економічних та політичних викликів.

Отже, у сучасній соціальній роботі підхід, орієнтований на сильні сторони, використовується як в роботі з індивідами, так і групами та громадами. Він може бути корисним у роботі з різними групами клієнтів, зокрема людьми, які пережили травматичний досвід, мають обмежені можливості, стикаються з соціальною ізоляцією або іншими викликами. Він сприяє підвищенню впевненості у власних силах, розвитку самостійності та зміцненню соціальних зв'язків.

 Вправа «Ресурси навколо нас»

Ця вправа має на меті навчити студентів розпізнавати ресурси громади та розуміти, як вони можуть бути використані для її розвитку.

1. **Мозковий штурм.** Студенти по черзі називають будь-які ресурси, які є в громаді. Викладач записує їх на дошці (наприклад, школа, бібліотека, місцевий бізнес, волонтери, спортивні клуби).
2. **Робота в парах.** Кожна пара отримує картку з ресурсом (наприклад, «бібліотека») і має придумати, як цей ресурс можна використати для розвитку громади (наприклад, організація безкоштовних курсів для дітей чи літніх людей).
3. **Презентація ідей.** Пари коротко презентують свої ідеї перед групою.
4. **Обговорення.** Викладач запитує студентів:
 - Які ресурси вони не помічали раніше?
 - Чи можуть вони застосувати ці ідеї у своїх громадах?

3.3. Концепції резилієнтності та соціальна робота

★ Загальне уявлення про підхід

Поняття **резилієнтності** (від англ. *resilience*) за останні десятиліття стало центральним у низці дисциплін — від психології та соціології до медицини, екології та соціальної роботи. Його популярність зумовлена потребою пояснити, як окремі люди та громади здатні справлятися з глибокими кризами, адаптуватися до змін та зростати після потрясінь.

Слово *resilience* спочатку вживалося в фізиці для опису властивості матеріалів відновлювати початкову форму після деформації. У гуманітарних науках термін почав активно застосовуватись у 1950–1970-х роках, зокрема в дослідженнях дітей, які виживали і функціонували попри серйозні життєві труднощі (наприклад, бідність, насильство, психічні захворювання батьків).

В українському професійному дискурсі термін «*resilience*» перекладають по-різному: як «*резильєнтність*», «*резилієнс*», «*стійкість*», «*стресостійкість*», «*життєстійкість*». Це свідчить про багатогранність феномена, який охоплює всі сфери людського життя та є ключовим концептом у дослідженнях позитивної адаптації до стресових ситуацій, травматичних подій та життєвих викликів.

У сучасному науковому дискурсі **резилієнтність** трактується як динамічний процес адаптації, протидії та відновлення після негативного впливу стресових чи травматичних подій.

Виокремлюють **два основні рівні резилієнтності**:

- **Індивідуальна резилієнтність** — це здатність особи пристосовуватись до несприятливих умов, підтримувати функціональність, зберігати психоемоційну рівновагу, залучати внутрішні та зовнішні ресурси, вчитися на досвіді та не втрачати сенс життя.
- **Резилієнтність громади** — це здатність спільноти діяти колективно, мобілізувати соціальні, інституційні та культурні ресурси для протидії потрясінням (війни, катастрофи, епідемії), відновлення основних функцій громади та забезпечення добробуту її членів.

Підхід резилієнтності ґрунтується на кількох ключових ідеях, що відображають як особистісні, так і соціальні виміри:

1. **Адаптивність** — здатність до змін та пристосування без втрати цілісності. Резилієнтна особистість не лише здатна протистояти негативним впливам, а й використовує труднощі як каталізатор для особистісного зростання, розвитку нових навичок та переосмислення життєвих пріоритетів. У цьому контексті криза

розглядається не лише як загроза, а й як потенційна можливість.

2. *Самоорганізація* — внутрішня спроможність особи чи громади координувати свої дії без зовнішнього примусу.
3. *Контекстуальність та залучення ресурсів* — адаптивна здатність особистості залежить не лише від її **внутрішніх характеристик** (емоційна регуляція, самооцінка, соціальні навички), але й від **зовнішніх чинників** — підтримки з боку родини, наявності соціального капіталу, доступу до послуг та ресурсів, стабільного середовища тощо і можливості їх залучення.
4. *Соціальні зв'язки* — підтримувальне оточення, довіра, солідарність.
5. *Проактивність* — не просто виживання, а здатність ініціювати зміни, відновлювати контроль, впливати на своє майбутнє.
6. *Навчання через досвід* — трансформація травми або стресу в нові навички, цінності та стратегії.

Підхід резиліентності тісно пов'язаний із такими концепціями, як «теорія прив'язаності», «травма-чутливий підхід», «підхід, що ґрунтується на сильних сторонах» (*strengths-based approach*), а також з ідеями психосоціальної підтримки, запобігання повторній травматизації та відновного потенціалу спільнот.

 Індивідуальна робота «Мій індекс стійкості»

Мета: надати студентам змогу оцінити власний рівень резилієнсу та спланувати його розвиток, підвищити психологічну грамотність.

Завдання: Заповніть або адаптовану версію шкали CD-RISC (Campbell-Sills & Stein, 2007^{схviii}), або профіль навичок стійкості (Resilience Skills Profile).

А. Адаптована шкала CD-RISC

Інструкція: оцініть кожне з наведених тверджень за шкалою від 0 до 4:

- 0 – зовсім не відповідає мені
- 1 – швидше не відповідає
- 2 – частково відповідає
- 3 – швидше відповідає
- 4 – повністю відповідає

№	Твердження	Моє значення (0–4)
1	Я швидко відновлююся після стресу або розчарування.	
2	У кризових ситуаціях я зберігаю самовладання.	
3	Я вірю, що зможу впоратися з більшістю труднощів, які виникають у житті.	
4	Зазвичай я здатен/здатна адаптуватися до змін.	
5	Коли я стикаюся з проблемами, я намагаюся знайти позитивний сенс у ситуації.	
6	Я не здаюся, навіть коли справи йдуть дуже погано.	
7	Я можу приймати складні рішення навіть під тиском.	

НОВЕ ОБЛИЧЧЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ТА ПІХОДИ

8	Я відчуваю підтримку з боку близьких людей.	
9	У складних обставинах я зосереджуюсь на діях, а не на емоціях.	
10	Я маю внутрішні переконання, що життя має сенс, навіть у складні часи.	

Інтерпретація результату (сума балів):

- **0–15** – низький рівень резилієнсу (варто звернути увагу на розвиток внутрішніх ресурсів);
- **16–25** – середній рівень (стійкість проявляється, але є зони для зростання);
- **26–35** – вище середнього (добре розвинені адаптивні навички);
- **36–40** – високий рівень (ви стійкі та здатні зростати через виклики).

Проаналізуйте свої сильні та слабкі сторони, складіть особистий "план розвитку резилієнсу" (3 пункти на покращення).

Б. Навички стікості (Resilience Skills Profile)

Інструкція: оцініть від **1** до **5**, наскільки сильною є кожна з навичок у вашій поведінці (1 – дуже слабо, 5 – дуже сильно).

Підрахунок балів у цьому само оцінюванні не ведеться.

Далі обговоріть у парах або групі, які навички ви оцінюєте як сильні, а які потребують уваги.

Сформулюйте індивідуальний «план розвитку резилієнсу», де зазначте:

- одну навичку для зміцнення;
- одну практичну дію для тренування цієї навички;
- один ресурс, який вам допоможе (людина, книга, курс тощо).

НОВЕ ОБЛИЧЧЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ТА ПІХОДИ

Навичка	Моє значення (1-5)	Приклад прояву в житті
Емоційна обізнаність		Я можу назвати свої емоції та розумію, звідки вони виникають.
Самоконтроль		Я вмію стримувати імпульсивні реакції та керувати поведінкою.
Оптимізм		Я бачу можливості навіть у складних ситуаціях.
Каузальна атрибуція		Я об'єктивно аналізую причини подій, не звинувачую себе безпідставно.
Емпатія		Я розумію емоції інших і поводжуся з повагою до їхніх почуттів.
Самоефективність		Я вірю у свої здібності впливати на результат.
Рішуче мислення		Я можу мислити ясно та об'єктивно навіть у стресі.

Альтернативний варіант

*** Задання «Розпізнати стійкість».**

Оберіть біографію історичної або сучасної особи (наприклад, Віктор Франкл, Маланюк, український військовий, волонтер, підприємець тощо), яка пройшла через значні життєві випробування.

Проаналізуйте, які риси або чинники резилієнсу проявилися в її життєвому шляху.

★ 3 історії підходу

Однією з перших дослідниць, яка запровадила та популяризувала поняття «*резилієнс*» (як психологічної стійкості), вважається **Еммі Вернер**. Її ім'я стало широко відомим завдяки масштабному **Кауайському лонгітудному дослідженню** (*Kauai Longitudinal Study*), що проводилося протягом чотирьох десятиліть на гавайському острові Кауаї.

У 1955 році Вернер разом із дослідницькою командою розпочала спостереження за 698 дітьми, більшість з яких зростали в умовах бідності, сімейної дисфункції або соціального ризику. Попри несприятливі обставини, близько третини з них продемонстрували високу адаптивність, здатність долати труднощі та досягати успіху в дорослому житті. Ці діти стали прикладом резилієнтності — стійкості до життєвих викликів (Werner, 1957^{ccxix}).

Результати дослідження мали революційне значення, адже вперше **науково було підтверджено**, що:

1. **Резилієнс — це не вроджена риса**, а динамічний процес, який формується в ході взаємодії особистості з оточенням і може розвиватися протягом життя.

2. *Соціальна підтримка відіграє ключову роль* у формуванні здатності протистояти труднощам та справлятися зі стресом.
3. *Наявність «захисних факторів»*, навіть за умов економічного чи соціального неблагополуччя, суттєво підвищує шанси дитини на успішну адаптацію (Werner, 1961^{ccxx}; Werner, 1966^{ccxxi}).

На основі висновків Кауайського дослідження було закладено підвалини для нових підходів у роботі з дітьми з вразливих груп, програм розвитку психологічної стійкості у дорослих, а також стратегій у сфері кризового управління та корпоративного менеджменту (Werner & Smith, 1979^{ccxxii}).

Вернер виділяла **три основні групи чинників**, які сприяють розвитку стійкості:

- *Індивідуальні характеристики дитини*, зокрема висока активність, соціальні навички, внутрішній локус контролю та почуття відповідальності.
- *Сімейні ресурси* — емоційна підтримка, стабільні стосунки з батьками або іншими значущими дорослими.
- *Зовнішнє соціальне оточення* — підтримка з боку школи, друзів, громади, які створюють умови для розвитку впевненості та здатності долати труднощі (Werner, 1993^{ccxxiii}).

Таким чином, дослідження Еммі Вернер не лише розширило уявлення про розвиток людини в умовах ризику, а й стало підґрунтям для формування парадигми, в центрі якої — пошук ресурсів, а не лише вивчення негативних наслідків несприятливого середовища.

Норман Гармезі, американський психолог з Університету Міннесоти, розвиваючи ідеї Вернер, додав нові аспекти до концепції резилієнс.

У своїх ретроспективних довготривалих дослідженнях він спостерігав за дітьми, які зростали в сім'ях, де один або обидва батьки мали шизофренію чи інші психічні розлади, з метою оцінити їхній розвиток у підлітковому та дорослому віці (Garmezy, 1971^{сххiv}).

Гармезі зосереджував увагу на факторах навколишнього середовища, сімейних стосунках, особистісних характеристиках дітей і їхній здатності адаптуватися до труднощів. Він виявив, що **діти, які демонстрували стійкість, мали спільні риси:**

- *високий рівень самоконтролю;*
- *розвинені когнітивні здібності;*

- *здатність формувати довірливі стосунки з надійними дорослими;*
- *оптимістичний світогляд;*
- *підтримувальне соціальне оточення* (наявність хоча б одного значущого дорослого, який компенсує сімейні труднощі).

На відміну від традиційних підходів, що фокусувалися на дисфункціях, Гармезі розглядав резилієнтність як **адаптивну здатність**, яка не лише дозволяє витримати труднощі, а й перетворює їх на ресурс для особистісного розвитку та зміцнення механізмів подолання.

У своїй концепції він виділив **три ключові компоненти резилієнтності** (Garmezy, 1993^{ccxxv}):

1. *Індивідуальні фактори* — саморегуляція, когнітивні навички, здорова самооцінка.
2. *Сімейні фактори* — наявність емоційної підтримки в родині.
3. *Фактори зовнішньої підтримки* — соціальні служби, освітні заклади, неформальні мережі.

Гармезі також запропонував **три моделі стійкості**:

- **Компенсаторна модель**, яка описує стійкість як результат додаткових ресурсів або підтримки, що компенсують ризики;

- **Захисна модель**, яка наголошує на існуванні буферних факторів, що пом'якшують дію стресу;
- **Модель відповіді на виклик**, за якою труднощі стимулюють розвиток особистісних ресурсів.

Крім того, він увів термін *«невразливі діти»* (*children of invulnerability*) — для опису дітей, які демонстрували високий рівень стійкості попри несприятливі умови. Його роботи стали фундаментальними для подальших досліджень у сфері резиліентності.

Одним із перших дослідників, чиї ідеї стали підґрунтям для розвитку концепції резиліентності, був **Аарон Антоновський** — ізраїльський медичний соціолог, який тривалий час працював у США.

У 1979 році вийшла дурком його праця **«Здоров'я, стрес і механізми подолання»** (*Health, Stress, and Coping*^{ccxxvi}). Ця праця є першою великою презентацією його теорії. У ній Антоновський описує, як люди справляються зі стресом і які чинники сприяють підтримці здоров'я, попри постійний вплив життєвих труднощів.

Згодом він запропонував **салютогенну модель здоров'я**, яка згодом стала ключовою для осмислення життєстійкості, особливо в контексті психічного здоров'я та подолання стресу (Antonovsky, 1987^{ccxxvii}).

Салютогенний підхід Антоновського зміщує фокус дослідження з причин хвороб на чинники, що сприяють збереженню здоров'я, розглядаючи його як динамічний континуум між хворобою та добробутом. Центральним поняттям цієї теорії є **відчуття когерентності** або «почуття зв'язності» (*sense of coherence, SOC*), яке він визначав як здатність особи бачити світ як зрозумілий, керований і наповнений сенсом. Це відчуття складається з взаємопов'язаних компонентів:

1. **Зрозумілість** (*comprehensibility*) — сприйняття життєвих подій як логічно впорядкованих, послідовних і таких, що піддаються розумінню;
2. **Керованість** (*manageability*) — переконання у наявності внутрішніх або зовнішніх ресурсів, необхідних для подолання викликів;
3. **Змістовність** (*meaningfulness*) — відчуття, що життєві події мають сенс, варті зусиль і включені в ціннісну систему людини.

Антоновський наголошував, що особи з високим рівнем когерентності легше адаптуються до стресових умов, краще використовують наявні ресурси й, відповідно, мають вищу життєстійкість (Antonovsky, 1996^{ccxxviii}). Його підхід відкрив нові горизонти в розумінні резилієнтності як процесу, орієнтованого не на уникнення стресу, а на здатність до адаптації, збереження цілісності особистості та підтримку добробуту в умовах невизначеності.

Важливий внесок у розвиток підходу до розуміння стійкості (резилієнс) зробив британський психіатр **Майкл Раттер** — піонер у сфері дитячої психопатології та один із перших дослідників, який систематично аналізував, як соціальні чинники впливають на адаптацію дітей у складних життєвих умовах. Його дослідження фокусувалися на тому, як діти, що зростають у контексті бідності, сімейного неблагополуччя, втрати батьків, насильства чи нехтування, здатні зберігати психічне здоров'я та соціальну функціональність (Rutter, 1985^{ccxxix}; Rutter, 1987^{ccxxx}; Rutter, 2006^{ccxxxi}; Rutter, 2023^{ccxxxii}).

Раттер був одним із перших, хто описав **захисні фактори** — механізми або умови, що зменшують вплив несприятливих обставин та сприяють формуванню життєстійкості. У його концепції **стійкість розглядається не як вроджена або стала риса, а як динамічний процес**, що розвивається у взаємодії між індивідом і його соціальним оточенням. Він визначав резилієнтність як здатність ефективно адаптуватися до змін, долати труднощі та активізовувати внутрішні ресурси (самооцінка, когнітивна гнучкість, саморегуляція) та зовнішні (позитивні стосунки, соціальна підтримка, доступ до освіти).

У 1970-х роках у межах масштабного дослідження на острові Вайт (Велика Британія), що охопило понад 2000 дітей, команда Раттера проаналізувала взаємозв'язки між середовищем, сімейною динамікою та когнітивними характеристиками дитини. Було встановлено, що поведінкові розлади частіше виникають у контексті поєднання соціальних і генетичних ризиків. Зокрема, такі чинники, як низький соціально-економічний статус, сімейні конфлікти та неналежні умови виховання, істотно підвищували ймовірність порушень психоемоційного розвитку. Водночас деякі діти в аналогічних умовах демонстрували здатність адаптуватися та розвиватися (Rutter, 1985^{ccxxxiii}; Rutter, 1987^{ccxxxiv}).

Особливо вагомими стали дослідження Раттера 1990-х років, присвячені дітям-сиротам з румунських інтернатів. Попри ранню депривацію, багато з цих дітей після усиновлення за кордон виявляли здатність частково або повністю подолати наслідки травматичного досвіду. Це засвідчило критичну роль середовища й раннього втручання в розвитку дитини (Rutter & O'Connor, 2004^{ccxxxv}).

У своїх публікаціях (Rutter, 2006^{ccxxxvi}; Rutter, 2023^{ccxxxvii}) він окреслив **ключові компоненти резиліентності**:

- **навички саморегуляції** (самоменеджмент, планування, самоконтроль, самоаналіз, впевненість у собі);
- **підтримуючі стосунки з дорослими** (батьками,

вчителями, іншими значущими особами);

- **соціальні мережі** (середовище, що забезпечує підтримку та ресурси).

Раттер наголошував, що стійкість виникає в активній взаємодії дитини зі своїм середовищем. Діти, які демонстрували життестійкість, не були просто пасивними об'єктами впливу стресорів — вони активно шукали способи подолання труднощів, залучаючи внутрішні та зовнішні ресурси. Крім того, на думку вченого, значення мають не лише події, які переживає дитина, а й її **когнітивна інтерпретація** цих подій — здатність осмислювати й оцінювати життєві труднощі впливає на результат адаптації.

Таким чином, дослідження Раттера стали теоретичною й емпіричною основою для розвитку підходів до раннього втручання, підтримки дітей у кризових умовах та створення програм, спрямованих на зміцнення індивідуальної та соціальної стійкості.

У 1990-х роках концепція стійкості зазнала суттєвого розвитку, вийшовши за межі винятково психологічного виміру особистості. Дослідники почали розглядати резилієнтність як властивість складніших систем — екологічних, соціальних, інституційних. Такий підхід відкрив шлях до міждисциплінарного осмислення стійкості, що охоплює психологію, соціологію, екологію, економіку та інші науки. Це мало вагоме значення для соціальної роботи, адже під-

креслювало необхідність врахування ширшого контексту — від індивідуальних характеристик до умов функціонування спільнот.

Однією з провідних дослідниць цього періоду стала **Енн Мас-тен**, яка запровадила термін «звичайна магія» (*ordinary magic*) для опису стійкості. Вона наголошувала, що резилієнтність не є винятковим феноменом, притаманним лише особливим людям, а швидше — типовою, природною здатністю, яка розвивається внаслідок взаємодії особистих і соціальних ресурсів (Masten, 2001^{ccxxxviii}).

Мастен підкреслювала, що формування стійкості залежить не лише від внутрішніх якостей — таких як когнітивні здібності, самооцінка, саморегуляція — але й від соціального оточення: підтримки з боку родини, громади, школи, доступу до послуг та позитивного соціального капіталу (Masten & Obradović, 2006^{ccxxxix}). Її дослідження показали, що навіть у складних умовах життя — за умови наявності підтримуючих зв'язків і сприятливого середовища — діти здатні демонструвати високий рівень адаптації та розвитку (Masten, 2014^{ccxli}).

Однією з ключових теоретичних рамок для розуміння природи стійкості є **теорія збереження ресурсів** (*Conservation of Resources Theory, COR*), розроблена американським психологом **Стівеном Хобфоллом** (Hobfoll, 2012^{ccxlii}; Hobfoll, 2014^{ccxliii}).

Цей підхід ґрунтується на припущенні, що здатність індивіда відновлюватися після стресу залежить від наявності та ефективного використання ресурсів, а сам стрес розглядається як процес втрати або загрози втрати значущих ресурсів. Згідно з цією теорією, люди не лише прагнуть отримати ресурси, а й намагаються їх зберегти та примножити, адже втрата навіть одного важливого ресурсу може запустити «ефект доміно» — подальше виснаження та погіршення психологічного стану.

Центральним положенням теорії є теза про те, що **стрес виникає внаслідок втрати або загрози втрати ресурсів**, оскільки саме вони є критично важливими для подолання кризи. На думку Хобфолла, резилієнс формується через накопичення та ефективне використання ресурсів: що більше ресурсів доступно індивіду, то вищою є його стійкість до стресу (Hobfoll, 2011^{ccxliv}). Стрес, за Хобфоллом, виникає не лише внаслідок втрат, а й у разі неможливості отримати очікувані ресурси. Особливу увагу дослідник

приділяє поняттю «*спіралі втрат*» (*loss spiral*), яке описує, як втрата одного ресурсу може призвести до втрати інших (наприклад, втрата роботи спричиняє втрату житла, соціальну ізоляцію та зростання ризику бідності).

Водночас люди, які мають доступ до підтримки та додаткових ресурсів, значно легше долають труднощі: зокрема, сильні соціальні зв'язки та відчуття контролю над ситуацією виступають ключовими чинниками резилієнсу. Одним із важливих аспектів теорії Хобфолла є те, що резилієнс розглядається не лише як індивідуальний, а й як колективний процес, у межах якого соціальні спільноти можуть створювати умови, що сприяють збереженню ресурсів та адаптації до кризових ситуацій (Hobfoll, 2011^{ccxlv}).

Стівен Хобфолл сформулював **п'ять ключових принципів колективного резилієнсу**, які особливо важливі в кризових умовах (**рис. 3.2**). Ці принципи широко застосовуються у психосоціальній допомозі постраждалим від катастроф, війни та терористичних атак соціальним групам та громадам (Hobfoll et al., 2001^{ccxlv}).

Окрім колективного резилієнсу виокремлюють ще **організаційний резилієнс** (англ. – «resilience of organizations»). Він сформувалася як відповідь на потребу пояснити здатність організацій витримувати кризові ситуації, адаптуватися до змінного зовнішнього середовища та відновлюватися з новими потенціалами зростання.

НОВЕ ОБЛИЧЧЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ТА ПІХОДИ

Рис. 3.2. Принципи колективного резилієнсу за Стивом Хобфоллом

Перші наукові передумови щодо резилієнтного мислення з'явилися ще у 1970–1980-х роках у дослідженнях безпеки складних систем (наприклад, ядерних станцій або авіації), де йшлося про потребу в надійних організаціях, які можуть стійко функціонувати без збоїв навіть у непередбачуваних ситуаціях.

Цей підхід став основою для моделі **Кетлін М. Саткліфф** та **Карла Е. Вейк**, які у своїй книзі «**Managing the Unexpected**» (Weick & Sutcliffe, 2011^{ccxlvii}) показали, як важливі *уважність, делегування повноважень, здатність вчитися з помилок та гнучкість прийняття рішень* у складних умовах.

У 2002 році **Даян Коуту** опублікувала статтю «**Як працює стійкість**» («How Resilience Works»), де вперше для широкої управлінської аудиторії сформулювала *три ознаки резилієнтної організації*: реалістичне бачення дійсності, здатність знаходити сенс у діяльності та вміння імпровізувати. Її підхід підкреслював, що культура організації є вирішальним чинником у формуванні її стійкості (Coutu, 2002^{ccxlviii}). Графічно її ідеї представлені на **рис. 3.3**.

Рис. 3.3. Чинники організаційного резилієнсу за Даян Коуту

Інші дослідники **Ендрю Золлі** та **Енн Марі Хейлі** розширили концепцію резилієнсу, поєднавши її із системним та мережевим підходом. У своїй книзі **«Стійкість: Чому все повертається до ладу»** (*«Resilience: Why Things Bounce Back»*) вони наголосили, що організаційна стійкість не існує ізольовано, а формується через взаємодію з іншими системами – екологічними, соціальними, інституційними (Zolli & Healy, 2013^{ccxlviii}).

На думку **Джона Варто** та **Еріки Севільї** (Vargo & Seville, 2011^{ccxlix}), для забезпечення організаційної стійкості в умовах кризи, установи повинні навчитися долати низку структурних і поведінкових парадоксів, що вимагають одночасного поєднання стратегічного передбачення та тактичної гнучкості. Наразі **стійка організація повинна:**

1. **Формувати лідерство**, яке не лише надихає колектив почуттям надії, орієнтованістю на спільну мету й візію майбутнього, але й здатне об'єктивно оцінювати ситуацію, приймати зважені рішення відповідно до поточних умов і оперативно реагувати на динамічні зміни.
2. **Розвивати організаційну культуру**, яка з одного боку, підтримує дисципліноване стратегічне планування та формалізовані процеси управління, а з іншого — стимулює інноваційність, відкритість до змін і експериментування.

3. *Інституціоналізувати механізми ухвалення рішень*, які є водночас ретельно структурованими та прозорими, але при цьому залишають простір для імпровізації, гнучкості та сміливих дій у ситуаціях невизначеності та багатоваріантності розвитку подій.
4. *Сприяти формуванню команд*, які володіють не лише аналітичними здібностями до розпізнавання ключових закономірностей і синтезу складної інформації, але й чутливістю до незначних змін у середовищі, що дозволяє своєчасно коригувати поведінкові стратегії в умовах хаосу чи швидкоплинних трансформацій.

Отже, теорія резилієнсу (резилієнтності, життєстійкості) сформувалась як міждисциплінарний підхід на перетині соціології, соціальної роботи, психології, екології, урбаністики та управління ризиками.

Вправа «Часова лінія резилієнс»

Мета: надати студентам змогу поглибити розуміння етапів розвитку концепції резилієнс, а також зрозуміти зв'язок між основними теоретиками і практиками в цій галузі.

1. *Підготовка:* Роздайте студентам аркуші паперу або доступ до цифрових платформ, де можна створити часові лінії.

2. *Завдання:*

- Студенти мають на основі отриманих матеріалів створити часову лінію розвитку концепції резилієнс.
- Вони повинні вказати основні події, такі як початок Кауайського дослідження, основні відкриття Еммі Вернер, а також внесок Нормана Гармезі; розвиток концепції в контексті інших соціальних та психологічних досліджень.

3. *Деталі:* Студенти повинні зазначити важливі етапи та основні ідеї, пов'язані з кожним етапом. Наприклад, коли Вернер почала своє дослідження, яке відкриття стало переломним, і які впливи мали наступні роботи у цій сфері.

4. *Обговорення:* Студенти мають поділитися своїми лініями часу та обговорять, як змінились підходи до резилієнс від початку досліджень до сучасного розуміння концепції. Доцільно також буде обговорювати, як ці ідеї можна використати у практиці соціальної роботи.

★ *Концепція резилієнтності у соціальній роботі*

У соціальній роботі концепція резилієнтності (стійкості) набула особливого значення як у теоретичних розробках, так і в практичних підходах до підтримки вразливих груп. Вона розглядається як здатність особи, групи або спільноти ефективно долати труднощі, адаптуватися до змін і віднов-

люватися після кризових подій. У цьому контексті резилієнтність виходить за межі індивідуальної характеристики і стає міжрівневою категорією, що враховує взаємодію особистісних, соціальних, інституційних та структурних чинників.

Одним із ключових науковців, які зробили вагомий внесок у розвиток цієї концепції у сфері соціальної роботи, є канадійський вчений **Майкл Ангер** (інша транслітерація – Унгар), автор численних книжок про теорію та практику соціальної роботи, зокрема, про застосування концепції резилієнтності.

Ангер є засновником і директором Дослідницького центру стійкості в Університеті Далхаузі, де він очолює кафедру досліджень стійкості дітей, сім'ї та громади. У 2022 році доктор Ангер став першим у світі вченим із соціальної роботи, який отримав почесну нагороду за його новаторські дослідження теорії стійкості.

Теорія стійкості Ангера пов'язана з дослідженням ролі когнітивної гнучкості, здатності до адаптації та розвитку особистісних ресурсів та зосереджена на твердженні, що стійкість формується не лише завдяки внутрішнім ресурсам людини, але й через підтримку від соціального оточення та культурних норм (Ungar, 2011^{ccl}).

На думку Ангера, стійкість є результатом взаємодії між індивідом і його середовищем (*соціально-екологічна модель стійкості*) – тобто, соціальні зв'язки, культурні практики та середовище можуть як підтримувати, так і перешкоджати розвитку стійкості. Окрім того, стійкість є залежною від здатності індивіда до гнучкості та адаптації, однак важливу роль відіграють громади, спільноти та інституції, які можуть створювати сприятливі умови для розвитку стійкості, тому вони також повинні бути швидко-адаптивними (2013^{ccli}; 2018^{cclii}).

Дослідження Ангера особливо цікаві тим, що вони підкреслюють вплив культурних контекстів: на думку науковця, стійкість може проявлятися по-різному в різних культурах, і для її формування важливим є розуміння цих відмінностей.

Науковець присвятив значну кількість часу дослідженню культурної стійкості, яка концептуалізована в його книзі **«Стійкість в межах культури»** (*«Resilience Across Cultures»*), де аргументується твердження, що різні суспільства та культури в інакший спосіб розуміють, надають сенсу та розвивають стійкість, саме тому її слід досліджувати, виходячи з національних, соціальних та культурних аспектів і контексту (Ungar, 2008^{ccliii}).

Дослідник наголошує, що здатність до адаптації залежить не лише від особистих рис, а й від наявності підтримувального соціального середовища, включаючи сімейні

стосунки, соціальні структури, доступні сервіси та культурний контекст. Це означає, що заходи, спрямовані на посилення стійкості, повинні бути зосереджені не лише на індивідуальному рівні, а й на створенні сприятливих соціальних умов.

Схожі погляди щодо розуміння природи стійкості можна віднайти у дослідженнях **Адріана ван Бреда** – професора соціальної роботи та експерта у галузі соціальної резилієнтності, який вивчає стійкість у контексті сімей, громад і професійних середовищ. Ван Бреда зробив значний внесок у розширення традиційного підходу до резилієнсу, наголошуючи на його соціальному, структурному та екосистемному вимірах, а його наукові роботи мають велике значення для розуміння механізмів адаптації у сфері соціальної роботи, військової психології, сімейної підтримки та організаційного менеджменту.

На відміну від класичних моделей, які зосереджуються переважно на індивідуальних аспектах стійкості, Ван Бреда наголошує на колективному вимірі резилієнсу (Van Breda, 2018^{ccliv}). Згідно з його підходом, **соціальна резилієнтність** – це здатність соціальних груп та інституцій підтримувати своїх членів і допомагати їм адаптуватися до стресу та змін.

Ван Бреда вважає, що резилієнс є властивістю соціальних систем, що дозволяє створювати умови для адаптації та відновлення як для цілих громад, так і для окремих індивідів. Ван Бреда розробив **модель багаторівневої резилієнтності**, яка включає такі рівні (Van Breda, 2018^{cclv}; Van Breda, 2019^{cclvi}):

- **індивідуальний** (особистісні риси, когнітивні здібності, стратегія подолання труднощів, оптимізм, гнучкість, емоційна регуляція);
- **сімейний** (підтримка, стосунки, спільне подолання викликів);
- **рівень громади** (соціальні зв'язки, відчуття приналежності та спільності);
- **організаційний** (політика та ресурси, що сприяють стійкості, професійна підтримка, соціальні програми);
- **системний** (макроекономічні та політичні фактори, державна політика, рівний доступ до ресурсів).

Розробки Андріана Ван Бреди широко використовуються в соціальній роботі, менеджменті, військовій та кризовій психології, в тому числі для розробки програм підтримки військових і ветеранів, моделювання ефективної роботи організацій (запобігання професійному вигоранню через механізми соціальної підтримки), підтримки соціально вразливих груп.

Одним із популярних та впливових підходів до резилієнсу в глобальній практиці є *модель*, запропонована *Oxfam International* — міжнародною неурядовою організацією, яка займається боротьбою з бідністю, соціальною несправедливістю та наслідками гуманітарних криз.

Підхід Oxfam акцентує увагу не лише на індивідуальному рівні, а й на системних змінах, які створюють передумови для стійкості вразливих спільнот. Згідно з Oxfam, резилієнс — це здатність людей, громад і систем прогнозувати, реагувати, адаптуватися та відновлюватися після криз і потрясінь (Bahadur et al., 2016^{cclvii}).

Oxfam розглядає резилієнтність як комплексний процес, що охоплює **три рівні**:

- *індивідуальний рівень* — особисті навички, знання, психологічна стійкість;
- *рівень громади* — соціальні зв'язки, інституційна підтримка, рівень довіри у суспільстві;
- *системний рівень* — політика, економічні умови, екологічна стабільність, доступ до ресурсів.

У межах цієї моделі визначено **чотири ключові складові розвитку резилієнтності**:

1. *Захист прав та розширення можливостей* — забезпечення рівного доступу до ресурсів, соціальних послуг, освіти, охорони здоров'я.

2. *Стійкість до потрясінь* — зміцнення громад з метою зменшення вразливості до екологічних, економічних і соціальних криз.
3. *Адаптаційні механізми* — розвиток навичок пристосування до змінних умов.
4. *Системні зміни* — впровадження реформ, які дозволяють зменшити бідність та соціальну несправедливість.

Цей підхід реалізується через гуманітарні програми, ініціативи з адаптації до кліматичних змін, мікрофінансування, розвиток громад у кризових регіонах.

Крім того, Oxfam пропонує *модель стійкості громади*, що включає **три взаємопов'язані процеси** (рис. 3.4):

- *адаптація* — формування гнучкості та готовності до змін;
- *абсорбація* — здатність зменшити негативний вплив криз через інтеграцію попереднього досвіду;
- *трансформація* — структурне оновлення для довгострокової життєздатності громади (Jeans et al., 2017^{cclviii}).

Рис. 3.4. Модель стійкості громади, запропонована Oxfam International

Варто додати, що сучасна соціальна робота дедалі більше орієнтується на підхід, що базується на сильних сторонах клієнта та підтримці його здатності до подолання. Це передбачає не лише надання допомоги в ситуаціях кризи, а й створення умов для зміцнення внутрішніх ресурсів особи та мобілізації зовнішніх підтримувальних систем — родини, громади, соціальних служб. Такий підхід особливо актуальний у роботі з дітьми, молоддю, сім'ями у складних життє-

вих обставинах, людьми похилого віку, особами з інвалідністю, внутрішньо переміщеними особами, ветеранами тощо.

Концепція резилієнтності також дозволяє переосмислити роль соціального працівника: від носія «допомоги зверху» — до партнера, який сприяє відновленню автономії, активності та самозарадності клієнта. Це відповідає принципам етичної практики, орієнтованої на права людини, повагу до гідності та розвиток потенціалу.

Водночас важливо усвідомлювати, що індивідуальна стійкість формується в соціальному контексті, а отже — соціальна робота має включати заходи на рівні системної підтримки, боротьби з соціальною несправедливістю, подолання структурних бар'єрів.

А теорія резилієнсу громади сьогодні — це не лише наукова концепція, а практичний інструмент для формування стійких, адаптивних і активних спільнот. Її розвиток демонструє, як суспільства переходять від реактивного до проактивного управління змінами, об'єднуючи ресурси, знання та спільні цінності заради життєздатного майбутнього.

Одним із найбільш перспективних підходів у сучасному розумінні стійкості є **мультитеорія резилієнсу** (*Multi-Resilience Theory, MRT*), запропонована **Карімом Фатхі** (Fathi, 2022). Цей підхід акцентує на необхідності аналізу

багатовимірних кризових комплексів та адаптації громад до одночасних загроз різного масштабу.

На відміну від традиційних концепцій, які розглядали резилієнс як локальну або секторальну відповідь на окремі виклики, мульти-резилієнсна теорія виходить із припущення, що сучасні кризи мають взаємопов'язаний, динамічний і системний характер. Так, пандемія COVID-19 вплинула одночасно на:

- індивідуальний рівень – через загрози для здоров'я та психоемоційне навантаження;
- соціальний рівень – внаслідок локдаунів і обмеження громадської активності;
- економіку – через порушення виробничих процесів і фінансову нестабільність;
- глобальні процеси – зокрема, через розриви у світових ланцюгах постачання.

Підхід мультирезилієнсності визнає, що **кризи є синхронними, взаємозалежними і мають кумулятивний ефект**, тому вимагають **комплексного управління**. Особлива увага приділяється розвитку **колективного інтелекту** – здатності суспільств передбачати, реагувати й адаптуватися до криз на основі спільних знань, досвіду та мережевої взаємодії.

У сфері соціальної роботи це означає необхідність переосмислення підходів до надання допомоги та підтрим-

ки, з урахуванням складності сучасних викликів. Фахівці соціальної сфери мають бути підготовлені до роботи в умовах багаторівневих криз, діяти на перетині різних секторів (охорона здоров'я, освіта, економіка, безпека), координувати зусилля різних акторів і сприяти формуванню стійких, інклюзивних громад.

Крім того, мультирезилієнтний підхід посилює значення міждисциплінарної співпраці, інновацій і соціального партнерства, що відкриває нові перспективи для розвитку професійної соціальної роботи як інструменту соціальних змін у кризових умовах.

Таким чином, резилієнтність у соціальній роботі — це не лише про «виживання», а про забезпечення гідного життя в умовах викликів, шляхом посилення як особистих, так і соціальних ресурсів.

Рольова гра «Антикризовий штаб громади»

Мета: розвинути навички командної роботи, стратегічного мислення та управління ресурсами у кризі.

1. *Об'єднати студентів у 2-3 групи. Всередині кожна група отримує певні ролі – «представників громади» (місцева влада, інститути громадянського суспільства, бізнес, освітяни, релігійна спільнота тощо).*

2. *Кожна група отримує кейс із завданням-сценарієм кризи (можливі кейси: повінь, гуманітарна криза, енергетична криза, збройний конфлікт, кібератака).*

3. *Робота в команді. Команда має:*

- розробити **план кризового реагування** на обрану ситуацію;
- провести **оцінку наявних ресурсів** (людських, матеріальних, організаційних) та визначити **слабкі сторони** громади;
- ідентифікувати **вразливі групи населення** та скласти план **пом'якшення негативних наслідків** для них;
- сформулювати **стратегію довгострокового відновлення та зміцнення стійкості громади** (із урахуванням можливості адаптації, абсорбації та трансформації згідно з моделлю Oxfam).

4. *Обговорення:*

- Представлення розроблених стратегій усіма групами.
- Рефлексія: що було найскладніше? які рішення стали найефективнішими? як враховувалися інтереси вразливих груп?
- Порівняння підходів груп: які елементи стратегії були резилієнс-орієнтованими?
- Обговорення ролі соціального працівника в координації кризового реагування та посиленні стійкості громад.

 Творча робота «Голос громади: стійкість у дії»

***Мета:** відобразити реальні історії спротиву, адаптації та відновлення, виявити приклади функціонування механізмів резилієнс у конкретних життєвих ситуаціях.*

Завдання для студентів:

- **Варіант 1:** Записати розповідь або провести напівструктуроване інтерв'ю з реальною особою, яка брала участь у подоланні кризи — волонтером, представником місцевого самоврядування, підприємцем, медиком, військовим тощо.
- **Варіант 2:** Написати есе або аналітичний нарис про конкретну громаду, ініціативу чи організацію, яка успішно реагувала на кризу (наприклад, в умовах війни, стихійного лиха, гуманітарної кризи).

В обох варіантах важливо висвітлити ключові «механізми стійкості»: індивідуальні ресурси, колективну взаємодію, інституційну підтримку, нові адаптаційні стратегії або трансформаційні зміни.

Форма подання: Текст обсягом 2–4 сторінки, бажано із цитатами, описами контексту, прикладами дій.

Критерії оцінювання:

- **Якість зібраного матеріалу:** достовірність, повнота, глибина інтерв'ю або опису;
- **Аналіз проявів резилієнс:** ідентифікація конкретних форм стійкості, осмислення контексту;

- **Стиль і оформлення:** чіткість викладу, логічна структура, грамотність;
- **Дотримання академічної етики:** анонімізація даних за потреби, письмова згода респондента на використання матеріалу;
- **Етичні принципи соціальної роботи:** повага до гідності, конфіденційність, недопущення шкоди учасникам.

*За потреби може бути проведено **презентацію** робіт або загальну дискусію з аналізом виконання завдання.*

3.4. Травмоінформована соціальна робота

★ *Загальне уявлення про підхід*

Травмоінформованість (англ. *trauma-informed approach*) — це концепція, яка визнає глибокий і тривалий вплив травматичних подій на життя людини та ставить за мету створення таких умов взаємодії, які не поглиблюють вже наявну травму, а сприяють відновленню. Цей підхід виник у відповідь на усвідомлення поширеності травматичних досвідів — від міжособистісного насильства до масових катастроф, таких як війни, пандемії, переміщення тощо.

У соціальній роботі травмоінформованість є не просто окремим методом втручання, а рамкою цінностей, принципів і практик, які пронизують усі рівні взаємодії — від організаційного управління до індивідуального консультування.

Травмоінформована соціальна робота — це не окремий метод чи техніка, а цілісна філософія надання соціальних послуг, що ґрунтується на глибокому розумінні впливу травми на людину.

Такий підхід передбачає, що соціальні працівники визнають масштабність ранніх психосоціальних негараздів у житті клієнтів і трактують поточні труднощі не як «проблемну поведінку», а як спробу впоратися з наслідками травматичного досвіду. Ключовим тут є усвідомлення того, що травма впливає на базові уявлення людини про себе, інших і

світ загалом, формуючи патерни мислення, емоційні реакції та стиль міжособистісної взаємодії, які можуть залишатися активними впродовж усього життя (Levenson, 2017^{cclix}).

Травма — це реакція на подію або серію подій, які становлять серйозну фізичну чи психологічну загрозу, викликаючи відчуття безпорадності, страху або відчаю (American Psychiatric Association, 2013^{cclix}). Такий досвід може бути як недавнім, так і віддаленим у часі, а його наслідки проявляються через широкий спектр симптомів — від нав'язливих спогадів, гіперзбудженості, порушень сну й уникнення тригерів до стійкого негативного афективного стану.

З огляду на це визначення, стає очевидним, що ефективна допомога постраждалим потребує спеціального підходу, який враховує глибину та багатовимірність травматичного досвіду. Аналіз міжнародної практики (Bloom & Farragher, 2013^{cclxi}; Cohen et al., 2012^{cclxii}; Joseph & Murphy, 2014^{cclxiii}; Harris & Fallot, 2001^{cclxiv}; Knight, 2015^{cclxv}; Morrison et al., 2015^{cclxvi}) дає змогу сформулювати **ключові ідеї травмоінформованого підходу**, які лежать в основі чутливої та безпечної взаємодії з людьми, що пережили травму.

1. **Визнання поширеності травми.** Соціальні працівники виходять із розуміння, що травматичний досвід є поширеним явищем і може суттєво впливати на емоційний, психічний та соціальний стан клієнтів.

2. **Безпека як базова умова.** Створення фізично й емоційно безпечного середовища для клієнта — перший крок до формування довіри та зцілення.
3. **Повага до автономії та гідності клієнта.** Усі рішення приймаються з урахуванням права клієнта на вибір, самовизначення та збереження гідності.
4. **Визнання впливу травми на поведінку.** Поведінка клієнта розглядається як форма адаптації до травматичного досвіду, а не як «проблема», яку потрібно виправити.
5. **Партнерство та співпраця.** Клієнт розглядається як активний учасник процесу змін. Відносини між ним і соціальним працівником ґрунтуються на взаємній довірі, підтримці та рівності.
6. **Емпатія та ненасильницька комунікація.** Працівник не нав'язує допомогу, а слухає, приймає досвід клієнта без осуду й намагається зрозуміти глибину переживань.
7. **Фокус на сильних сторонах і ресурсах.** Замість акценту на симптомах чи дисфункціях, увага зосереджується на внутрішній силі клієнта, його здатності до відновлення та розвитку.
8. **Запобігання ретравматизації.** Уникаються практики чи взаємодії, які можуть відтворити досвід пригнічення, контролю чи насильства.

9. **Культурна чутливість і контекстуальність.** Ураховується культурне походження, соціальні умови, ідентичність та середовище, в якому живе клієнт.
10. **Турбота про фахівця.** Соціальні працівники також потребують підтримки, супервізії та відновлення, щоб уникнути професійного вигорання й вторинної травматизації.

★ 3 історії підходу

Історія розвитку соціальної роботи в контексті травмотерапії – це не лише поступове зростання знань і розширення підходів, а й відображення суспільних трансформацій, ідеологічних зрушень та боротьби за нову етику професії. До 1980-х років у світі домінувала *медико-психологічна модель*, що формувалася в умовах, де суб'єктність клієнта була майже повністю підпорядкована професійному знанню лікаря або психіатра, який вважався експертом у роботі з травмою. Соціальна робота в цей період виконувала другорядну, інструментальну функцію, підпорядковуючись протоколам діагностики й лікування. У центрі уваги були індивідуальні симптоми, переважно в межах посттравматичного стресового розладу, тоді як соціальний контекст – війна, бідність, насильство – залишався поза полем зору фахівців. Попри вплив таких постатей, як Зігмунд Фройд, П'єр Жане, Джудіт Герман, які започаткували психодинамічне осмислення травми, їхні ідеї лише частково враховували соціаль-

ну природу травматичного досвіду (Herman, 2015^{cclxvii}; Roazen, 2018^{cclxviii}; Van der Hart & Horst, 1989^{cclxix}).

Дослідники, зокрема американська психіатрична **Джудіт Герман** (Herman, 1981^{cclxxx}), звернули увагу на те, що повторювані чи тривалі загрози (наприклад, домашнє насильство або сексуальне насильство в дитинстві) не вкладаються у рамки класичної гострої травми. Внаслідок цього розвивається поняття **хронічної травми**, що виникає, коли людина перебуває під довготривалим впливом факторів, які системно порушують її почуття контролю, гідності та безпеки. Це усвідомлення стало основою для перегляду підходів у соціальній роботі – особливо щодо дітей, жінок та інших вразливих груп.

Окремо дослідниця виділяла **комплексну травму**, яка часто починається в дитинстві й передбачає багатофакторний, кумулятивний досвід пригнічення, контролю чи зради з боку значущих осіб або інституцій. Саме цей тип травми, як зазначає Герман, найбільше впливає на базову структуру особистості – зокрема на здатність до довіри, побудови меж, емоційну регуляцію та формування стосунків (Herman, 1998^{cclxxi}).

У 1980-1990-х роках відбувається зміна парадигми: формується *психосоціальний підхід*, який розширює уявлення про травму як соціальне явище. Увага зверталась не лише на особистісні наслідки травми, а й на її соціальні, культурні та міжсуб'єктні виміри, переосмислюючи при цьому роль фахівця. З'являються концепти, які ставлять під сумнів ідею професійної нейтральності. Це призводить до змін у професійних ролях соціального працівника, який відтепер постає не лише як посередник допомоги, а як потенційний суб'єкт вивільнення клієнта від наслідків травматизації.

Один із перших глибоких внесків у вивчення дитячої травми зробила американська дослідниця **Ленор Терр**. Вона аналізувала наслідки масового викрадення школярів у Каліфорнії 1976 року. Тоді троє озброєних чоловіків захопили шкільний автобус із водієм та 26 дітьми віком від 5 до 14 років і утримували їх у причепі вантажівки в каменоломні в Ліверморі. Всі жертви вижили, втім багато хто з них зазнав серйозних психотравм. Терр надавала їм підтримку, що лягло в основу її наукових праць, у яких вона доводила: травма не минає з часом автоматично, а індивід потребує комплексної підтримки не лише з боку психолога, а й з боку соціальної системи загалом (Terr, 1981^{cclxxii}).

Важливою складовою дослідницької діяльності Терр стало обґрунтування **концепції витісненої пам'яті** – гіпотези, згідно з якою особа може тимчасово забути глибоко травматичний досвід, а згодом пригадати його під впливом сенсорних тригерів або в процесі психотерапії.

Терр також запропонувала розрізнення між травмою типу I (одиночна подія) та типу II (повторювана або хронічна), що стало основою для подальших розробок у сфері діагностики та втручань (Terr, 1984^{cclxxiii}; Terr, 1988^{cclxxiv}).

Своєрідною кульмінацією суспільного резонансу щодо ідеї витісненої пам'яті стала участь Терр у судовій справі «People vs. Franklin», у якій вона виступала експерткою обвинування. Йшлося про вбивство дев'ятирічної дівчинки, скоєне понад два десятиліття тому.

Свідчення доньки обвинуваченого Джорджа Франкліна ґрунтувалися на раптовому «відновленні» спогадів про подію, що стали відомі лише у її дорослому віці. Терр підтвердила можливість такого явища, що суттєво вплинуло на рішення присяжних, які визнали Франкліна винним. Терр стверджувала, що ранні травматичні переживання Франкліна (свідчення насильства, жорстоке поводження) призвели до психічних наслідків, які, однак, не повністю позбавили його здатності розуміти свої дії. Вона використовувала поняття **«дитяча травма та дисоціація»** (childhood trauma and dissociation) як механізм, який не обов'язково

робить особу недієздатною, але пояснює її поведінкові реакції (Terr, 1990^{cclxxv}).

Інший ключовий дослідник — **Чарльз Фіглі** — увів у науковий обіг поняття **вторинної травми**, або «співчутливе виснаження» (англ. *compassion fatigue*), яке він визначив як психоемоційні наслідки глибокого співпереживання болю іншої людини (Figley, 1988^{cclxxvi}).

Він також описав особливості **вікарної травми** (англ. *vicarious*), що описує психоемоційні реакції фахівців, які, працюючи з глибоко травмованими клієнтами, самі можуть зазнавати емоційних розладів — нерідко несвідомо ототожнюючи себе з болючим досвідом іншої людини. Такий стан вимагає серйозної уваги: ігнорування його симптомів здатне призвести до емоційного вигорання, втрати здатності до емпатії, а інколи — навіть до ретравматизації клієнта через неусвідомлену поведінку фахівця (Figley & Kleber, 1995^{cclxxvii}).

Його наукові праці (Figley, 1995^{cclxxviii}; Figley, 2002^{cclxxix}; Adams, Boscarino & Figley, 2006^{cclxxx}) стали революційними для професій, де допомога іншим є основною функцією — соціальної роботи, медичних і доглядових служб, кризових центрів. Фіглі переконливо довів, що фахівець, який надає

допомогу, сам може стати вразливим і потребує захисту – через супервізію, підтримку, психосоціальну гігієну та стратегії самопомоги. Його підхід змінив уявлення про межі професійної ролі соціального працівника, легітимізував право фахівця на вразливість і заклав підґрунтя до формування нової етики турботи.

Ключові деї Фіглі:

- * «Турбота про інших – це і дар, і ризик водночас» – професійне співчуття може стати джерелом травматизації.
- * Вторинна травма не є ознакою слабкості, а є природною реакцією психіки на хронічний контакт із чужим болем.
- * Для захисту фахівців необхідно впроваджувати регулярну супервізію, психоосвітні інтервенції та формувати підтримувальне професійне середовище, у якому культивуються практики самопомоги та емоційної гігієни (Figley, 1988^{cclxxxix}).

Важливим внеском Фіглі, його колег та послідовників стала також розробка **інструментів оцінки професійного благополуччя фахівців допоміжних професій** (Bride et al., 2004^{cclxxxii}; Figley, 2002^{cclxxxiii}; Stamm, 2005^{cclxxxiv}). Серед них:

- *Тест на співчутливе виснаження (Compassion Fatigue Self Test, CFST)*: перший інструмент для самодіагностики стану співчутливого виснаження, заснований на концепції вторинної травматизації.

- *Тест на задоволення співчуттям і виснаження (Compassion Satisfaction and Fatigue Test, CSFT)*: дає змогу оцінити баланс між позитивними та негативними сторонами допоміжної професійної діяльності.
- *Шкала професійної якості життя (Professional Quality of Life Scale, ProQOL)*: стандартизований інструмент із трьома підшкалами, який використовується для дослідження професійного благополуччя фахівців.
- *Шкала вторинного стресового розладу (Secondary Traumatic Stress Scale, STSS)*: дає змогу оцінити частоту симптомів нав'язливих спогадів, уникання та гіперзбудження, пов'язаних із непрямим впливом травматичних подій у професійному контексті.

Бесель ван дер Колк став одним із найвпливовіших дослідників травми завдяки своїй роботі над взаємозв'язком між тілом і психікою (Van der Kolk, 1998^{cclxxxv}; Van der Kolk, 2005^{cclxxxvi}).

У своїх дослідженнях він довів, що тіло може «запам'ятовувати» травматичні переживання навіть тоді, коли свідомість їх витісняє або блокує. Його нейровізуалізаційні дослідження мозку травмованих людей відкрили нові горизонти у розумінні того, чому традиційна вербальна терапія не завжди

є достатньою для відновлення. Ван дер Колк популяризував **концепцію тілесної пам'яті травми** та започаткував тенденцію до інтеграції тілесно-орієнтованих підходів у психосоціальну допомогу, зокрема в соціальну роботу.

Його внесок полягав у тому, що він радикально змістив фокус фахівців до цілісного підходу в лікуванні, який охоплює не лише усвідомлені вербальні реакції, але й «мовчазні» сигнали тіла, що продовжують нести тягар травми.

Особливий інтерес у сучасній травматології викликає **поняття травми розвитку** (англ. *developmental trauma*), яке було введене Беселем ван дер Колком і дістало подальшого розвитку в межах досліджень Національної мережі з дитячого травматичного стресу (*National Child Traumatic Stress Network*).

Ідеться про хронічну травматизацію в дитинстві, що виникає в умовах тривалої небезпеки, емоційної занедбаності, нестачі турботи або підтримки з боку дорослих. Такий досвід особливо небезпечний, адже впливає на формування базових психоемоційних функцій, розвиток мозку, а також на становлення фундаментальних уявлень про себе, інших і світ.

Наслідки травми розвитку можуть бути довготривалими, проявляючись у розладах емоційної саморегуляції, низькій самооцінці, порушеннях міжособистісних зв'язків

та поведінкових труднощах, які супроводжують людину протягом усього життя.

Отже, історія травмоінформованого підходу відображає складний шлях еволюції від медико-психологічної моделі до більш цілісного психосоціального розуміння травми. Завдяки дослідженням таких фахівців, як Джудіт Герман, Ленор Терр і Чарльз Фіглі, були введені поняття хронічної, комплексної, вікарної травматизації, а також співчутливого виснаження. Їхні ідеї сприяли переосмисленню ролі фахівця, підвищенню уваги до професійної вразливості та формуванню нової етики турботи, що враховує не лише потреби клієнта, а й добробут самого соціального працівника.

Вправа «Побачити травму в історії клієнта»

Мета: навчити розпізнавати ознаки психологічної травми в описах життєвих ситуацій, закріпити знання про травмоточувливий підхід.

Формат: Робота в парах або малих групах (2–4 особи)

1. Студенти отримують **один або кілька коротких кейсів** (1/2 сторінки): опис ситуації людини, яка пережила складні події (наприклад, вимушене переміщення, втрата близьких, насильство, війна).

2. Завдання для студентів:

- Визначити **можливі ознаки травматичного до-свіду** в кейсі.
- Назвати **ризики повторної травматизації** при спілкуванні з клієнтом.
- Запропонувати 2–3 принципи **травмочутливої взаємодії** з цим клієнтом.

3. Групи презентують свої кейси та міркування в загальному колі.

4. Викладач узагальнює ключові принципи та коригує у разі потреби.

Приклади кейсів (уривки):

Олена, 42 роки, переїхала з Бахмута з двома дітьми. Вона неохоче говорить про своє минуле, часто замовкає на півслові, роздратовано реагує на запитання. У розмові каже: “Я вже нічого не чекаю”. З дітьми поводить різко. На прийомі виглядає напруженою.

Інна, 21 рік, звернулася до центру соціальних служб із проханням підтримати її в догляді за дитиною, оскільки почувається виснаженою і каже, що “зовсім не справляється”. Вона сама виховує 3-річного сина, не має підтримки з боку родини: “Мама не розмовляє зі мною з того часу, як я завагітніла — сказала, що я їй життя зіпсувала”. Інна виглядає втомленою, говорить швидко, іноді плутається в думках. Уникає теми батька дитини. Коли соціальна працівниця запитує, чи зверталася вона раніше по допомогу, Інна довго мовчить, а потім коротко відповідає: “Я вже пробувала — без толку”.

★ Внесок Сандри Блум у становлення травмоінформованої моделі

У 2000-х роках у професійному та академічному дискурсі соціальної роботи формується нова парадигма – **травмоінформована практика**, яка знаменує зсув від патологізувального до гуманістичного бачення клієнта. Її центральне гасло – «Що з тобою сталося?» – стало антитезою традиційного запитання «Що з тобою не так?», зміщуючи фокус із оцінки симптомів на глибинне розуміння індивідуального досвіду. Така трансформація відкриває простір для більш емпатійного, поважного і контекстуально чутливого підходу до взаємодії з клієнтами.

Попри очевидні переваги, цей зсув вимагає критичної рефлексії. Залишається відкритим питання: чи здатна травмоінформована практика справді радикально трансформувати соціальну систему, чи вона лише виконує роль «м'якшої» етики в межах тих самих ієрархічних структур?

На тлі зростання популярності концепції травмоінформованості організації – від лікарень і шкіл до центрів соціального захисту – починають інтегрувати відповідні принципи у щоденну практику. Це включає тренінги для персоналу, перегляд внутрішніх політик і переосмислення підходів до взаємодії з уразливими групами населення. Такі зміни вимагають не лише методичних чи інструментальних рішень, а

й переоцінки цінностей, на яких ґрунтується професійна допомога.

Однією з ключових постатей, що сформували концептуальні й практичні основи травмоінформованого підходу, є **Сандра Блум** – американська психіатрична, дослідниця та громадська діячка.

У співпраці з колегами вона розробила **модель Sanctuary** (від англ. «святилище») – інноваційну програму організаційної трансформації, спрямовану на створення безпечного, підтримувального середовища для людей, які пережили травму. Ця модель поєднує клінічну практику із соціальною роботою, акцентуючи на тому, що зцілення можливе лише в умовах безпеки, поваги та колективної відповідальності, а не через примус чи ізоляцію.

Робота над створенням травмоінформованої моделі допомоги розпочалася ще в 1990-х роках, коли Сандра Блум працювала у психіатричній лікарні «*The Sanctuary at Friends Hospital*» у Філадельфії. Її клінічні спостереження свідчили, що традиційна модель лікування часто поглиблює травму – через ієрархічність, ізоляцію пацієнтів та акцент на дисциплінарному контролі.

У 1997 побачила світ книжка **«Створення святилища: до еволюції розумних суспільств»** (*Creating Sanctuary: Toward the Evolution of Sane Societies*^{cclxxxvii}).

З того часу у професійний обіг увійшла модель Sanctuary, що швидко здобула популярність серед спеціалістів, які працюють із вразливими групами населення. Модель стала основою для розробки травмоінформованих підходів у різних сферах соціального захисту, освіти та охорони здоров'я. Вона сприяє не тільки зміні підходів до лікування та підтримки людей, які пережили травму, а й трансформації організаційної культури, орієнтуючи на безпеку, взаємоповагу і чутливість до потреб кожної людини.

Модель Sanctuary — це підхід до роботи з людьми, які пережили травму, що допомагає створити безпечне, підтримувальне середовище не тільки для клієнтів, а й для працівників.

Вона заснована на ідеї, що зцілення можливе лише там, де є довіра, повага, співпраця та емоційна безпека.

Ця модель допомагає організаціям змінювати свою культуру, щоб замість покарань, ізоляції чи жорсткого контролю, впроваджувати співчуття, відповідальність і розуміння причин людської поведінки.

Модель «Sanctuary» **спирається на такі ключові підходи, як:**

- **Теорія травми:** розуміння того, як травма впливає на поведінку та емоції індивідів.
- **Системна теорія:** визнання того, що травма є частиною більших соціальних і організаційних систем, і її наслідки поширюються через ці системи.
- **Теорія терапевтичних спільнот:** підхід, що наголошує на важливості спільної відповідальності, підтримки та співучасті в процесі відновлення, де кожен учасник спільноти підтримує процес зцілення.

Ключові ідеї Сандри Блум та її колег (Bloom & Farragher, 2011^{cclxxxviii}; Bloom & Farragher, 2013^{cclxxxix}; Bloom & Sreedhar, 2008^{ccxc}) охоплюють наступне.

- **Травма як системне явище.** Травма не лише індивідуальний досвід, а й явище з глибоким системним і культурним виміром. Вона проявляється в організаціях, де домінує контроль, покарання чи недовіра, що створює атмосферу, яка сприяє відтворенню травматичних реакцій серед персоналу та клієнтів.
- **Безпека як основа зцілення.** Психологічна, емоційна, соціальна та фізична безпека — це ключові умови для відновлення та зцілення. Без цих умов люди, які пережили травму, не можуть ефективно відновлюватися.

- **Організаційна травма.** Установи, які працюють у кризових умовах або не піклуються про добробут своїх працівників, можуть перетворюватися на травматичні середовища. Це призводить до того, що як працівники, так і клієнти стають учасниками циклу травматичних переживань.
- **Перехід до нової парадигми.** Сандра Блум наголошує на необхідності змінити культуру в організаціях і суспільствах. Це передбачає перехід від культури провини і стигматизації до культури взаєморозуміння, співчуття і спільного прийняття рішень.

Модель «Sanctuary» пропонує чіткий **набір етичних орієнтирів**, які отримали назву **«Сім зобов'язань»**:

- **Ненасильство:** формування та моделювання у клієнтів і персоналу навичок безпеки.
- **Емоційний інтелект:** уміння розуміти та вірно інтерпретувати когнітивні, емоційні та поведінкові реакції як клієнтів, так і фахівців, що надають допомогу.
- **Соціальне навчання:** розвиток когнітивних та соціальних навичок.
- **Демократія:** участь у процесах прийняття та ухвалення рішень, розширення та делегування повноважень.

- *Відкритість у спілкуванні*: подолання бар'єрів для здорового спілкування, розвиток навичок самозахисту, навчання відстоюванню власних кордонів.
- *Соціальна відповідальність*: відновлення навичок соціального спілкування, встановлення здорових стосунків на засадах прихильності.
- *Відданість особистісному зростанню*: відновлення надії, сенсу та мети (див. **рис. 3.5**).

Рис. 3.5. Етичні орієнтири моделі травмоінформованої практики «Sanctuary» (Bloom, 1997^{ссхсі}).

Модель «Sanctuary» використовує **низку практичних інструментів** (Bloom, 2007^{ccxcii}; Bloom, 2021^{ccxciii}; Bloom, 2021^{ccxciv}).

1. **Community Meetings** — регулярні збори для відкритого діалогу. Це щоденні або щотижневі короткі зустрічі всієї спільноти (пацієнтів, клієнтів, учасників програми та персоналу) офлайн та онлайн, які мають на меті:

- створення безпечного простору для вираження думок кожного — незалежно від ролі чи статусу;
- розвиток навичок спілкування, слухання та регуляції емоцій;
- формування атмосфери довіри та взаємоповаги;
- обговорення поточних потреб, труднощів, планів на день або змін у колективі.

Типові запитання на таких зустрічах:

- Що сьогодні вам потрібно для відчуття безпеки?
- Що вас турбує?
- Хто сьогодні потребує додаткової підтримки?

2. **Safety Plans** — персоналізовані стратегії стабілізації. Це індивідуальні плани дій, розроблені для людей, які пережили травму, щоб допомогти їм розпізнати тригери та ознаки дестабілізації.

План також включає виразний алгоритм саморегуляції або звернення по допомогу, а також здорові копінг-стратегії для подолання стресу, тривоги, дратівливості тощо. Цей список складається з:

- *переліку тригерів* (тобто подій, ситуацій, образів або звуків, що можуть нагадати про травматичний досвід і викликати сильну емоційну реакцію);
- *ознак та симптомів емоційної дестабілізації* (наприклад, підвищена тривожність, дратівливість, безсоння, тілова напруга);
- *списку того, що допомагає стабілізуватися* (наприклад, перебування в безпечному місці, прослуховування заспокійливої музики, спілкування з певною людиною, заспокійливі фрази);
- *переліку контактів* (інформація осіб або служб, до яких можна звернутися у кризовій ситуації).

У соціальній роботі Safety Plans можуть застосовуватися як частина процесу супроводу клієнтів, що перебувають у складних життєвих обставинах, мають досвід насильства, втрати чи перебувають у кризі. Соціальні працівники можуть разом із клієнтами складати такі плани, адаптуючи їх до індивідуальних потреб, можливостей і культурного контексту. План виконує не лише практичну, а й терапевтичну функцію, посилюючи відчуття контролю, самоусвідомлення та здатності до самодопомоги, що особливо важливо в умовах нестабільності та хронічного стресу.

3. **SELF Model** — терапевтична рамка, яка допомагає структурувати процес одужання та самопізнання у тих, хто пережив травму.

Вона базується на чотирьох ключових напрямках:

- **Safety** (безпека) — створення відчуття фізичної, емоційної та соціальної безпеки;
- **Emotions** (емоції) — навчання розпізнавати, виражати та управляти емоціями без самознищення або агресії;
- **Loss** (втрата) — робота з особистими втратами: людьми, часом, мріями, стабільністю, свободою;
- **Future** (майбутнє) — формування бачення майбутнього, яке можливе незважаючи на минуле, розвиток надії, мети та цілей.

SELF Model може бути використана у соціальній роботі як універсальна рамка для оцінки потреб клієнта, планування індивідуальної підтримки та побудови терапевтичного процесу. Вона дозволяє соціальним працівникам структурувати взаємодію з людьми, які пережили травму, допомагаючи їм поступово відновлювати відчуття безпеки, навчатися розпізнавати й регулювати емоції, опрацьовувати втрати та формувати реалістичне бачення майбутнього. Цей підхід також сприяє міждисциплінарній співпраці, створюючи спільну мову для різних фахівців, а в роботі з

групами – дає можливість послідовно проходити етапи від стабілізації до надії.

Більше про інструменти моделі можна прочитати англійською мовою тут: <https://sandrabloom.com>

Описані практичні інструменти моделі були успішно впроваджені в лікарнях, притулках, соціальних службах, пенітенціарній системі, і сьогодні є важливою основою для розбудови травмочутливих систем на інституційному рівні (Esaki et al., 2020; ^{ccxcv}Galvin et al., 2021^{ccxcvi}; Felter et al., 2022^{ccxcvii}).

Таким чином, модель Sanctuary є не лише засобом втручання, а й способом мислення про людей, організації та суспільство, де увага до вразливості поєднується з вірою в здатність до відновлення.

Рольова гра «Перехід до культури безпеки»

Мета: сприяти глибшому розумінню ідей Сандри Блум (організаційна травма, безпека, SELF-модель, культура змін) через емоційно залучену симуляцію.

Формат: очно або онлайн (можна реалізувати в Zoom з Breakout Rooms)

1. Вступ

Викладач коротко нагадує принципи Сандри Блум. Завдання гри – пережити процес змін у вигаданій організації, яка має проблеми з безпекою та довірою.

2. Сценарій ситуації (ознайомлення)

Ви — співробітники та керівництво центру для молоді, який пережив кризу (було самогубство клієнта, скарги на хамство персоналу, вигорання команди). Приїжджає консультант із впровадження “моделі Sanctuary” — він/вона має провести зустріч з командою, щоб визначити шляхи змін.

3. Розподіл ролей

У кожній групі (6–8 осіб) учасники отримують ролі:

- **Консультант з моделі Sanctuary**
- **Керівник центру** (виснажений, трохи оборонний)
- **Соціальний працівник** (співчутливий, але вигоратор)
- **Психолог** (хоче змін, але сумнівається в їх реальності)
- **Адміністратор** (орієнтований на правила і порядок)
- **Клієнтка/клієнт-представниця молоді** (була травмована в закладі, прийшла подивитись, чи щось змінюється)

Можна додати ролі за потреби: волонтер, новий працівник, спостерігач тощо.

4. Рольова сцена

Учасники інсценують внутрішню зустріч персоналу з консультантом, який ставить такі запитання:

- Що заважає створити культуру безпеки в центрі?
- Які ознаки травматичної організації ви бачите?

- Що можна змінити в стилі управління, комунікації, ставленні до клієнтів?
- Як впровадити SELF-модель?

Консультант модерує розмову, решта – грають свої ролі, проявляють емоції, конфлікти, сумніви.

5. Обговорення

Велика група повертається до загального кола (в класі чи Zoom) і обговорює:

- Як почувались у своїх ролях?
- Які ідеї Сандри Блум проявилися під час гри?
- Які типові бар'єри до змін з'являються в реальній практиці?
- Що особисто вам запам'яталось або стало відкриттям?

Альтернативні варіанти

****Аналіз кейсу: "Небезпечне середовище"** – невелика група отримує опис роботи служби (наприклад, центр допомоги жертвам насильства), де є ризики повторної травматизації клієнтів. Завдання – визначити, що саме робить середовище небезпечним і як його змінити, використовуючи SELF-модель та культуру безпеки.*

****Загальногрупова дискусія: "Що означає безпечна організація?"** – студенти разом обговорюють, які елементи культури безпеки найскладніше втілити в українських реаліях. Які бар'єри існують у системі? Які з ідей Сандри Блум є революційними для контексту української соціальної роботи?*

****Візуалізація: "Мапа безпечної організації"** – групи створюють плакат або схему уявної організації, яка втілює принципи безпеки, SELF-модель і запобігає організаційній травмі. Потім презентують ідеї перед групою.*

★ Сучасні практики травмочутливих та травмоінформованих підходів

У межах сучасної соціальної роботи спостерігається зростаючий інтерес до різних моделей реагування на травму, серед яких найбільш поширеними є **травмочутливий** (*trauma-sensitive*) та **травмоінформований** (*trauma-informed*) підходи. Хоча ці концепції часто сприймаються як взаємопов'язані, вони мають принципові відмінності у фокусі, глибині проникнення у практику та організаційному рівні впровадження, що визначає їхню ефективність у різних контекстах надання допомоги.

Травмочутливий підхід передусім є етичною, міжособистісною та комунікативною установкою, яка формує основу для безпечної співпраці з людьми, що пережили психотравмуючі події. Його центральна ідея полягає у визнанні вразливості клієнта, розумінні потенційного впливу травми на поведінку та створенні таких умов, у яких особа не відчує загрози, приниження або повторного болісного досвіду (Mersky, Topitzes & Britz, 2019^{ccxcviii}).

На практиці це означає, що соціальний працівник утримується від оцінювальних суджень, дотримується принципів емоційної безпеки, передбачуваності та прозорості взаємодії. Наприклад, у роботі з дітьми, які постраждали від насильства, травмочутливий фахівець буде уникати примусового ставлення або втручань без пояснень, за-

мість цього пропонуючи вибір, пояснюючи процедури та визнаючи емоції дитини.

Такий підхід не потребує глибокої діагностики чи застосування спеціалізованих терапевтичних технік. Основною метою є **створення довіри та стабілізації**, особливо під час первинного контакту або кризової підтримки. У роботі з людьми, які втратили житло внаслідок війни або природних катастроф, травмочутливість проявляється в уважному ставленні до їхнього досвіду, толерантності до «непродуктивної» поведінки (наприклад, замкненості, агресивності, пасивності), а також у наданні підтримки, що не посилює безпорадності.

Травмоінформований підхід передбачає системну трансформацію всієї організації чи установи. Його мета полягає не лише у створенні безпечного клімату для клієнта, а й у вбудовуванні розуміння травми у всі рівні роботи — від етики й кадрової політики до організації фізичного простору, комунікаційних стратегій і змісту послуг (Levenson 2017^{ccxcix}, Levenson, 2020^{ccc}).

Цей підхід базується на усвідомленні того, що травма може мати хронічний, комплексний або міжпоколінний характер, і що вона впливає не лише на окрему особу, а й на родини, спільноти та навіть колективи. Наприклад, у центрі соціальних послуг для внутрішньо переміщених осіб травмоінформоване впровадження може включати:

- регулярні тренінги для персоналу щодо вторинної травматизації та вигорання;
- запровадження супервізії як обов'язкової практики підтримки фахівців;
- адаптацію приміщень для зменшення тригерів (відсутність різких звуків, можливість усамітнення тощо);
- розробку чітких протоколів дій у випадках емоційних криз клієнтів;
- залучення клієнтів до спільного прийняття рішень щодо програм підтримки.

Крім того, травмоінформована організація визнає, що співробітники також можуть мати власний травматичний досвід. Це особливо актуально в умовах воєнного конфлікту, коли соціальні працівники, які самі пережили втрату або вимушене переміщення, продовжують працювати з постраждалими. Саме тому в таких організаціях важливо створювати **культуру турботи про персонал**, наприклад, через групи психологічної підтримки, прозору комунікацію та гнучке планування роботи.

У методичному аспекті травмоінформований підхід також орієнтується на активне відновлення ресурсів клієнта. Застосовуються перевірені методи — когнітивно-поведінкові, тілесно-орієнтовані техніки, підходи, засновані на майндфулнес або наративній терапії, робота з тілесною дисоціацією тощо. Наприклад, у роботі з підлітками,

які пережили сексуальне насильство, може використовуватися поєднання арт-терапії та елементів відновлювального підходу (restorative approach), щоб повернути відчуття контролю, гідності та соціальної підтримки.

Довіра в контексті травмоінформованої соціальної роботи не виникає миттєво – вона поступово формується й укріплюється впродовж взаємодії, яка має бути послідовною, передбачуваною і емоційно безпечною. Її не можна ані нав'язати, ані формалізувати, навпаки – вона є результатом стабільного досвіду взаємоповаги, де клієнт має змогу переконатися, що його слова почуті, потреби визнані, а межі – дотримані. Усуваючи неоднозначність, неясність та комунікативні бар'єри, соціальний працівник може допомогти клієнтам чітко усвідомити, що очікується від них у межах програми підтримки, а також що вони можуть очікувати від самого фахівця, тим самим знижуючи рівень тривоги, що виникає внаслідок непередбачуваності або відсутності контролю (Harris & Fallot, 2001^{ccci}).

Обидва підходи – травмочутливий і травмоінформований – мають спільний етичний фундамент. Вони базуються на повазі до клієнта, визнанні впливу попереднього досвіду на поведінку, а також на принципі **«не завдати шкоди»**, з особливою увагою до запобігання повторній травматизації та вікарній травмі.

Проте їхні відмінності – у **глибині впровадження, методологічній орієнтації та рівні відповідальності**. Якщо

травмочутливість може бути реалізована окремим фахівцем у будь-якому середовищі, то травмоінформованість вимагає цілісного організаційного підходу та залучення керівництва, політик, структур.

На практиці ці підходи **не протистоять один одному**, а радше взаємодоповнюють. У роботі з новими клієнтами, у кризових інтервенціях або під час надання базової допомоги доцільно починати з травмочутливої практики, що дозволяє зменшити тривожність і побудувати довіру. А в довготривалих програмах, роботі з громадами, закладами соціального захисту або пенітенціарною системою незамінним є саме травмоінформований підхід, який дозволяє не лише реагувати на потреби окремої особи, а й змінювати середовище, що їх формує (Столярик & Семигіна, 2025^{ccciі}).

Крім того, у сучасній соціальній роботі визнається, що існує не одна «травма», а цілий спектр її проявів, і кожен тип має свої особливості виникнення, перебігу та впливу на особистість і суспільство (Eyerman, 2004^{ccciіі}; Mullan, 2023^{ccciііі}; Suarez, 2016^{ccciііі}; Tosone et al., 2003^{ccciііі}; Van der Kolk, 2005^{ccciііі}). Соціальний працівник, який прагне ефективно взаємодіяти з клієнтами, повинен не лише ідентифікувати ці травми, а й мати уявлення про ключові наукові підходи до їхнього розуміння (див. **табл. 3.2**). Адже тільки тоді допомога може бути не формальною, а дійсно глибокою, емпатійною та цілісною.

Тип травми за тривалістю	Характер травми	Межі впливу травми
• Гостра травма • Хронічна травма • Комплексна травма • <i>Травма розвитку</i>	• Історична травма • Колективна травма • Міжпоколінна травма • Культурно-зумовлена травма	• Індивідуальна • Групова (групи і спільноти) • Вторинна (вікарна) травма • Спільна травма та спільна травматична реальність

Табл. 3.2. Різновиди травм

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що сучасна соціальна робота дедалі більше орієнтується на глибоке розуміння природи психосоціальної травми та необхідність адаптації практик до умов підвищеної вразливості клієнтів. Від еволюції уявлень про травму — від вузького клінічного феномену до широкої соціальної конструкту — до формування міждисциплінарних моделей на кшталт моделі Блум, — сфера соціальної підтримки поступово переходить до більш цілісного й системного бачення.

Травмочутливий підхід закладає міжособистісну етичну основу, що створює безпечне середовище для первинного контакту й емоційної стабілізації. Водночас травмоінформований підхід поглиблює цей вектор, вибудовуючи організаційні, методичні й політичні механізми, які враховують комплексність впливу травматичного досвіду на ін-

дивіда і громаду. У взаємодії ці підходи дозволяють не лише реагувати на вже наявні травми, а й трансформувати системи допомоги у напрямку запобігання повторній травматизації, посилення резиліентності та відновлення соціальних зв'язків. Такий перехід до травмоінформованої парадигми є не лише методологічним зрушенням, а й етичним імперативом сучасної соціальної роботи в умовах складних суспільних потрясінь і тривалих криз.

Дискусія «Травмочутливий чи травмоінформований підхід»

Мета: сформувати вміння аргументовано порівнювати два підходи до роботи з травмою, добирати практичні дії до кожного, та мислити інтегративно.

Ситуація для аналізу:

Соціальна служба дитячого притулку розглядає запровадження нової моделі роботи з дітьми, які пережили насильство, втрату або інші травматичні події.

Частина команди підтримує **травмочутливий підхід**, інші — наполягають на **травмоінформованому підході**.

Завдання для студентів:

1. Побудуйте аргументи на користь кожного підходу.

- У чому сила цього підходу?
- Які ризики або обмеження у кожного з них?

2. Запропонуйте приклади дій у роботі з дітьми, які були б релевантні для кожного підходу.

Наприклад: стиль комунікації, оформлення приміщення, підтримка емоційної безпеки, навчання персоналу, адаптація процедур.

3. Визначте, які елементи можна поєднати для створення гібридної моделі.

- Які ключові принципи варто взяти з кожного підходу?
- Як це виглядатиме у щоденній роботі?

Альтернативні варіанти

***Дискусія в малих групах:** "Травмоінформованість чи травмочутливість?" – студенти порівнюють підходи, обговорюють, який із них більш доречний для різних типів соціальних установ, і презентують свою позицію.

***Мозковий штурм:** "Ознаки травмочутливої практики" – студенти складають перелік ознак і дій, які свідчать, що організація діє травмочутливо. Порівнюють результати між групами.

***Рольова гра:** "Клієнт і фахівець у спільній травмі" – у парах студенти розігрують ситуацію, де обидва пережили схожий травматичний досвід. Завдання – знайти баланс між емпатією і професійною стабільністю.

***Мінідослідження:** "Що тригерить клієнтів?" – групи обирають тип установи (ЦНАП, соцслужба, притулок тощо) і готують короткий список потенційних тригерів та способів їх усунення.

***Інфографіка:** "Травмочутливий простір" – студенти створюють просту візуалізацію (постер/слайд) ідеального фізичного простору для роботи з вразливими клієнтами.

3.5. Концепція мобілізації громади

★ *Загальне уявлення про концепцію*

Документ «Глобальне визначення соціальної роботи», ухвалений Міжнародною асоціацією шкіл соціальної роботи та Міжнародною федерацією соціальних працівників у 2014 році, визначає громаду як суб'єкт соціальної роботи, поряд із індивідами, сім'ями та групами, а також наголошує на тому, що соціальна робота сприяє соціальній згуртованості людей та забезпеченню колективного добробуту (IFSW, 2014^{cccviii}).

Наразі соціальна робота в громаді сьогодні вважається одним із провідних напрямів професійної діяльності соціальних працівників. Вона зосереджена на підвищенні якості життя населення шляхом зміцнення громади, активізації її потенціалу та використання внутрішніх ресурсів для досягнення сталих соціальних змін.

Ключовою концепцією соціальної роботи в громаді (макропрактики соціальної роботи) вважається **мобілізація громади (Community Mobilisation)**.

Мобілізація громади – це процес організації та залучення членів громади до спільних дій задля вирішення соціальних проблем, покращення якості життя та посилення соціальної згуртованості.

Цей підхід ґрунтується на принципах партисипації, колективної відповідальності та сприйняття громади як ключового суб'єкта змін, здатного впливати на власний розвиток.

Основні характеристики мобілізації громади як концепції професійної соціальної роботи:

1. **Активна участь громади** – соціальні працівники виступають посередниками та фасилітаторами, залучаючи мешканців до прийняття рішень і впровадження змін через механізми громадської взаємодії. Вони організовують громадські збори, модерують обговорення локальних проблем, підтримують ініціативи щодо створення консультативних рад при місцевій владі, сприяють розвитку самоорганізації та формуванню стійких горизонтальних зв'язків.
2. **Орієнтація на внутрішні ресурси** – соціальна робота сприяє виявленню та активізації потенціалу громади, допомагає мешканцям усвідомити власні можливості для вирішення соціальних проблем. Соціальні працівники підтримують волонтерські ру-

хи, сприяють створенню громадських фондів взаємодопомоги, допомагають об'єднувати людей у соціальні кооперативи, організовують навчальні програми для активістів та лідерів громад.

3. **Сталість та довгостроковий вплив** – соціальна робота спрямована не лише на короткострокові акції, а й на формування самодостатньої громади, здатної до подальшого розвитку без зовнішнього втручання. Соціальні працівники допомагають створювати стійкі громадські організації, підтримують ініціативи соціального підприємництва, впроваджують механізми участі громади у розподілі місцевого бюджету (партиципаторне бюджетування) та розробляють навчальні програми для формування компетентних громадських лідерів.

★ 3 історії концепції

Сучасна концепція мобілізації громади, яку застосовують у соціальній роботі, базується на кількох ключових теоретичних підходах, сформованих у суспільних науках. Кожен із них по-різному пояснює механізми згуртування спільноти, взаємодію її членів та чинники, що сприяють колективним діям. Розуміння цих підходів допомагає ефективніше залучати громаду до вирішення соціальних проблем та розробки спільних ініціатив.

Структурно-функціональний підхід. Одним із найдавніших концептуальних підходів до мобілізації громади є структурно-функціональний аналіз, розроблений **Емілем Дюркгаймом** (1858–1917) і розвинений **Талкоттом Парсоном** (1902–1979). Дюркгайм у своїй праці «**Про поділ суспільної праці**» (1893) описав громаду як органічну систему, що забезпечує соціальну згуртованість через колективні норми та цінності. Парсонс у «**Соціальні системи**» (The Social System, 1951) акцентував увагу на інтегративній функції соціальних інститутів, зокрема громадських об'єднань, які сприяють стабільності та порядку.

Теорія соціального капіталу. **Роберт Патнем** (нар. 1941) та **П'єр Бурдьє** (1930–2002) зробили значний внесок у розуміння мобілізації громади через призму соціального капіталу. Патнем у книзі «**Граючи в боулінг наодинці**» (*Bowling Alone*, 2000) наголошував на ролі горизонтальних зв'язків, довіри та громадянської активності в розвитку громад. Бурдьє, у свою чергу, у праці «**Форми капіталу**» (*The Forms of Capital*, 1986) визначав соціальний капітал як ресурс, що формується через стійкі соціальні зв'язки та обмін взаємними послугами, що сприяє мобілізації громади (Палатна & Семигіна, 2024^{сссix}).

Теорія колективних дій. На особливу увагу заслуговує внесок тих науковців, які розробили теоретичні основи для пояснення механізмів спільних ініціатив.

Менкур Олсон (1932–1998), американський економіст і соціолог, у своїй праці «**Логіка колективних дій**» (*The Logic of Collective Action*, 1965^{СССХ}) обґрунтував **теорію колективної дії**, згідно з якою люди прагнуть бути частиною групи та взаємодіяти з її членами.

Олсон розробив **класифікацію груп** відповідно до кількості учасників і щільності зв'язків між ними: **малі групи** (із тісними соціальними зв'язками, подібні до великої родини), **великі групи** (із слабшими горизонтальними зв'язками) та **федеративні групи** (які складаються з багатьох менших груп).

Ключовим поняттям у теорії Олсона є **колективна дія**.

Колективна дія – процес, коли група людей, об'єднана спільною метою та цінностями, спрямовує зусилля на досягнення змін.

Однією з головних передумов такої взаємодії є **спільне благо** – ресурс, доступний усім членам групи без винятку. Олсон наголошував, що ефективна мобілізація громади можлива тоді, коли люди мають спільне бачення цього блага та чітке розуміння його цінності.

Елінор Остром (1933–2012), американська політологиня та лауреатка Нобелівської премії з економіки, розширила підхід Олсона. У своїй праці **«Керування спільним»** (*Governing the Commons*, 1990) вона доводила, що громади можуть ефективно управляти спільними ресурсами без централізованого контролю, якщо існують чіткі правила співпраці та механізми вирішення конфліктів.

Її дослідження підтвердили, що локальні спільноти здатні самостійно забезпечувати сталість колективних дій, що є важливим аспектом сучасної мобілізації громад (Остром, 2012^{сссхї}).

Партисипативний підхід. Численна група науковців у 1960-х-1970-х роках розробляла концепцію участі громадян у прийнятті рішень, тобто партисипативний підхід від англ. *participation* – участь, що походить від лат. *participatio* — співучасть). Партисипативний підхід сприяє зміцненню соціальної згуртованості, підвищенню довіри та відповідальності за колективні дії.

В українській мові слово «партисипативний» використовується для позначення підходів, які передбачають спільну діяльність та співпрацю, зокрема в контексті соціальної роботи, управління та освіти.

Партисипативний підхід— це концепція, що передбачає активне залучення громадян у процеси прийняття рішень, які впливають на їхні життя та громади. Він ґрунтується на ідеї спільного ухвалення рішень, партнерства між владою та громадою, а також посиленні ролі громадян у визначенні пріоритетів розвитку.

Одним із ключових дослідників цього напрямку була **Шеррі Арнштейн** (в іншій транслітерації – Арнштейн, 1930–1997). У своїй класичній статті «**Драбина громадянської участі**» (*A Ladder of Citizen Participation*, 1969^{СССХІІ}) вона запропонувала **модель «драбина участі»**, яка описує рівні включення громади в процеси ухвалення рішень — від маніпуляції та символічної участі до повного громадського контролю.

Арнштейн розглядає участь громадян як ієрархічну структуру, що складається з трьох рівнів та восьми сходиночок. Чим вище громадяни піднімаються цією «драбиною», тим більший реальний вплив вони мають на процеси прийняття рішень (**рис. 3.6**).

Для макропрактики соціальної роботи, яка включає аналіз та вплив на великі соціальні структури та політики, ця модель має особливе значення.

Рис. 3.6. Драмина участі Шеррі Арнштейн (Arnstein, 1969).

Рівні та сходинки моделі Шеррі Арнштейн:

1. **Неучасть** (*Nonparticipation*) – громадяни фактично виключені з процесу прийняття рішень.
 - **Маніпуляція** (*Manipulation*) – створення ілюзії участі через дорадчі органи, які не мають впливу.
 - **Терапія** (*Therapy*) – спрямування зусиль влади на зміну сприйняття громадянами проблем замість їхнього реального розв’язання.
2. **Токенізм** (*Tokenism*) – громадяни можуть висловлювати думку, але не мають реального впливу.

- *Інформування* (*Informing*) – одностороння комунікація без механізмів зворотного зв'язку.
 - *Консультація* (*Consultation*) – можливість висловити свою позицію без гарантій її врахування.
 - *Розміщення* (*Placation*) – часткове залучення громадян до ухвалення рішень, але без реального контролю.
3. *Справжня участь громадян* (*Citizen Power*) – громада отримує реальні повноваження.
- *Партнерство* (*Partnership*) – рівноправне співробітництво між громадянами та владою.
 - *Делегована влада* (*Delegated Power*) – громада отримує значний контроль над рішеннями.
 - *Громадянський контроль* (*Citizen Control*) – повна передача влади громадянам або їхнім представникам.

Модель «драбина участі» допомагає аналізувати рівень впливу громад на процеси соціальної політики та управління. Для соціальних працівників на макрорівні важливо розуміти, на якому етапі перебуває залучення громади до ухвалення рішень та який вплив можуть мати їхні дії. Реальне залучення громад до формування соціальних послуг або політики дозволяє забезпечити більш ефективне реагування на потреби населення та підвищує довіру до системи соціальної роботи.

Отже, сучасна мобілізація громади базується на синтезі структурних, соціокультурних і економічних факторів. Різні теоретичні підходи дозволяють глибше зрозуміти механізми громадської активності та сприяти ефективному управлінню соціальними ресурсами.

Вправа «Інтерв'ю з теоретиком»

Ця вправа має на меті закріпити у студентів знання щодо особливостей формування концепції мобілізації громади, пошукання розуміння концепцій через аналіз, дискусію та практичні приклади.

Слід попросити студентів уявити, що їм випала нагода взяти інтерв'ю в одного з теоретиків (Дюркгайм, Парсонс, Патнем, Бурдє, Олсон, Остром, Арнштейн).

1. **Підготуйте 5 запитань**, які б ви поставили теоретику щодо мобілізації громади.
2. **Напишіть короткі відповіді** від імені обраного науковця, ґрунтуючись на його теорії.
3. **Представте інтерв'ю в парі**: один студент – журналіст, інший – теоретик. Учасники повинні змінювати ролі, щоб зрозуміти, як можна застосувати теорії до реальних ситуацій у соціальній роботі.
4. За потреби та наявності часу можна **провести загальну дискусію**: обговоріть результати інтерв'ю. Визначте, який теоретичний підхід здається найбільш корисним для роботи з громадами.

★ *Внесок Джека Ротмана в теоретизацію роботи в громаді*

До 1970-х робота з мобілізації громади не вважалась частиною соціальної роботи. Активізація мешканців територіальних громад задля розв'язання місцевих проблем та захисту своїх прав здебільшого вважалась політичною діяльністю, а не соціальною роботою. Однак **Джек Ротман** (нар. 1927), американський учений у галузі соціальної роботи, який вніс суттєвий вклад у розвиток теорії роботи з громадою, змінив цей підхід.

Класична **класифікація моделей роботи в громаді**, запропонована Джеком Ротманом у 1970 році в праці «Три моделі практики організації громади» (Three Models of Community Organization Practice^{cccxiii}) після ретельного вивчення різновидів активізації та участі населення в численних громадах США, охоплює такі основні підходи:

1. **Місцевий розвиток (Local Development):** Ця стратегія спрямована на активізацію громади з метою спільного вирішення місцевих проблем. Соціальні працівники залучають мешканців до колективних дій, допомагаючи їм мобілізувати власні ресурси та

потенціал для зміцнення громади. Основний акцент робиться на зміцненні соціальних зв'язків, підвищенні рівня довіри та розвитку спільних ініціатив.

2. **Соціальне планування (Social Planning):** Цей підхід використовує планування для систематичного вирішення соціальних проблем громади. Працюючи з органами влади, неурядовими організаціями та іншими зацікавленими сторонами, соціальні працівники активізують громаду й разом з нею аналізують проблеми та розробляють конкретні плани для їх розв'язання. Це може включати розробку програм соціальних послуг, управління ресурсами та організацію соціальних інфраструктур.
3. **Соціальна дія (Social Action):** Стратегія спрямована на боротьбу з соціальною несправедливістю через організацію колективних дій. Вона акцентує увагу на правозахисних ініціативах та активізмі, які спрямовані на зміну соціальних умов, що спричиняють нерівність. Соціальні працівники допомагають громадам боротися з дискримінацією, захищати свої права та досягати соціальних змін.

У **табл. 3.3** представлено характеристики моделей роботи в громаді за Ротманом. Як наголошував автор класифікації, у кожній конкретній ситуації соціальним працівникам доводиться вирішувати, яку саме модель варто застосовувати.

Табл.3.3. Характеристики моделей роботи в громаді за
Д. Ротманом (Rothman, 1970^{ссхiv}; Семігіна, 2004^{ссхv})

	Модель місцевого розвитку	Модель соціального планування	Модель соціальної дії
Ціла діяльності	Підвищення згуртованості та можливостей громади, розвиток самодопомоги (цілі, орієнтовані на процес)	Розв'язання проблем з огляду на значні труднощі громади (цілі, орієнтовані на завдання)	Зміна владних стосунків та доступу до ресурсів, ключові інституційні зміни (цілі, орієнтовані на процес або завдання)
Припущення щодо структури громади та проблем	У громаді спостерігається аномія, відсутність зв'язків та здатності до демократичного прийняття рішень; громада є статичною	У громаді – значні соціальні проблеми, пов'язані з психічним та фізичним здоров'ям, житлом, відпочинком тощо	У громаді є упосліджені групи, спостерігаються соціальна несправедливість, нерівність, депривація
Ключова стратегія дій	Залучення широкого кола людей до визначення та розв'язання власних проблем	Збирання інформації щодо проблем та прийняття рішень щодо перспективного розвитку	Кристалізація проблем та мобілізація людей на дії проти ворогів (ворожих цілей)
Тактики і техніки змін	Досягнення консенсусу; комунікація між групами в громаді; групові дискусії	Досягнення консенсусу чи розв'язання конфлікту	Конфронтація, безпосередні дії, переговори

НОВЕ ОБЛИЧЧЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ТА ПІХОДИ

Засоби змін	Спрямовання малих, орієнтованих на завдання груп	Спрямовання формальних організацій та інтерпретація даних	Спрямовання масових організацій та політичного процесу
Ставлення до владних структур	Члени владних структур співпрацюють у розв'язанні проблеми	Владні структури є роботодавцями та спонсорами	Владні структури є зовнішньою мішенню дій, сприймаються як пригноблювачі, яких потрібно примушувати щось зробити або усунути
Межі діяльності	Уся територіальна громада	Уся громада чи її частина	Частина громади
Припущення щодо інтересів груп у громаді	Спільні інтереси або інтереси, відмінності в яких можна узгодити	Інтереси узгоджуються або суперечать одні одним	Конфліктні інтереси, які неможливо з легкістю узгодити, брак ресурсів
Бенефіціарії	Мешканці	Одержувачі послуг	Жертви (дискриміновані групи)
Роль бенефіціаріїв	Учасники активного процесу розв'язання проблеми	Споживачі послуг	Виборці, члени масових організацій, роботодавці
Розширення можливостей (імпаурмент)	Розбудова можливостей громади, аби вона ухвалювала поінформовані рішення; розвиток у членів громади відчуття особистого зростання	З'ясування у членів громади їхніх потреб у послугах, інформування членів громади про їхній вибір	Досягнення реальної влади для бенефіціаріїв – права засобів впливати на рішення громади; розвиток у членів громади відчуття особистого зростання

Ця класифікація користується неабиякою популярністю й досі. Щоправда, в останніх своїх публікаціях Ротман наживає свої моделі «стратегіями» (Rothman et al., 2001) чи навіть «мультимодельними втручаннями» (Rothman, 2007), маючи на увазі, що ці підходи є більш гнучкими та адаптивними до конкретних умов і контексту.

Дискусія «Плануємо мобілізацію громади»

Ця вправа допоможе студентам не тільки краще зрозуміти теоретичні концепції мобілізації громади, але й навчить їх застосовувати ці концепції на практиці, враховуючи реальні виклики та можливості.

1. Обговорення в малих групах (по 5-6 осіб): У кожній групі обговорюють ситуацію та питання до неї.

□ **Ситуація:** Уявіть, що у вашій громаді планують створити центр підтримки внутрішньо переміщених осіб. Влада хоче залучити мешканців до прийняття рішень та реалізації ініціативи. Центр має на меті допомогти внутрішньо переміщеним особам інтегруватися в місцеву громаду, забезпечити підтримку в питаннях житла, працевлаштування, освіти та медичних послуг. Влада хоче активізувати роль громади у процесі організації та управління цим центром.

□ **Запитання для обговорення:**

1. **Як можна застосувати теоретичні підходи Ротмана для мобілізації громади в цьому випадку?**
 - Які методи і стратегії мобілізації можна застосувати для залучення громадян?

- Як забезпечити, щоб громадяни не тільки брали участь у прийнятті рішень, а й активно долучалися до реалізації ініціативи?
 - Яким чином можна залучити різні групи населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб, до співпраці та взаємодії?
2. **Яка модель найкраще допоможе організувати ефективну взаємодію між громадянами?**
- Які моделі Ротмана можуть бути найбільш ефективними для вирішення цієї ситуації?
 - Як організувати рівноправне залучення внутрішньо переміщених осіб та місцевих жителів до прийняття рішень?
 - Як забезпечити ефективний обмін інформацією між всіма зацікавленими сторонами?
3. **Чи можливе поєднання різних підходів? Які можуть бути ризики?**
- Як поєднувати моделі для досягнення стійкої взаємодії?
 - Які труднощі можуть виникнути при використанні кількох підходів одночасно?
 - Як уникнути ризиків, таких як маніпуляція чи недостатнє залучення громади, якщо застосовуються різні моделі?
4. ***Представлення ідей перед всією групою:*** Кожна група представляє свої ідеї та пропозиції щодо застосування теоретичних підходів Ротмана для цієї ситуації
- ***Загальна рефлексія:*** Після презентацій кожної групи, проводиться обговорення на загальному рівні, де всі студенти можуть поділитися своїми думками, виразити сумніви або додаткові ідеї, а також здійснити рефлексію над запропонованими підходами.

** Застосування концепції у сучасній соціальній роботі*

Сучасна соціальна робота активно використовує концепцію мобілізації громади для сприяння соціальним змінам та розширення можливостей громадян (Jones, 2023^{cccxvi}; Ife, 2016^{cccxvii}), вбачаючи у ній важливий інструмент макропрактики.

Наукові дослідження в цій сфері акцентують увагу на інтеграції різних підходів до розвитку громад, зокрема впровадженні інновацій, залученні громадськості до досліджень та ефективному розв'язанні актуальних соціальних проблем, наявних у громаді (Tang Yan et al., 2022^{cccxviii}; Vaughn et al., 2023^{cccxix}). Такі підходи ґрунтуються на прагненні до підвищення соціальної згуртованості та розширення участі населення у прийнятті рішень, що впливають на їхнє повсякденне життя.

Одним із ключових аспектів сучасного розвитку є **використання цифрових технологій для посилення участі громадян у соціальних ініціативах**. Розвиток інформаційних технологій створив нові можливості для взаємодії між громадою та органами влади, що проявляється у використанні цифрових платформ для електронних консультацій, онлайн-голосувань та мобільних додатків, спрямованих на

залучення мешканців до управління місцевими ресурсами (Каркач & Семигіна, 2024^{СССХХ}; Fitch, 2016^{СССХХІ}).

Іншим важливим напрямом є **забезпечення більшої інклюзивності у процесах мобілізації громади**. Важливим завданням соціальної роботи є створення умов для активної участі представників маргіналізованих груп, включаючи етнічні меншини, осіб з інвалідністю та соціально вразливі категорії населення. Залучення цих груп до процесів прийняття рішень сприяє формуванню більш справедливих та рівноправних суспільств, що є одним із пріоритетних напрямів сучасної соціальної політики та соціальної роботи (Howard et al., 2020^{СССХХІІ}; Ledwith, 2020^{СССХХІІІ}).

У контексті глобалізації та поширення транскордонних соціальних викликів мобілізація громади набуває нового виміру. Локальні ініціативи дедалі частіше стають частиною ширших міжнародних проєктів, спрямованих на розв'язання соціально-економічних проблем та сприяння сталому розвитку. Міжнародні організації, неурядові ініціативи та рухи громадянського суспільства створюють умови для глобальної взаємодії, що сприяє поширенню інноваційних практик та формуванню спільного бачення соціального розвитку (Nikku, 2020^{СССХХІV}).

Таким чином, сучасні підходи до мобілізації громади відображають глибші зміни у соціальній роботі та суспільстві загалом. Вони базуються на розширенні громадської

участі, впровадженні цифрових технологій, забезпеченні інклюзивності та інтеграції локальних ініціатив у глобальний контекст. Це, своєю чергою, дозволяє ефективніше реагувати на виклики сучасного світу та сприяти розвитку соціальної згуртованості на різних рівнях.

Групова робота «Мобілізація громади в цифрову епоху»

Мета: сформувати у студентів розуміння сучасних підходів до мобілізації громади, розвинути навички критичного аналізу та командної роботи.

Сценарій:

Уявіть, що ви – група соціальних працівників, які працюють у місті, де мешканці зіткнулися з певною соціальною проблемою (наприклад, нестача доступного житла, погіршення екологічної ситуації, відсутність безпечного простору для молоді тощо). Влада міста готова підтримати громадські ініціативи, але чекає на конкретні пропозиції щодо залучення мешканців до розв'язання проблеми.

Завдання:

1. **Формування груп** (по 4–5 осіб). Кожна група отримує одну соціальну проблему для розгляду.
2. **Аналіз ситуації:** обговоріть, які фактори сприяють та перешкоджають мобілізації громади у вашому випадку.

3. **Розробка стратегії мобілізації:** використовуючи сучасні підходи (цифрові технології, інклюзивність, глобальні колективні дії), слід розробити план залучення громади. План має містити:
 - Основні методи мобілізації (цифрові платформи, соціальні медіа, місцеві зустрічі тощо).
 - Специфічні заходи для залучення вразливих груп.
 - Очікувані результати та можливі ризики.
 4. **Презентація ідей:** кожна група коротко презентує свою стратегію перед аудиторією (5 хвилин).
 5. **Обговорення та рефлексія:** всі учасники обговорюють переваги та недоліки запропонованих рішень, оцінюючи їхню ефективність та реалістичність.
-

3.6. Радикальна соціальна робота

★ *Загальне уявлення про підхід*

Зародження радикальної соціальної роботи відносять до 1960-1970-х років. Вона постала як відповідь на структурну несправедливість і тому її відносять до структурних підходів, і інколи ще називають «політичною соціальною роботою» або «критичною соціальною роботою».

Радикальна соціальна робота – це критична теорія та практика соціальної роботи, що ґрунтується на аналізі структурної нерівності та системних причин соціальних проблем. Вона спирається на марксистську соціальну теорію, ідеї критичної школи, теорію конфлікту та концепцію соціальної справедливості. Радикальна соціальна робота передбачає не лише підтримку вразливих груп, а й активну боротьбу за зміну несправедливих суспільних відносин через соціальну мобілізацію, адвокацію та політичну свідомість соціальних працівників.

Цей підхід, маючи в своїй основі марксизм і радикальний фемінізм, заперечує психологічні пояснення проблем клієнтів і закликає до розгляду балансу влади, використання структурних засобів розв'язання проблем, колективних дій.

Основні **принципи** цього підходу включають:

1. Аналіз структурної нерівності. Радикальна соціальна робота розглядає соціальні проблеми не як індивідуальні труднощі, а як наслідок глибоких структурних нерівностей, зумовлених класовою, расовою, гендерною та іншими формами дискримінації.

2. Соціальна справедливість і права людини. Основна мета – досягнення соціальної справедливості через усунення причин бідності, експлуатації та дискримінації. Це включає боротьбу за рівні можливості та захист прав вразливих груп.

3. Критична свідомість і емансипація. Соціальні працівники повинні сприяти розвитку критичної свідомості, допомагаючи клієнтам усвідомлювати причини їхніх проблем і брати активну участь у боротьбі за зміни.

4. Колективна дія та активізм. Радикальна соціальна робота підтримує колективні форми дій – протестні рухи, адвокаційні кампанії, створення спільнот взаємопідтримки, роботу з громадськими організаціями.

5. Протидія бюрократизації соціальної роботи. Критика традиційної соціальної роботи як частини системи соціального контролю. Соціальні працівники, які спираються на концепцію радикальної соціальної роботи, прагнуть уникати перетворення своєї діяльності на механічне виконання політичних рішень і бюрократичних процедур.

6. Політична ангажованість. Радикальна соціальна робота визнає, що соціальна політика є за своєю природою «політичною», тобто побудованою на боротьбі ідей та ідеологій. І тому соціальні працівники повинні брати активну участь у формуванні соціальних змін, а не залишатися «нейтральними».

7. Інтеграція теорії та практики. Робота соціального працівника має ґрунтуватися на критичному мисленні та теоретичних засадах, які допомагають аналізувати й змінювати соціальні умови, а не лише адаптувати клієнтів до несправедливої системи.

8. Антидискримінаційна практика. Заперечення будь-яких форм гноблення та дискримінації у соціальній роботі, боротьба з расизмом, сексизмом, класовою нерівністю та іншими формами пригноблення.

Ці принципи роблять радикальну соціальну роботу альтернативним підходом до традиційних моделей, наголошуючи на боротьбі за соціальні зміни, а не просто на підтримці статус-кво (Семигіна & Кабаченко, 2004^{cccxxv}).

Вправа «Радикальні принципи в дії»

Мета: зрозуміти та запам'ятати ключові принципи радикальної соціальної роботи через швидкі асоціації та обговорення.

1. **Розподіл принципів:** Викладач роздає студентам картки з одним із принципів радикальної соціальної роботи

(можна писати на дошці або роздрукувати). Наприклад:

- Соціальна справедливість
- Колективна дія
- Критична свідомість
- Антиопресивна практика
- Політична ангажованість

2. **Швидке пояснення:** Кожен студент (або пара) має за 30 секунд пояснити принцип своїми словами так, щоб зрозумів будь-хто з групи.
3. **Застосування в житті:** Викладач ставить запитання: "Де ми можемо побачити цей принцип у сучасному суспільстві?" Студенти наводять приклади з новин, власного досвіду або історичних подій.
4. **Міні-дискусія:** Якщо є час, можна коротко обговорити, які з принципів найважче реалізувати на практиці й чому.

★ 3 історії підходу

Радикальна модель соціальної роботи має свої витоки у філософських і соціологічних ідеях німецького вченого **Карла Маркса** (1818–1883), італійського філософа та політичного діяча **Антоніо Грамші** (1891–1937) та німецького соціолога **Герберта Маркузе** (1898–1979). В її основі – розгляд соціальних проблем не як індивідуальних труднощів, а як наслідку глибших структурних процесів. Нерівність і несправедливість щодо окремих груп суспільства поясню-

ються їхньою належністю до робітничого класу, а ключовим фактором змін вважається побудова суспільства на принципах співпраці, рівного розподілу ресурсів та соціальної рівності.

Грамші та Маркузе значною мірою розвинули марксистські ідеї, зокрема підкреслюючи роль культурних і ідеологічних факторів у підтримці соціальних структур і нерівності. Антоніо Грамші акцентував на концепції «гегемонії», що пояснює, як домінуючі класи контролюють не лише економічні ресурси, а й ідеї та культуру. Герберт Маркузе в свою чергу критикував сучасне суспільство споживання і технологічного контролю, підкреслюючи необхідність радикальних змін для досягнення справжньої свободи.

Вирішення соціальних проблем, згідно з цим підходом, вимагає не лише допомоги окремим людям, а й глибоких суспільних трансформацій – від реформування окремих сфер до кардинальних змін у структурі суспільства та подолання дискримінації щодо вразливих груп.

Концептуалізацію радикальної соціальної роботи пов'язують з іменами британських учених **Рея Бейлі** та **Майка Брейка**, які у 1975 році видали книжку «Радикальна соціальна робота» (*Radical Social Work*^{cccxxvi}).

Ця праця мала значний вплив на розвиток радикальної соціальної роботи, оскільки вона представила підхід, який

акцентує увагу на соціальних і структурних причинах нерівності та несправедливості, а не лише на індивідуальних проблемах.

У ній дослідники аргументували, що соціальна робота повинна бути політично активною і сприяти зміні соціальних структур, які підтримують нерівність, експлуатацію та маргіналізацію. Вони також наголошували на важливості боротьби за соціальну справедливість і рівність, розглядаючи соціальних працівників як активістів, а не просто фахівців, які надають послуги.

Тоді ж, у 1970-х роках, з'явилося одне з перших визначень соціальної роботи як *«розуміння позиції пригноблених у контексті соціально-економічної структури, в якій вони живуть»* (Ferguson & Woodward, 2009, р.9^{ccccxxvii}). Клієнти або користувачі соціальних послуг розглядались як партнери у боротьбі за свої права, а соціальний працівник – як той, хто бере на себе роль підтримки їхніх інтересів, допомагаючи організувати їхні дії та надаючи необхідну інформацію для досягнення змін.

Соціальний працівник, за уявленнями теоретиків радикальної соціальної роботи, не лише надає послуги, а й активно сприяє визнанню та реалізації прав клієнтів у ширшому соціальному контексті. Це включає: організацію та співпрацю з об'єднаннями людей, які борються за свої права, а також представлення їх інтересів на судових слу-

ханнях; групову роботу з одинаками-батьками, батьками дітей, які перебувають під наглядом через виявлені ризики для їхнього благополуччя, а також з молодими правопорушниками та їхніми родинами; а також взаємодію з місцевими громадами для вирішення важливих для них проблем.

Однією з ключових фігур у розвитку радикальної соціальної роботи вважають **Сола Алінського** (1909–1972), американського соціального активіста та теоретика, який заклав основи сучасного підходу до мобілізації громад. Його діяльність була спрямована на активізацію маргіналізованих спільнот та залучення їх до боротьби за соціальну справедливість. Алінський розробив методи організації громад, які базувалися на конфронтації з владними структурами та створенні локальних ініціатив для відстоювання прав мешканців.

Його найвідоміші праці – **«Пробудження радикалів»** (*Reveille for Radicals*, 1946^{cccxviii}) та **«Правила для радикалів: Практичний посібник для реалістичних радикалів»** (*Rules for Radicals: A Practical Primer for Realistic Radicals*, 1971^{cccxix}) – стали класичними текстами для громадських організаторів і досі впливають на розвиток соціальної роботи та активізму.

У своїх книгах Алінський описав методи та практичні інструменти мобілізації громад, включаючи стратегії переговорів, використання символічної влади та розвиток місцевого лідерства. Він наголошував на важливості побудови альянсів між різними групами, використання провокаційних тактик для привернення уваги до проблем та формування довготривалих структур для підтримки змін.

Серед його **ключових принципів** можна виокремити такі:

1. **Самоорганізація громади:** на думку Алінського, громади повинні самі визначати свої потреби, формувати вимоги та діяти на досягнення змін.
2. **Стратегічне використання конфлікту:** Алінський вважав, що соціальні зміни можливі лише через конфлікт із владними структурами, які не завжди добровільно йдуть на поступки.
3. **Децентралізація влади:** надання місцевим громадам більшої автономії та можливостей для прийняття рішень сприяє підвищенню їхньої відповідальності.
4. **Роль лідера-організатора:** Алінський наголошував на важливості лідерів, які не нав'язують свої рішення громаді, а допомагають їй мобілізувати ресурси для досягнення власних цілей.

5. *Прагматизм та ефективність*: він радив використовувати найдієвіші тактики, незалежно від того, чи відповідають вони загальноприйнятим нормам, якщо вони допомагають громаді досягти своїх цілей.

Методи Алінського стали важливими для соціальної роботи, особливо в сфері організації громад. Його підходи вплинули на розвиток:

- *Практики адвокатури* в соціальній роботі, що сприяє активному залученню громади у прийняття рішень.
- *Теорій соціальних змін*, які базуються на розширенні можливостей громад та боротьбі за соціальну справедливість.
- *Моделей участі громади*, які використовуються в сучасних ініціативах соціального розвитку.

Його підходи стали основою радикальної соціальної роботи, яка орієнтована на соціальні перетворення, а не лише на адаптацію вразливих груп до наявних умов. Його підходи сприяли зміні парадигми соціального розвитку, зробивши громади не лише об'єктами допомоги, а й активними агентами соціальних змін (Horwitt, 1989^{СССХХХ}). Його методи продовжують надихати соціальних працівників та активістів по всьому світу, стимулюючи нові форми залучення громадян у вирішення соціальних проблем.

Попри значний вплив, методи Алінського та інших фундаторів радикальної соціальної роботи зазнавали критики за їхню конфронтаційну природу. Деякі дослідники вказують на ризики радикалізації рухів та недостатню увагу до довготривалих стратегій розвитку громад (Hearn, 1982^{cccxixi}). Однак ідеї радикалів залишаються актуальними і сьогодні, особливо в контексті залучення громади до процесів прийняття рішень (Pease, 1982^{cccxixii}).

Вправа «Ідеї Алінського у сучасному світі»

Мета: закріпити знання студентів про ідеї Сола Алінського та їхній вплив на сучасну мобілізацію громад. Вправа допоможе навчитися аналізувати реальні ініціативи громадської організації через призму радикальної соціальної роботи, а також критично оцінювати їхню ефективність та можливості застосування в сучасному контексті.

Запитання для обговорення:

1. Чи знаєте ви приклади ініціатив з мобілізації громади у вашому місті чи регіоні?
2. Які методи вони використовують для залучення людей? Чи нагадує це підходи Алінського?
3. Як ви оцінюєте ефективність таких ініціатив? Які фактори сприяють їхньому успіху або навпаки – створюють перешкоди?

Формат:

- *Обговорення в парах або малих групах (10 хв).*
- *Коротка презентація ключових висновків перед усім класом (5 хв).*
- *Спільна рефлексія: чи можуть радикальні методи Алінського бути корисними для сучасної соціальної роботи?*

Альтернативні варіанти

** Загальногрупова дискусія: "Алінський сьогодні" – обговорити, які принципи Алінського можна застосовувати в сучасній радикальній соціальній роботі. Чи є вони ефективними для боротьби з соціальною несправедливістю?*

** Рольова гра: "Тактика радикальної мобілізації" – студенти розігрують кейс, де активісти намагаються мобілізувати громаду проти гноблення (наприклад, виселення вразливих груп, нерівний доступ до послуг тощо). Одні виступають як організатори, інші – як опоненти (представники влади, бізнесу, медіа).*

** Критичний аналіз протестних рухів – студенти аналізують сучасні соціальні рухи (наприклад, Black Lives Matter, Extinction Rebellion), визначаючи, чи використовують вони тактики Алінського та наскільки вони вписуються в концепцію радикальної соціальної роботи.*

** Практичне завдання: "Радикальна зміна" – розробити міні-кампанію соціальної мобілізації за методологією Алінського для вирішення конкретної проблеми (наприклад, покращення умов праці соціальних працівників, боротьба з дискримінацією, розширення соціальних послуг).*

У сучасній соціальній роботі ідеї протидії структурній нерівності та боротьби соціальних працівників за соціальну справедливість набули значного поширення.

Радикальна модель мобілізації громади

Одним із ключових теоретиків цієї моделі був американський науковець **Маршалл Ганц**. Його праці, зокрема **«Чому Давид іноді перемагає»** (*Why David Sometimes Wins*, 2009^{cccxixiii}), характеризують значення лідерства, колективної ідентичності та організації соціальних рухів.

Ганц аналізує мобілізацію через призму громадянського активізму, наголошуючи на важливості історій, що надихають людей до дії.

Ганц наголошує на значенні *наративу* як ключового елементу мобілізації: через особисті історії активісти із розвитку громади, зокрема й соціальні працівники, можуть встановлювати емоційний зв'язок із громадою, посилюючи мотивацію до колективних дій. Його модель лідерства базується на концепції *public narrative*, що складається з трьох елементів:

- ✓ «історія мене» (особиста мотивація),
- ✓ «історія нас» (спільна проблема та ідентичність громади),
- ✓ «історія зараз» (невідкладність дій).

Ця структура дозволяє будувати ефективні соціальні кампанії, спрямовані на вирішення суспільних проблем через спільну дію громади.

У контексті радикальної соціальної роботи підхід Ганца пропонує **стратегічне поєднання мікро- та макро-рівнів втручання**. Він звертає увагу на необхідність одночасного використання ресурсів громади, розвитку потенціалу місцевих лідерів та створення довготривалих структур для боротьби з соціальною несправедливістю.

 Вправа «Стратегія активних змін»

Мета: Ознайомити студентів із підходами активістської соціальної роботи через моделювання реальної кампанії з мобілізації громади.

Формат: Робота в малих групах (4–6 осіб), представлення результатів перед всією групою.

Завдання:

1. **Визначення проблеми:** Група обирає соціальну проблему, що стосується їхньої громади (наприклад, нестача доступного житла, екологічні питання, дискримінація тощо).
2. **Ідентифікація зацікавлених сторін:** Хто є основними учасниками та опонентами? Хто може підтримати ініціативу?
3. **Стратегія мобілізації:** Визначити тактику активістської роботи (публічні акції, медіа-кампанії, громадські слухання, переговори з владою).
4. **Використання методу Ганца:** Група розробляє коротку історію змін (Public Narrative) за моделлю Ганца:
 - **Історія мене** (особиста мотивація)
 - **Історія нас** (спільна проблема та ідентичність громади)
 - **Історія зараз** (невідкладність дій)
5. **Презентація:** Кожна група презентує свій план у форматі 5-хвилинного виступу перед класом.

Антидискримінаційна практика (критична соціальна робота)

У цій моделі акцент робиться на протидії різним формам соціальної несправедливості, таких як расизм, сексизм, класова дискримінація, гомофобія тощо. Соціальні працівники не обмежуються лише допомогою на індивідуальному рівні, а активно борються за зміни в системах та структурах, що підтримують пригнічення і нерівність.

Теоретична основа цієї моделі ґрунтується на критиці традиційних підходів до соціальної роботи, які часто відтворюють наявні соціальні нерівності, тому цю модель ще називають *критичною соціальною роботою* (Rogowski, 2013^{cccxixiv}).

Важливим аспектом критичної парадигми є також концепція *соціального контролю*, яка досліджує, як державні інститути використовують соціальну роботу для регулювання поведінки маргіналізованих груп (Breachin et al., 2020^{cccxixv}).

Однією з провідних теор теоретикинь критичної соціальної роботи є британська вчена **Лена Доміннеллі**. У своїх працях вона розглядає взаємозв'язок між гендерними, расовими та класовими аспектами соціальної нерівності. Вона стверджує, що критична соціальна робота повинна не тільки надавати підтримку, а й виступати проти структурного насильства та домінування (Dominelli, 1988^{cccxixvi}; Dominelli, 2002^{cccxixvii}).

Прикладом практичного застосування радикальних ідей є дослідження «Виклики та можливості антидискримінаційної практики соціальної роботи в тюрмах з жінками» (O'Brien & Willison, 2022^{ccsxxxviii}), де аналізується, як соціальні працівники можуть сприяти змінам у пенітенціарній системі. Авторки показують, що радикальний підхід передбачає боротьбу не тільки з конкретними випадками дискримінації, а й зі структурними умовами, що призводять до масового ув'язнення жінок.

Стратегічна модель соціального активізму (активістська модель соціальної роботи)

Цей підхід передбачає застосування стратегій і тактик, які дозволяють соціальним працівникам діяти як активістам у рамках боротьби за соціальну справедливість. Стратегічний активізм передбачає організацію кампаній, спрямованих на зміни на рівні політики та законодавства, а також підтримку соціальних рухів. Соціальні працівники займаються адвокацією за права маргіналізованих груп, зокрема через публічні акції, правову допомогу, освіту і медіа-кампанії.

Одна з ключових праць у цій сфері – книга британських фахівців **Гаррі Фреґусона** та **Рони Відворта** «Радикальна соціальна робота на практиці: Внесок у зміни» (*Radical Social Work in Practice: Making a Difference*, 2009^{ccsxxxix}), яка аналізує вплив радикальних підходів у повсякденній соціальній роботі. Автори наголошують на необхідності викори-

стання *політичного аналізу* та залучення клієнтів як рівноправних учасників змін.

Ця модель спирається на практику масових рухів – за права національних меншин, людей з інвалідністю, жінок та інших красивих груп, які набули поширення у 1960-1970—ті роки в багатьох країнах.

Теоретичний акцент робиться на важливості планування дій, стратегічного мислення і координації між різними групами, що борються за соціальні зміни.

Частина науковців наголошують на важливості *соціального руху самих соціальних працівників*, їхніх протестах проти неолібералізму, який передбачає скорочення витрат на соціальні програми, та відстоювання ідей соціальної справедливості і прав людини спільними зусиллями вразливих груп і соціальних працівників (Beresford & Croft, 2004^{cccxi}; Ferguson, 2008^{cccxi}).

Публічна протидія глобалізму як економічному диктату транснаціональних компаній та пов'язаному із цим виснаженню локальних громад (Besthorn, 2003^{cccxlii}; Harris, 2003^{cccxliii}) теж розглядається як частина цієї моделі та макропрактики соціальної роботи.

Модель розширення соціальних прав та громадянської активності (структурна соціальна робота)

У рамках цієї моделі соціальні працівники виступають не тільки як посередники між індивідом і соціальними ін-

ститутами, а й як активні агенти змін у суспільстві. Підхід зосереджений на використанні правових механізмів і соціальних рухів для забезпечення прав людини, рівних можливостей та справедливого доступу до ресурсів для всіх верств населення.

Одним із відомих прихильників цієї моделі є британський науковець **Майкл Лавелетте**. Його відома **робота «Радикальна соціальна робота сьогодні: Соціальна робота на перехресті»** (*Radical Social Work Today: Social Work at the Crossroads*, 2011^{cccxliv}) акцентує увагу на трансформаційному потенціалі соціальної роботи. Зокрема, аналізується, як практики радикальної роботи можуть застосовуватися в різних сферах, таких як охорона здоров'я, кримінальна юстиція та соціальна політика.

Цю модель ще називають **структурною**, бо вона спрямована на створення більш рівноправних соціальних структур через політичні та економічні зміни:

- **Фокус на соціальних структурах** – модель спрямована на зміну політичних, економічних та соціальних умов, а не лише на індивідуальну допомогу.
- **Розширення соціальних прав** – це не лише про підтримку окремих людей, а про зміну системи для забезпечення рівності.
- **Громадянська активність** – структурна соціальна робота завжди наголошує на колективній дії, громад-

ській мобілізації та адвокації (Mullally, 1997^{cccxliv}; Turbett, 2014^{cccxlv}).

Соціальні працівники активно сприяють підвищенню правової свідомості та громадянської активності, залучаючи людей до колективних ініціатив. Це включає розробку програм, які допомагають людям орієнтуватися в соціальних системах і використовувати свої права на практиці. Ключова ідея цієї моделі — забезпечення сталого розвитку правової свідомості в громадах та створення можливостей для соціальної мобільності (Ferguson. & Lavalette, 2007^{cccxlvii}).

Таким чином, радикальні підходи у сучасній соціальній роботі зосереджені не лише на допомозі окремим особам, а й на зміні суспільних структур, що підтримують нерівність. Вони інтегрують активізм, політичну свідомість та стратегічне планування для досягнення соціальної справедливості (Reisch & Andrews, 2014^{cccxlviii}).

Серед переваг радикального підходу слід зазначити його здатність висвітлювати певні аспекти життя, такі як важливість влади, проблеми класу і статусу, професіоналізації, статі та пригнічення. Цей підхід дав початок антидискримінаційним перспективам, феміністичній практиці. Він звертає увагу на вирішення багатьох соціальних проблем не на рівні індивіда, а на рівні суспільства, його окремих структур, нормативно-правового забезпечення.

 Вправа «Радикальний голос змін»

Мета: розвинути розуміння радикального активізму в соціальній роботі та навчити студентів стратегічно застосовувати його для захисту прав вразливих груп. Ця вправа допоможе зрозуміти, що соціальна робота може бути не лише допомогою в рамках системи, але й боротьбою проти системи.

Формат: Групова робота, моделювання радикальної адвокаційної кампанії.

Завдання:

1. **Визначення проблеми:** Групи отримують кейси реальних соціальних проблем, де системна несправедливість вимагає радикальних дій (наприклад, криміналізація бездомності, депортація біженців, закриття соціальних установ через скорочення бюджету).
2. **Роль радикального активізму:** Студенти аналізують, як соціальні працівники можуть діяти не через переговори чи бюрократичні процедури, а через **прямі акції** (флешмоби, страйки, захоплення простору, викривальні публікації, блокади тощо).
3. **Розробка радикальної кампанії:**
 - Які методи тиску можна використати (цивільна непокора, прямі дії, створення публічного скандалу)?
 - Як задіяти медіа та громадськість для максимального впливу?
 - Як протидіяти можливим репресіям або звинуваченням у порушенні "нейтральності" соціальної роботи?

4. *Моделювання радикальної дії:* Групи розробляють і презентують **план конкретної активістської акції** (наприклад, перфоманс, протест, громадянська непоко-ра, вуличний театр, фіктивний суд).
5. *Презентація та обговорення:* Групи представляють свої радикальні стратегії, обговорюють етичні дилеми, ризики та необхідність соціальної роботи виходити за межі інституційних рамок.

Альтернативні варіанти:

- Провести загальногрупову дискусію за наведеними питаннями.
- Провести рольову гру, у якій студенти беруть на себе ролі активістів, представників влади та ЗМІ, моделюючи кампанію за права клієнтів.
- Проаналізувати реальні активістські кампанії соціальних працівників та громадських організацій (наприклад, боротьба за доступ ВІЛ+ людей до лікування, впровадження замісної терапії в місцях позбавлення волі, адвокація права на усиновлення для ВІЛ+ осіб, які проживали в Україні).

3.7. Феміністична соціальна робота

★ *Загальне уявлення про підхід*

Феміністична соціальна робота сформувалась у межах критичної парадигми соціальної роботи. Проте в 1990-х роках вона оформилась у відносно самостійний підхід.

Феміністична (від лат. *femina* – жінка) **соціальна робота** – це підхід у соціальній роботі, що ґрунтується на феміністичних теоріях і критично аналізує соціальні структури, які спричиняють гендерну нерівність, дискримінацію та маргіналізацію, а також прагне змінити гендерний (дис)баланс у суспільстві.

До основних **принципів** феміністичної соціальної роботи можна віднести наступні:

1. **Гендерна справедливість** – критичний аналіз і подолання гендерної нерівності у всіх сферах життя.
2. **Голос і досвід жінок у центрі практики** - особлива увага приділяється досвіду жінок та інших груп, що зазнають дискримінації. Соціальні працівники підтримують клієнтів у висловленні своїх потреб, переживань та історій, сприяючи їхній автономії та самовизначенню.

3. **Підтримка агентності клієнтів** – феміністична соціальна робота виходить із переконання, що клієнти є експертами власного життя. Працівники надають їм ресурси, інформацію та підтримку для зміцнення їхніх можливостей приймати самостійні рішення.
4. **Інтерсекційність** – визнання перетину різних форм дискримінації (гендер, раса, клас, сексуальність, інвалідність тощо).
5. **Критика влади та патріархальних структур** – боротьба з ієрархічними відносинами та системними формами гноблення.
6. **Колективна дія та соціальна зміна** – акцент на активізмі, адвокації та зміні політик для досягнення соціальної справедливості.
7. **Рефлексивність та рівноправні відносини** – критичне осмислення власної ролі соціального працівника і побудова партнерських стосунків із клієнтами.

Феміністична практика не обмежується допомогою окремим клієнтам, а прагне **змінювати політики, закони та соціальні практики**. Це включає адвокацію за рівний доступ до соціальних послуг, протидію гендерно зумовленому насильству та реформування соціальної політики (Ярошенко & Семигіна, 2019^{cccxlix}; Carr, 2003^{cccli}; Phillips, 2022^{cccli}).

 Групова робота «Принципи феміністичної соціальної роботи»

Мета: допомогти студентам усвідомити основні принципи феміністичної соціальної роботи та застосувати їх до реальних ситуацій.

- 1. **Об'єднайте студентів у малі групи по 3-4 особи.***
- 2. **Кожній групі надайте картки, на яких написані принципи феміністичної соціальної роботи (наприклад, емпауермент жінок, інклюзія, рівність влади, відмова від бінарних підходів, важливість жіночого досвіду тощо).***
- 3. **Кожна група повинна обговорити, як ці принципи можуть бути застосовані в реальних ситуаціях соціальної роботи.** Пропонуйте студентам різні сценарії, з якими вони можуть зіткнутися у своїй майбутній професійній діяльності (наприклад, випадки насильства, підтримка жінок у складних життєвих ситуаціях, взаємодія з жінками з різних соціальних груп).*
- 4. **Після обговорення кожна група має вибрати один з принципів і придумати коротку ситуацію (рольову гру), де цей принцип буде реалізовано на практиці.** Наприклад, група, яка вибрала принцип «експертиза клієнтів», може придумати сценарій, де соціальний працівник працює з жінкою, яка пережила насильство, і допомагає їй стати активним учасником процесу прийняття рішень.*
- 5. **Загальна дискусія, як саме принципи феміністичної соціальної роботи допомагають підвищити ефективність***

практики і як вони можуть змінити підхід до роботи з клієнтами.

- Як кожен принцип допомагає змінити підхід до роботи з клієнтами?
- Які труднощі можуть виникнути при реалізації цих принципів на практиці?
- Як принципи феміністичної соціальної роботи можуть сприяти боротьбі з дискримінацією та сексизмом?

★ 3 історії підходу

Дискусія щодо застосування ідей фемінізму у соціальній роботі розпочалась у 1960–1970-х роках під впливом другої хвилі фемінізму. Тоді традиційна соціальна робота часто ігнорувала структурні причини жіночої бідності, насильства та дискримінації, орієнтуючись на психоаналітичні практики, що зображували жінок як тих, хто має виконувати суспільно визначені ролі дружин та матерів.

У 1980-х роках фемінізм став визнаною ідеологією в Канаді та США, а яскравою лідеркою стала **Глорія Стайнем**, журналістка та політична активістка, яка очолила боротьбу жінок за свої права. Феміністки почали зосереджу-

ватися на розширенні можливостей жінок (імпаурменті) та інтерсекційному підході, визнаючи, що гендерна нерівність переплітається з расою, класом, сексуальністю та іншими факторами (Valentich, 2015^{ccclii}).

Однією з перших, хто схарактеризував особливості феміністичної соціальної роботи, була американська дослідниця **Барбара Коллінз**. У своїй праці «**Визначення феміністичної соціальної роботи**» (*Defining Feminist Social Work*, 1986^{cccliii}) вона підкреслювала спільність цінностей фемінізму як пряму постмодерністської філософії та суспільно-політичного активізму із соціальною роботою. Відтак Коллінз стверджувала, що соціальна робота є феміністською за своєю природою. На її думку, обидві сфери спрямовані на емансипацію людей і досягнення суспільної рівності.

Майже одночасно в Канаді до застосування фемінізму як ідеологічної перспективи у соціальній роботі звернулася **Марі Валентич**. Вона аналізувала вплив феміністичних підходів на розуміння сексуальних злочинів проти жінок та їхнє включення в контекст соціальної роботи (Valentich & Gripton, 1984^{cccliv}).

На початку 1990-х Валентич долучилась до розробки **шкали знань про жінок** (Knowledge about Women Scale, KAWS), яка дозволяє соціальним працівникам оцінювати свою базу знань щодо проблем та досвіду жінок

За твердженням авторки, феміністичну практику в соціальній роботі розглядали як «консультування жінок жінками для жінок». Такий підхід характеризується рівноправністю, активністю, відкритістю, орієнтацією на сучасні виклики, спрямованістю на поведінкові зміни. Валентич також писала про важливість адвокації, політичного активізму та сексуальності у соціальній роботі, що стало важливим аспектом її внеску в розвиток феміністичної соціальної роботи в Канаді. (Valentich, 2015^{ccclv}).

У 1980-1990-х роках до розвитку феміністичних підходів у соціальній роботі звернулися й британські науковиці.

Джална Ханмер та **Дафні Стетхем** (Hanmer & Statham, 1989^{ccclvi}) досліджували практику соціальної роботи, орієнтовану на жінок, і зробили висновок, що ці підходи сприяють розумінню як спільних, так і відмінних аспектів жіночого досвіду. У той же час **Джоан Орм** (Orme, 1998^{ccclvii}) відзначала, що вже з 1970-х років соціальна робота активно вивчала значення жіночої ідентичності та специфічний досвід жінок, що є важливим компонентом феміністичного аналізу.

Ще одним важливим внеском у розвиток феміністичної соціальної роботи стала праця **Мері Ланган** та **Леслі Дей** «Жінки, пригнічення та соціальна робота: питання антидискримінаційної практики» (*Women, Oppression and Social Work: Issues in Anti-discriminatory Practice*, 1992^{ccclviii}). Вона пропонувала новий – на той час – погляд на феміністичну соціальну роботу, який враховує складність багатьох форм пригнічення, що впливають на життя більшості жінок та клієнтів соціальної роботи. Ця робота акцентує на різноманітних труднощах, з якими стикаються жінки, і на практиці соціальної роботи, яка сприяє подоланню цих форм пригнічення.

Загалом, становлення феміністичної соціальної роботи відзначалося еволюцією підходів, що відображали зміни в суспільно-політичних контекстах та розвитку теоретичних засад. Від початкових етапів, коли феміністичний підхід тільки набував популярності в середині 20 століття, до 1980-х років, коли феміністичні методи почали інтегруватися в практику соціальної роботи.

Ключовим моментом стало розширення розуміння гендерної нерівності через призму інших соціальних факторів, таких як раса, клас та сексуальність, що зробило феміністичну соціальну роботу більш комплексною та інклюзивною.

Дослідження ефективності феміністичних втручань (Gorey et al., 2002^{ccclix}; Rinfret-Raynor & Cantin, 1997^{ccclix}; Saulnier, 2000^{ccclxi}) показали їх вищу результативність порівняно з іншими підходами, особливо радикальні методи, що свідчить про їхню значущість у контексті соціальної роботи. Таким чином, феміністична соціальна робота сформувала нову парадигму, орієнтуючись на боротьбу з пригніченням та створенням рівних можливостей для жінок у суспільстві.

★ *Внесок Лени Доміnellі у розвиток феміністичної соціальної роботи*

Значну роль у розвитку феміністичної соціальної роботи відіграла британська вчена **Лена Доміnellі**. Її праці сприяли інституціоналізації феміністичної соціальної роботи як структурної парадигми соціальних інтервенцій, розширенню теоретичних рамок цього підходу та його інтеграції у науковий дискурс.

Одним із ключових етапів цього процесу стала спільна з Ейлін Маклеод публікація книги «**Феміністична соціальна робота**» (*Feminist Social Work*, 1989^{ccclxii}), яка сьогодні

вважається однією з засадничих праць у цій галузі. У ній авторки наполягають на необхідності впровадження феміністичних принципів у практику соціальної роботи з метою переосмислення соціальних проблем і зміни структур нерівності. Книга розглядає історичний контекст соціалістичної практики, аналізує феміністичну роботу в громадах, підходи до емоційного благополуччя, а також створення феміністичної моделі статутної (державної) соціальної роботи. Особливу увагу приділено впливу феміністичних кампаній на трансформацію інституцій соціального захисту та необхідності структурних змін у системі добробуту.

На переконання Лени Домінеллі, феміністична соціальна робота виходить із жіночого досвіду як відправної точки для аналізу соціальних проблем. Вона зосереджується на зв'язку між суспільним становищем жінки та життєвими труднощами, з якими вона стикається, а також прагне реагувати на її конкретні потреби. Феміністична практика передбачає побудову егалітарних, рівноправних стосунків між соціальним працівником і клієнткою, та звертається до структурних чинників нерівності, які формують умови життя жінок.

У 2002 році побачила світ книжка Лени Домінеллі **«Феміністична соціальна робота: теорія та практика»** (Feminist social work theory and practice^{ccclxiii}), а згодом – у 2006 році **«Жінки та громадські ініціативи: локальні й**

глобальні перспективи» (*Women and Community Action: Local and Global Perspectives*^{ccclxiv}). У цих працях визначено низку принципів соціальної роботи з жінками у рамках феміністичної парадигми соціальної роботи. Йдеться, зокрема, про необхідність:

- *визнавати різноманітність жінок*; цінувати їхні сильні сторони; уникати привілеїв одним групам жінок на шкоду іншим, оскільки це відтворює владні ієрархії в суспільстві;
- *ставитися до жінок як до активних агентів змін*, здатних самостійно приймати рішення у всіх аспектах їхнього життя; надавати жінкам можливість висловитися, розповісти про свої потреби і способи вирішення проблем;
- *розглядати індивідуальні проблеми жінок не самі по собі, а в контексті соціальних ситуацій* і визнавати взаємозв'язок між конкретними особами і групами, що мають відношення до проблеми; переконуватися в тому, що потреби жінок задовольняються в системі їхньої взаємодії з іншими людьми, групами і спільнотами, а особистість кожної жінки теж розглядається як система; визнати взаємозалежний характер людських відносин, внаслідок чого все те, що відбувається з однією людиною або групою, має вплив на будь-якого іншого людини;

- ✓ *визнавати, що проблеми кожної жінки мають соціальні причини* і працювати як на індивідуальному, так і на соціальному рівні в кожному випадку і в кожній інтервенції; перевизначати приватні, індивідуальні негаразди як публічні, соціальні проблеми; визнавати принцип «особисте є політичним» на макро-, мезо- і мікрорівнях практики; прагнути знаходити колективні рішення для індивідуальних проблем.

Розвиваючи ідеї феміністичної соціальної роботи дослідниця наголошує на комплексності проблем соціального пригнічення жінок. Так, для жінок з інвалідністю багато в чому виявляються недосяжними стереотипні прояви нормальної жіночності, а саме: сексуальне самовираження, привабливість в очах чоловіків, материнство. Тим самим жінки з інвалідністю піддаються гнобленню за допомогою зв'язку категорій гендеру та інвалідності, їх вважають пасивними і залежними від інших, що означає їхнє приниження як жінок і як людей в цілому. Доміненлі відкидає ці стереотипи і стверджує, що жінки з інвалідністю мають власний особистий вибір, вони висувають вимоги щодо своїх прав людини, включаючи права на репродукцію і сексуальне самовираження. Крім того, як в індивідуальному, так і в колективному аспектах вони представляють різноманітну групу. Зосереджуючись на їхніх силах і ресурсах, дослідни-

ця доводить, що світ стає набагато багатше, коли соціальну групу жінок-інвалідів визнають як цінну для суспільства, з усіма їх відмінностями та особливостями.

Також Доміnellі ретельно обговорює зв'язок расового (національного) пригноблення та статті. Вона визначає, яку роль мають відігравати соціальні працівники та звертаю увагу, що фахівці повині поділяти цінності рівності всіх людей та звертатися до сильних сторін клієнток, а також власних сильних сторін (Dominelli, 2023^{ccclxv}).

Отже, Лена Доміnellі послідовно відстоює як надання клієнтам соціальної роботи, представникам соціально вразливих груп суспільства більших повноважень (імпаурмент), так і заохочує колективні дії, спрямовані на подолання інституційної дискримінації за різними ознаками, зокрема, гендерної дискримінації (Семигіна, 2020^{ccclxvi}).

★ Сучасні практики феміністичної соціальної роботи

Сучасна соціальна робота є профеміністичною за свою суттю, оскільки вона активно інтегрує принципи фемінізму, спрямовані на подолання гендерної нерівності та захист прав жінок. Феміністична соціальна робота підкреслює важливість врахування соціальних контекстів та індивідуальних досвідів жінок, зокрема тих, хто пережив насильст-

во, дискримінацію чи інші форми утиску, в тому числі на основі статі, раси, сексуальної орієнтації та інших характеристик (Willison & O'Brien, 2017^{ccclxvii}).

Сьюзен Кемп, науковець зі Школи соціальної роботи Університету Вашингтона, значно сприяла дослідженню взаємозв'язків між феміністичними практиками та соціальною роботою. У своїй статті «**Навколишнє середовище через гендерну призму: від особи-в-середовищі до жінки-в-середовищі**» (*Environment Through a Gendered Lens: From Person-in-Environment to Woman-in-Environment*, 2001^{ccclxviii}), вона розширила традиційну концепцію "особа-середовище", враховуючи гендерні аспекти і їх вплив.

Кемп запропонувала нове **бачення трьох взаємопов'язаних доменів**:

- ✓ суб'єктивний досвід жінок у їхньому повсякденному середовищі;
- ✓ зв'язок між цим досвідом, географією життя жінок і більшими соціальними категоріями, такими як раса, етнічність, клас та сексуальна орієнтація;
- ✓ екологічні ресурси, сили та агентність жінок.

У роботі «**Фемінізми та соціальна робота в Сполучених Штатах: переплетена історія**» (*Feminisms and social work in the United States: An intertwined history*, 2010^{ccclxix}), Кемп разом з Рут Брандвейн виділили **п'ять основних переконань, що стосуються феміністичної теорії та практики в соціальній роботі**, які поступово розвивалися через різні хвилі фемінізму під впливом соціальних змін. Це включає:

- прагнення до інклюзії та імпауерменту жінок,
- залучення до жіночої солідарності,
- акцент на розподілі влади та визнанні значущості жіночого досвіду,
- відмова від бінарних підходів (зокрема між особистим і політичним, коли особисте є політичним),
- наголос на поєднанні практичних дій, критичної рефлексії та соціальних змін.

Завдяки цим переконанням, феміністична соціальна робота стала важливим вкладом у розвиток сестринства та боротьбу з сексизмом.

У сучасній літературі (Ярошенко & Семигіна, 2019^{cccclxx}) виокремлюють **радикальний та ліберальний напрямки феміністичної соціальної роботи**. Обидва підходи використовують схожі методи, зокрема розробку та лобіювання законодавчих ініціатив, організацію груп підтримки, створення кризових центрів і притулків, а також консультуван-

ня. Проте вони розрізняються у своїх основних твердженнях, оцінці причин проблем і фокусах інтервенцій.

Ліберальний фемінізм акцентує увагу на рівності можливостей та автономії жінок. Основні твердження цього напряму базуються на визнанні свободи як фундаментальної цінності, яку повинна гарантувати держава. Жінки вважаються автономними індивідуумами, які мають право на самостійний вибір способу життя, участь у демократичних процесах і визначення своїх життєвих умов. У рамках цього підходу проблеми жінок пояснюються дефіцитом особистості та політичної автономії. Фокус інтервенцій ліберального фемінізму полягає у створенні умов для забезпечення автономії жінок, наданні підтримки та корекції індивідуальних дефіцитів.

Радикальний фемінізм, у свою чергу, стверджує, що пригнічення жінок є основною, найглибшою та найпоширенішою формою утиску, яка є моделлю для інших форм дискримінації, таких як расизм. Жінки розглядаються як пригноблена соціальна група, яка має більше спільного одна з одною (незалежно від соціального статусу) ніж з чоловіками. Радикальні феміністки вважають, що причини проблем жінок криються в патріархатних структурах і соціальних інститутах, що підсилюють домінування чоловіків. Фокус інтервенцій цього підходу полягає на боротьбі з соціальними відносинами та інституційними структурами

патріархату, що потребують кардинальних змін для забезпечення рівності.

Таким чином, ліберальний фемінізм зосереджений на індивідуальних правах і свободах жінок, тоді як радикальний фемінізм акцентує увагу на глибоких системних змінах, необхідних для подолання гендерної нерівності на всіх рівнях суспільства.

Групова робота «Хронологія розвитку феміністичної соціальної роботи»

Мета: розширити розуміння студентів про основні етапи розвитку феміністичної соціальної роботи та ключові моменти історії цієї дисципліни.

- 1. Об'єднайте студентів у міні-групи.**
- 2. Кожній групі видайте великий аркуш паперу, маркери та картки з короткими описами важливих подій і персоналій, що стали частиною історії феміністичної соціальної роботи. Ось кілька можливих пунктів, які можна включити на картки (з часом можна додавати або змінювати їх):**
 - 1970-ті роки — початок феміністичного руху в соціальній роботі (розвиток теорії феміністичної соціальної роботи).
 - 1989 рік — публікація книги Лени Домінеллі та Ейлін Маклеод «Феміністична соціальна робота».

НОВЕ ОБЛИЧЧЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ТА ПІХОДИ

- Розвиток радикального та ліберального фемінізму в соціальній роботі.
 - 2000-ні роки — глобалізація феміністичних практик у соціальній роботі.
 - Робота Сьюзен Кемп та її внесок у розвиток гендерної теорії в контексті соціальної роботи.
3. **Завдання для студентів:** на основі отриманих карток кожна група має скласти хронологічну лінію розвитку феміністичної соціальної роботи. Групи повинні обговорити ключові події та теоретичні підходи, які були важливими для розвитку цієї дисципліни, а також визначити, чому ці моменти мають таке значення для сучасної соціальної роботи.
4. Після того, як хронологія буде складена, кожна група презентує свою версію розвитку феміністичної соціальної роботи, пояснюючи важливість кожної події або ідеї для формування феміністичних практик у цій галузі.
- Як зміни в суспільних рухах (наприклад, жіночий рух) вплинули на еволюцію соціальної роботи?
 - Як змінився підхід до соціальної роботи з жінками протягом часу?
 - Які важливі постаті та ідеї в історії феміністичної соціальної роботи змінили практику на міжнародному рівні?

Альтернативний варіант:

- Провести загальногрупову дискусію за наведеними питаннями (без попередньої роботи над окремими періодами).

Феміністична соціальна робота сьогодні включає **різноманітні методи**, які адаптуються до сучасних умов і сприяють інклюзії, емпатуерменту, соціальній справедливості та боротьбі з дискримінацією (Akkan, 2020^{ccclxxi}; Bernard, 2021^{ccclxxii}; Hafford-Letchfield, 2022^{ccclxxiii}; Johnson & Flynn, 2021^{ccclxxiv}).

1. Феміністична соціальна робота активно використовує *групові методи*, де жінки можуть обмінюватися досвідом і підтримувати одна одну. Ці групи часто мають терапевтичний аспект і дозволяють зменшити ізоляцію, створити простір для самовираження і колективної дії.

2. Один із поширених методів феміністичної соціальної роботи – це *метод емоційного благополуччя* (Emotional Welfare). Він акцентує увагу на тому, щоб допомогти жінкам та іншим маргіналізованим групам впоратися з емоційними і психологічними труднощами, пов'язаними з соціальними нерівностями та насильством. Включає підтримку через терапевтичні групи, консультації, а також різноманітні психосоціальні інтервенції, що допомагають у відновленні емоційного стану.

3. Сучасна феміністична соціальна робота часто зосереджена на *співпраці з громадами і індивідуумами*, що дозволяє ефективно впроваджувати зміни на місцевому рівні. Метод включає участь клієнтів у процесі прийняття

рішень, активну участь жінок і маргіналізованих груп у формуванні програм і політик.

4. Також феміністична соціальна робота не обмежується лише підтримкою жінок, але й активно *працює з чоловіками*, щоб змінити патріархальні структури і стереотипи, що сприяють насильству і дискримінації. Це включає програми для чоловіків, що допомагають їм розуміти свої привілеї, змінювати поведінку і ставлення до жінок.

5. Феміністична соціальна робота активно займається *освітою та підвищенням обізнаності про гендерні проблеми серед соціальних працівників, а також серед громадськості*. Це може включати тренінги, семінари, лекції та інші освітні заходи, спрямовані на зміну ставлення до гендерної рівності і на підвищення рівня розуміння феміністичних підходів.

Сьогодні феміністична соціальна робота є важливим інструментом для боротьби з гендерною нерівністю, насильством і соціальною несправедливістю. Вона використовує широкий спектр методів, адаптуючи їх до змінюваних потреб суспільства, і враховує специфіку досвіду кожної жінки залежно від її соціального контексту.

 Вправа «Феміністичний підхід у цифровому середовищі»

Мета: ознайомити студентів із застосуванням феміністичних методів соціальної роботи в контексті цифрових платформ та соціальних медіа. Розвивати навички критичного мислення та аналізу сучасних соціальних проблем.

1. **Вступ:** *Коротко поясніть, як соціальні медіа та цифрові платформи можуть бути як інструментами емпвауерменту, так і джерелами небезпеки для жінок (наприклад, кібербулінг, сексизм в Інтернеті). Згадайте, як феміністичний підхід допомагає використовувати ці платформи для підтримки жінок і боротьби з гендерними стереотипами.*
2. **Студенти отримують ситуації,** *що відбуваються в цифровому середовищі (наприклад, кібербулінг, онлайн-залякування, феміністичні кампанії в соціальних медіа тощо). Кожен студент має:*
 - *Вибрати один із методів феміністичної соціальної роботи, який може бути застосований у цій ситуації (наприклад, використання солідарності через онлайн-спільноти, емпвауермент через освіту або онлайн-консультування).*
 - *Описати, як цей метод допоможе вирішити проблему в контексті соціальних медіа.*
3. **Дискусія:**
 - *Які феміністичні методи можуть бути найефективнішими в роботі в Інтернеті та на цифрових платформах?*

- Як можна використовувати цифрові інструменти для підтримки солідарності між жінками або для боротьби з онлайн-дискримінацією?
 - Які переваги та ризики є в застосуванні феміністичних методів у цифровому середовищі?
-

➔ РОЗДІЛ 4

Майбутнє соціальної роботи: виклики та перспективи

4.1. Концепція сталого розвитку та соціальна робота

✳ *Загальне уявлення про концепцію сталого розвитку*

Наприкінці 1990-х – початку 2000-х років набула поширення концепція сталого розвитку (англ. – «sustainable development»; також перекладають як «збалансований розвиток», «стійкий розвиток» тощо).

Сталий розвиток – загальна концепція стосовно необхідності встановлення *балансу* між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, зокрема їх потреби в безпечному і здоровому довкіллі.

Ця концепція передбачає збалансований підхід до економічного зростання, соціальної справедливості та охо-

рони довкілля. У центрі сталого розвитку — ідея **взаємозв'язку між соціальними, економічними та екологічними вимірами**.

На **рис. 4.1** представлено **основні компоненти** сталого (стійкого) розвитку.

Рис. 4.1. Основні компоненти сталого розвитку

Концепція сталого розвитку – це **міждисциплінарна рамка**, яка об'єднала екологічні науки (зокрема теорії екологічної рівноваги та біорізноманіття), економіку (включно з теоріями екологоорієнтованого зростання та ресурсоефективності), соціальні науки (соціальну справедливість, права людини, розвиток громад), правові підходи до охорони

навколишнього середовища, а також етичні концепції міжпоколінної відповідальності. Вона ґрунтується на уявленнях про системне мислення, взаємозв'язки між глобальним і локальним, а також на принципах соціальної відповідальності та екологічної стійкості (Sachs, 2015^{ccclxxv}).

Ця концепція безпосередньо пов'язана із завданнями сучасної соціальної роботи. Вона швидко стала глобальним орієнтиром для формування політики, розвитку освіти, науки та практики у соціальній сфері (Семигіна, 2021^{ccclxxvi}).

Дискусія «Три голоси майбутнього: Дебати про баланс»

Мета: допомогти студентам усвідомити складність досягнення сталого розвитку та необхідність врахування різних перспектив. Розвинути навички аргументації та критичного мислення.

1. **Нагадайте студентам про три «стовпи» сталого розвитку:** економічне процвітання, соціальну рівність та екологічну стійкість. Поясніть, що іноді досягнення однієї мети може суперечити іншій.
2. **Об'єднайте студентів у три групи.** Кожна група представлятиме інтереси однієї зі сторін:
 - Група 1: Представляє інтереси економічного розвитку та зростання.
 - Група 2: Представляє інтереси соціальної справедливості та добробуту всіх членів суспільства.

- Група 3: Представляє інтереси охорони довкілля та збереження природних ресурсів.
- 3. *Кожна група готує аргументи на підтримку пріоритетності своєї сфери для забезпечення кращого майбутнього.*
- 4. *Під час дебатів представники кожної групи викладають свої позиції та відповідають на запитання інших груп.*
- 5. *Після дебатів проведіть загальне обговорення про важливість пошуку балансу та інтеграції всіх трьох аспектів для сталого розвитку.*

★ 3 історії концепції

Ідеї, що згодом кристалізувалися в концепцію сталого розвитку, почали активно формуватися в середині ХХ століття як реакція світової спільноти на зростаючу екологічну кризу, нерівномірний доступ до життєво важливих ресурсів та поглиблення соціальних дисбалансів у різних куточках планети.

Одним із перших системних попереджень стала публікація знаковою доповіді **Римського клубу «Межі зростання» (1972)**, підготовленої під керівництвом впливових дослідників **Донеллі** та **Денніса Медоузів** (Meadows et al., 1972^{ccclxxvii}). У цій новаторській роботі вперше на глобальному рівні було здійснено спробу змодельовати сценарії

вичерпання ключових природних ресурсів. Автори наголосили на нагальній потребі обмеження економічного зростання задля збереження екологічної стійкості планети для майбутніх поколінь.

Значний внесок у подальший розвиток концепції сталого розвитку зробила **Ґру Гарлем Брунтланн**, авторитетна норвезька лікарка, досвідчена політикиня та очільниця Всесвітньої комісії з навколишнього середовища та розвитку (WCED), створеної під егідою Організації

Об'єднаних Націй. У 1987 році під її керівництвом було опубліковано фундаментальну доповідь **«Наше спільне майбутнє»** (*Our Common Future*^{ccclxxviii}), яка стала поворотним моментом у розумінні сталого розвитку.

Саме в цьому документі вперше було офіційно сформульовано широко визнане визначення:

«Сталий розвиток – це розвиток, що задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби».

Ця доповідь започаткувала активний глобальний політичний та науковий дискурс щодо необхідності інтеграції

трьох ключових вимірів розвитку – соціального, економічного та екологічного – у стратегії розвитку на всіх рівнях.

Наступним важливим кроком у зміцненні концепції сталого розвитку стало проведення Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992), яка увійшла в історію як Саміт Землі. У межах цього масштабного заходу було прийнято низку ключових документів, серед яких особливе значення мали **«Порядок денний на XXI століття» (Agenda 21)** – всеосяжна програма дій для досягнення сталого розвитку – та **Декларація з Ріо**, яка закріпила основні принципи сталого розвитку як глобальної парадигми (UN, 1992^{ccclxxxix}).

З плином часу ідеї сталого розвитку були адаптовані та інтегровані в політику багатьох країн світу, включаючи Європейський Союз. Вони також стали основою для численних програм Організації Об'єднаних Націй, зокрема **Цілей Розвитку Тисячоліття (Millennium Development Goals)**, спрямованих на вирішення найгостріших глобальних проблем, а з **2015 року – Цілей сталого розвитку (Sustainable Development Goals, SDGs)**, які є більш амбітним та комплексним планом дій до 2030 року (UN, 2015^{ccclxxx}).

Цілі сталого розвитку є унікальними завдяки своїй інтегрованій та взаємопов'язаній природі. Вони визнають, що соціальний прогрес, економічне процвітання та екологічна стійкість є нерозривно пов'язаними і повинні досягатися

одночасно. Кожна з 17 цілей має конкретні завдання, які необхідно досягти до 2030 року.

Цілі сталого розвитку мають глибокий зв'язок із місією, цінностями та практикою соціальної роботи. Соціальні працівники відіграють ключову роль у досягненні багатьох із цих цілей, оскільки їхня робота спрямована на підтримку найбільш вразливих та маргіналізованих груп населення, боротьбу з соціальною несправедливістю та сприяння соціальним змінам (табл. 4.1).

**Табл. 4.1. Роль соціальної роботи
у досягненні Цілей сталого розвитку**

№	Назва цілі	Пояснення	Зв'язок із соціальною роботою
1	Подолання бідності (No Poverty)	Ліквідація бідності в усіх формах, всюди. Забезпечення базових потреб, соцзахист, розширення економічних можливостей	Пряма допомога, доступ до ресурсів, соціальні виплати, працевлаштування, адвокація політики зменшення бідності
2	Подолання голоду (Zero Hunger)	Ліквідація голоду, продовольча безпека, поліпшення харчування, стале сільське господарство	Доступ до продовольчої допомоги, навчання здоровому харчуванню, зміцнення місцевої продовольчої безпеки
3	Міцне здоров'я та добробут (Good Health)	Здоровий спосіб життя та добробут для всіх у будь-якому віці (фізичне, психічне	Психосоціальна підтримка, доступ до медичних послуг, профілактика, робота із

	and Well-being)	здоров'я, боротьба з епідеміями)	залежностями
4	Якісна освіта (Quality Education)	Забезпечення всеохопної та справедливої якісної освіти та заохочення можливостей навчання протягом усього життя для всіх	Забезпечення рівного доступу, підтримка в навчанні, розвиток соціальних навичок, освіта дорослих
5	Гендерна рівність (Gender Equality)	Досягнення гендерної рівності, розширення прав і можливостей жінок та дівчат, боротьба з дискримінацією та насильством	Підтримка постраждалих від насильства, просвітництво щодо прав, сприяння економічному та політичному розширенню прав, адвокація законодавчих змін
6	Чиста вода та належні санітарні умови (Clean Water and Sanitation)	Забезпечення наявності та раціонального використання водних ресурсів і санітарії для всіх	Допомога громадам у доступі до чистих джерел та санітарії, інформаційні кампанії з гігієни
7	Доступна та чиста енергія (Affordable and Clean Energy)	Забезпечення загального доступу до недорогої, надійної, стійкої та сучасної енергії	Допомога малозабезпеченим у доступі до енергоефективних технологій та програм підтримки, підвищення обізнаності про сталі джерела
8	Гідна праця та економічне зростання (Decent Work and Economic Growth)	Сприяння сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх	Допомога в пошуку роботи, профорієнтація, розвиток навичок, підтримка безробітних, захист прав працівників

9	Промисловість, інновації та інфраструктура (Industry, Innovation and Infrastructure)	Створення стійкої інфраструктури, сприяння сталій індустріалізації та інноваціям	Участь у плануванні інфраструктури з урахуванням потреб вразливих груп та громад
10	Зменшення нерівності (Reduced Inequalities)	Зменшення нерівності всередині країн і між ними (економічної, соціальної, політичної). Особлива увага до маргіналізованих груп	Адвокація за соціальну справедливість та рівні можливості, боротьба з дискримінацією, розширення прав маргіналізованих груп, сприяння їхній інтеграції
11	Сталі міста та громади (Sustainable Cities and Communities)	Забезпечення відкритості, безпеки, життєздатності та екологічної стійкості міст і населених пунктів	Участь у розвитку інклюзивних громад, вирішення проблем житла та ізоляції, забезпечення доступу до послуг, залучення мешканців до прийняття рішень
12	Відповідальне споживання та виробництво (Responsible Consumption and Production)	Перехід до раціональних моделей споживання та виробництва	Інформаційна робота щодо свідомого споживання та зменшення відходів
13	Боротьба зі зміною клімату (Climate Action)	Невідкладні заходи для боротьби зі зміною клімату та її наслідками	Допомога в адаптації до наслідків зміни клімату, підвищення обізнаності про кліматичну справедливість, участь у кліматичних ініціативах
14	Збереження морських	Збереження та стале використання	Опосередкований зв'язок через вплив на

НОВЕ ОБЛИЧЧЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ТА ПІХОДИ

	Екосистем (Life Below Water)	океанів, морів і морських ресурсів	прибережні громади (зайнятість, продовольча безпека), підтримка цих громад у вирішенні соціальних проблем
15	Збереження екосистем суші (Life on Land)	Захист, відновлення та стале використання наземних екосистем, боротьба з деградацією земель та втратою біорізноманіття	Опосередкований зв'язок через вплив на сільські громади (продовольча безпека, здоров'я), підтримка цих громад у вирішенні соціальних проблем
16	Мир, справедливість та сильні інститути (Peace, Justice and Strong Institutions)	Сприяння мирним та інклюзивним суспільствам, забезпечення доступу до правосуддя, створення ефективних та підзвітних інститутів	Участь у миробудівництві, робота з жертвами конфліктів, сприяння відновному правосуддю, адвокація справедливих інститутів
17	Партнерство заради цілей (Partnerships for the Goals)	Зміцнення засобів здійснення та активізація глобального партнерства заради сталого розвитку	Посередництво та координація між різними зацікавленими сторонами, залучення громад до прийняття рішень

 Вправа «Візуалізація сталого майбутнього: 2050»

Мета: стимулювати творче мислення студентів щодо концепції сталого розвитку, допомогти їм усвідомити потенційні позитивні наслідки досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР) та їхню роль у цьому процесі.

1. *Запропонуйте студентам на мить заплющити очі та уявити світ у 2050 році. Поясніть, що це світ, де глобальні зусилля з досягнення Цілей сталого розвитку мали успіх. Коротко нагадайте основні сфери, яких стосуються ЦСР (подолання бідності, охорона довкілля, соціальна справедливість тощо).*
2. *Кожен студент індивідуально створює візуальне представлення цього уявного сталого світу 2050 року. Форма представлення може бути обрана студентом самостійно:*
 - Малюнок або ілюстрація, що відображає ключові аспекти сталого розвитку.
 - Колаж із зображень та символів, що передають атмосферу сталого майбутнього.
 - Ментальна карта, що показує взаємозв'язки між різними досягнутими ЦСР.
 - Короткий письмовий опис (есе на 1-2 сторінки), що детально описує соціальне, економічне та екологічне життя у 2050 році.

Під час виконання завдання заохочуйте студентів зосередитися на тому, які саме зміни відбулися завдяки досягненню ЦСР, як це вплинуло на життя людей, довкілля та соціальні відносини.

3. *Дискусія: Після завершення виконання вправи організуйте групове обговорення:*
 - Які конкретні аспекти сталого розвитку ви відобразили у своїх роботах і чому саме ці були для вас найважливішими?

- Які ключові соціальні зміни, на вашу думку, відбулися у світі 2050 року завдяки досягненню сталого розвитку?
- Як, на вашу думку, змінилася роль соціального працівника у цьому сталому майбутньому? Чи стали їхні завдання більш важливими, і в яких сферах?
- Які особисті висновки ви зробили для себе щодо важливості сталого розвитку та вашої власної ролі у його досягненні?

★ *Ідеї сталого розвитку у сучасній соціальній роботі*

Сталий розвиток розглядається не лише як ключовий орієнтир сучасної соціальної роботи, а й як фундаментальна концепція, що визначає її стратегічні напрями, методи та підходи до вирішення соціальних проблем. Оскільки соціальна робота спрямована на забезпечення гідного життя для всіх груп населення, її місія тісно пов'язана з досягненням довготривалого балансу між соціальними, економічними та екологічними потребами суспільства.

Інтеграція концепції сталого розвитку в соціальну роботу відкриває нові перспективи для розвитку професії загалом (Jones, 2018^{ccclxxxi}).

З одного боку, ідеї сталого розвитку в соціальній роботі яскраво демонструють важливість міжнародної й трансна-

ціональної співпраці фахівців (Fleischlin, 2023^{ccclxxxii}; Gabel & Ningning Yang, (^{ccclxxxiii}), з іншого — підкреслюють необхідність локального впровадження глобальних цілей, нагодошують на важливості інтеграції принципів сталого розвитку у щоденну практику соціальної роботи через освітні програми, підготовку кадрів і політичну діяльність (Jayasooria, 2016^{ccclxxxiv}).

Антуанетт Ломбард, південноафриканська науковиця та професорка соціальної роботи, від 2024 року — Президентка Міжнародної асоціації Шкіл соціальної роботи, є однією з ключових фігур, які формували глобальний дискурс про зв'язок соціальної роботи з ідеями сталого розвитку. Її підхід вирізняється наголосом на глобальній відповідальності, партнерстві, локалізації цілей сталого розвитку (ЦСР) та інклюзивному соціальному розвитку як центральних концептах сучасної соціальної роботи.

Ломбард послідовно формує уявлення про соціальну роботу як професію, що не лише захищає соціальні права, але й сприяє сталому розвитку, орієнтованому на взаємозв'язок між людиною, суспільством і природним середовищем. Її праці стали важливими концептуальними орієнтирами для глобальної професійної спільноти.

У праці **«Глобальний порядок денний для соціальної роботи та соціального розвитку: шлях до сталої соціальної роботи»** (Lombard, 2015^{ccclxxxv}), Ломбард виразно артикулює потребу у переосмисленні цінностей соціальної роботи в контексті планетарних викликів. Вона пропонує **розглядати соціальну роботу як «шлях до стійкості»**, що передбачає екологічну відповідальність, інклюзію та соціальну справедливість.

Спільно з Джанестик Твікірізе у документі **«Звіт Африки: сприяння екологічній сталості та сталості громад»** (Lombard & Twikirise, 2018^{ccclxxxvi}), вона аналізує практики соціальної роботи в Африці, демонструючи, як професія може активно сприяти сталим спільнотам через екологічну освіту, мобілізацію громад і захист вразливих груп, постраждалих від змін клімату та деградації довкілля.

У книзі **«Зв'язок між людиною і природою: рамка сталого розвитку для соціальної роботи?»** (Lombard, 2022^{ccclxxxvii}) Ломбард пропонує міждисциплінарну концептуальну рамку, яка враховує взаємозалежність соціальних і екологічних систем. Вона вводить поняття **«людина-природного зв'язку»** (human–nature nexus) як вихідної точки для переорієнтації соціальної роботи в умовах кліматичної кризи.

Ломбард підкреслює необхідність інтеграції принципів сталого розвитку в усі рівні соціальної роботи — від мікропрактики до макрополітики. Вона вважає, що соціальна

робота має не лише реагувати на наслідки соціальних і екологічних криз, а й активно сприяти перетворенням систем, які породжують нерівність, бідність і деградацію довкілля.

Ломбард також розвиває ідею *партнерської моделі*, яка поєднує професійну діяльність соціальних працівників із зусиллями урядів, громадянського суспільства й академічної спільноти задля досягнення ЦСР. Вона також наполягає на важливості **культурної чутливості, гендерної справедливості та екосоціального підходу**, що орієнтований на баланс між людськими потребами та збереженням довкілля (Lombard, 2023^{ccclxxxviii}).

У роботі «Спільне творення інклюзивної соціальної трансформації задля сталого розвитку» (Engelbrecht & Lombard &, 2024^{ccclxxxix}) Ломбард та її колега Ламберт Енгельбрехт наголошують на ролі соціальної роботи у спільному творенні інклюзивної трансформації задля сталого розвитку. Автори акцентують увагу на тому, що професія повинна переорієнтуватися від реактивних до **трансформативних** моделей втручання.

Загалом, внесок Ломбард полягає у:

- поглибленні глобального виміру соціальної роботи;
- підкресленні ролі цінностей соціальної справедливості та екологічної відповідальності в професії;

- просуванні соціальної роботи як ключового гравця в досягненні Цілей сталого розвитку.

Її праці є важливим джерелом для розуміння того, як соціальна робота може і повинна діяти в умовах екологічних викликів, забезпечуючи гідне життя нинішнім і майбутнім поколінням.

Окрім глобальної концепції сталого розвитку, чимало уваги до впровадження ідей сталого розвитку на рівні локальних громад міститься у працях сучасних науковців, що виступають за те, щоб соціальна робота стала частиною більш ширшого руху сталого розвитку. Зокрема, це стосується підтримки сільських і віддалених громад, де соціальні працівники можуть стати активними агентами змін у сферах сталого розвитку та соціальної справедливості.

Сучасні дослідження (Agoramoorthy & Hsu, 2015^{ссхс}; Huseynli, 2023^{ссхсі}; Kirti, 2021^{ссхсіі}) демонструють **широкий спектр можливостей для соціальних працівників у контексті сталого розвитку:**

1. *Активна роль соціальних працівників у реалізації Цілей сталого розвитку* – соціальні працівники можуть виступати важливими агентами змін, сприяючи досягненню Цілей сталого розвитку на місцевому рівні. Вони можуть працювати з громадами, залучаючи їх до ініціатив, спрямованих на забезпечення рівності, економічного розвитку та охорони навколишнього середовища.

2. *Підтримка соціальних ініціатив для покращення умов життя* – соціальні працівники мають можливість впроваджувати інноваційні практики, які сприяють розвитку сталих громад, зокрема через залучення до екологічних ініціатив, таких як екоосвіта, зелена інфраструктура та розвиток сільських територій. Це дозволяє не лише покращити економічні та екологічні умови, але й підвищити соціальну згуртованість у громадах.

3. *Соціальна робота як інструмент соціальної інтеграції та розвитку громад* – в рамках сталого розвитку соціальні працівники відіграють важливу роль у підтримці вразливих груп, таких як люди з інвалідністю, молодь, біженці чи люди з низьким соціальним статусом. Вони сприяють створенню інклюзивних громад, де кожен має доступ до ресурсів і можливостей для розвитку.

У Німеччині, наприклад, існують «соціальні ферми», які поєднують екологічне землеробство з реінтеграцією осіб з ментальними розладами або бездомних. Цей підхід дає можливість людям здобути нові навички, відновити самооцінку та повернутися до активного життя в суспільстві (Di Iacovo & O'Connor, 2009^{ccxciii}). У Фінляндії соціальні працівники проводять групи підтримки на природі, поєднуючи психосоціальні інтервенції з екологічною освітою — так звану «екотерапію», яка покращує психічне здоров'я та формує екоорієнтовану свідомість (Moxley & Najor-Durack, 2010^{ccxciv}).

У Хорватії соціальні працівники активно беруть участь у створенні стратегій сталого розвитку в місцевих громадах, включаючи вразливі групи, як-от молодь, люди з інвалідністю та переселенці, у процес прийняття рішень (Barić & Kontić, 2019^{СССХСV}).

Таким чином, соціальні працівники, які орієнтовані на сталий розвиток, не лише працюють з індивідуальними потребами своїх клієнтів, але й активно долучаються до колективних ініціатив, що сприяють збереженню природних ресурсів і розвитку стійких локальних територіальних громад, сприяючи трансформаційній суспільній практиці.

Вправа «Соціальна робота на перетині: Аналіз ситуацій»

Мета: показати студентам практичне застосування концепції сталого розвитку в контексті соціальної роботи та розвинути їхні навички аналізу проблем.

1. *Вступ: Наголосіть, що соціальні працівники часто працюють з проблемами, які мають економічні, соціальні та екологічні виміри.*
2. *Завдання: Підготуйте кілька коротких кейс-стаді, які описують реальні ситуації, де соціальні працівники стикаються з проблемами, що мають зв'язок із різними аспектами сталого розвитку (наприклад, допомога громаді, яка постраждала від забруднення довкілля, підтримка людей, які втратили роботу через закриття*

екологічно шкідливого підприємства, робота з сім'єю в умовах економічної кризи та обмежених природних ресурсів).

3. Аналіз: Для кожного кейсу попросіть студентів:

- Визначити, які економічні, соціальні та екологічні аспекти присутні в описаній ситуації.
- Проаналізувати, як ці аспекти взаємопов'язані.
- Запропонувати можливі дії соціального працівника, які б враховували необхідність збалансованого підходу та довгострокові наслідки для людини, громади та довкілля.

4.2. Розвивальна модель соціальної роботи

★ Загальне уявлення про модель

Сучасна соціальна робота все більше усвідомлює необхідність не лише реагувати на нагальні потреби клієнтів, але й створювати умови для їхньої довгострокової самостійності та активної участі в житті суспільства. Саме цю мету переслідує **розвивальна модель соціальної роботи**. Цей підхід виходить за межі традиційної підтримки, прагнучи інтегрувати соціальні інтервенції зі стратегіями економічного розвитку, надаючи людям можливості для розкриття власного потенціалу та покращення свого соціально-економічного становища.

Розвивальна модель соціальної роботи (англ. *developmental approach*) – це інтегрований підхід, що поєднує надання соціальної підтримки з ініціативами, спрямованими на стимулювання економічного розвитку та створення можливостей для активної участі клієнтів у соціальному житті. Основна мета моделі полягає у сприянні не лише подоланню поточних труднощів, але й у забезпеченні довгострокового добробуту та самостійності через розширення економічних та соціальних можливостей.

Британський теоретик соціальної роботи Малком Пейн (Payne, 2020^{cccxcvi}) відносить розвивальну соціальну роботу до *конструктивістських теорій*, оскільки цей підхід ґрун-

тується на розумінні, що знання, реальність та ідентичність формуються через взаємодію людини з її середовищем. Конструктивістські теорії в соціальній роботі акцентують увагу на важливості активної участі клієнтів у процесі визначення своїх проблем і потреб, а також у прийнятті рішень щодо їх вирішення.

Розвивальна модель соціальної роботи базується на низці ключових принципів, які визначають її підхід до підтримки клієнтів та розвитку громад. Серед найбільш важливих виділяють:

- *Сприяння розвитку потенціалу*: орієнтація на розвиток можливостей індивідів, сімей та громад для покращення їхнього соціального становища, а не лише на подолання негативних наслідків бідності чи вразливості.
- *Участь громад у процесах розвитку*: важливість залучення соціальних груп до планування і реалізації ініціатив, що стосуються їхнього розвитку, з метою забезпечення сталості змін та підвищення відповідальності учасників.
- *Інтеграція соціальних і економічних процесів*: підхід передбачає поєднання соціальних і економічних стратегій для створення умов, які підтримують сталий розвиток як для окремих осіб, так і для громад у цілому.

- *Фокус на комплексному підході*: розв’язання соціальних проблем повинно мати комплексний характер, зважати на їхній зв’язок з іншими аспектами розвитку, як-от економічна активність, здоров’я, освіта та культура.
- *Підтримка справедливості і рівності*: справедливість і рівність є основними цінностями, які підтримуються розвивальним підходом, зокрема через створення рівних можливостей для всіх учасників процесу розвитку.
- *Сталий розвиток*: підхід спрямований на досягнення довгострокових результатів, забезпечуючи сталий розвиток у соціальній, економічній та екологічній сферах.
- *Локалізація рішень*: врахування специфічних потреб і контексту кожної спільноти чи регіону для розробки відповідних стратегій і рішень, що допомагають подолати місцеві проблеми та виклики.

Розвивальна модель також акцентує увагу на превентивних заходах для збереження здоров’я та запобігання соціальним проблемам, таким як безробіття, бідність, сімейні кризи. Це може включати програми з розвитку здорових звичок, психологічну підтримку та доступ до медичних послуг.

📖 Вправа «Два погляди на допомогу: Порівняння підходів»

Мета: допомогти студентам розрізнити традиційні підходи в соціальній роботі від розвивальної моделі шляхом аналізу конкретних сценаріїв та усвідомити переваги останньої у сприянні довгостроковому добробуту.

1. Представте студентам два короткі сценарії надання соціальної допомоги одній і тій самій особі або громаді.

Перший сценарій має відображати традиційний підхід, орієнтований на подолання негативних наслідків (наприклад, надання лише матеріальної допомоги).

Другий сценарій повинен демонструвати елементи розвивальної моделі (наприклад, надання навчання для працевлаштування, підтримка місцевих ініціатив).

2. Попросіть студентів порівняти ці два підходи та відповісти на питання:

- *Які основні відмінності між цими двома способами надання допомоги?*
- *Який підхід, на їхню думку, є більш стійким та сприяє довгостроковому добробуту клієнта/громади? Чому?*
- *Які елементи розвивальної моделі вони помітили у другому сценарії?*

* 3 історії моделі

Одним із основоположників розвивальної теорії є американський науковець **Джеймс Міджлі** (James Midgley), який народився та навчався в Південній Африці, згодом вчився в Лондонській школі економіки, де здобув ступінь магістра соціальної політики та викладав на відповідній освітній програмі. З 1985 року він живе та працює в США (в університеті штату Луїзіана, а з 1997 року — в Університеті Берклі).

Міджлі критикував традиційну «рятивну» або «ремедіальну» соціальну роботу за те, що вона часто зосереджена лише на полегшенні бідності чи підтримці вразливих груп, натомість не сприяє їх розвитку та участі в економічному житті. **Науковець виразно сформулював ідею розвивальної соціальної роботи** (Developmental Social Work) як окремого напрямку в 1990-х роках, наголошуючи, що цей підхід виходить за межі традиційного клінічного втручання соціальної роботи.

Роботи науковця «*Ідеологічні корені стратегій соціального розвитку*» (Midgley, 1993^{cccxcvii}), «*Соціальний розвиток: Розвивальна перспектива в соціальному забезпеченні*» (Midgley, 1995^{cccxcviii}), «*Теорія та практика розвивальної соціальної роботи*» (Midgley, 2010^{cccxcix}) стали ключо-

вими у впровадженні розвивального підходу в професійну практику соціальної роботи.

У розумінні Міджлі розвивальна соціальна робота — це підхід, який поєднує соціальну підтримку з активним розвитком людського потенціалу, орієнтований на зміцнення самостійності осіб і громад шляхом інтеграції соціальної допомоги й економічних можливостей. Така модель передбачає перехід від пасивної допомоги (патерналістського підходу) до активної участі клієнтів у власному розвитку, акцентуючи увагу на підтримці їхніх здібностей, економічній інтеграції та сталому добробуті. У цьому сенсі розвивальна соціальна робота має чимало подібного до підходу на основі сильних сторін, проте відрізняється від нього своїми принципами, а головне – стратегіями підтримки, яким більше притаманний трансформаційний характер.

Міджлі розглядає розвивальний підхід як такий, що **інтегрує соціальну та економічну політику** в рамках динамічного процесу розвитку для досягнення цілей соціального добробуту. Його ключові ідеї полягають у наступному:

- *Подолання дуалізму "залишкового" та "інституційного" підходів*: Розвивальний підхід прагне поєднати адресну допомогу найбільш нужденним з більш універсальними програмами соціального розвитку, які сприяють економічному зростанню та розширенню можливостей для всього населення.

- *Акцент на соціальних інвестиціях:* Міджлі підкреслює важливість інвестування в людський капітал та соціальну інфраструктуру як необхідну умову сталого розвитку та соціального добробуту.
- *Важливість контексту розвитку:* Його роботи особливо підкреслюють актуальність розвивального підходу для країн, що розвиваються, де інтеграція соціальної політики з економічним розвитком є критично важливою для подолання бідності та нерівності.
- *Роль соціальної роботи у сприянні соціальному розвитку:* Міджлі вважає, що соціальні працівники мають відігравати активну роль у просуванні соціального розвитку, працюючи на рівні індивідів, громад та політики для створення більш справедливих та стійких суспільств.
- *Інтеграція мікро- та макропрактики:* Розвивальний підхід вимагає від соціальних працівників поєднання роботи з окремими клієнтами та сім'ями з діяльністю на рівні громад та соціальної політики для усунення системних причин соціальних проблем.

Таким чином, Джеймс Міджлі зробив значний внесок у теоретичне обґрунтування та популяризацію розвивальної моделі соціальної роботи, наголошуючи на її інтегративному характері та здатності сприяти довгостроковому соціально-економічному добробуту.

Відчутну роль у становленні розвивальної моделі соціальної роботи відіграла **Мел Грей**, австралійська дослідниця та професорка соціальної роботи. Її праці стали важливим доповненням до засад, сформульованих Джеймсом Міджлі, особливо в частині осмислення обмеженої застосовності наявних моделей соціальної роботи в різноманітних культурних і соціально-економічних контекстах, зокрема в країнах Глобального Півдня.

У 1998 році побачила світ книжка **«Розвивальна соціальна робота: теорія та практика»** ("Developmental Social Work: Theory and Practice"^{cd}). У ній Мел Грей та інші автори досліджують теоретичні основи розвивальної соціальної роботи; відмінності цього підходу від традиційних моделей соціальної роботи; практичні стратегії та методи впровадження розвивальної соціальної роботи на різних рівнях; роль соціальних працівників у сприянні соціальному розвитку та розширенні можливостей громад.

У подальших своїх публікаціях (Gray, 2002^{cdi}; Gray, 2016^{cdii}), особливо в роботах з деколонізації соціальної роботи (Gray & Amadasun, 2023^{cdiii}), Грей обговорює становлення та принципи розвивальної соціальної роботи. До її основного внеску можна віднести наступне:

- *Критичний аналіз західних моделей:* Грей критично оцінювала застосування універсалістських західних моделей соціальної роботи в незахідних контекстах, підкреслюючи їхню недостатню чутливість до місцевих умов, культурних цінностей та соціальних структур. Це стало важливим аргументом на користь розвитку більш контекстуалізованих підходів, таких як розвивальна соціальна робота.
- *Акцент на соціальному розвитку:* соціальна робота повинна бути тісно пов'язана з ширшими процесами соціального розвитку, спрямованими на подолання бідності, нерівності та інших соціальних проблем на системному рівні. Вона наголошує, що добробут не може бути досягнутий лише через індивідуальні втручання, а потребує комплексних стратегій, що включають економічні, соціальні та політичні аспекти.
- *Розвиток "місцевих" підходу:* Грей виступає за розробку "укорінених" або "індигенізованих" підходів до соціальної роботи, які б ґрунтувалися на місцевих знаннях, ресурсах та способах вирішення проблем. Розвивальна соціальна робота, на її думку, має враховувати культурну та соціальну специфіку кожної громади та країни, а не сліпо копіювати західні моделі.

- *Підтримка активної участі громад:* Грей підкреслює важливість активної участі місцевих громад у визначенні власних потреб та розробці і реалізації програм соціального розвитку. Розвивальна соціальна робота має сприяти розширенню можливостей людей та їхньому залученню до процесів прийняття рішень, що впливають на їхнє життя.
- *Інтеграція екологічної складової:* У своїх пізніших роботах Грей також активно досліджує взаємозв'язок між соціальними та екологічними проблемами. Вона підкреслює необхідність інтеграції екологічної свідомості в практику розвивальної соціальної роботи.

Мел Грей звертає увагу на два важливі підходи, які можуть використовувати соціальні працівники: **конформістський** та **трансформаційний**:

- **Конформістський підхід** – це коли соціальний працівник більше зосереджується на тому, щоб допомогти людям дотримуватися правил і законів суспільства. Ніби намагається "підлаштувати" їх під існуючий порядок. Хоча іноді це потрібно, але часто такий підхід не змінює нічого в самому суспільстві, а просто допомагає людям "виживати" в тих умовах, які є.

- **Трансформаційний підхід.** Тут головне – дати людям можливість самим керувати своїм життям. Соціальний працівник допомагає їм розвивати свої здібності, краще розуміти світ навколо та брати активну участь у власному розвитку.

Мел Грей пояснює, що розвивальна модель соціальної роботи має в собі трохи від конформізму (наприклад, коли потрібно підтримувати порядок у суспільстві). Але головне в ній – це прагнення до змін і бажання допомогти людям активно впливати на вирішення соціальних проблем. Це не просто допомога тут і зараз, а підтримка, яка веде до справжніх змін у житті людей та суспільства.

Щоб розвивальна соціальна робота була чесною та справедливою, вона повинна враховувати культуру та особливості кожної громади чи групи людей, з якими ми працюємо. Але водночас ми не повинні боятися критикувати несправедливість та прагнути до політичних змін. Це означає, що ми не просто допомагаємо людям пристосуватися до того, що є, а й підтримуємо їх у боротьбі за краще майбутнє.

Ідеї Джеймса Міджлі та Мел Грей мали значний вплив на розвиток соціальної роботи в країнах Азії, Африки та Латинської Америки (Healy, 2022^{cdiv}; Howe & Hill, 2024^{cdv}). Зрештою, й на глобальну соціальну роботу також. Так, у документі «Глобальне визначення соціальної роботи» (2014), ухваленому Міжнародною федерацією соціальних

працівників та Міжнародною асоціацією шкіл соціальної роботи, наголошено на розвивальному характері соціальної роботи. Це визначення акцентує увагу на важливості сприяння соціальному розвитку та підтримці активної участі індивідуумів і спільнот у соціальному та економічному житті, що відповідає принципам розвивального підходу в соціальній роботі. Також ідеї розвивальної соціальної роботи були покладені в основу глобальних пріоритетів соціальної роботи (Lombard, 2105^{cdvi}).

Організації, що працюють у сфері міжнародної допомоги та розвитку, все частіше використовують підходи, які заохочують самостійність, активну участь та створення можливостей для вразливих груп населення, що є ключовими елементами розвивальної моделі, започаткованої Джеймсом Міджлі та Мел Греєм. Таким чином, їхній вплив є відчутним не лише в академічних колах, але й у практичній діяльності соціальних працівників та політиків по всьому світу, які прагнуть до більш ефективних та стійких рішень соціальних проблем.

Вправа «Тік-Ток: Розвивальна модель у 60 секунд»

Мета: узагальнити ключові принципи та ідеї розвивальної моделі соціальної роботи у стислому та креативному відеоформаті, характерному для платформи TikTok, сприяючи кращому запам'ятовуванню та розумінню концепції.

Опис: Запропонуйте студентам уявити, що їм потрібно пояснити суть розвивальної моделі соціальної роботи аудиторії TikTok у форматі короткого відео (до 60 секунд).

Завдання: Студенти індивідуально або в невеликих групах створюють сценарій та (за бажанням) знімають коротке відео для TikTok, яке б розкривало основні ідеї розвивальної моделі. Відео може включати:

- Візуальні елементи: Схеми, ключові слова, прості ілюстрації, стоп-моушн анімація.
- Звуковий супровід: Музика, закадровий голос, короткі пояснення.
- Текст на екрані: Основні тези, визначення.
- Креативні підходи: Гумор, метафори, порівняння з повсякденними ситуаціями.

При створенні відео студентам потрібно зосередитися на тому, щоб лаконічно та зрозуміло передати:

- Що таке розвивальна модель (основне визначення).
- Її ключові принципи (хоча б 2-3 найважливіші).
- Чим вона відрізняється від традиційних підходів (дуже коротко).
- Чому вона важлива для сучасної соціальної роботи.

Презентація: Студенти можуть поділитися своїми ідеями сценаріїв або (за наявності технічної можливості) показати свої відео. Обговоріть, які підходи виявилися найефективнішими для стислого та зрозумілого пояснення складної концепції.

Додаткові поради для цієї вправи:

- *Заохочуйте студентів використовувати тренди TikTok (якщо це доречно та допомагає розкрити тему).*
- *Наголосіть на креативності та стислості.*
- *Обговоріть етичні аспекти представлення академічного контенту в розважальному форматі.*

Ця вправа не лише допоможе студентам краще зрозуміти та запам'ятати матеріал, але й розвине їхні навички комунікації та роботи з сучасними медіа.

Альтернативні варіанти:

- **Вправа «Подкаст-інтерв'ю»:** Розмова з "експертом". Студенти в парах проводять коротке "інтерв'ю" з "науковцем" про його внесок у розвивальну модель. Студенти можуть використовувати заздалегідь підготовлені запитання або імпровізувати. Заохочуйте їх робити "інтерв'ю" цікавим та інформативним.
- **Вправа «Історії в Instagram»:** Візуалізація внеску. Студенти створюють серію "сторіс" від імені одного з науковців, ілюструючи його ключові ідеї. Це можуть бути: короткі текстові повідомлення з ключовими ідеями; зображення або символи, що відображають їхні концепції; схематичні зображення розвитку моделі; «репости» висловлювань іншого науковця з коментарями; короткі відео-пояснення їхніх ключових праць. Студенти можуть поділитися своїми "історіями" на екрані та коротко пояснити свій задум.

*** Використання розвивальної моделі у сучасній соціальній роботі**

Сучасна соціальна робота все частіше звертається до принципів розвивальної моделі як ефективного інструменту для вирішення складних соціальних проблем та сприяння довгостроковому добробуту клієнтів і громад. У світі, що постійно змінюється, де економічні, соціальні та екологічні виклики є взаємопов'язаними, підхід, який інтегрує соціальну підтримку з економічним розвитком та розширенням можливостей, стає особливо актуальним. Розглянемо, як саме розвивальна модель знаходить своє застосування в різних сферах сучасної соціальної роботи.

Сучасний розвивальний підхід у соціальній роботі використовує **різноманітні стратегії**, що охоплюють роботу як з окремими людьми (мікрорівень), так і з групами та організаціями (мезорівень), а також із суспільством у цілому (макрорівень). Усі ці стратегії взаємопов'язані та спрямовані на створення такого соціального середовища, яке не лише допомагає долати труднощі, але й сприяє стійкому розвитку та здатності людей і громад адаптуватися до змін і бути продуктивними (Androff & Damanik, 2023^{cdvii}; Семигіна, 2025^{cdviii}).

Однією з ключових стратегій є **соціальні інвестиції**. Це означає, що ми вкладаємо ресурси в людей, розвиваємо потенціал громад та підтримуємо соціальні підприємства.

Дослідження (Mayaka & Truell, 2021^{cdix}; Mendes, 2021^{cdx}; Midgley & Conley, 2010^{cdxi}) показують, що такі інвестиції можуть бути ефективними в роботі з різними групами населення, включаючи сім'ї з дітьми, людей з психічними розладами, молодь без житла, людей з інвалідністю, літніх людей та тих, хто перебуває в конфлікті з законом.

Наприклад, соціальні працівники можуть допомагати створювати умови для розвитку малого бізнесу серед вразливих груп, надаючи інформацію про можливості отримання невеликих кредитів або підтримуючи соціальні підприємства, які вирішують важливі соціальні проблеми, такі як бідність, безробіття чи ізоляція.

Приміром, соціальний працівник може допомогти групі жінок з низьким рівнем доходу створити кооператив з виробництва та продажу органічної продукції, надаючи їм консультації з бізнес-планування та допомагаючи отримати невеликий грант на закупівлю обладнання. Іншим прикладом може бути підтримка соціального підприємства, яке надає послуги з догляду за літніми людьми, одночасно створюючи робочі місця для безробітних.

Програми з розвитку активів – ще одна важлива розвивальна стратегія, спрямована на збільшення ресурсів, якими володіють індивідууми або громади, що дозволяє забезпечити сталий розвиток на рівні домогосподарств. Важливим інструментом для розуміння та реалізації таких програм є **Підхід сталого забезпечення засобів існування**

(англ. – Sustainable Livelihoods Approach), розроблений у 1990-х роках у Великій Британії. Цей підхід ґрунтується на ідеї, що стабільність засобів існування залежить не лише від економічних активів, але й від цілого комплексу взаємопов'язаних ресурсів.

Згідно з цією концепцією, виділяють **п'ять основних типів активів (ресурсів)**, які є основою для сталого забезпечення засобів існування (рис. 4.2):

- **Фізичні активи:** матеріальні ресурси, такі як земельні ділянки, будівлі, інфраструктура, сільськогосподарське обладнання, що забезпечують базові умови для господарської діяльності.
- **Фінансові активи:** грошові ресурси та доступ до фінансових послуг (кредити, заощадження), що дозволяють інвестувати та забезпечувати економічну стійкість.
- **Соціальні активи:** соціальні мережі, зв'язки та підтримка серед родичів, друзів, сусідів та інших соціальних груп, що допомагають у складних ситуаціях та сприяють мобілізації ресурсів для розвитку.
- **Людські активи:** знання, навички, досвід і здоров'я, що дозволяють ефективно працювати та брати участь у соціально-економічних процесах.

- *Природні активи*: природні ресурси (земля, вода, ліс, повітря, біорізноманіття), що є основою для виробництва та підтримки життєдіяльності (РАСТ, 2009^{cdxii}).

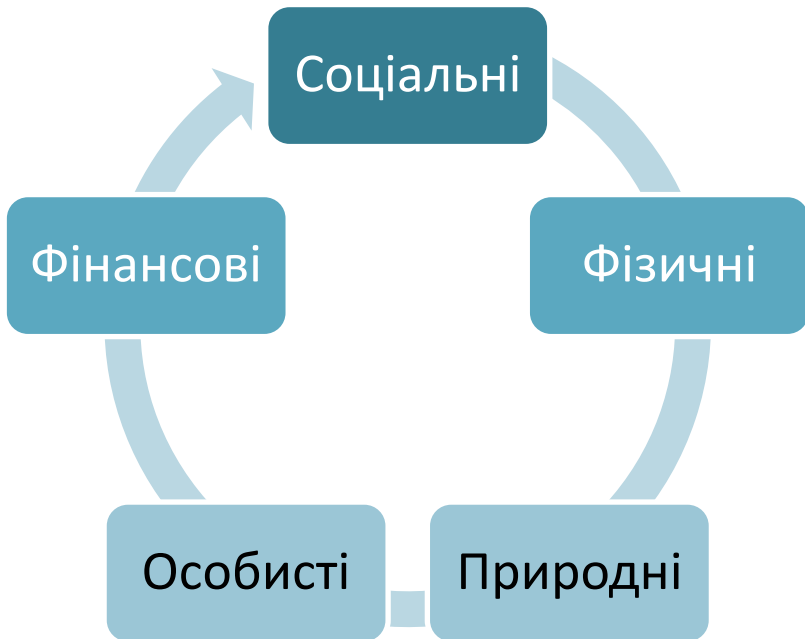

Рис. 4.2. Активи (ресурси) особи та громади, які слід розвивати

Ці активи не існують окремо, а взаємодіють і доповнюють один одного, сприяючи розвитку сталих засобів існування. Застосовуючи комплексну модель, соціальні працівники можуть ефективніше планувати та реалізовувати програми, спрямовані на розвиток не лише економічної,

але й соціальної та екологічної стабільності в громадах. Український досвід впровадження інтервенцій, що розвивають уміння використовувати власні та зовнішні ресурси, підтверджує ефективність такого комплексного підходу в роботі з вразливими групами населення (Гальчинська & Семигіна, 2017^{cdxiii}; Столярик, & Семигіна, 2022^{cdxiv}).

До розвивальних стратегій також належать **мобілізація та згуртування громади**, а також налагодження **взаємодії між різними секторами** (державними органами, громадськими організаціями, бізнесом). Залучення місцевих жителів та різних організацій допомагає вирішувати соціальні проблеми більш ефективно. Важливу роль тут відіграє навчання та підтримка місцевих лідерів і організацій, що сприяє довготривалому розвитку громад (Gxubane, 2017^{cdxv}).

Наприклад, соціальний працівник може ініціювати створення місцевої ради, до якої увійдуть представники влади, бізнесу, громадських організацій та мешканці, для спільного вирішення проблеми забруднення навколишнього середовища (природний актив) та його впливу на здоров'я громади (людський актив). Організація тренінгів для активістів громади з питань адвокації та управління проєктами також є прикладом цієї стратегії (розвиток соціальних активів).

Нарешті, **інтегровані підходи до соціальної підтримки** передбачають комплексне вирішення проблем клієнтів.

Це включає не лише надання доступу до основних послуг (освіта, охорона здоров'я, житло), але й розвиток навичок, необхідних для самостійного життя та працевлаштування (Bolton et al., 2021^{cdxvi}). Завдяки таким стратегіям соціальні працівники можуть допомогти своїм клієнтам покращити своє соціально-економічне становище та повністю інтегруватися в економічне та соціальне життя суспільства.

Отже, розвивальна модель соціальної роботи являє собою важливий та перспективний підхід для сучасної практики. Завдяки інтеграції соціальної підтримки з економічним розвитком, акценту на розширенні можливостей та активній участі клієнтів і громад, ця модель сприяє не лише подоланню нагальних проблем, але й досягненню довгострокових, стійких змін. Застосування різноманітних стратегій, від соціальних інвестицій та розвитку активів до мобілізації громад та інтегрованих підходів, дозволяє соціальним працівникам ефективно працювати на різних рівнях, сприяючи побудові більш справедливого, інклюзивного та сталого суспільства.

Вправа «MindMap розвитку: З'єднуємо пазли стратегій»

Мета: допомогти студентам глибше зрозуміти взаємозв'язок між різними стратегіями розвивальної моделі соціальної роботи (соціальні інвестиції, розвиток активів, мобілізація

громади, інтегровані підходи) та усвідомити важливість їхньої інтеграції для досягнення сталого розвитку.

Запропонуйте студентам візуалізувати взаємодію між ключовими стратегіями розвивальної моделі соціальної роботи, створюючи ментальну карту або концептуальну схему.

1. **Індивідуальна підготовка (10 хвилин):** Кожен студент самостійно пригадує та записує на окремих стікерах або аркушах паперу чотири основні стратегії розвивальної моделі:
 - Соціальні інвестиції
 - Розвиток активів
 - Мобілізація громади
 - Інтегровані підходи Додатково студенти можуть записати ключові елементи або приклади, що асоціюються у них з кожною стратегією.
2. **Групова робота (25 хвилин):** Об'єднайте студентів у невеликі групи (3-4 особи). Запропонуйте кожній групі:
 - Розмістити записані стратегії в центрі великого аркуша паперу або на дошці.
 - Використовуючи стрілки, лінії та додаткові записи, показати, як, на їхню думку, ці стратегії взаємопов'язані та впливають одна на одну.
 - Навести конкретні приклади того, як застосування однієї стратегії може сприяти або бути необхідним для успішної реалізації іншої. Наприклад: "Як соціальні інвестиції в навчання можуть сприяти розвитку людських активів?".

- Відобразити на карті, яким чином інтегроване застосування кількох стратегій може сприяти більш сталому та комплексному вирішенню соціальних проблем.

3. Презентація та обговорення (15 хвилин): Кожна група презентує свою ментальну карту або схему, пояснюючи логіку відображених зв'язків та наведені приклади. Заохочуйте інші групи ставити запитання та ділитися своїми спостереженнями.

Рефлексивна дискусія (10 хвилин):

Після презентацій проведіть загальну дискусію, використовуючи наступні запитання:

- Які найбільш важливі взаємозв'язки між різними стратегіями ви виявили?
- Чому інтегрований підхід є важливим для досягнення сталого розвитку в соціальній роботі?
- Які можуть бути виклики при спробі інтегрувати різні стратегії на практиці?
- Які знання та навички необхідні соціальному працівнику для ефективного застосування інтегрованих стратегій розвивальної моделі?

Альтернативні варіанти:

- **Вправа «Картування стратегій за допомогою комп'ютерного майндмену».** Мета – допомогти студентам візуалізувати та систематизувати взаємозв'язки між стратегіями розвивальної моделі соціальної роботи, використовуючи

можливості спеціалізованого програмного забезпечення для створення ментальних карт (наприклад, XMind, MindMeister, Coggle). Студенти індивідуально або в групах створюють інтерактивні ментальні карти, що відображають ключові стратегії та їхні взаємозв'язки, додаючи приклади та пояснення.

- **Вправа «Візуалізація стратегій за допомогою скрайбінгу».** Студенти розробляють короткі сценарії та створюють скрайбінг-відео, де за допомогою малюнків, символів та тексту пояснюють сутність кожної стратегії та їхню взаємодію у контексті соціальної роботи.

4.3. Екосоціальна (зелена соціальна) робота

* Загальне уявлення

Однією з сучасних теорій (концепцій) соціальної роботи вважають «зелену соціальну роботу» (англ. – green social work). Вона ґрунтується на розумінні глибокого взаємозв'язку між добробутом людини та здоров'ям планети є ключовим для ефективного вирішення соціальних проблем та побудови сталого майбутнього (Beckett, 2013^{cdxvii}; Dominelli, 2014^{cdxviii}). Ця теорія широко представлена у закордонній літературі, практиці та в навчальних дисциплінах.

В останні роки її частіше називають екосоціальною роботою (Matthies et al., 2001^{cdxix}); екологічною соціальною роботою (McKinnon & Alston, 2016^{cdxx}), екосоціальною парадигмою в соціальній роботі (Stamm et al., 2023^{cdxxi}).

Екосоціальна (зелена соціальна) робота – це напрям у соціальній роботі, який визнає нерозривний зв'язок між соціальним та екологічним благополуччям і спрямований на розв'язання соціальних проблем з урахуванням екологічної справедливості та сталого розвитку. Цей підхід наголошує на необхідності розуміння взаємодії між соціальними та екологічними чинниками у виникненні та загостренні вразливості, нерівності та несправедливості, а також на

важливості спільного пошуку екологічно відповідальних рішень, що сприяють добробуту як людей, так і планети.

У цій концепції громада розглядається як співтворець соціальних змін у подоланні структурної нерівності.

Основні **принципи екосоціальної роботи:**

- *Екологічна справедливість*: цей принцип є центральним і передбачає, що всі люди та екосистеми мають право на здорове та стійке довкілля. Він наголошує на неприпустимості непропорційного впливу екологічних проблем на вразливі групи населення та необхідності справедливого розподілу екологічних ризиків і вигод.
- *Взаємозалежність людини та природи*: екосоціальна робота визнає, що добробут людини нерозривно пов'язаний зі здоров'ям планети. Деградація довкілля неминуче призводить до негативних соціальних наслідків, а соціальні проблеми можуть мати екологічні причини та наслідки.
- *Сталий розвиток*: екосоціальна робота підтримує розвиток, який є екологічно безпечним, соціально справедливим та економічно збалансованим.
- *Холістичний підхід*: орієнтується на комплексне розуміння проблем, що враховує взаємодію екологічних, соціальних, економічних, політичних та культурних чинників. Такий підхід дає змогу виявляти системні причини проблем та формувати ефективні відповіді.

- *Профілактика та запобігання шкоді*: замість того, щоб реагувати на наслідки екологічних та соціальних проблем, екосоціальна робота наголошує на важливості профілактичних заходів та запобігання екологічній і соціальній шкоді.
- *Екологічно відповідальна практика*: , які дотримуються цього підходу, прагнуть мінімізувати власний екологічний слід та заохочують екологічно відповідальну поведінку серед клієнтів, колег і в організаційній культурі.
- *Розширення прав та можливостей*: Екосоціальна робота прагне надати людям та громадам знання, навички та ресурси, необхідні для захисту свого довкілля та участі у прийнятті рішень, що впливають на їхнє екологічне та соціальне благополуччя.
- *Солідарність та співпраця*: подолання глобальних екологічних та соціальних проблем вимагає міжнародної солідарності та співпраці між різними секторами суспільства, включаючи уряди, неурядові організації, науковців та громадянське суспільство.

Включення цих принципів значно розширює традиційні межі соціальної роботи. Екосоціальна перспектива спонукає соціальних працівників розглядати соціальні проблеми в контексті їхніх екологічних причин та наслідків.

 Дискусія: «Чи має соціальна робота займатись проблемами довкілля?»

Мета: сформувати в студентів розуміння екосоціального підходу та вміння аргументовано висловлювати думку, працювати в команді, слухати інших.

1. **Вступне слово викладача.** Представити тему дискусії: «Чи має соціальна робота займатись проблемами довкілля?»
2. **Об'єднання студентів у групи:**
 - **Команда «За»** – аргументує, що екологічна тематика має бути частиною соціальної роботи.
 - **Команда «Проти»** – вважає, що соціальна робота має зосереджуватись лише на людях і соціальних проблемах.
3. **Підготовка аргументів.** Кожна команда готує 3–4 ключові тези (можна дати шаблон на аркуші).
4. **Дискусія**
 - Команди по черзі озвучують свої аргументи.
 - Відповіді на репліки опонентів.
 - Можна дозволити залучення аудиторії (наприклад, питання з залу).
5. **Рефлексія/Підсумок.** Викладач підбиває підсумки.
 - Коротке обговорення: Що здивувало? Чи змінилася чиясь думка?
 - За бажанням: голосування — чи переконала вас команда «За» чи «Проти»?

3 історії підходу

Екологічний підхід давно утвердився в міжнародній практиці соціальної роботи. Графічно розвиток цього підходу представлено на **рис. 4.3** (Семигіна, 2017^{cdxxii}).

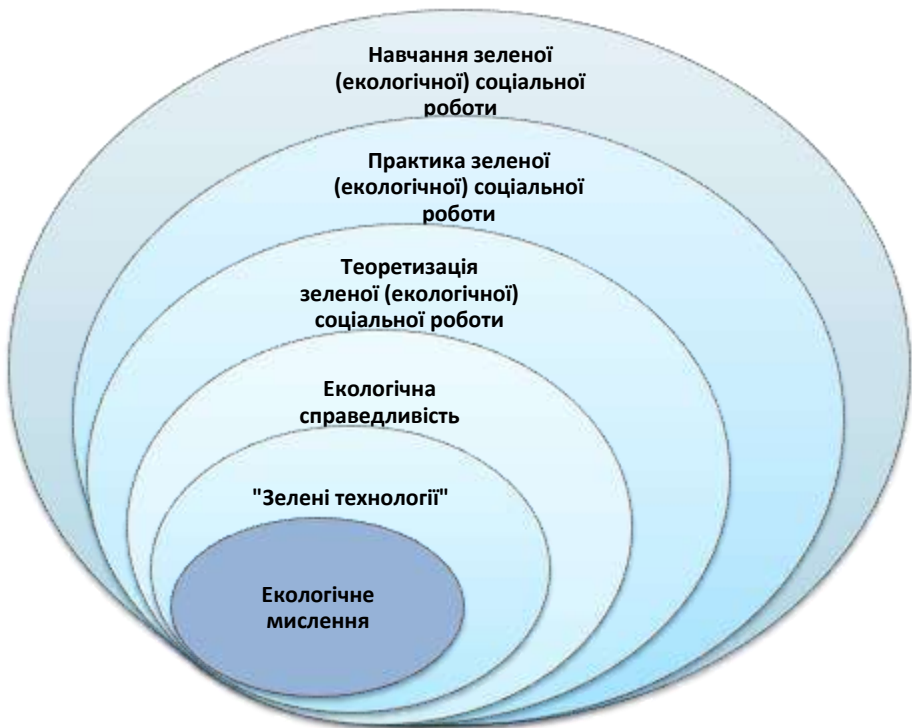

Рис. 4.3. Процес становлення теорії і практики зеленої соціальної роботи, починаючи з 1980-х років

Ще в 1960-х роках у мікропрактиці почали використовувати модель «людини-в-оточенні», яка спирається на ідеї соціальної екології. Вона пояснює, як взаємодіють особа і середовище, а також як ці взаємозв'язки впливають на життєві труднощі (Germain, 1981^{cdxxiii}). Пізніше, у 1980-х, підхід було розширено: соціальні працівники почали не лише враховувати середовище, а й намагатися змінювати його, щоби воно краще відповідало потребам людей (Weick, 1981^{cdxxiv}).

Вплив екологічної теорії на соціальну роботу не обмежується мікропрактикою. У 1980-1990-х у літературі із соціальної роботи (Berger & Kelly, 1993^{cdxxv}; Hoff & Polack, 1993^{cdxxvi}; Rogge, 1994^{cdxxvii}; Soine, 1987^{cdxxviii}) почали активно звертатися до глобальних екологічних викликів — змін клімату, стихійних лих, наслідків техногенних катастроф (як-от Чорнобиль), урбанізації, дефіциту ресурсів та масової міграції. Теоретичною основою для цього стали ідеї *антропоекології* — наряду, що наголошує на соціальному споживанні ресурсів. Саме в цьому контексті виникає критика суспільних практик, які ігнорують вичерпність природи, що дало поштовх до розвитку екологічної свідомості та соціальних рухів.

Поступово *екологізм (інвайронменталізм)* увійшов до політичної думки та активізму. Як зазначає австралійська науковця Робін Екерслі (Eckersley, 2005^{cdxxix}), наприкінці 1990-х у політичній екології з'являється ідея включення

довкілля до складу громади. Американський дослідник Ричард Естес (Estes, 2010^{cdxxx}) описує принаймні дев'ять потужних суспільних рухів, які з 1960-х сприяли становленню екологічної свідомості, зокрема зелений рух, жіночі ініціативи, рухи корінних народів та глобальні кампанії за права людини.

У 2000–2010-х роках формується *концепція «зеленої економіки»* — економіки, яка забезпечує соціальну справедливість, знижує ризики для довкілля та сприяє збереженню природного капіталу. Відповідно розвиваються «зелені» технології, банкінг і зайнятість. Зростає значення державної політики, інвестицій в енергоефективність, запобігання забрудненню й втраті біорізноманіття (United Nations Environment Programme, 2011^{cdxxxi}).

Паралельно відбувається становлення екологічної культури, що ґрунтується на перегляді ставлення до природи не як ресурсу, а як самостійної цінності. Згідно з австралійською філософінею та екофеміністкою Вел Плавуд (Plumwood, 2002^{cdxxxii}), це означає подолання дуалізму природа—культура та переосмислення взаємин людини й довкілля.

У сучасній соціальній роботі все більшої уваги набувають *концепції екологічної справедливості* та екологічного расизму. Якщо перша стосується рівного доступу всіх соціальних груп до природних ресурсів і безпечного середовища, то друга описує ситуації, коли екологічні ризики не-

пропорційно лягають на вразливі спільноти (наприклад, етнічні меншини). Ще в 1991 році в США було сформульовано «17 принципів екологічної справедливості», які стали орієнтиром для соціальної політики (Miller et al., 2012^{cdxxxiii}). Сучасні дослідники підкреслюють, що зміни клімату, забруднення та зростання вартості ресурсів безпосередньо впливають на здоров'я, життєвий комфорт і мобільність людей (Peeters, 2012^{cdxxxiv}; Teixeira & Krings, 2015^{cdxxxv}).

Розвиток концепції зеленої соціальної роботи тісно пов'язують із дослідженнями британської науковиці **Лени Доміnellі**. Вона є однією з перших, хто послідовно окреслив теоретичні засади цього підходу, зокрема в книзі *“Зелена соціальна робота: від кризи навколишнього середовища до екологічної справедливості”* (Dominelli, 2012^{cdxxxvi}). Доміnellі спирається на структуралістські підходи до аналізу соціальних проблем, наголошуючи на необхідності активізації пригнічених спільнот і трансформації структур нерівності.

Метою зеленої соціальної роботи, за Доміnellі, є “робота над реформуванням суспільно-політичного життя й економічних сил, які негативно впливають на якість життя бідних і маргіналізованих верств населення, сприяння безпечним політичним змінам та соціальним перетворенням, необхідним для посилення добробуту людей і планети сьогодні та в майбутньому” (Dominelli, 2012, p. 25^{cdxxxvii}).

Вона підкреслює, що підтримка сформованої моделі суспільного розвитку веде до деградації довкілля, а це породжує такі “техногенні катастрофи”, як бідність, збройні конфлікти, надмірна урбанізація, нестача інфраструктури й погіршення доступу до соціальних і медичних послуг (Dominelli, 2018^{cdxxxviii}).

Паралельно з Домінеллі, концептуалізацією екологічно орієнтованої соціальної роботи займалися й інші дослідники — **Джон Коатс** (Канада) та **Мел Грей** (Австралія). Вони підкреслювали, що екологічні виклики змушують соціальну роботу переосмислювати власні принципи, а також посилювати міждисциплінарну співпрацю. На їхню думку, відповідь на руйнування довкілля вимагає широкої бази знань, а також тісної взаємодії соціальних працівників із представниками медицини, урбаністики, освіти, екології та інших сфер.

Попри схожість поглядів, Коатс і Грей не використовували термін “зелена соціальна робота”, акцентуючи радше на **екологічному підході** та потребі в системному аналізі впливу довкілля на добробут людей (Coats & Gray, 2012^{cdxxxix}). Їхні роботи допомогли створити підґрунтя для сучасного розуміння ролі соціальних працівників у захисті навколишнього середовища, формуванні екологічної справедливості й підтримці вразливих груп у контексті змін клімату.

Вагомий внесок у посилення теоретичного підґрунтя екологічної спрямованості сучасної соціальної роботи зробив **Йеф Пеетерс** (інша транслітерація Джеф Пітерс) — дослідник і викладач Католицького коледжу Льовена (Бельгія).

У своїх працях, які побачили світ у 2012 році, – **«Сталий розвиток: місія для соціальної роботи? Нормативний підхід»** (Sustainable development: A mission for social work? A normative approach^{cdxli}), **«Місце соціальної роботи у сталому розвитку: на шляху до екосоціальної практики»** (The place of social work in sustainable development: Towards ecosocial practice^{cdxlii}), **«Соціальна робота та сталий розвиток. На шляху до соціально-екологічної моделі практики»** (Social work and sustainable development. Towards a social-ecological practice model^{cdxliii}) він обґрунтовує потребу розвитку **екосоціального підходу**, який розглядає як системну відповідь соціальної роботи на взаємопов'язані соціальні та екологічні виклики.

На думку Пітерса (Peeters, 2016^{cdxliiii}), екосоціальна робота ґрунтується на трьох ключових елементах:

1. **Колективна активізація (імпауермент)** – насування не окремих осіб, а цілих громад до дії та захисту власних прав.

2. *Соціальний капітал* – розглядається як ресурс громади, що сприяє спільним рішенням та підтримці.
3. *Життєстійкість (резилієнтність)* – здатність груп і громад протистояти викликам і зберігати цілісність.

Пеетерс також виділяє **функції екосоціальної роботи**, серед яких провідне місце займають:

- *Соціальне навчання*, тобто поширення ідей сталого споживання і відповідального ставлення до природи.
- *Посилення соціального виміру сталого розвитку*, що трактується як баланс між економічними, соціальними й екологічними вимірами (процвітання – люди – планета). Це також включає управління різними формами капіталу: соціального, екологічного, економічного, людського та фінансового.

Соціальна робота, за Пеетерсом, може відігравати важливу політичну роль, підтримуючи розвиток громад через *адвокацію*, створення мереж громадянського суспільства та критичну оцінку політичних рішень, особливо якщо ті суперечать етичним засадам сталого розвитку. Таким чином, соціальні працівники можуть бути як підтримкою, так і опозицією владі, залежно від змісту її дій.

У 2022 році побачила світ робота Пеетерса "**Сталість та нові економічні підходи. Вивчення для досліджень соціальної роботи**" (Sustainability and new economic

approaches. An exploration for social work research^{cdxliv}). У ній він описує економічні інструменти та важелі, які можуть використовувати соціальні працівники для роботи в громаді у рамках екосоціальної моделі, наприклад, коопера- тиви та інші соціально-економічні ініціативи. Праця обґру- нтовує необхідність подальшого розвитку економічних прав як завдання для соціальної роботи. Наразі інтеграція економічних та соціальних підходів у рамках екосоціальної парадигми важлива для формування більш стійких та справедливих суспільств.

Погляди Пеетерса співзвучні з підходами інших дослі- дників (Alston, 2015^{cdxlv}; Banks, 2013^{cdxlvi}; Beckett, 2013^{cdxlvii}; Heinsch, 2012^{cdxlviii}; Kemp, 2011^{cdxlix}; Shaw, 2013^{cdl}), які розви- вають концепції екосоціальної або зеленої соціальної ро- боти. Вчені сходяться на думці, що соціальні працівники мають виступати **адвокатами змін і соціальної справедливості**, включно з екологічними правами громад. Здорове довкілля розглядається як невід’ємне право людини, скла- дова гідності та недискримінації.

Таким чином, екологічний підхід у соціальній роботі зазнав значної еволюції — від індивідуального рівня до включення глобальних викликів, що потребують міждис- циплінарної взаємодії, активної позиції та відповідальної політики. Екологічна свідомість, зелена економіка і еколо- гічна справедливість формують нові засади соціальної ро- боти XXI століття.

📖 Вправа «Осмислення ідей екосоціальної роботи Джефа Пітерса»

Мета: сприяти усвідомленню студентами ключових ідей екосоціальної роботи, зокрема її насажувального (імпауермент) та антидискримінаційного потенціалу, а також ролі соціального капіталу у сталому розвитку й захисті довкілля.

1. Студенти індивідуально або в малих групах прочитують короткий конспект ідей Джефа Пітерса про екосоціальну роботу: її три складові (насаження громад, соціальний капітал, життєстійкість), функції (соціальне навчання, посилення соціального виміру сталого розвитку, політична участь) та роль соціальних працівників як адвокатів змін.
2. У групах студенти обговорюють запропоновані запитання (можна обрати всі або кілька):
 - Як, на вашу думку, насаження (імпауермент) громади допомагає ефективніше боротися з екологічними проблемами?
 - Чому важливо будувати соціальний капітал у громадах у контексті сталого розвитку?
 - Яким чином соціальна робота може протидіяти дискримінації в екологічному середовищі?
 - Як екосоціальна робота поєднує соціальну справедливість і захист довкілля?
 - Наведіть приклади, як соціальні працівники можуть підтримати громади під час екологічних криз у вашій країні.

- Чому критична позиція соціальних працівників важлива у прийнятті владних рішень щодо екологічної політики?
- 3. Після обговорення кожна група коротко презентує свої думки.
- 4. Викладач узагальнює обговорення, підкреслюючи важливість екосоціальної роботи у сучасних соціальних і екологічних контекстах, особливо в умовах викликів, які переживає Україна.

*** Розвиток екосоціальних ідей у сучасній практиці соціальної роботи**

Сучасна соціальна робота дедалі активніше інтегрує екологічну перспективу, що передбачає врахування впливу довкілля на життя людей та громад (Hillock, 2024^{cdli}; Makhanya & Mzinyane, 2024^{cdliii}; Wendt, 2021^{cdliiii}). У цьому контексті ключовими стають дві основні стратегії практики — випереджувальна, яка почасти поєднана з радикальними підходами в соціальній роботі, та реагувальна (табл. 4.2).

Обидві стратегії мають спільну мету — соціальні зміни на рівні громади за активної участі її членів. Вони базуються на принципах роботи із сильними сторонами клієнтів і розвитку їхньої життєстійкості (резиліентності).

Табл. 4. 2. Ключові стратегії практики соціальної роботи у рамках екологічної перспективи

Стратегія	Зміст
Випереджувальна	Боротьба за рівний доступ до природних ресурсів; формування раціонального споживання; залучення громад і користувачів соціальних послуг до здобуття знань і навичок для пошуку інноваційних та альтернативних рішень, які допоможуть уникнути або подолати екологічні кризи.
Реагувальна	Робота з особами, групами і громадами, що постраждали від надзвичайних ситуацій (природних катастроф, техногенних аварій, воєнних конфліктів тощо), спрямована на відновлення життєдіяльності та забезпечення доступу до необхідних ресурсів.

Згідно з дослідженнями (Nöjd et al., 2024^{cdliv}; Powers et al., 2022^{cdlv}; Semigina & Kokoiachuk, 2023^{cdlvi}; Staples, 2012^{cdlvii}; Zakour & Harrel, 2004^{cdlviii}), **соціальні працівники відіграють ключову роль** як активні суб'єкти у викоріненні соціальних та екологічних проблем, подоланні структурних нерівностей. У межах роботи в громаді вони виконують такі **основні завдання**:

1. Оцінка ризиків і потреби у втручаннях для захисту громади та довкілля.

2. Планування заходів із пом'якшення негативних наслідків соціально-екологічних викликів.
3. Розробка конкретних планів соціально-економічного розвитку громади або груп у ній.
4. Впровадження цих планів, координація дій, організація доставки товарів і послуг, підтримка окремих осіб у відновленні життя, розвиток стійкості (резиліентності) та здатності мінімізувати майбутні ризики, а також сприяння самоорганізації.
5. Оцінка результатів виконання плану, активне пропагування та лобіювання подальших змін.

За екосоціальної моделі **соціальні працівники можуть виступати у різних ролях** (Dominelli, 2018^{cdlix}; Powers et al., 2021^{cdlx}):

- **Консультанти:** допомагають впоратися з емоційними наслідками соціальної та екологічної несправедливості.
- **Фасилітатори:** сприяють ефективній взаємодії та процесам прийняття рішень у групах та громадах.
- **Координатори:** організовують та узгоджують діяльність різних осіб, груп та організацій.
- **Мобілізатори:** активізують людей, ресурси та системи для досягнення спільних цілей.

- *Переговірники*: ведуть переговори між громадою та органами влади для представлення інтересів громади.
- *Посередники*: допомагають у розв'язанні конфліктів між різними сторонами.
- *Захисники прав людини*: відстоюють права та інтереси окремих осіб та громад.
- *Тренери*: навчають людей навичкам, необхідним для доступу до ресурсів та самостійного вирішення проблем.
- *Аналітики*: збирають, обробляють та інтерпретують інформацію для кращого розуміння проблем та розробки ефективних стратегій.
- *«Міждисциплінарні перекладачі»*: полегшують комунікацію та взаєморозуміння між фахівцями з різних професійних сфер.

Аналізуючи практику зеленої соціальної роботи, важко оминати внесок канадійського вченого **Майкла Ангера** (Ungar, 2011^{cdlxi}), який не тільки розробляв теорії резилієнтності, а й запропонував соціальним працівникам застосовувати **принцип екологічної перспективи**. Він наголошує, що сукупність ресурсів громади є важливішою для її стійкості до викликів, ніж особисті якості окремих індивідів. Ангер виокремлює такі ключові підходи:

- *Фасилітована навігація* — допомога громаді у забезпеченні доступності її ресурсів для кожного члена.
- *Фасилітовані переговори* — підтримка громади у веденні ефективних переговорів за розподіл ресурсів.
- *Диференційний вплив* — ідея, що ресурси мають більший позитивний ефект на психосоціальний розвиток більш вразливих осіб.
- *Комплексність* — забезпечення синергії ресурсів через одночасне залучення багатьох взаємозалежних процесів.

Ці принципи підкреслюють важливість колективного підходу та інтеграції ресурсів для зміцнення резиліентності громади в цілому.

Соціальні працівники активно беруть участь в екологічних рухах, спонукаючи громади відстоювати свої права на безпечне та здорове довкілля, а також разом із ними вимагати дотримання законів і нормативів у цій сфері (Yadama, 2013^{cdlxii}). Практика зеленої соціальної роботи демонструє багаторівневий системний підхід: соціальна дія має бути спрямована одночасно на всі рівні – від індивіда до громади та суспільства загалом, а також на взаємозв'язки між ними. Соціальна робота в цій площині будує альянси з іншими сферами діяльності, що дозволяє розви-

вати громади та створювати мережі, які є одночасно стійкими і гнучкими до змін. Важливо, що до цієї роботи залучаються не лише фахівці, які працюють із спільнотами, а й соціальні працівники, що здійснюють індивідуальну або групову роботу з окремими особами та сім'ями (Shackelford et al., 2024^{cdlxiii}).

Важливим показником інституціоналізації нових еко-соціальних підходів у соціальній роботі та змін у професійному баченні цієї сфери є міжнародне визнання цих ідей. Зокрема, у 2018 році Всесвітній день соціальної роботи, який традиційно відзначається у другий вівторок березня, проходив під гаслом **«Сприяння сталості громад та довкілля»** (IFSW (2018^{cdlxiv})). Це свідчить про те, що екологічна перспектива стала одним із ключових пріоритетів соціальної роботи на глобальному рівні.

Крім того, *Світовий конгрес із соціальної роботи*, що збирається щодва роки, у 2018 році був присвячений темі **«Сталість довкілля і громад: рішення людей у мінливому суспільстві»**. Такий фокус форуму підтверджує, що соціальні працівники не лише усвідомлюють важливість екологічних викликів, але й активно шукають шляхи для впровадження сталих рішень через практику соціальної роботи, зосереджену на розвитку громад і захисті довкілля.

Ці міжнародні ініціативи стимулюють поширення та розвиток екосоціальних підходів у різних країнах, підкрес-

люючи важливість інтеграції екологічної відповідальності в соціальну роботу як на рівні політики, так і практики.

У 2022 році відбувся Глобальний народний саміт «Спільне створення нового екосоціального світу: не залишаючи нікого позаду», організований, зокрема, Міжнародною федерацією соціальних працівників (IFSW).

На саміті було ухвалено «**Народну хартію для екосоціального світу**» (The People's Charter for an Eco-Social World) — документ, що визначає комплекс взаємопов'язаних і різноманітних цінностей як основу для формування цілісної та інклюзивної рамки повсякденних взаємин і дій. До таких цінностей, які впливають із філософії сучасної соціальної роботи, віднесено:

- Буен Вівір (Buen Vivir) — гарне життя, любов і турбота про людей і планету, відповідальності та цілісні права;
- Повага, гідність, гармонія та соціальна справедливість;
- Різнороманітність, приналежність, взаємність та рівність;
- Убунту (Ubuntu) — спільність, відповідальність та громада;
- Солідарність, рівність, інклюзія та співпраця (The People's Global Summit, 2022^{cdlxv}).

Застосування цих цінностей сприяє формуванню практик соціальної роботи, які інтегрують екологічний та соціальний виміри, сприяють захисту прав людини, підтримують соціальну згуртованість і посилюють здатність громад протистояти сучасним викликам — від кліматичних криз до соціальних нерівностей.

Наприкінці 2023 року Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи (IASSW), Міжнародна рада соціального добробуту (ICSW) та Міжнародна федерація соціальних працівників (IFSW) оголосили пріоритетом глобальної соціальної роботи на 2024–2026 роки тему **«Буен Вівір: спільне майбутнє для трансформаційних змін»** (Buen Vivir: Shared Future for Transformative Change).

Іспанське словосполучення **«Buen Vivir»** є перекладом із мови кечуа, що поширена в Колумбії, Перу й Еквадорі, та відповідає принципу «Sumak Kawsay». Англійською його часто передають як «Good Living». Українською це поняття можна перекласти як «добре життя», «життя в гармонії» або «життя у добробуті».

Буен Вівір означає, що справжнє благополуччя можливе лише за умови, коли людина є частиною спільноти, що живе в гармонії з природою та спільно працює для досягнення збалансованого розвитку. На **рис. 4.4** узагальнено деякі з ключових концептуалізацій «Буен Вівір».

Рис.4.4. Ключові концептуалізації «Буен Вівір»

За твердженням міжнародних професійних організацій соціальних працівників, концепція Buen Vivir пропонує колективне задоволення потреб людей через гармонійне, збалансоване життя, засноване на етичних цінностях, на відміну від економічно орієнтованого підходу, який фокусується на виробництві товарів з грошовою вартістю.

Цей життєвий принцип базується на космовізії корінних народів Латинської Америки та знаннях, переданих предками, і включає такі ключові елементи:

- *відносини* — взаємозв'язок між усіма складовими цілого;
- *взаємність* — взаємний зв'язок між різними світами (вгорі, внизу, тепер), а також між людьми і природою, що передбачає співучасть;
- *відповідність* — гармонійна відповідність елементів реальності один одному;
- *компліментарність* — взаємодоповнюваність протилежностей, адже в цілісній системі немає нічого зайвого.

Концепція «Буен Вівір» пропонує новий підхід до розв'язання соціальних проблем, що акцентує увагу на:

- гармонійному співіснуванні людини з природою та навколишнім середовищем;
- участі людей у прийнятті рішень, які впливають на їхнє життя;
- захисті прав людини та цінностей демократії.

Особливу увагу привертає зміна фокусу соціальної роботи — від мікропрактики (роботи з окремими клієнтами чи сім'ями) до макропрактики (мобілізації спільнот, політичної соціальної роботи, просування політик, що підтри-

мують «Буен Вівір»). Важливим є подолання розриву між мікро- та макропрактикою та розширення впливу соціальних працівників на різних рівнях соціальної системи.

Ідеї «Буен Вівір» також сприяють формуванню відчуття належності до громади та гармонії з місцем проживання. Сучасні підходи до набуття гармонії із собою і природою, відновлення балансу душевних сил на основі теорій нейропластичності та резильєнтності добре резонують із філософією духовних практик, які пропонують прихильники концепції «Буен Вівір» (Семигіна, 2023^{cdlxvi}).

Таким чином, розвиток ідей екосоціальної соціальної роботи свідчить про фундаментальну трансформацію професійної практики, що враховує взаємозв'язок соціальних і екологічних процесів. Інтеграція екологічної перспективи відкриває нові можливості для соціальних працівників у підтримці сталого розвитку громад, підвищенні їхньої резилієнтності та забезпеченні соціальної справедливості у ширшому контексті взаємодії людини і довкілля. Водночас ці підходи підкреслюють важливість колективних дій, партнерств і активної участі громад у формуванні умов для гармонійного співіснування з природою, що відповідає міжнародним пріоритетам та концепції «Буен Вівір» як етичного і практичного орієнтира для майбутнього соціальної роботи.

 Вправа «Війна, громада та довкілля: екосоціальні виклики»

Мета: розвинути навички аналізу ресурсів громади для подолання соціально-екологічних викликів, а також практичні вміння у формуванні екосоціальних інтервенцій, що сприяють наснаженню і сталості в умовах кризових обставин.

- 1. **Вступне обговорення.** Викладач коротко розповідає про ключові екологічні проблеми, спричинені війною в Україні (руйнування інфраструктури, забруднення, дефіцит ресурсів, переселення тощо). Студенти обговорюють, як ці проблеми впливають на різні верстви населення, особливо вразливі групи.*
- 2. **Аналіз ресурсів громади.** Студенти працюють у малих групах (3–4 особи). Кожна група визначає:*
 - Які ресурси (людські, матеріальні, організаційні) є в громадах для подолання екологічних та соціальних проблем, спричинених війною?*
 - Хто є ключовими акторами та партнерами у підтримці громади?*
- 3. **Розробка екосоціальної інтервенції.** Кожна група формулює конкретну інтервенцію (проект чи ініціативу), спрямовану на посилення соціального капіталу громади, підтримку життєстійкості (резилієнсу) та сприяння сталому розвитку з урахуванням умов війни. Важливо, щоб інтервенція включала елементи наснаження громади та адвокації.*

4. **Презентація результатів.** Кожна група презентує свою ідею, відповідає на запитання однокласників та викладача.
 5. **Рефлексія та обговорення етичних аспектів.** Обговорення потенційних етичних викликів соціального працівника в умовах війни і як зберігати критичність і відповідальність у роботі.
-

4.4. Цифровізація та соціальна робота

★ *Загальне уявлення про концепцію*

Однією з важливих тенденцій, що глибоко впливають на сучасну соціальну роботу, є **цифровізація** (також вживається термін **діджиталізація**, від англ. *digit* – цифровий).). Цей процес передбачає інтеграцію цифрових технологій у всі аспекти соціальної роботи, змінюючи способи надання послуг, взаємодії з клієнтами, управління інформацією та організації робочих процесів (Семигіна, 2016^{cdlxvii}; Alfandari et al., 2024^{cdlxviii}). Цифровізація – це не просто впровадження нових інструментів чи форм діяльності, а радше фундаментальна трансформація соціальної роботи в умовах інформаційного суспільства.

Цифровізація в соціальній роботі – це використання цифрових технологій для покращення ефективності та якості соціальних послуг, розширення їхньої доступності, оптимізації управління інформацією та сприяння професійному розвитку соціальних працівників. Цей підхід визнає потенціал цифрових інструментів у вирішенні соціальних проблем, підтримці клієнтів та зміцненні соціальної справедливості в цифровому середовищі.

Важливо зазначити, що цифровізація в соціальній роботі не є самоціллю, а має бути спрямована на покращення

добробуту клієнтів та сприяння досягненню цілей соціальної роботи, зокрема сприяння цифровій інклюзії.

У професійній літературі останніх років часто використовуються терміни "електронна соціальна робота" (e-social work) або "цифрова соціальна робота" (digital social work) для опису застосування цифрових технологій у цій сфері (López Peláez et al., 2017^{cdlxix}; Markovič^{2024cdlxx}; Pink et al., 2021^{cdlxxi}).

Цифрова соціальна робота (Digital Social Work) – це сфера соціальної роботи, яка інтегрує цифрові технології (включаючи інтернет, мобільні пристрої, соціальні медіа, онлайн-платформи, штучний інтелект та інші цифрові інструменти) у всі аспекти професійної діяльності соціальних працівників з метою надання соціальних послуг, налагодження комунікації, управління інформацією, проведення оцінки, здійснення втручання, сприяння соціальній справедливості та підтримки добробуту клієнтів в онлайн та офлайн середовищах, а також для проведення **досліджень**, спрямованих на вивчення ефективності, етичних наслідків та найкращих практик використання цифрових технологій у соціальній роботі.

Основні **принципи цифрової соціальної роботи**:

- **Етичність використання даних:** дотримання високих етичних стандартів при зборі, зберіганні, обробці та використанні цифрових даних клієнтів, забез-

печення їхньої конфіденційності та інформованої згоди.

- *Конфіденційність та безпека*: забезпечення захисту персональних даних клієнтів від несанкціонованого доступу, втрати або розголошення при використанні цифрових технологій.
- *Доступність та інклюзивність*: врахування потреб різних груп населення, включаючи тих, хто має обмежений доступ до цифрових технологій або недостатні цифрові навички, та прагнення до подолання цифрового розриву.
- *Клієнтоорієнтованість у цифровому середовищі*: забезпечення того, щоб цифрові інструменти використовувалися для підтримки потреб та цілей клієнтів, сприяючи їхній автономії та самостійності.
- *Професійна відповідальність*: соціальні працівники несуть відповідальність за компетентне та етичне використання цифрових технологій у своїй практиці, постійно підвищуючи свою цифрову грамотність та критично оцінюючи нові інструменти.
- *Прозорість та підзвітність*: забезпечення прозорості у використанні цифрових технологій та підзвітності щодо їхнього впливу на клієнтів та якість послуг (IFSW, 2018^{cdlxxii}; Skliar, 2021^{cdlxxiii}).

Включення цих принципів є важливим для забезпечення того, щоб цифровізація соціальної роботи відбувалася етично, ефективно та в інтересах клієнтів.

Вправа "Цифрове Бінго соціального працівника"

Мета: Швидко перевірити розуміння студентами ключових термінів та концепцій, пов'язаних із цифровізацією в соціальній роботі.

1. Підготовка (до заняття):

- Створіть картки "Бінго" (можна роздати роздруковані або використовувати онлайн-інструмент).
- На кожній картці розмістіть низку ключових термінів з підрозділу "Загальне уявлення про концепцію" (наприклад: цифровізація, онлайн-консультування, соціальні мережі, штучний інтелект тощо). Розташуйте терміни в різному порядку на кожній картці.

2. Проведення (5-7 хвилин):

- Викладач називає визначення або коротко описує один із термінів з карток.
- Студенти, у яких є цей термін на картці, закреслюють його.
- Виграє той, хто першим закреслить усі терміни в ряд, стовпець або по діагоналі та вигукне "Бінго!".

3. Коротке обговорення (2-3 хвилини):

- *Запитайте переможця та ще кількох студентів, що вони розуміють під деякими з названих термінів.*
- *Викладач коротко підсумовує важливість цих понять для розуміння цифрової соціальної роботи.*

Приклади визначень для викладача:

- "Процес інтеграції цифрових технологій у соціальну роботу." (Цифровізація)
- "Надання соціальних послуг через інтернет та інші цифрові засоби." (Цифрова соціальна робота)
- "Сукупність знань та навичок, необхідних для ефективного використання цифрових технологій." (Цифрова компетентність)
- "Нерівність у доступі до технологій та навичках їх використання." (Цифровий розрив)
- "Дотримання етичних норм при роботі з цифровими даними клієнтів." (Етичність даних)
- "Захист особистої інформації клієнтів в онлайн-середовищі." (Конфіденційність)
- "Надання консультацій та підтримки через інтернет." (Онлайн-консультування)
- "Забезпечення рівного доступу та можливостей використання цифрових технологій для всіх." (Цифрова інклюзія)

* З історії підходу

Розвиток цифрової соціальної роботи нерозривно пов'язаний із становленням **концепції інформаційного суспільства** як етапу суспільного розвитку, що характеризується зростаючою роллю інформації та знань у всіх сферах життя, включаючи економіку, політику, культуру та соціальні відносини

Одним із найвпливовіших вчених, які досліджували вплив інформаційних технологій на суспільство, є **Мануель Кастельс**, іспанський соціолог.

Його тритомна праця **"Інформаційна епоха: економіка, суспільство та культура"** (The Information Age: Economy, Society and Culture), особливо перший том "Становлення мережевого суспільства" (The Rise of the Network Society, 1996^{cdlxxiv}), стала фундаментальною для розуміння трансформацій, що відбуваються в сучасному світі.

Кастельс ввів концепцію **"мережевого суспільства"** (англ. – network society) (Castells, 1996^{cdlxxv}; Castells, 1997^{cdlxxvi})

Мережеве суспільство – це соціальна структура, в якій ключовим організаційним принципом є інформаційні мережі, що базуються на мікроелектроніці та цифрових комунікаційних технологіях. Ці мережі формують нові способи виробництва, споживання, комунікації та соціальної взаємодії, характеризуючись гнучкістю, децентралізацією та здатністю до швидкої адаптації.

Ці ідеї допомагають зрозуміти, як цифрові технології впливають на соціальні зв'язки, формування громад та доступ до інформації. Соціальні працівники повинні враховувати особливості мережевого суспільства при розробці стратегій втручання та підтримки клієнтів. Наприклад, розуміння того, як онлайн-спільноти формуються та функціонують, може допомогти в організації груп підтримки або в мобілізації ресурсів для клієнтів.

Кастельс також досліджував, як інформаційні технології сприяють глобалізації, але водночас можуть поглиблювати соціальну нерівність (Castells, 2009^{cdlxxvii}). Він показав, що доступ до інформації та навички її використання нерівномірно розподілені в суспільстві, що створює **нові форми соціальної виключеності (цифрової ексклюзії)**. Розуміння цих процесів є важливим для соціальної роботи, покликаної допомагати передовсім маргіналізованим групам, оскільки воно дозволяє розробляти стратегії для подолання цифрового розриву та забезпечення рівного доступу до цифрових ресурсів.

З іншого боку, Кастельс аналізує роль соціальних мереж у організації та розвитку соціальних рухів, таких як "Арабська весна" та "Occupy Wall Street" (Castells, 2012^{cdlxxviii}). Це дає змогу використовувати цифрові технології для захисту прав та в радикальних моделях соціальної роботи, наприклад, для організації онлайн-петицій, координації протестів або створення цифрових платформ для обміну інформацією та ресурсів.

Іншим важливим дослідником, чиї праці є надзвичайно цінними для розуміння цифрової соціальної роботи, є **Ян ван Дейк**, нідерландський соціолог, який глибоко досліджував феномен цифрового розриву та його соціальні наслідки.

Його книга **"Поглиблення розриву: нерівність в інформаційному суспільстві"** (The Deepening Divide: Inequality in the Information Society, 2005^{cdlxxix}) стала однією з основоположних робіт у цій галузі.

Цифровий розрив (англ. – digital divide) – це термін, що описує нерівність у доступі до цифрових технологій (як-от комп'ютери, інтернет) та у навичках їх ефективного використання між різними групами населення.

У своїх працях (van Dijk & Hacker, 2003^{cdlxxx}; van Dijk, 2005^{cdlxxxi}; van Deursen & van Dijk, 2019^{cdlxxxii}; van Dijk, 2020^{cdlxxxiii}) учений запропонував **багатовимірне розуміння цифрового розриву**, яке виходить за межі простого питання доступу до комп'ютерів та інтернету. Він виділив чотири послідовні фази доступу, кожна з яких може бути джерелом нерівності:

1. **Мотиваційний доступ:** Навіть за наявності можливості, не всі люди мають бажання використовувати цифрові технології. Це може бути пов'язано з відсутністю інтересу, страхом перед технологіями або низькою самооцінкою власних цифрових навичок.
2. **Матеріальний доступ:** Це безпосередня можливість володіти комп'ютером та мати підключення до інтернету. Економічні та географічні фактори відіграють тут ключову роль.
3. **Навички доступу:** Навіть маючи обладнання та підключення, люди можуть відрізнятися за рівнем володіння цифровими навичками, необхідними для ефективного використання технологій (наприклад, пошук інформації, онлайн-комунікація, використання програмного забезпечення).
4. **Доступ до використання:** Цей рівень стосується того, як люди фактично використовують цифрові технології та які переваги вони від цього отримують

(наприклад, доступ до освіти, працевлаштування, соціальних послуг, участі в громадському житті).

Ван Дейк наголошував, що соціальні групи, які вже перебувають у вразливому становищі (за рівнем доходу, освіти, віком, наявністю інвалідності, географічним розташуванням), є найбільш схильними до цифрової нерівності на всіх цих рівнях. Це створює додаткові бар'єри для їхньої соціальної інтеграції та доступу до необхідної підтримки.

Важливим аспектом досліджень ван Дейка є також аналіз *практик використання* інтернету різними соціальними групами. Наприклад, дослідження даних щодо населення Нідерландів (Van Deursen & Van Dijk, 2014^{cdlxxxiv}) виявило парадоксальну тенденцію: люди з нижчим рівнем освіти проводять в інтернеті більше часу, ніж їхні освіченіші співвітчизники. Для пояснення цієї різниці було виділено сім патернів використання інтернету (пошук інформації, новини, ігри, відпочинок, спілкування, особистий розвиток, комерційна активність). Результати показали, що респонденти з вищим соціальним статусом частіше використовують інтернет для більш "корисних" типів діяльності, таких як пошук інформації, новини та особистий розвиток. Це підкреслює, що подолання цифрового розриву вимагає не лише забезпечення доступу, але й розвитку навичок для використання цифрових технологій з метою отримання реальних переваг та можливостей для соціального та особистісного зростання.

Для соціальної роботи розуміння концепції цифрового розриву, запропонованої ван Дейком, є критично важливим. Соціальні працівники повинні усвідомлювати, що цифрові технології, хоча й відкривають нові можливості для надання допомоги, можуть також поглиблювати наявну нерівність, якщо не вживати цілеспрямованих заходів для забезпечення цифрової інклюзії. Це включає не лише надання доступу до технологій, але й допомогу клієнтам у розвитку необхідних навичок та мотивації для їх використання, а також адаптацію соціальних послуг до потреб людей з різним рівнем цифрової компетентності.

Праці Яна ван Дейка стали важливим теоретичним підґрунтям для розробки політик та практик, спрямованих на подолання цифрового розриву та забезпечення рівних можливостей у цифровому суспільстві, що є ключовим завданням для сучасної соціальної роботи.

Інші дослідники (Jung, Qiu & Kim, 2001^{cdlxxxv}; Rigney, 2010^{cdlxxxvi}) також звертали увагу на те, що цифрова нерівність діє за принципом петлі зворотного зв'язку. Наприклад, люди з низьким рівнем освіти рідше користуються інтернетом, що обмежує їхні можливості отримувати нові знання, здобувати освіту та знаходити інші корисні ресурси, які могли б сприяти підвищенню їхнього рівня освіти та соціального статусу. Таким чином, на відміну від деяких інших форм нерівності, цифрова нерівність має тенденцію

до самовідтворення і, на відміну від економічної, може посилювати інші існуючі форми нерівності.

Паралельно зі зростаючим усвідомленням проблеми цифрової нерівності, значна частина досліджень у сфері цифрової соціальної роботи була зосереджена на етичних аспектах та специфіці застосування цифрових технологій у професійній діяльності. У цій галузі вагомий внесок зробив американський професор **Волтер Ламендола**, який займається дослідженнями використання комп'ютерів та цифрових технологій у соціальній роботі ще з 1980-х років.

Вже у своїй ранній праці **"Навчання інформаційних технологій соціальних працівників"** ("Teaching information technology to social workers", 1987^{cdlxxxvii}) він обґрунтовував необхідність інтеграції навчання цифрових навичок у підготовку соціальних працівників. Професор Ламендола також став одним із засновників Computer Use in Social Services Network (CUSSN) у 1980-х роках, яка згодом трансформувалася в Human Services Information Technology Association (husITa) – ключову організацію в цій сфері. Крім того, він був співзасновником «Journal of Technology in Human Services» (перша назва - "Computers in Human Services" з 1985 року), першого академічного журналу, що спеціалізувався на цій тематиці.

У своїй подальшій роботі **«Соціальна робота та соціальна присутність в онлайн-світі»** ("Social work and social presence in an online world", 2010^{cdlxxxviii}) Ламендола наголошував на важливості встановлення відчуття соціальної присутності в онлайн-взаємодіях для ефективної роботи з клієнтами на відстані. У своїй книзі **"Соціальні служби в мережевому суспільстві"** ("Human Services in the Network Society", 2019^{cdlxxxix}) він досліджує ширший вплив інформаційного суспільства на соціальні служби. Його дослідження також охоплюють такі важливі аспекти, як етичні виклики, використання технологій для підтримки вразливих груп та вплив технологій на розвиток громад (LaMendola, 2019^{cdxc}).

Роботи Ламендоли заклали основу для розуміння необхідності технологічної компетентності соціальних працівників та сприяв розвитку досліджень у сфері цифрової соціальної роботи.

Крім того, низка авторів досліджували потенціал цифрових технологій для розширення можливостей клієнтів та розвитку інноваційних практик соціальної роботи. Наприклад, британські дослідники Лестер Паррот та Йоло Мадок-Джонс (Parrot & Madoc-Jones, 2008^{cdxcii}) підкреслювали важливість використання технологій для посилення голосу маргіналізованих груп. Канадські вчені – Фей Мішна та її колеги (Mishna et al., 2013^{cdxciii}) – вивчали досвід використання онлайн-консультування в навчанні майбутніх соціальних працівників.

Одночасно зі зростаючим усвідомленням проблеми цифрової нерівності, значна частина досліджень у сфері цифрової соціальної роботи була зосереджена на **етичних аспектах та специфіці застосування цифрових технологій у професійній діяльності**. Ці дослідження підкреслювали, що інтеграція цифрових інструментів у соціальну роботу вимагає пильної уваги до питань, пов'язаних із збереженням конфіденційності клієнтів, забезпеченням безпеки їхніх даних та підтриманням професійних кордонів в онлайн-середовищі (Barsky, 2017^{cdxciii}; Boddy & Dominelli, 2016^{cdxciv}; Reamer, 2015^{cdxcv}).

Отже, для розвитку цифрової соціальної роботи надзвичайно важливим є усвідомлення її історичних коренів. Розуміння трансформацій інформаційного суспільства та глибокий аналіз проблеми цифрової нерівності, здійснені провідними соціологами, формують теоретичне підґрунтя для осмислення сучасних викликів та можливостей. Паралельно, перші дослідження у сфері застосування цифрових технологій безпосередньо в соціальній роботі виявили ключові етичні та практичні аспекти, які необхідно враховувати при впровадженні нових інструментів. Саме на цьому фундаменті знань базується сучасне розуміння цифрової соціальної роботи.

** Вправа "Цифровий слід соціального працівника"**

Мета: Заохотити студентів до критичного осмислення власної цифрової присутності та її потенційного впливу на їхню майбутню професійну діяльність у сфері соціальної роботи, а також на розуміння цифрової компетентності клієнтів.

1. Індивідуальна рефлексія:

- Подумайте про свій власний "цифровий слід" в інтернеті. Які соціальні мережі ви використовуєте? Яку інформацію ви публікуєте? Як ви взаємодієте з іншими онлайн?
- Уявіть себе соціальним працівником/цею через кілька років. Як, на вашу думку, ваша поточна цифрова присутність може вплинути на вашу професійну репутацію, взаємодію з клієнтами або роботодавцями?
- Згадайте про знайомих вам людей, які мають різний рівень цифрової грамотності та доступу до технологій. Як це може впливати на їхню здатність отримувати соціальну підтримку онлайн?

2. Обговорення в малих групах:

- Об'єднайтеся в групи по 3-4 особи.
- Поділіться своїми думками щодо впливу особистого цифрового сліду на майбутню професію.
- Обговоріть, які етичні дилеми можуть виникнути у соціального працівника, пов'язані з використанням цифрових технологій (наприклад, особисті

профілі в соціальних мережах, онлайн-консультування).

- Поділіться прикладами ситуацій, коли цифрова нерівність може стати бар'єром для отримання соціальної допомоги.

3. Загальне обговорення:

- Кожна група коротко ділиться однією ключовою думкою або прикладом, що виникли під час обговорення.
- Викладач підсумовує основні моменти, пов'язуючи їх з поняттями цифрової компетентності, етичності, конфіденційності та цифрового розриву, що розглядаються в розділі.

* Посилення процесів цифровізації у сучасній соціальній роботі

З розвитком цифрових технологій все більшого значення набувають нові форми безпосередньої роботи з клієнтами, зокрема **дистанційне консультування** та **телесоціальна робота**. Ці підходи передбачають використання цифрових інструментів для надання соціальних послуг на відстані, що відкриває нові можливості для розширення охоплення клієнтів, підвищення доступності допомоги та впровадження інноваційних методів втручання (Resmanová et al., 2022^{cdxcvi}).

Дистанційне консультування у соціальній роботі можна визначити як процес надання професійної допомоги клієнту через цифрові канали зв'язку, такі як відеоконференції, телефон, електронна пошта або текстові повідомлення.

Телесоціальна робота є ширшим поняттям, яке охоплює не лише індивідуальне консультування, але й інші форми соціальної роботи, що здійснюються з використанням цифрових технологій, включаючи групову роботу, посередництво, інформаційну підтримку та навіть окремі аспекти соціального адміністрування.

Дистанційне консультування в соціальній роботі має низку специфічних особливостей, які відрізняють його від традиційних очних зустрічей. Однією з ключових відмінностей є **опосередкований характер комунікації**. Соціальний працівник та клієнт взаємодіють через екрани пристроїв, що може впливати на передачу невербальних сигналів, емоцій та загальне відчуття присутності (Gupta & Agrawal, 2012^{cdxcvii}). Тому, соціальний працівник повинен бути особливо уважним до вербальної комунікації, інтонацій та контексту висловлювань клієнта, а також використовувати можливості відеозв'язку для кращого візуального контакту.

Питання конфіденційності та безпеки даних набувають особливої гостроти при дистанційному консультуванні. Соціальні працівники повинні використовувати захищені платформи та дотримуватися суворих протоколів для за-

безпечення конфіденційності інформації, що передається в онлайн-режимі. Клієнти також повинні бути проінформовані про потенційні ризики та заходи безпеки, яких вони можуть вжити зі свого боку.

Встановлення та підтримання терапевтичного контакту в онлайн-середовищі може вимагати від соціального працівника особливих навичок. Створення довірливої атмосфери, емпатія та активне слухання залишаються ключовими, але можуть проявлятися дещо інакше в онлайн-форматі (Mishna et al., 2015^{cdxcviii}). Соціальному працівнику може знадобитися більше зусиль для встановлення емоційного зв'язку та підтримки мотивації клієнта на відстані.

Водночас, дистанційне консультування має і свої **переваги**. Воно може значно **підвищити доступність** соціальних послуг для людей, які проживають у віддалених районах, мають обмежену мобільність або відчують стигму, пов'язану з відвідуванням соціальних служб. **Гнучкість у часі та місці** проведення консультацій може бути особливо зручною для клієнтів з напруженим графіком або особливими потребами. Крім того, деякі клієнти можуть почуватися більш комфортно, спілкуючись онлайн, особливо на початкових етапах встановлення контакту.

Окрім безпосередньої роботи з клієнтами, цифрові технології знаходять все ширше застосування в інших важливих сферах соціальної роботи, включаючи **управління**

справами (case management), проведення досліджень та аналіз великих даних.

Системи управління справами (СУС) являють собою програмні комплекси, призначені для оптимізації процесів обліку клієнтів, документування наданих послуг, планування втручань, координації роботи між різними фахівцями та моніторингу результатів. Впровадження СУС дозволяє підвищити ефективність роботи соціальних служб, зменшити адміністративне навантаження на працівників, покращити якість обслуговування клієнтів за рахунок централізації інформації та полегшення обміну даними між членами команди (Semigina, 2025^{cdxcix}). Сучасні СУС часто включають функціонал для автоматизованого звітування, нагадувань про зустрічі та заплановані дії, а також інструменти для оцінки потреб клієнтів та відстеження прогресу.

У сфері **досліджень**, цифрові технології відкривають нові можливості для збору, обробки та аналізу даних. Онлайн-опитування (Семигіна & Лиховид, 2016), вебінари, фокус-групи, проведені в онлайн-форматі, дозволяють охопити ширшу аудиторію та отримати дані швидше й ефективніше (Семигіна et al., 2020^d). Інструменти для якісного аналізу даних (QDA), статистичні пакети (SPSS, R) та платформи для візуалізації даних значно полегшують процес інтерпретації результатів досліджень.

Особливо перспективним є застосування **аналізу великих даних (Big Data)** у соціальній роботі. Зібрані соціальними службами, державними установами та іншими джерелами великі масиви даних можуть бути проаналізовані для виявлення закономірностей, прогнозування соціальних ризиків, оцінки ефективності соціальних програм та прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Наприклад, аналіз даних може допомогти виявити групи населення, які потребують особливої уваги, спрогнозувати зростання певних соціальних проблем або оцінити вплив змін у соціальній політиці. Однак, застосування великих даних у соціальній роботі також пов'язане з важливими етичними питаннями, такими як конфіденційність, упередженість алгоритмів та відповідальність за прийняті на основі аналізу рішення/

Ще один напрям – **активне використання соціальних мереж**. Вони можуть використовуватися соціальними працівниками та організаціями для різноманітних цілей, включаючи:

- **Інформування та просвіта:** Соціальні мережі є потужним інструментом для поширення інформації про соціальні проблеми, права людини, доступні послуги та ресурси. Соціальні працівники можуть використовувати їх для підвищення обізнаності громадськості, проведення освітніх кампаній та боротьби зі стигмою.

- **Встановлення контакту та залучення клієнтів:** Для певних груп клієнтів, особливо молоді та представників онлайн-спільнот, соціальні мережі можуть бути зручним та звичним каналом комунікації. Вони можуть використовуватися для первинного встановлення контакту, надання коротких консультацій або перенаправлення до відповідних служб.
- **Створення груп підтримки та спільнот:** Соціальні мережі можуть слугувати платформою для створення онлайн-груп підтримки для людей зі схожими проблемами або життєвими обставинами. Ці групи можуть забезпечити емоційну підтримку, обмін досвідом та інформацією.
- **Адвокація та соціальна мобілізація:** Соціальні мережі є ефективним інструментом для організації соціальних рухів, проведення онлайн-петицій, залучення громадськості до обговорення важливих соціальних питань та лобювання змін у політиці.
- **Професійне спілкування та обмін досвідом:** Соціальні мережі можуть використовуватися соціальними працівниками для професійного спілкування, обміну знаннями, обговорення складних випадків (з дотриманням конфіденційності) та отримання підтримки від колег.

Однак, використання соціальних мереж у соціальній роботі також пов'язане з певними **ризиками та етичними викликами** серед яких:

- **Порушення конфіденційності:** необережне використання соціальних мереж може призвести до випадкового розкриття особистої інформації клієнтів.
- **Розмиття професійних кордонів:** соціальним працівникам необхідно чітко розмежовувати особисте та професійне використання соціальних мереж, щоб уникнути конфлікту інтересів та зберегти професійну дистанцію.
- **Ризик кібербулінгу та онлайн-харасменту:** клієнти та соціальні працівники можуть стати жертвами негативної поведінки в соціальних мережах.
- **Проблеми з автентичністю та дезінформацією:** у соціальних мережах складно перевірити достовірність інформації та особистість користувачів.

Кодекс етики Національної асоціації соціальних працівників (NASW) США чітко наголошує на необхідності **збереження конфіденційності та поваги до приватності клієнтів** при використанні цифрових платформ, включаючи соціальні мережі, такі як Facebook, Instagram, Twitter і LinkedIn (NASW et al., 2017^{di}). Кодекс застерігає соціальних працівників від запитування або використання схвалення чи відгуків клієнтів у будь-якій формі, особливо у вигляді

фотографій або свідчень, якщо це може поставити клієнта у вразливе становище або призвести до неналежного впливу. Це правило спрямоване на запобігання потенційній експлуатації клієнтів та забезпечення дотримання професійних меж у стосунках між соціальним працівником та особою, яка отримує допомогу.

Крім того, питання етичного використання соціальних мереж враховується при оцінюванні професійної підготовки соціальних працівників. Наприклад, екзамен ASWB, який підтверджує кваліфікацію соціальних працівників, перевіряє не лише теоретичні знання, а й здатність майбутніх фахівців ухвалювати рішення в складних ситуаціях, пов'язаних із цифровою комунікацією, зокрема й публічною (Agents of Change, 2024^{dii}).

Таким чином, соціальні мережі є потужним інструментом, який може бути корисним у соціальній роботі за умови усвідомленого та етичного використання з урахуванням потенційних ризиків.

Одним із найбільш перспективних напрямів цифрової трансформації соціальної роботи є **інтеграція штучного інтелекту (ШІ)**. ШІ, як галузь комп'ютерних наук, що розробляє системи зі здатністю до аналізу даних, навчання та прийняття рішень, подібних до людських, відкриває нові горизонти для підвищення ефективності та якості соціальних послуг на різних рівнях втручання.

На **мікрорівні** соціальної роботи ШІ демонструє значний потенціал у покращенні доступу до послуг для осіб з особливими потребами, підтримці навчального процесу та прогнозуванні критичних ризиків, таких як самогубства та передозування (Sabourin, 2023^{diii}). Завдяки здатності аналізувати великі обсяги даних про клієнтів, ШІ дозволяє створювати індивідуалізовані плани обслуговування, що враховують їхні унікальні потреби та обставини. Це сприяє не лише підвищенню якості послуг, але й оптимізації втручань, спрямованих на покращення життя вразливих груп населення.

Важливим напрямом є також покращення інтегрованих медико-соціальних послуг через ранню діагностику, управління хронічними захворюваннями та моніторинг емоційного стану клієнтів за допомогою віртуальних помічників на базі ШІ (Graham et al., 2019^{div}). Така підтримка може надаватися конфіденційно, зменшуючи стигматизацію та сприяючи реалізації травмоінформованих підходів (Smith & Monteux, 2023^{dv}), що є особливо актуальним у кризових ситуаціях. Крім того, автоматизація рутинних завдань, таких як документообіг та анкетування, звільняє час соціальних працівників для безпосередньої взаємодії з клієнтами.

На **макрорівні** ШІ може бути цінним інструментом для аналізу соціальної політики, оцінки ефективності програм та координації зусиль у громадах. Здатність ШІ обробляти

великі масиви даних дозволяє здійснювати більш точний аналіз та прогнозування, що є важливим для прийняття обґрунтованих рішень на рівні політики та управління ресурсами. (Hodgson et al., 2023^{dvi}; Singer et al., 2023^{dvii}).

У сфері **досліджень** соціальної роботи ШІ значно спрощує обробку даних, підвищує точність аналізу та покращує прогнозування соціальних тенденцій (Farrokhnia et al., 2023^{dviii}). Застосування машинного навчання та обробки природної мови дозволяє виявляти приховані закономірності у соціальних проблемах та аналізувати якісні дані, що відкриває нові можливості для розробки ефективних соціальних програм.

В **освіті** соціальної роботи ШІ сприяє створенню інтерактивних, персоналізованих та адаптивних навчальних процесів (Hodgson et al., 2022^{dix}). Платформи на базі ШІ можуть адаптувати навчальні матеріали до індивідуальних потреб студентів, а віртуальні тренажери забезпечують безпечне середовище для практики навичок взаємодії з клієнтами (Stone, 2023^{dx}). Автоматизована оцінка завдань та надання зворотного зв'язку допомагають студентам ефективніше засвоювати матеріал.

Попри значні переваги, використання ШІ у соціальній роботі породжує серйозні **етичні виклики**. Захист конфіденційності та безпеки чутливих даних клієнтів є першочерговим завданням. Існує ризик упереджених рішень, якщо алгоритми ШІ навчаються на необ'єктивних даних. Соціа-

льним працівникам необхідно забезпечити відповідність впровадження ШІ етичним стандартам та законодавчим вимогам, а також розвивати критичне мислення для оцінки можливостей та обмежень цих технологій (Семигіна, 2024^{dxі}).

В умовах стрімкої цифровізації суспільства, **подолання цифрових розривів** набуває особливої гостроти та стає однією з ключових соціальних проблем (Каркач & Семигіна, 2022^{dxii}; Steyaert & Gould, 2009^{dxiii}). У цьому контексті **цифрова інклюзія** стає нагальною потребою та важливим напрямом сучасної соціальної роботи.

Цифрова інклюзія – це комплексний процес забезпечення рівних можливостей для всіх членів суспільства у сфері доступу до цифрових технологій, розвитку необхідних навичок та їх використання для покращення якості життя, соціальної інтеграції та реалізації особистісного потенціалу. Це виходить далеко за межі простого надання технічних засобів та інтернет-з'єднання, охоплюючи також навчання, підтримку та створення інклюзивного цифрового середовища.

Сучасні наукові розробки (Давиденко, 2023^{dxiv}; Calderón Gómez, 2020^{dxv}; Cammaerts et al., 2003^{dxvi}; Mariën & Prodnik, 2014^{dxvii}) визначають, що цифрова інклюзія є не лише технічним або освітнім питанням, а й важливою складовою ширших політичних заходів, спрямованих на

всебічне включення громадян у суспільство та зміцнення соціальної згуртованості.

Європейська Комісія (2001^{dxviii}) трактує цифрову інклюзію як процес, що має два ключові аспекти. По-перше, це **запобігання цифровому виключенню**, тобто вжиття заходів для того, щоб соціально вразливі групи не опинилися на периферії цифрового суспільства. Це вимагає активної політики, спрямованої на усунення бар'єрів доступу та використання технологій. По-друге, цифрова інклюзія передбачає **використання нових можливостей**, які відкривають цифрові технології, для більш активного залучення всіх людей до цифрового суспільства, сприяючи їхньому розвитку та участі в різних сферах життя.

Водночас, цифрова інклюзія не може бути ефективною без урахування індивідуальних потреб та контексту життя кожної людини. Вона має спиратися на **індивідуальну підтримку**, враховуючи зв'язки людини з її соціальним середовищем, а також сприяти процесам соціалізації та ресоціалізації (Lapshin, 2018^{dxix}; Mishna et al., 2012^{dx}). Це означає, що стратегії цифрової інклюзії повинні бути гнучкими та адаптованими до конкретних потреб різних груп населення та окремих осіб

Сучасна соціальна робота використовує різноманітні **методи та інструменти** для досягнення цифрової інклюзії:

- **Забезпечення доступності інфраструктури:** Це включає розширення покриття якісним та доступним інтернетом, особливо в сільській місцевості та для малозабезпечених районів міст. Розвиток мереж Wi-Fi у публічних місцях та надання субсидій на інтернет-підключення для вразливих категорій населення є важливими кроками в цьому напрямі.
- **Надання доступного обладнання:** Ініціативи з надання в користування або продажу за пільговими цінами комп'ютерів, планшетів та смартфонів можуть допомогти подолати матеріальні бар'єри. Створення пунктів колективного доступу до комп'ютерів у бібліотеках, громадських центрах та соціальних службах також є важливим інструментом.
- **Організація навчальних програм з цифрової грамотності:** Навчальні курси та тренінги, адаптовані до потреб різних груп населення (людей похилого віку, осіб з інвалідністю, безробітних, мігрантів тощо), є ключовими для розвитку необхідних цифрових навичок. Ці програми можуть охоплювати як базові навички (користування комп'ютером, інтернетом, електронною поштою), так і більш складні (пошук інформації, використання онлайн-сервісів, безпека в інтернеті).
- **Створення інклюзивного цифрового контенту та сервісів:** Веб-сайти, мобільні додатки та онлайн-

платформи соціальних служб повинні бути розроблені з урахуванням принципів універсального дизайну, щоб бути доступними для всіх користувачів, включаючи людей з різними видами інвалідності. Це передбачає використання альтернативного тексту для зображень, субтитрів для відео, можливості навігації за допомогою клавіатури тощо.

- **Надання технічної підтримки та консультацій:** Створення доступних каналів технічної підтримки, таких як гарячі лінії, онлайн-довідники та пункти консультацій, допомагає користувачам розв'язувати технічні проблеми та підвищує їхню впевненість у використанні цифрових технологій.
- **Залучення громадських ініціатив та волонтерів:** Підтримка місцевих ініціатив та залучення волонтерів для навчання та надання допомоги тим, хто потребує підтримки у освоєнні цифрових технологій, може бути дуже ефективним.
- **Адвокація на рівні політики та програм:** Соціальні працівники можуть відігравати важливу роль в адвокації політик та програм, спрямованих на зменшення цифрового розриву та забезпечення рівних цифрових можливостей для всіх (Каркач & Семигіна, 2024^{dxxi}).

Отже, цифровізація докорінно змінює ландшафт сучасної соціальної роботи, відкриваючи нові можливості

для безпосередньої роботи з клієнтами через дистанційне консультування та телесоціальну роботу. Ці методи забезпечують підвищену доступність послуг, гнучкість та потенціал для охоплення ширшої аудиторії. Водночас, вони вимагають від соціальних працівників особливої уваги до питань конфіденційності, безпеки даних та встановлення ефективного терапевтичного контакту в онлайн-середовищі.

📖 Творче завдання: "Соціальна робота в майбутньому: Розробка нового інструменту для соціальних працівників"

***Мета:** це завдання націлене на те, щоб студенти не лише поглибили свої знання про різні моделі соціальної роботи, але й розвинули креативність і здатність до інновацій. Залучення сучасних технологій та методів дозволить їм поміркувати над тим, як майбутнє соціальної роботи виглядатиме в умовах цифровізації та постійних змін.*

- 1. Створення інструменту:** Уявіть, що ви – соціальний працівник майбутнього, і ваша задача – створити нову інноваційну модель або інструмент для соціальної роботи, що поєднує елементи декількох моделей, описаних у цьому розділі. Це може бути мобільний додаток, онлайн-платформа, новий тип інтерактивних карток чи навіть ігровий метод (комп'ютерна гра тощо).*

2. **Нова технологія:** Розробіть інтерактивний інструмент або технологію, що допомагає соціальним працівникам вирішувати конкретні соціальні проблеми (наприклад, підтримка клієнтів, інтеграція внутрішніх ресурсів, планування змін). Придумайте його функціонал і поясніть, як він допоможе оптимізувати роботу, полегшити взаємодію з клієнтами та покращить результати.
3. **Інтерактивність та доступність:** Подумайте, як зробити цей інструмент інтерактивним та зручним для користувачів. Які технології можуть бути використані (наприклад, штучний інтелект, гейміфікація, розширена реальність, чат-боти)? Як цей інструмент буде допомагати соціальним працівникам взаємодіяти з клієнтами та мотивувати їх до позитивних змін?
4. **Презентація вашої ідеї:** Створіть презентацію або відео-презентацію, в якій ви коротко опишете вашу модель або інструмент. Покажіть, як цей інструмент працює в дії, і як він може змінити підхід до соціальної роботи в майбутньому. Уявіть, що ви представляєте свою ідею на конференції або перед потенційними інвесторами — зробіть презентацію цікавою, динамічною і привабливою.

Медіапідтримка: Придумайте слоган або рекламну кампанію для вашого інструменту. Як ви залучите соціальних працівників до використання вашої інновації? Можливо, ви захочете створити міні-кампанію в соціальних мережах або розробити маркетингову стратегію.

4.5. Квантове мислення та соціальна робота

** Загальне уявлення про концепцію*

У сучасному світі соціальна робота дедалі більше виходить за межі традиційних моделей допомоги. В умовах невизначеності, турбулентності соціальних процесів та зростання комплексності людських проблем виникає потреба в нових підходах до мислення, сприйняття та взаємодії з клієнтами (Семигіна, 2024^{dxii}). Одним із таких інноваційних підходів є квантове мислення – концепція, що базується на принципах квантової фізики, але дедалі частіше знаходить застосування в гуманітарних та соціальних науках, зокрема у психології (Allan, 2018^{dxiii}; Wolinsky, 2004^{dxiv}).

Квантове мислення – це метафоричний підхід до розуміння складності соціальних систем та людської поведінки, який, натхненний принципами квантової фізики, пропонує змінити звичний лінійний і передбачуваний спосіб мислення на такий, що бачить явища цілісно, динамічно, взаємопов'язано та ймовірно, особливо підкреслюючи невизначеність, прихований потенціал і взаємозалежність.

На відміну від класичного мислення, яке прагне до однозначних відповідей та чітких категорій ("правильно – неправильно", "успіх – поразка", "причина – наслідок"),

квантове мислення запрошує нас подивитися на реальність інакше. Воно визнає, що у складних соціальних системах не завжди є єдине чітке рішення чи одна причина проблеми. Натомість, воно ґрунтується на таких **ключових метафоричних принципах**:

- **Принцип суперпозиції: "Одночасно можливо кілька станів"**. Людина може бути одночасно і "сильною", і "вразливою"; і "самостійною", і такою, що "потребує підтримки". Класичне мислення часто змушує нас обирати одну категорію. Суперпозиція ж пропонує ідею, що кілька суперечливих або різних станів, ідентичностей чи можливостей можуть співіснувати одночасно в одній людині або ситуації, доки ми не спробуємо їх "виміряти" або визначити. Для соціального працівника це означає готовність бачити всі грані клієнта, не навішувати ярлики та розуміти, що він може мати різні потреби чи проявляти себе по-різному залежно від контексту.
- **Принцип невизначеності: "Не все можна передбачити чи контролювати"**. У соціальній роботі є ситуації, де неможливо точно передбачити всі наслідки втручань або контролювати кожен аспект процесу змін. Принцип невизначеності наголошує на тому, що у складній системі неможливо точно передбачити або повністю контролювати кінцевий результат. Це вимагає від соціального працівника

гнучкості, здатності працювати в умовах невідомості, бути готовим до несподіваних поворотів та адаптуватися до динаміки ситуації, а не шукати єдиної, заздалегідь визначеної "правильної" відповіді.

- **Принцип взаємозв'язку (ентангльмент): "Усе пов'язано з усім".** Цей принцип підкреслює глибоку та нерозривну пов'язаність усіх елементів системи, навіть якщо вони, здається, розділені чи віддалені один від одного. У контексті соціальної роботи це означає, що проблема однієї людини може бути нерозривно пов'язана з її сім'єю, громадою, економічною ситуацією, культурним контекстом або навіть ширшими соціальними та політичними процесами.
- **Принцип потенційності: "Існує безліч можливостей".** Цей принцип, тісно пов'язаний з невизначеністю та суперпозицією, вказує на те, що до моменту "вимірювання" (тобто конкретного втручання або рішення) існує безліч потенційних шляхів розвитку подій або станів. Для клієнта це означає, що, попри поточні труднощі, він має невикористані ресурси, сильні сторони та різноманітні можливості для майбутнього, які ще не реалізовані. Завдання соціального працівника – не лише виявити проблему, а й допомогти клієнту розкрити його власний потенціал

та побачити нові, часто неочевидні можливості для змін.

- **Принцип впливу спостерігача (інтервента): "Наша присутність змінює реальність".** Подібно до квантового спостерігача, який несвідомо впливає на частинки, соціальні працівники, навіть не усвідомлюючи цього повною мірою, впливають на соціальні процеси та самі змінюються в процесі взаємодії зі своїми клієнтами. Цей принцип підкреслює, що соціальний працівник не є нейтральним зовнішнім елементом, а є активним учасником системи, яку він прагне змінити. Це вимагає постійної рефлексії над власними діями, емоціями, упередженнями та усвідомленням того, як власна присутність і інтервенції формують динаміку ситуації клієнта (Wendt, 2015^{dxv}).

Наприклад, соціальна працівниця працює з підлітком, який не ходить до школи й поводить себе агресивно. Замість того, щоб просто шукати причину (наприклад, «нехтує правилами»), вона підходить до ситуації з квантовим мисленням: розглядає вплив сімейного фону, травматичного досвіду, культурного контексту, емоційних потреб і внутрішніх ресурсів дитини. Вона не шукає єдиної відповіді, а створює простір для змін, спираючись на можливості, а не лише на проблеми.

Квантове мислення закликає соціальних працівників відійти від лінійних "рецептів" і прийняти складність та багатомірність людських доль і соціальних процесів. Це спонукає до більш гнучкої, емпатійної та цілісної практики.

Вправа «Ефект метелика моєї історії»

Мета: допомогти студентам усвідомити принципи нелінійності та потенційності у власному життєвому досвіді.

1. Згадайте одну значущу подію у вашому житті (позитивну чи негативну), яка, на перший погляд, здавалася "малою" або "випадковою".
2. Опишіть, як ця подія, можливо, нелінійно, тобто не прямим і очевидним шляхом, вплинула на ваше життя, призвела до інших подій або змін, яких ви тоді не могли передбачити.
3. Поміркуйте: які "потенційні" шляхи розвитку цієї ситуації ви бачите зараз, озируючись назад, і як вибір чи обставини призвели саме до того, що сталося?
4. Обговоріть у малих групах, як цей досвід може допомогти зрозуміти складність та непередбачуваність ситуацій клієнтів у соціальній роботі.

Альтернативна Вправа "Мій #КвантовийЗв'язок" (ТікТок-челендж)

Створіть коротке відео у стилі ТікТоку, що складається з трьох частин.

Спочатку символічно покажіть (жестом, швидким кадром) одну "малу" або "випадкову" подію зі свого життя – це може бути

неочікувана зустріч, почута фраза, випадково прочитаний пост чи зміна маршруту. Далі, використовуючи швидкі нарізки або метафоричні зображення, продемонструйте, як ця незначна подія **непрямим чином** призвела до значних або непередбачуваних змін у вашому житті, показуючи **"ефект метелика"** ваших особистих рішень.

Завершіть відео короткою рефлексією, що свідчить про ваше усвідомлення: як саме **ваша реакція, вибір чи усвідомлення** вплинули на розвиток цієї ситуації та її "квантові" наслідки. Додайте фразу, що підкреслює ідею **невидимих взаємозв'язків і неочікуваних наслідків** у житті, використовуючи хештег **#КвантовийЗв'язок**.

***З історії концепції**

Ідеї, що лягли в основу «квантового мислення», зародилися на початку ХХ століття з революційними відкриттями у **квантовій фізиці**. Ця нова галузь фізики почала ставити під сумнів традиційні уявлення про світ, які панували століттями завдяки роботам Ньютона.

Все почалося у 1900 році, коли німецький фізик **Макс Планк** висунув гіпотезу про те, що енергія випромінюється не безперервно, а дискретними порціями – **квантами**. Це було сміливе припущення, що відкрило двері до принципово нового розуміння реальності. Пізніше, у 1905 році, **Альберт Ейнштейн** розвинув цю ідею, пояснивши фотоелектричний ефект тим, що світло складається з таких квантів (фотонів).

Справжнім проривом стало створення **квантової механіки** у 1920-х роках. До ключових постатей цього періоду відносять таких науковців, як:

- **Нільс Бор**, який у 1913 році запропонував модель атома, де електрони рухаються по певних "квантових" орбітах, а не хаотично.
- **Вернер Гейзенберг**, який у 1927 році сформулював знаменитий **принцип невизначеності**, що стверджує: неможливо одночасно точно визначити положення і імпульс частинки. Це означало, що світ на субатомному рівні є принципово непередбачуваним.
- **Ервін Шредінгер**, який розробив хвильове рівняння, що описує поведінку квантових частинок як хвиль і ймовірностей.

Ці відкриття показали, що на мікрорівні реальність є зовсім іншою, ніж ми її сприймаємо у повсякденному житті: вона **непередбачувана, ймовірна та взаємопов'язана**. Це суперечило "класичній" фізиці, яка бачила світ як годинниковий механізм – де все можна точно виміряти та передбачити, якщо знати початкові умови.

Ключову роль у філософському осмисленні квантових ідей та їхньому поширенні поза межі фізики відіграв **американський фізик Девід Бом**. Бом досліджував зв'язок між причинністю та випадковістю у фізиці, що є центральною темою для квантової механіки. Він аргументує на користь більш глибокого, прихованого порядку, який може пояснити, чому квантові явища здаються випадковими.

У 1980 році побачила світ його праця **«Цілісність та цілісний порядок»** (Wholeness and the Implicate Order^{dxvii}). Вона безпосередньо стосується концепції **"цілісного порядку"** (Implicate Order) та **"розгорнутого порядку"** (Explicate Order). У цій книзі він викладає своє бачення всесвіту як єдиного, нерозривного цілого, де всі речі є взаємопов'язаними і походять з глибинного, невидимого порядку.

Саме ця книга стала джерелом натхнення для багатьох мислителів у різних галузях, включаючи психологію, філософію та навіть організаційне управління, а також опосередковано вплинула на ідеї "квантового мислення" у соціальних науках.

У 1990-х роках і на початку 2000-х років деякі теоретики, зокрема **Дана Зохар** та **Ієн Маршалл** (Zohar & Marshall, 1994^{dxvii}; Zohar & Marshall, 2000^{dxviii}) в контексті лідерства та організацій, а також **Ральф Кілманн** (Kilmann, 2001^{dxix}) в управлінні, почали досліджувати, як принципи квантової фізики можуть слугувати метафорами для розуміння лідерства, командної динаміки, змін та невизначеності. Вони припускали, що організації та соціальні групи поведуться не як механічні машини, а як динамічні, взаємопов'язані системи, подібні до квантових полів.

У контексті соціальної роботи, ідеї квантового мислення не з'явилися як окремий, чітко сформульований напрям з конкретним засновником. Натомість, вони інтегрувалися як спосіб мислення в рамках розвитку **системної сімейної терапії, нарративних підходів, трансформаційних моделей змін та рефлексивної практики**. Ці підходи вже містили зерна квантового мислення, підкреслюючи множинність перспектив, динамічність ідентичностей, роль мови у конструюванні реальності та важливість неупередженого, але активного спостереження. Соціальні працівники почали все більше усвідомлювати, що не існує єдиного "правильного" шляху, а лише безліч можливостей, які створюються у взаємодії з клієнтом.

Таким чином, "квантове мислення" в соціальній роботі можна вважати еволюцією наявних парадигм, а не революцією. Воно пропонує новий, більш нюансований "об'єктив" для погляду на людські проблеми, визнаючи складність, невизначеність і взаємозв'язок, що є центральними для сучасної практики.

Вправа "Перемикаємо оптику: Бачимо соціальні проблеми по-квантовому"

Мета: Допомогти студентам розрізняти "класичне" (лінійне) і "квантове" (цілісне/нелінійне) мислення у контексті соціальних проблем.

1. *Оберіть одну типову соціальну проблему (наприклад, безробіття, міжособистісний конфлікт, низька успішність дитини в школі).*
2. **Частина 1: Класичний підхід.** *Опишіть, як би ви розглянули цю проблему з "класичної", лінійної точки зору:*
 - Яка одна головна причина цієї проблеми?
 - Які прямі кроки можна було б зробити для її вирішення?
 - Які результати ви б очікували, якби ці кроки були виконані?
3. **Частина 2: Квантовий підхід.** *Тепер розгляньте ту саму проблему з позиції квантового мислення:*
 - Які різноманітні, взаємопов'язані фактори (навіть неочевидні) можуть впливати на цю проблему?

- Які приховані ресурси або "потенційні стани" можуть існувати у клієнта або в системі?
 - Як ваша роль як "спостерігача/інтервента" може вплинути на ситуацію?
 - Які нелінійні наслідки можуть виникнути навіть від невеликих втручань?
4. *Порівняйте два підходи. Які відмінності ви помітили? Який підхід, на вашу думку, є більш реалістичним для роботи з людьми та соціальними системами і чому? Обговоріть свої висновки в парах.*

****Квантове мислення та сучасна соціальна робота***

У сучасній соціальній роботі квантове мислення не є окремою методикою, а, скоріше, стає **філософською основою** та **інтегративною рамкою** для розуміння практики. Воно допомагає соціальним працівникам працювати в умовах високої невідомості та складності, що особливо актуально в нинішній динамічній соціально-політичній ситуації.

У сучасній соціальній роботі системний підхід давно вважається ключовим. Він полягає в тому, щоб бачити людину не ізольовано, а як частину взаємопов'язаної соціальної системи – родини, громади, суспільства. Цей підхід визнає, що зміни в одному елементі системи впливають на інші, і що підтримка має бути комплексною (Bolton et al., 2021^{dxxx}). Проте квантове мислення йде ще глибше – воно

не лише бачить систему, а й визнає непередбачуваність, парадоксальність та багатовимірність цієї системи. Якщо системне мислення шукає рівновагу і пояснення, то квантове – приймає хаос як норму, і працює з ним творчо (Allan, 2018^{dxixi}; Laszlo et al., 2021^{dxixii}). У **табл. 4.3** представлено ключові характеристики класичного системного підходу та підходу, що спирається на квантове мислення.

Табл. 4.3. Ключові параметри системного підходу та підходу на основі квантового мислення

Параметр	Системний підхід	Квантове мислення
Мета	Розуміння взаємозв'язків у системі	Робота з потенціалами, що ще не проявились
Тип логіки	Причинно-наслідкова	Паралельна, інтуїтивна, багаторівнева
Реальність	Описувана, підлягає аналізу	Змінна, нелінійна, невлонна (те, що змінюється, зароджується й зникає)
Управління змінами	Створення умов для стабільності	Прийняття невизначеності, зміна парадигм
Роль працівника	Координатор взаємодії в системі	Каталізатор можливостей, «спостерігач-учасник»
Увага до майбутнього	Орієнтація на прогнозовані наслідки	Робота з «полем ймовірностей», відкритість до несподіваного

Ключова відмінність полягає в тому, що квантове мислення не намагається впорядкувати хаос – воно вчиться з ним взаємодіяти. У соціальній роботі це означає здатність

залишатися ефективним, навіть коли обставини змінюються щодня, а відповіді не піддаються логічному прогнозуванню.

Квантове мислення – це не чарівна формула, а філософія гнучкості, креативності й відкритості до багатомірності соціального світу. Його потенціал значний, однак реалізація потребує балансу між новаторством і професійними рамками.

Практичні прояви квантового мислення у соціальній роботі:

- *Розвиток рефлексивної практики.* Визнання ролі "спостерігача" спонукає соціальних працівників до постійної рефлексії над власними упередженнями, цінностями та впливом на клієнта. Це означає не лише обмірковувати дії, а й усвідомлювати, як власна присутність змінює динаміку взаємодії.
- *Холістичний та системний підхід.* Замість фокусування лише на індивідуальних проблемах, соціальні працівники прагнуть бачити клієнта як частину складної мережі сімейних, громадських, культурних та інституційних систем. Інтервенції спрямовані на зміни в усій системі, а не лише на окремі симптоми.
- *Використання сильних сторін та ресурсного підходу.* Замість того, щоб зосереджуватися лише на дефіцитах і проблемах клієнта, квантове мислення

підкреслює необхідність виявлення та активізації його внутрішніх та зовнішніх ресурсів, сильних сторін та невикористаного потенціалу.

- *Гнучкість у плануванні та втручанні.* Соціальні працівники розуміють, що план роботи з клієнтом не є жорсткою схемою, а динамічним документом, який постійно адаптується до змін у ситуації. Це вимагає відмови від жорстких "рецептів" та готовності до коригування курсу.
- *Опертя на співтворчість та участь.* Клієнт розглядається як активний учасник процесу змін, а не пасивний об'єкт втручання. Спільне конструювання рішень, врахування множинності перспектив та посилення голосу клієнта є ключовими аспектами.
- *Толерантність до невизначеності.* Соціальні працівники навчаються працювати в умовах, коли не всі відповіді очевидні, а результати не завжди передбачувані. Це вимагає стійкості, інтуїції та здатності приймати рішення в умовах неповної інформації.
- *Застосування наративних практик.* Визнання того, що реальність конструюється через розповіді, і що існує багато "істин" про життя клієнта. Соціальний працівник допомагає клієнту переписати його власну історію, виявивши нові можливості та зміцнивши ідентичність.

- *Використання мистецтва та творчості.* Деякі практики включають елементи мистецтва, музики, руху, що дозволяє вийти за рамки лінійного вербального спілкування та отримати доступ до глибших, невербальних рівнів переживань клієнта, де потенціал часто є прихованим.

До очевидних переваг підходу, що спирається на квантове мислення, можна віднести:

1) гнучкість у невизначених умовах: підхід дозволяє адаптуватися до змін, приймати неоднозначність, мислити в категоріях «якщо – то» замість «єдино правильного рішення»;

2) цілісне (холістичне) бачення клієнта: фокус на можливостях, унікальності та глибокому розумінні взаємозв'язків замість обмеженого аналізу проблеми чи складної життєвої ситуації людини, групи чи громади;

3) креативність у роботі з випадками, що не піддаються стандартизації: особливо корисно для дій у кризових, повоєнних, міжкультурних та складних сімейних випадках, а також для пояснення колективних травм;

4) поглиблення емпатії та інтуїтивного розуміння: професійна інтуїція стає не лише допустимою, а й цінною, бо допомагає зчитувати «поля» ситуації (Matoba, 2023^{dxixiii}; Mindell, 2000^{dxixiv}; Wendt, 2015^{dxixv}).

Наразі у соціальній роботі важливе місце займають чітко визначені стандарти, протоколи, технології. Вони забезпечують відповідальність, прозорість і ефективність. І тут виникає виклик: квантове мислення може сприйматись як загроза структурованості, як «занадто м'яке» чи «інтуїтивне». Але, по суті, воно не суперечить стандартам – воно доповнює їх, пропонуючи внутрішній вимір гнучкості. Це як у мистецтві – ноти дають основу, але саме інтерпретація робить музику живою. Так і в соціальній роботі: стандарти забезпечують каркас, а квантове мислення – глибину, особистісний контакт і справжнє партнерство.

На сьогодні квантова соціальна робота є радше метафорою, ніж усталеним академічним напрямом чи реальною парадигмою. Вона не має власної концептуальної бази чи емпіричних досліджень, подібних до екосоціальної соціальної роботи. Однак її ідеї використовують для розширення методологічного мислення фахівців, особливо у сферах інтегрованих систем, комплексного аналізу та інноваційних підходів до розв'язання соціальних проблем. Учені відзначають як можливу перспективу впровадження мультидисциплінарного підходу з елементами нейронауки, психології, технологій соціальної роботи та системного аналізу.

Отже, впровадження квантового мислення у практику соціальної роботи – це поклик до зрілої професійності, де поєднуються наука, мистецтво і людяність. У цьому прос-

торі фахівці стають не просто виконавцями стандартизованих алгоритмів, а й уважними спостерігачами та активними учасниками трансформацій як у житті клієнтів, так і в самому суспільстві (Семигіна, 2025^{dxxxvi}).

Вправа "Архітектори майбутнього: Квантова трансформація соціальної реальності"

Мета: Інтегрувати розуміння квантового мислення, застосувати його до бачення майбутнього соціальної роботи та власної ролі в ній, а також розвинути креативне та трансформаційне мислення.

1. **"Відчуй потік змін" (Індивідуальна рефлексія)** Заплющте очі на кілька хвилин і уявіть майбутнє соціальної роботи через 10-15 років. Якою вона буде? Які нові виклики постануть? Як зміниться роль соціального працівника? Дозвольте думкам вільно текти, не обмежуючи себе "реалістичністю" – уявляйте навіть найсміливіші сценарії. Спробуйте відчувати цю **невизначеність і потенціал**, що витає у повітрі.
2. **"Квантова матриця майбутнього" (Робота в малих групах):** Об'єднайтеся в малі групи (3-4 особи). Створіть "Квантову матрицю майбутнього соціальної роботи". Для цього:
 - **Центр матриці:** Впишіть "Сучасна соціальна робота" (ваш кейс може бути загальним поняттям, наприклад, "подолання кризи" або "формування стійкої громади").

- *"Квантові стрибки": Використовуючи принципи квантового мислення, продумайте та запишіть, які "квантові стрибки" (радикальні, нелінійні зміни) можуть статися у підходах, інструментах чи філософії соціальної роботи. Подумайте про:*
 - Як буде реалізовано **взаємозв'язок** на нових рівнях (наприклад, інтеграція різних сфер, використання цифрових екосистем)?
 - Як ви будете працювати з **невизначеністю** та керувати **потенціалом** у нових формах (наприклад, інноваційні моделі реагування на кризи, розкриття прихованих ресурсів громад)?
 - Як зміниться **роль інтервента** в цих "нових вимірах" (наприклад, чи станете ви більше "каталізатором змін", "співтворцем рішень", "архітектором потенціалу")?
 - Які "ефекти метелика" (неочікувані, але значущі наслідки) ваших сьогоднішніх або майбутніх дій ви можете передбачити?
- *"Кола суперпозиції": Навколо центру та "квантових стрибків" зобразіть кілька "кіл суперпозиції", де одночасно існують різні **потенційні сценарії** розвитку соціальної роботи. Це можуть бути як бажані, так і викликові варіанти, що співіснують до моменту "вибору" або "реалізації" (ваших дій).*

3. *"Світловий промінь змін" (Презентація та обговорення): Кожна група представляє свою "Квантову матрицю майбутнього". Обговоріть:*
- *Які ідеї були найсміливішими/найцікавішими?*
 - *Як ці сценарії відображають принципи квантового мислення?*
 - *Які виклики та можливості відкриває таке "квантове" бачення майбутнього для вашої майбутньої професії?*
 - *Як ви можете вже сьогодні почати "формувати" це бажане майбутнє, використовуючи принципи квантового мислення у своїй навчальній та практичній діяльності?*
-

➔ ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

- ⁱ Семигіна, Т. (2021). *Міжнародна соціальна робота*. Київ: АПСВТ.
- ⁱⁱ IFSW & IASSW (2014). *Global definition of social work*.
<https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work>
- ⁱⁱⁱ Шинкарук, В., & Йолон, П. (2002). Філософія. *Філософський енциклопедичний словник* (с. 670-674). Абрис.
- ^{iv} Семигіна, Т. (2020). *Сучасна соціальна робота*. Академія праці, соціальних відносин і туризму.
- ^v Семигіна, Т.В. (2012). Теорії соціальної роботи. У кн.: Зверева, І.Д., ред. *Енциклопедія для фахівців соціальної сфери* (с. 110-114). Універсум.
- ^{vi} Kelly, B. L., & Gates, T. G. (2016). Strengths-based approaches: An interdisciplinary historical account. In: J. Edwards, A. Young, & M. J. Barrett, eds. *Handbook of Strengths-Based Clinical Practices: Finding Common Factors* (pp. 19-32). Routledge.
- ^{vii} Hamilton, G. (1923). Progress in social casework. *Proceedings of the National Conference of Social Work* (pp. 334–337). University of Chicago.
- ^{viii} Hamilton, G. (1941). *Theory and practice of social casework*. Columbia University Press.
- ^{ix} Reynolds, B. C. (1934). Between client and community: A study of responsibility in social case work. *Smith College Studies in Social Work*, 5(1), 1-128.
- ^x Hollis, F. (1941). *The skills of the beginning case worker as evaluated by the school, the agency, and the worker: A study of the case work performances of graduates as a measure of the effectiveness of professional training*. Family Welfare Association of America.
- ^{xi} Hollis, F. (1965). Casework and social class. *Social Casework*, 46, 463–471.

- ^{xii} **Hollis, F.** (1967). Principles and assumptions underlying casework practice. In: E. Younghusband, ed. *Social work and social values: Readings in social work* (Vol. 3). Routledge.
- ^{xiii} **Hollis, F.** (1950). The techniques of casework. In *Principles and techniques in social casework* (pp. 412–426). Family Service Association of America.
- ^{xiv} **Hollis, F.** (1965). Casework and social class. *Social Casework*, 46, 463–471.
- ^{xv} **Hollis, F.** (1950). The techniques of casework. In *Principles and techniques in social casework* (pp. 412–426). Family Service Association of America.
- ^{xvi} **Woods, M., & Hollis, F.** (1990). *Casework: A psychosocial therapy* (4th ed.). McGraw-Hill.
- ^{xvii} **Woods, M., & Hollis, F.** (1990). *Casework: A psychosocial therapy* (4th ed.). McGraw-Hill.
- ^{xviii} **Woods, M., & Hollis, F.** (1999). *Casework: A psychosocial therapy* (5th ed.). McGraw-Hill.
- ^{xix} **Woods, M., & Hollis, F.** (1990). *Casework: A psychosocial therapy* (4th ed.). McGraw-Hill.
- ^{xx} **Woods, M., & Hollis, F.** (1999). *Casework: A psychosocial therapy* (5th ed.). McGraw-Hill.
- ^{xxi} **Hollis, F.** (1967). Principles and assumptions underlying casework practice. In E. Younghusband (Ed.), *Social work and social values: Readings in social work* (Vol. 3). Routledge.
- ^{xxii} **Семигіна, Т. & Столярик, О.** (2023). Флоренс Холліс (1907–1987), фундаторка психосоціального підходу у соціальній роботі. *Персоналії в історії професійної соціальної роботи: від ХІХ століття – до сьогодення* (с. 6–27). Компрінт.
- ^{xxiii} **Семигіна, Т. В., & Мигович, І. І., ред.** (2005). *Теорії і методи соціальної роботи* (с. 111–116). Академвидав.

- ^{xxiv} **Erikson, E. H.** (1993). *Childhood and society* (2d ed.). Norton.
- ^{xxv} **Linton, R.** (1945). *The cultural background of personality*. Appleton-Century-Crofts.
- ^{xxvi} **Merton, R. K.** (1957). The role-set: Problems in sociological theory. *The British Journal of Sociology*, 8(2), 106–120.
- ^{xxvii} **Семигіна, Т. В.,** & Мигович, І. І., ред. (2005). *Теорії і методи соціальної роботи: Підручник для студентів вищих навчальних закладів* (с. 328). Академвидав.
- ^{xxviii} **Alexander, J. F.,** & Robbins, M. (2019). Functional Family Therapy. In: Lebow, J. L., Chambers, A. L., & Breunlin, D. C., eds. *Encyclopedia of Couple and Family Therapy*. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-49425-8_161.
- ^{xxix} **Carr, A.** (2009), The effectiveness of family therapy and systemic interventions for child-focused problems. *Journal of Family Therapy*, 31, 3-45. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6427.2008.00451.x>
- ^{xxx} **Sommers-Flanagan, J.,** Sommers-Flanagan, R. & Murray, W. K. W. (2018). Family Systems Theory and Therapy. In: Sommers-Flanagan, J., & Sommers-Flanagan, R., eds. *Counseling and Psychotherapy Theories in Context and Practice*. Wiley.
- ^{xxxi} **Ruesch, J.,** & Bateson, G., eds. (1951). *Communication: The social matrix of psychiatry*. W. W. Norton & Company.
- ^{xxxii} **Bateson, G.,** Jackson, D. D., Haley, J., & Weakland, J. (1956). Toward a theory of schizophrenia. *Behavioral Science*, 1(4), 251–264.
- ^{xxxiii} **Bateson, G.** (1972). *Steps to an ecology of mind: Collected essays in anthropology, psychiatry, evolution, and epistemology*. University of Chicago Press.
- ^{xxxiv} **Minuchin, S.,** Montalvo, B., Guerney, B. G., Rosman, B. L., & Schumer, F. (1967). *Families of the slums*. Basic Books.
- ^{xxxv} **Minuchin, S.** (1974). *Families and family therapy*. Harvard University Press.

-
- ^{xxxvi} **Minuchin, S.,** & Fishman, H. C. (1981). *Family therapy techniques*. Harvard University Press.
- ^{xxxvii} **Minuchin, S.,** & Nichols, M. P. (1993). *Family healing: Tales of hope and renewal from family therapy*. Free Press.
- ^{xxxviii} **Minuchin, S.,** Nichols, M. P., & Lee, W. Y. (2007). *Assessing families and couples: From symptom to system*. Boston: Pearson/Allyn and Bacon.
- ^{xxxix} **Bowen, M.** (1978). *Family Therapy in Clinical Practice*. Jason Aronson.
- ^{xl} **Kerr, M. E.,** & Bowen, M. (1988). *Family evaluation: An approach based on Bowen theory*. W. W. Norton & Company.
- ^{xli} **Satir, V.** (1964). *Conjoint family therapy: A guide to theory and technique*. Science and Behavior Books.
- ^{xlii} **Hartman, A.** (1978). Diagrammatic Assessment of Family Relationships. *Social Casework*, 59(8), 465–476.
- ^{xliii} **Кабаченко, Н. В.,** & Семигіна, Т. В. (2004). Особливості застосування екологічного підходу в практиці соціальної роботи. *Наукові записки НАУКМА. Серія: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*, 33, 73–78.
- ^{xliv} **Hartman, A.** (1978). Diagrammatic assessment of family relationships. *Social Casework*, 59(8), 465–476.
- ^{xlv} **Hartman, A.** (1978). Diagrammatic assessment of family relationships. *Social Casework*, 59(8), 465–476.
- ^{xlvi} **Hartman, A.** (1978). Diagrammatic assessment of family relationships. *Social Casework*, 59(8), 465–476.
- ^{xlvii} **Hartman, A.,** & Laird, J. (1983). *Family-centered socialwork practice*. Free Press.
- ^{xlviii} **Hartman, A.,** & Laird, J. (1983). *Family-centered socialwork practice*. Free Press.

-
- ^{xlix} **Deblinger, E., & Heflin, A. H.** (1996). *Treating sexually abused children and their nonoffending parents: A cognitive behavioral approach*. Sage Publications.
- ⁱ **MacDonald, G.** (2001). *Effective Interventions for Child Abuse and Neglect. An Evidence-based Approach to Planning and Evaluating Interventions*. Chichester: Wiley.
- ^{li} **Rotheram-Borus, M.** (1998). *Intervention Manuals for Project TALC (Teens and Adults Learning to Communicate) Parents Living with AIDS*. UCLA Semel Institute Centre for Community Health.
- ^{lii} **Chamberlain, P.** (1994). *Family Connections: A Treatment Foster Care Model for Adolescents with Delinquency*. Northwest Media Inc.
- ^{liii} **Dadds, M., & Hawes, D.** (2006). *Integrated family intervention for child conduct problems*. Australian Academic Press.
- ^{liv} **Woods, L. J.** (1988). Home-based family therapy. *Social Work*, 33(3), 211–214.
- ^{lv} **Dunst, C. J., Johanson, C., Trivette, C. M., & Hamby, D.** (1991). Family-oriented early intervention policies and practices: Family-centered or not? *Exceptional Children*, 58(2), 115–126.
- ^{lvi} **Henggeler, S. W., Schoenwald, S. K., Borduin, C. M., Rowland, M. D., & Cunningham, P. B.** (1998). *Multisystemic treatment of antisocial behavior in children and adolescents*. Guilford Press.
- ^{lvii} **Damen, H., Veerman, J. W., Vermulst, A. A., Van Pagée, R., Nieuwhoff, R., & Scholte, R. H. J.** (2018). Parental empowerment and child behavioural problems during youth care involvement. *Child & Family Social Work*, 24, 467–476.
- ^{lviii} **Mallette, J. K., Futris, T. G., & Schramm, D. G.** (2018). Fostering a culture of family-centred care: Child welfare professionals' beliefs about fathers, family instability, and the value of relationship education. *Child & Family Social Work*, 23(3), 354–363.

-
- ^{lix} **Tang, E.,** de Haan, A. D., Kuiper, C. H. Z., & Harder, A. T. (2024). Family-centred practice and family outcomes in residential youth care: A systematic review. *Child & Family Social Work*, 29(3), 598–614.
- ^{lx} **Clare, M.** (1991). Preparation for Family-Centred Social Work: A Case Study Approach. *Pacific Journal of Social Work and Development*, 1(2), 7-18.
- ^{lxi} **Dodd, J.,** Saggars, S., & Wildy, H. (2009). Constructing the 'ideal' family for family-centred practice: challenges for delivery. *Disability & Society*, 24(2), 173-186
- ^{lxii} **Perlman H. H.** (1957). *Social casework: A problem-solving process*. University of Chicago Press.
- ^{lxiii} **Perlman H. H.** (1957). *Social casework: A problem-solving process*. University of Chicago Press.
- ^{lxiv} **Perlman, H.** (1971). *Perspectives on Social Casework*. Temple University Press.
- ^{lxv} **Perlman, H.** (1979). *Relationship: The Heart of Helping People*. University of Chicago Press.
- ^{lxvi} **Reid, W. J. & Shyne, A.W.** (1969). *Brief and Extended Casework*. Columbia University Press.
- ^{lxviii} **Reid, W. J., & Epstein, L.,** ed. (1977). *Task-centered Practice*. Columbia University Press.
- ^{lxix} **Reid, W. J.** (1978). *The Task-Centered System*. Columbia University Press.
- ^{lxx} **Reid, W. J.** (1992). *Task strategies: An empirical approach to clinical social work*. Columbia University Press.
- ^{lxxii} **Reid, W. J.** (2000). *The Task Planner*. Columbia University Press.
- ^{lxxiii} **De Shazer, S.** et al. (1986). Brief therapy: Focused solution development. *Family process*, 25(2), 207-221.

^{lxxiv} **De Shazer, S.** (1988). *Clues: Investigating solutions in brief therapy*. WW Norton & Co.

^{lxxv} **De Shazer, S.,** & Berg, I. K. (1997). 'What works?' Remarks on research aspects of solution-focused brief therapy. *Journal of Family therapy*, 19(2), 121-124.

^{lxxvi} **De Shazer, S.,** & Berg, I. K. (1997). 'What works?' Remarks on research aspects of solution-focused brief therapy. *Journal of Family therapy*, 19(2), 121-124.

^{lxxvii} **De Shazer, S.** (1988). *Clues: Investigating solutions in brief therapy*. WW Norton & Co.

^{lxxviii} **De Shazer, S.** et al. (2021). *More than miracles: The state of the art of solution-focused brief therapy*. Routledge.

^{lxxix} **Greenberg, G.,** Ganshorn, K., & Danilkewich, A. (2001). Solution-focused therapy. Counseling model for busy family physicians. *Canadian Family Physician*, 47(11), 2289-2295.

^{lxxx} **Jenks, D. B.** (2021). *The Transition to Parenthood: Exploration of Systemic Changes and Implications for Future Treatment* (Doctoral dissertation, Utah State University).
<https://digitalcommons.usu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=9506&context=etd>.

^{lxxxi} **Cauvain, S.** (2019). Task-centred practice. In: Payne, M. & Reith-Hall, E., eds. *The Routledge Handbook of Social Work Theory* (pp. 205-215). Routledge.

^{lxxxii} **Doel, M.,** & Marsh, P. (2017). *Task-centred social work*. Routledge.

^{lxxxiii} **Ramos, B. M.,** & Stetson, R. L. (2023). Problem-Solving Theory: The Task-Centred Model. In: Hölscher, D., Hugman, R., & McAuliffe, D., eds., *Social Work Theory and Ethics: Ideas in Practice* (pp. 169-187). Springer Nature Singapore.

^{lxxxiv} **Szapocznik, J.,** Hervis, O. & Schwartz, S. (2002). *Brief Strategic Family Therapy for Adolescent Drug Abuse*. National Institute for Drug Abuse.
<http://www.drugabuse.gov/TXManuals/bsft/BSFTIndex.htm>

- ^{lxxxv} **Goldberg, E. M.**, Gibbons, J., & Sinclair, I. (2021). *Problems, tasks and outcomes: The evaluation of task-centered casework in three settings*. Routledge.
- ^{lxxxvi} **Brearley, C. P.** (2023). *Risk and social work*. Taylor & Francis.
- ^{lxxxvii} **Specht, H.**, & Vickery, A., eds. (2021). *Integrating social work methods*. Routledge.
- ^{lxxxviii} **Trevithick, P.** (2008). Revisiting the knowledge base of social work: A framework for practice. *British Journal of Social Work*, 38(6), 1212-1237.
- ^{lxxxix} **Specht, H.**, & Vickery, A., eds. (2021). *Integrating social work methods*. Routledge.
- ^{xc} **Specht, H.**, & Vickery, A., eds. (2021). *Integrating social work methods*. Routledge.
- ^{xci} **Столярик, О.**, & Семигіна, Т. (2023). Цілепокладання в інтервенціях соціальної роботи: теорія та техніки. *Соціальна робота та соціальна освіта*, 1 (10), 28-41.
- ^{xcii} **Bertalanffy, L. von** (1968). *General System Theory: Foundations, Development, Applications*. Braziller.
- ^{xciii} **Park, R. E.**, Burgess, E. W., McKenzie, R. D., & Wirth, L. (1925). *The city*. University of Chicago press.
- ^{xciv} **Gitterman, A.**, & Germain, C. B. (1976). Social work practice: A life model. *Social Service Review*, 50(4), 601–610.
- ^{xcv} **Germain, C. B.** (1979). *Social Work Practice: People and Environments, an Ecological Perspective*. Columbia University Press.
- ^{xcvi} **Germain, C. B.**, & Gitterman, A. (1980). *The life model of social work practice*. Columbia University Press.
- ^{xcvii} **Jack, G.** (2000). Ecological Approach to Social Work. In: Davies, M., ed. *The Blackwell Encyclopedia of Social Work*. Blackwell Publishers.
- ^{xcviii} **Germain, C. B.**, & Gitterman, A. (1980). *The life model of social work practice*. Columbia University Press.

^{xcix} **Ungar, M.** (2002). A deeper, more social ecological social work practice. *Social Service Review*, 76(3), 480-497.

^c **Pardeck, J. T.** (1988). An ecological approach for social work practice. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 15, 133.

^{ci} **Siporin, M.** (1980). Ecological systems theory in social work. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 7, 507-532

^{cii} **Hare, I.** (2004). Defining social work for the 21st century. The International Federation of Social Workers' revised definition of social work. *International Social Work*, 47, 407-424.

^{ciii} **Weiss-Gal, I.** (2008). The Person-in-Environment Approach: Professional Ideology and Practice of Social Workers in Israel. *Social Work*, 53(1), 65-75.

^{civ} **Zastrow, C. & Kirst-Ashman, K.** (2012). *Understanding human behavior and the social environment* (9th ed.). Brooks/Cole, Cengage Learning.

^{cv} **Kemp, S. P.** (2009). Place matters: Toward a rejuvenated theory of environment for direct social work practice. In: Borden, W., ed. *Reshaping theory in contemporary social work: Toward a critical pluralism in clinical practice* (pp. 134-165). Columbia University Press.

^{cvi} **Bronfenbrenner, U.** (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.

^{cvii} **Bronfenbrenner, U.** (1986). Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. *Developmental Psychology*, 22, 723-742.

^{cvi} **Bronfenbrenner, U.** (1992). *Ecological systems theory*. Jessica Kingsley Publishers

^{cix} **Bronfenbrenner, U., Ceci S. J.** (1994). Nature-nurture reconceptualized in developmental perspective: A bioecological model. *Psychological Review*, 101, 568-586.

^{cx} **Boetto, H.** (2016). Developing ecological social work for micro-level practice. In: McKinnon, J. & Alston, M., eds. *Ecological social work: Towards sustainability* (pp. 59-77). Palgrave Macmillan.

- ^{cxі} **Närhi, K., & Matthies, A. L.** (2025). Ecological social work. In: Alston, M., Buykx, P., Foote, W., & Betts, D., eds. *Handbook of Research Methods in Social Work* (pp. 118-129). Edward Elgar Publishing.
- ^{cxіі} **Bolton, K. W.,** Hall, J. C., & Lehmann, P., eds. (2021). *Theoretical perspectives for direct social work practice: A generalist-eclectic approach*. Springer Publishing Company.
- ^{cxііі} **Kemp, S. P.** (2009). Place matters: Toward a rejuvenated theory of environment for direct social work practice. In: Borden, W., ed., *Reshaping theory in contemporary social work: Toward a critical pluralism in clinical practice* (pp. 134-165). Columbia University Press.
- ^{cxіv} **Bourceret, A.,** Amblard, L., & Mathias, J. D. (2021). Governance in social-ecological agent-based models: a review. *Ecology & Society*, 26(2), 38.
- ^{cxv} **LeCroy, C. W. & Teater, B.** (2014). Social work practice from an ecological perspective. In: LeCroy, C. W., ed. *Case studies in social work practice* (pp. 35-44). Wiley.
- ^{cxvі} **Hobfoll S. E.,** Palmieri P. A., Johnson R. J., Canetti-Nisim D., Hall B. J., & Galea S. (2009). Trajectories of resilience, resistance, and distress during ongoing terrorism: The case of Jews and Arabs in Israel. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 77, 138-148.
- ^{cxvіі} **Lincoln, A.,** Swift, E., & Shorteno-Fraser, M. (2008). Psychological adjustment and treatment of children and families with parents deployed in military combat. *Journal of Clinical Psychology*, 64, 984-992.
- ^{cxvііі} **Hoffman, M. A., & Kruczek, T.** (2011). A bioecological model of mass trauma: Individual, community, and societal effects. *The Counseling Psychologist*, 39(8), 1087-1127.
- ^{cxіx} **Navarro, J. L., & Tudge, J. R.** (2023). Technologizing Bronfenbrenner: neo-ecological theory. *Current Psychology*, 42(22), 19338-19354.
- ^{cxх} **Garner, A., & Yogman, M.** (2021). Preventing childhood toxic stress: partnering with families and communities to promote relational health. *Pediatrics*, 148(2), e2021052582.

^{сxxi} **Marsiglia, F. F.,** Kulis, S. S., & Lechuga-Peña, S. (2021). *Diversity, oppression, and change: Culturally grounded social work*. Oxford University Press.

^{сxxii} **Kemp, S. P.,** Whittaker, J. K., & Tracy, E. M. (2024). *Person-environment practice: Social ecology of interpersonal helping*. Taylor & Francis.

^{сxxiii} **Rogers, A.** (2020). *Human behavior in the social environment: Perspectives on development, the life course, and macro contexts*. Routledge.

^{сxxiv} **Törrönen, M.** (2025). Empowering elements of holistic well-being: a framework for social work research. In: Alston, M., Buykx, P., Foote, W., & Betts, D., eds. *Handbook of Research Methods in Social Work* (pp. 52-64). Edward Elgar Publishing.

^{сxxv} **Bolton, K. W.,** Hall, J. C., & Lehmann, P. eds. (2021). *Theoretical perspectives for direct social work practice: A generalist-eclectic approach*. Springer Publishing Company.

^{сxxvi} Cabot, R. C. (2022). *Social service and the art of healing*. Legare Street Press.

^{сxxvii} **Семигіна, Т.,** Столярик, О. & Каркач, А. (2024). Внесок Річарда Кебота (1868-1939) у розвиток соціальної роботи в охороні здоров'я. У кн.: Кравченко, О., ред. *Роль персоналіїв історії професійної соціальної роботи* (с. 9-29). Умань: Компрінт.

^{сxxviii} **Dobrof, J.** (1992). DRGs and the social worker's role in discharge planning. *Social Work in Health Care, 16*(2), 37-54.

^{сxxix} **Lister, L.** (1980). Role expectations of social workers and other health professionals. *Health & Social Work, 5*(2), 41-49.

^{сxxx} **Cannon, I. M.** (1913). *Social work in hospitals: A contribution to progressive medicine*. Russell Sage Foundation.
https://www.russellsage.org/sites/all/files/Cannon_Soc%20Work%20Hospitals_0.pdf

^{сxxxi} **Bartlett, H. M.** (1975). Ida M. Cannon: Pioneer in medical social work. *Social Service Review, 49*(2), 208-229.

-
- ^{сxxxii} **Loeb, E.** (1960). Some concepts for interdisciplinary practice. *Social Work*, 83-90.
- ^{сxxxiii} **Alderson, J. J.** (1972). Models of school social work practice: Bases for service delivery. In: Austin, M. B., et al., ed., *Continuing education in social welfare: School social work and the effective use of manpower* (pp. 42–57). State University System of Florida.
- ^{сxxxiv} **Siporin, M.** (1956). Dual supervision of psychiatric social workers. *Social Work*, 1(2), 32-42.
- ^{сxxxv} **Shover, J., & Kurren, O.** (1959). Social work in rehabilitation. *Journal of the American Medical Association*, 171(12), 1694-1696.
- ^{сxxxvi} **Segal, A.** (1964). Social work with mentally retarded adults in a rehabilitation setting. *Social Casework*, 45(10), 599-604.
- ^{сxxxvii} **Jensen, L. W.** (1971). Parent Counseling In a Multidisciplinary Agency. *Child Welfare*, 1, 599-603.
- ^{сxxxviii} **Engel, G. L.** (1977). The need for a new medical model: a challenge for biomedicine. *Science*, 196(4286), 129-136.
- ^{сxxxix} **Borrell-Carrió, F., Suchman, A. L., & Epstein, R. M.** (2004). The biopsychosocial model 25 years later: principles, practice, and scientific inquiry. *The Annals of Family Medicine*, 2(6), 576-582.
- ^{cxl} **Lehman, B. J., David, D. M., & Gruber, J. A.** (2017). Rethinking the biopsychosocial model of health: Understanding health as a dynamic system. *Social and personality psychology compass*, 11(8), e12328.
- ^{cxli} **Bracht, N. F.** (1978). *Social work in health care: A guide to professional practice*. Haworth Press.
- ^{cxlii} **Williams, D. J.** (2016). The future of effective social work practice: Broadening multidisciplinary collaboration and increasing flexibility. *Social Work*, 61(4), 363-365
- ^{cxliii} **Dimitri, N. C., Collin, C. R., Halmo, R. S., Wright, E. S., & Dodillet, N.** (2024). MSW Student Experiences with the OSCE: Advancing Holistic

Competence for Emerging Social Workers. *Journal of Teaching in Social Work*, 44(3), 309-327.

cxliv **WHO** (2001). *International classification of functioning, disability and health: ICF* (enf). Geneva.
<https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/42407/9241545429.pdf>

cxlv **Frankel, R. M.**, Quill, T. E., & McDaniel, S. H., eds. (2003). *The biopsychosocial approach: Past, present, future*. University of Rochester Press.

cxlvi **Gehlert, S.** (2019). The conceptual underpinnings of social work in health care. In: Gehlert, S. & Browne, T., eds., *Handbook of health social work* (pp. 1–19). Wiley.

cxlvii **WHO** (2015). *WHO global strategy on integrated people-centred health services 2016-2026*. <https://bit.ly/43mPJU8>

cxlviii **Deb, S.**, & Deb, S. (2023). *Handbook of Youth Development: Policies and Perspectives from India and Beyond*. Springer Nature Singapore.

cxlix **Amadasun, S.**, & Omorogiuwa, T. B. (2024). 2019 coronavirus and social work: Blueprint to holistic intervention. *Advance*.
<https://doi.org/10.31124/advance.12241226.v2>

cl **Gold, S.**, Guerin, T. T., & Lowrey, K. M. (2022). A Holistic Approach to Eviction Prevention during the COVID-19 Pandemic: Challenge and Opportunities for the Future. *Wash. UJL & Pol'y*, 68, 183.

cli **Dragonas, T.** (2021). Toward a Holistic Approach to Refugee Integration. *International Journal of Learner Diversity & Identities*, 28(2), 1-14.
doi:10.18848/2327-0128/CGP/v28i02/1-14.

clii **Willis, P.**, Lloyd, L., Hammond, J., Milne, A., Nelson-Becker, H., Perry, E., ... & Tanner, D. (2022). Casting light on the distinctive contribution of social work in multidisciplinary teams for older people. *The British Journal of Social Work*, 52(1), 480-497.

cliii **Сила, Т. І.** (2010). Міждисциплінарний зміст категорії наснаження. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка*, 82, 194-197.

-
- ^{cliv} **Семигіна, Т. В., & Лиховид, Д. О.** (2015). Колективне наснаження і самоорганізація територіальної громади. *Наукові записки НаУКМА, 175: Педагогічні, психологічні науки і соціальна робота*, 70–74.
- ^{clv} **Фрейре, П.** (2003). *Педагогіка пригноблених*. Юніверс.
- ^{clvi} **Solomon, B. B.** (1976). *Black empowerment: Social work in oppressed communities*. Columbia University Press.
- ^{clvii} **Solomon, B. B.** (1976). *Black empowerment: Social work in oppressed communities*. Columbia University Press.
- ^{clviii} **Rappaport, J.** (1981). In praise of paradox: A social policy of empowerment over prevention. *American Journal of Community Psychology*, 9(1), 1-25.
- ^{clix} **Rappaport, J., & Seidman, E., eds.** (2000). *Handbook of Community Psychology*. Springer.
- ^{clx} **Gutierrez, L.** (1990). Working with women of color: An empowerment perspective. *Social Work*, 35, 149–154.
- ^{clxi} **Garvin, C.** (1985). Work with disadvantaged and oppressed groups. In: Sundel, M., Glasser, P., Sam, R., & Vinter, R., eds., *Individual change through small groups* (2d ed., pp. 461–472). Free Press.
- ^{clxii} **Zimmerman, M. A., Israel, B. A., Schulz, A., & Checkoway, B.** (1992). Further explorations in empowerment theory: An empirical analysis of psychological empowerment. *American journal of community psychology*, 20, 707-727.
- ^{clxiii} **Gutiérrez, L. M., Delois, K. A., & Glenmayer, L.** (1995). Understanding Empowerment Practice: Building on Practitioner-Based Knowledge. *Families in Society*, 76(9), 534-542.
- ^{clxiv} **Simon, B.** (1990). Rethinking empowerment. *Journal of Progressive Human Services*, 1(1), 27–40
- ^{clxv} **Staples, L.** (1990). Powerful ideas about empowerment. *Administration in Social Work*, 14(1), 29–42.

^{clxvi} **Joseph, R.** (2020). The theory of empowerment: A critical analysis with the theory evaluation scale. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 30(2), 138-157.

^{clxvii} **Mandal, K.** (2015). Globalization and Its Minacious Effects on Indian Education System: A Critical Analysis. *Вісник Київського Національного Університету Імені Тараса Шевченка. Соціологія*, 1, 60-65.

^{clxviii} **Maschi, T.,** Turner, S. G., Dewan, S. E., Kaye, A., & Hintenach, A. M. (2022). Feminist and empowerment theory and practice: A powerful alliance. In: Cocker, C. & Hafford-Letchfield, T., eds., *Rethinking feminist theories for social work practice* (pp. 37–57). Springer International Publishing.

^{clxix} **Zastrow, C.** & Hessenauer, S. L. (2022). *Empowerment series: Introduction to social work and social welfare: Empowering people*. Cengage Learning.

^{clxx} **Семигіна, Т. В.,** & Лиховид, Д. О. (2015). Колективне наснаження і самоорганізація територіальної громади. *Наукові записки НаУКМА*, 175: Педагогічні, психологічні науки і соціальна робота, 70–74.

^{clxxi} **Hong, P. Y. P.,** Lewis, D., Park, J. H., Hong, R., & Davies, E. (2021). Transforming Impossible into Possible (TIP) for Fatherhood: An empowerment-based social work intervention. *Research on Social Work Practice*, 31(8), 826-835.

^{clxxii} **Sadan, E.** (1997). *Empowerment and community planning: Theory and practice of people-focused social solutions*. Hakibbutz Hameuchad Publishers.

^{clxxiii} **Кривоконь, Н. І.** (2021). Наснаження в контексті розвитку методології сучасної соціальної роботи. *Інноваційний потенціал соціальної роботи в сучасному світі: на межі науки та практики: м-ли І Міжнар. наук.-практ. конф.* (с. 18-21). НУ «Чернігівська політехніка».

^{clxxiv} **Buckingham, M.** & Clifton, D. O. (2001). *Now, discover your strengths*. Free Press.

- clxxv **Rapp, C. A.,** & Chamberlain, R. (1985). Case management services for the chronically mentally ill. *Social work, 30*(5), 417-422.
- clxxvi **Weick, A.,** Rapp, C., Sullivan, W.P. & Kisthardt, W. (1989) A strengths perspective for social work practice. *Social Work, 34* (4), 350-354.
- clxxvii **Rapp, C.,** Saleebey, D. & Sullivan, W.P. (2005). The future of strength-based social work. *Advances in Social Work, 6*(1), 79-90.
- clxxviii **Weick, A.** (1983a). A growth-task model of human development. *Social Casework, 64*(3), 131-137.
- clxxix **Weick, A.** (1983b). Issues in overturning a medical model of social work practice. *Social Work, 28*(6), 467-471.
- clxxx **Weick, A.** (1985). The concept of responsibility in a health model of social work. *Social Work in Health Care, 10*(2), 13-25.
- clxxxi **Weick, A.** (1987). Reconceptualizing the philosophical perspective of social work. *Social service review, 61*(2), 218-230.
- clxxxii **Weick, A.,** Rapp, C, Sullivan, W.P. & Kisthardt, W. (1989) A strengths perspective for social work practice. *Social Work, 34* (4), 350-354.
- clxxxiii **Lieberman, A.** (2015). Weick, Ann T. *Encyclopedia of Social Work*. <https://oxfordre.com/socialwork/view/10.1093/acrefore/9780199975839.001.0001/acrefore-9780199975839-e-1182>
- clxxxiv **Saleebey, D.,** ed. (1996). *The strengths perspective in social work practice* (1st ed.). Allyn & Bacon.
- clxxxv **Saleebey, D.** (2001). Vulnerability and strength--giving voice to the voiceless. *Bioethics forum, 17*(3-4), 31-38.
- clxxxvi **Saleebey, D.** (1997). The strengths approach to practice. In: D. Saleebey, ed. *The strengths perspective in social work practice* (3d ed., pp. 80-93). Allyn & Bacon.
- clxxxvii **Saleebey, D.** (2011). Some basic ideas about the strengths perspective. In: Turner, F. J., ed. *Social work treatment: Interlocking theoretical approaches* (5th ed., pp. 477-485). Oxford University Press.

-
- ^{clxxxviii} **Saleebey, D.** (1996). The strengths perspective in social work practice: Extensions and cautions. *Social work*, 41(3), 296-305.
- ^{clxxxix} **Logan, S. L.,** Freeman, E. M. & McRoy, R. G., eds. (1990). *Social work practice with black families: A culturally specific perspective*. Longman.
- ^{cxc} **Yellow Bird, M. J. &** Chenault, V. (1999). The Role of Social Work in Advancing the Practice of Indigenous Education: Obstacles and Promises in Empowerment-Oriented Social Work Practice. In: Swisher, K.G. & Tippeconnic, J. W., eds. *Next Steps: Research and Practice To Advance Indian Education* (pp. 2-36). ERIC Publications.
- ^{cxc} **Macias, C.,** et al. (1994). The role of case management within a community support system. *Community Mental Health Journal*, 30(4), 323-339.
- ^{cxcii} **Rapp, C.** (1997). *The Strengths Model: Case Management with People Suffering from Severe and Persistent Mental Illness*. Oxford University Press.
- ^{cxciii} **Rapp, C. A., &** Goscha, R. J. (2011). *The strengths model: A recovery-oriented approach to mental health services*. OUP USA.
- ^{cxciv} **Snyder, C. R.** (1989). Reality negotiation: From excuses to hope and beyond. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 8, 130-157.
- ^{cxcv} **Snyder, C. R.** (1994). *The psychology of hope: You can get there from here*. Free Press.
- ^{cxcvi} **Snyder, C. R.** (1995). Conceptualizing, measuring, and nurturing hope. *Journal of Counseling & Development*, 73(3), 355-360.
- ^{cxcvii} **Snyder, C. R., &** Higgins, R. L. (1997). Reality negotiation: Governing one's self and being governed by others. *General Psychology Review*, 4, 336-350.
- ^{cxcviii} **Snyder, C. R.** et al. (1991). The will and the ways: development and validation of an individual-differences measure of hope. *Journal of personality and social psychology*, 60(4), 570-585.

-
- ^{ccix} **Snyder, C. R., & McCullough, M. E.** (2000). A positive psychology field of dreams: "If you build it, they will come...". *Journal of social and clinical psychology, 19*(1), 151-160.
- ^{cc} **Erez, M.** (1977). Feedback: A necessary condition for the goal setting-performance relationship. *Journal of Applied psychology, 62*(5), 624.
- ^{cci} **Frayne, C. A. & Latham, G. P.** (1987). Application of social learning theory to employee self-management of attendance. *Journal of applied psychology, 72*(3), 387.
- ^{ccii} **Locke, E. A.** (1996). Motivation through conscious goal setting. *Applied and preventive psychology, 5*(2), 117-124.
- ^{cciii} **Семигіна, Т. & Столярик, О.** (2024). *Розвиток сильних сторін клієнтів соціальної роботи*. Teadmus.
- ^{cciv} **IFSW** (2018). *Global social work statement of ethical principles*. <https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/2018/07/Global-Social-Work-Statement-of-Ethical-Principles-IASSW-27-April-2018-1.pdf>.
- ^{ccv} **Department of Health and Social Care** (2019). *Strengths-based approach: Practice Framework and Practice Handbook*. <https://www.gov.uk/government/publications/strengths-based-social-work-practice-framework-and-handbook>
- ^{ccvi} **Gray, M. & van Rooyen, C.** (2002) The strengths perspective in social work: Lessons from practice. *Social Work/Maatskaplike Werk, 38*(3), 193-201.
- ^{ccvii} **Pulla, V.** (2017). Strengths-Based Approach in Social Work: A distinct ethical advantage. *International Journal of Innovation, Creativity and Change, 3*(2), 97-114.
- ^{ccviii} **Engelbrecht, L. A.** (2010). Strengths perspective on supervision of social workers: An alternative management paradigm within a social development context. *Social Work & Social Sciences Review, 14*(1), 47-58.
- ^{ccix} **Sanders, J. & Munford, R.** (2009). *Working with Families: Strengths-based approaches*. Dunmore Publishing.

^{ccx} **Drolet, M.,** Paquin, M., & Soutyrine, M. (2007). Strengths-based approach and coping strategies used by parents whose young children exhibit violent behaviour: Collaboration between schools and parents. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 24(5), 437-453.

^{ccxi} **Gray, M.** & van Rooyen, C. (2002) The strengths perspective in social work: Lessons from practice. *Social Work/Maatskaplike Werk*, 38(3), 193-201.

^{ccxii} **Lee, E. A. L.,** Black, M. H., Falkmer, M., Tan, T., Sheehy, L., Bölte, S., & Girdler, S. (2020). “We can see a bright future”: Parents’ perceptions of the outcomes of participating in a strengths-based program for adolescents with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 50(9), 3179–3194.

^{ccxiii} **Vishal, M. V.** (2018). Strengths-based social work: Proposing protective and engagement practice with older adults. *Journal of social work*, 3(3), 46-53.

^{ccxiv} **Midgley, J.** & Conley, A. (2010). *Developmental Social Work: Social Work and Social Development : Theories and Skills for Developmental Social Work*. Oxford University Press.

^{ccxv} **Палатна, Д.** & Семигіна, Т. (2024). *Згуртування громади: соціальний вимір*. Teadmus.

^{ccxvi} **Forrester, G.,** Kurth, J., Vincent, P., & Oliver, M. (2020). Schools as community assets: an exploration of the merits of an Asset-Based Community Development (ABCD) approach. *Educational Review*, 72(4), 443-458.

^{ccxvii} **Ife, J. W.** (2016). *Community development in an uncertain world: Vision, analysis and practice* (2d ed.). Cambridge University Press.

^{ccxviii} **Campbell-Sills, L.,** & Stein, M. B. (2007). Psychometric analysis and refinement of the connor–davidson resilience scale (CD-RISC): Validation of a 10-item measure of resilience. *Journal of Traumatic Stress*, 20(6), 1019-1028.

-
- ccxix **Werner, E. E.** (1957). The Children of Kauai: A Study of the Effects of Social and Environmental Factors on the Development of Children. *Psychological Monographs: General and Applied*, 71(1), 1-33.
- ccxx **Werner, E. E.** (1961). *The Children of Kauai: A Study of the Effects of Environmental Factors on Child Development*. *Journal of Social Issues*, 17(4), 84-94.
- ccxxi **Werner, E. E.** (1966). *Social and Environmental Factors in Child Development: The Kauai Study*. *International Journal of Social Psychiatry*, 12(1), 39-47.
- ccxxii **Werner, E. E., & Smith, R. S.** (1979). A report from the Kauai longitudinal study. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 18(2), 292-306.
- ccxxiii **Werner, E. E.** (1993). Risk, resilience, and recovery: Perspectives from the Kauai Longitudinal Study. *Development and psychopathology*, 5(4), 503-515.
- ccxxiv **Garmezy, N.** (1971). *Vulnerability research and the issue of primary prevention*. *American Journal of Orthopsychiatry*, 41(1), 101-116.
- ccxxv **Garmezy, N.** (1993). *Children in poverty: Resilience despite risk*. *Psychiatry*, 56(1), 127-136.
- ccxxvi **Antonovsky, A.** (1979). *Health, Stress, and Coping*. Jossey-Bass.
- ccxxvii **Antonovsky, A.** (1987). *The salutogenic perspective: Toward a new view of health and illness*. *Advances*.
- ccxxviii **Antonovsky, A.** (1996). The salutogenic model as a theory to guide health promotion. *Health Promotion International*, 11(1), 11-18.
- ccxxix **Rutter, M.** (1985). Resilience in the face of adversity: Protective factors and resistance to psychiatric disorder. *The British journal of psychiatry*, 147(6), 598-611.
- ccxxx **Rutter, M.** (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American journal of orthopsychiatry*, 57(3), 316-331.

- ссхxxi **Rutter, M.** (2006). Implications of resilience concepts for scientific understanding. *Annals of the new York Academy of Sciences*, 1094(1), 1-12.
- ссхxxii **Rutter, M.** (2023). Resilience: Some conceptual considerations. *Social work*, 122-127.
- ссхxxiii **Rutter, M.** (1985). Resilience in the face of adversity: Protective factors and resistance to psychiatric disorder. *The British journal of psychiatry*, 147(6), 598-611.
- ссхxxiv **Rutter, M.** (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American journal of orthopsychiatry*, 57(3), 316-331.
- ссхxxv **Rutter, M., & O'Connor, T. G.** (2004). Are there biological programming effects for psychological development? Findings from a study of Romanian adoptees. *Developmental psychology*, 40(1), 81.
- ссхxxvi **Rutter, M.** (2006). Implications of resilience concepts for scientific understanding. *Annals of the new York Academy of Sciences*, 1094(1), 1-12.
- ссхxxvii **Rutter, M.** (1993). Resilience: some conceptual considerations. *The Journal of adolescent health : official publication of the Society for Adolescent Medicine*, 14(8), 626-696.
- ссхxxviii **Masten, A. S.** (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American psychologist*, 56(3), 227.
- ссхxxix **Masten, A. S., & Obradović, J.** (2006). Competence and resilience in development. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094(1), 13-27.
- ссxli **Masten, A. S.** (2014). Invited commentary: Resilience and positive youth development frameworks in developmental science. *Journal of youth and adolescence*, 43, 1018-1024.
- ссxlii **Hobfoll, S. E.** (2012). Conservation of resources theory: Its implication for stress, health, and resilience. In: Folkman, S., *The Oxford handbook of stress, health, and coping* (pp.127-147). Oxford University Press.
- ссxliii **Hobfoll, S. E.** (2014). *Resource caravans and resource caravan passageways: A new paradigm for trauma responding*. *Psychological Inquiry*, 25(3-4), 142-147.

- ccxliii **Hobfoll, S. E.** (2012). Conservation of resources theory: Its implication for stress, health, and resilience. In: Folkman, S., *The Oxford handbook of stress, health, and coping* (pp.127-147). Oxford University Press.
- ccxliv **Hobfoll, S. E.** (2012). Conservation of resources theory: Its implication for stress, health, and resilience. In: Folkman, S., *The Oxford handbook of stress, health, and coping* (pp.127-147). Oxford University Press..
- ccxlv **Hobfoll, S. E.** (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied psychology*, 50(3), 337-421.
- ccxlvii **Weick, K. E., & Sutcliffe, K. M.** (2011). *Managing the unexpected: Resilient performance in an age of uncertainty* (vol. 8). John Wiley & Sons.
- ccxlviii **Coutu, D. L.** (2002). How resilience works. *Harvard business review*, 80(5), 46-56.
- ccxlviii **Zolli, A., & Healy, A. M.** (2013). *Resilience: Why things bounce back*. Simon and Schuster.
- ccxlix **Vargo, J., & Seville, E.** (2011). Crisis strategic planning for SMEs: finding the silver lining. *International Journal of Production Research*, 49(18), 5619–5635.
- cccl **Ungar, M. (Ed.).** (2011). *The social ecology of resilience: A handbook of theory and practice*. Springer Science & Business Media.
- cccli **Ungar, M.** (2013). Resilience, trauma, context, and culture. *Trauma, violence, & abuse*, 14(3), 255-266.
- ccclii **Ungar, M.** (2018). Systemic resilience. *Ecology and society*, 23(4), 34.
- cccliii **Ungar, M.** (2008). Resilience across cultures. *British journal of social work*, 38(2), 218-235.
- cccliv **Van Breda, A. D.** (2018). A critical review of resilience theory and its relevance for social work. *Social work*, 54(1), 1-18.
- ccclv **Van Breda, A. D.** (2018). A critical review of resilience theory and its relevance for social work. *Social work*, 54(1), 1-18.

- cclvi **Van Breda, A. D.** (2019). Reclaiming resilience for social work: A reply to Garrett. *The British Journal of Social Work*, 49(1), 272-276.
- cclvii **Bahadur, A.,** Lovell, E., & Pichon, F. (2016). *Effectiveness in Building Resilience: Synthesis report for Oxfam's Resilience Outcome Area*. Oxfam International.
- cclviii **Jeans, H.,** Castillo, G. E., & Thomas, S. (2017). *Absorb, adapt, transform: Resilience capacities*. Oxfam International.
- cclix **Levenson, J.** (2017). Trauma-informed social work practice. *Social work*, 62(2), 105-113.
- cclx **American Psychiatric Association** (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). American Psychiatric Publishing, Inc.. <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- cclxi **Bloom, S. L.,** & Farragher, B. (2013). *Restoring sanctuary: A new operating system for trauma-informed systems of care*. Oxford University Press.
- cclxii **Cohen, J. A.,** Mannarino, A. P., Kliethermes, M., & Murray, L. A. (2012). Trauma-focused CBT for youth with complex trauma. *Child abuse & neglect*, 36(6), 528-541.
- cclxiii **Joseph, S.,** & Murphy, D. (2014). Trauma: A unifying concept for social work. *British Journal of Social Work*, 44(5), 1094-1109.
- cclxiv **Harris, M.,** & Fallot, R. D. (2001). Envisioning a trauma-informed service system: A vital paradigm shift. *New directions for mental health services*, 89, 3-22.
- cclxv **Knight, C.** (2015). Trauma-informed social work practice: Practice considerations and challenges. *Clinical social work journal*, 43, 25-37.
- cclxvi **Morrison, L. E.,** & Joy, J. P. (2016). Secondary traumatic stress in the emergency department. *Journal of advanced nursing*, 72(11), 2894-2906.
- cclxvii **Herman, J. L.** (2015). *Trauma and recovery: The aftermath of violence--from domestic abuse to political terror*. Basic Books/Hachette Book Group.
- cclxviii **Roazen, P.** (2018). *The Trauma of Freud*. Routledge.

- cclxix **Van der Hart, O., & Horst, R.** (1989). The dissociation theory of Pierre Janet. *Journal of traumatic stress*, 2(4), 397-412.
- cclxx **Herman, J. L.** (1981). *Father-daughter incest*. Harvard University Press.
- cclxxi **Herman, J. L.** (1998). Recovery from psychological trauma. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 52(S1), S98-S103.
- cclxxii **Terr, L. C.** (1981). Psychic trauma in children: Observations following the Chowchilla school-bus kidnapping. *American Journal of Psychiatry*, 138(1), 14–19.
- cclxxiii **Terr, L. C.** (1984). Time and trauma. *The Psychoanalytic study of the child*, 39(1), 633-665.
- cclxxiv **Terr, L. C.** (1988). What happens to early memories of trauma? A study of twenty children under age five at the time of documented traumatic events. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 27(1), 96–104.
- cclxxv **Terr, L. C.** (1990). *Too Scared to Cry: Psychic Trauma in Childhood*. Basic Books.
- cclxxvi **Figley, C. R.** (1988). Toward a field of traumatic stress. *Journal of Traumatic Stress*, 1(1), 3-16.
- cclxxvii **Figley, C. R., & Kleber, R. J.** (1995). Beyond the “victim” secondary traumatic stress. In: Kleber, R. J., Figley, C. R., & Gersons, B. P. R., eds., *Beyond trauma: Cultural and societal dynamics* (pp. 75–98). Springer US.
- cclxxviii **Figley, C. R., ed.** (1995). *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized*. Brunner-Routledge.
- cclxxix **Figley, C. R.** (2002). *Treating compassion fatigue*. Brunner-Routledge.
- cclxxx **Adams, R. E., Boscarino, J. A., & Figley, C. R.** (2006). Compassion fatigue and psychological distress among social workers: A validation study. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76(1), 103–108.
- cclxxxi **Figley, C. R.** (1988). Toward a field of traumatic stress. *Journal of Traumatic Stress*, 1(1), 3-16.

- cclxxxii **Bride, B. E.**, Robinson, M. M., Yegidis, B., & Figley, C. R. (2004). Development and validation of the Secondary Traumatic Stress Scale. *Research on Social Work Practice*, 14(1), 27–35.
- cclxxxiii **Figley, C. R.** (2002). *Treating compassion fatigue*. Brunner-Routledge.
- cclxxxiv **Stamm, B. H.** (2005). *The Pro-QOL Manual: The Professional Quality of Life Scale: Compassion Satisfaction, Burnout & Compassion Fatigue/Secondary Trauma Scales*. Sidran Press.
- cclxxxv **Van der Kolk, B. A. (1998)**. Trauma and memory. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 52(S1), S52-S64.
- cclxxxvi **Van der Kolk, B. A.**, Roth, S., Pelcovitz, D., Sunday, S., & Spinazzola, J. (2005). Disorders of extreme stress: The empirical foundation of a complex adaptation to trauma. *Journal of Traumatic Stress: Official Publication of the International Society for Traumatic Stress Studies*, 18(5), 389-399.
- cclxxxvii **Bloom, S. L.** (1997). *Creating Sanctuary: Toward the Evolution of Sane Societies*. Routledge.
- cclxxxviii **Bloom, S. L.**, & Farragher, B. (2011). *Destroying Sanctuary: The Crisis in Human Service Delivery*. Oxford University Press.
- cclxxxix **Bloom, S. L.**, & Farragher, B. (2013). *Restoring Sanctuary: A New Operating System for Trauma-Informed Systems of Care*. Oxford University Press.
- ccxc **Bloom, S. L.**, & Sreedhar, S. Y. (2008). The sanctuary model of trauma-informed organizational change. *Reclaiming children and youth*, 17(3), 48-53.
- ccxci **Bloom, S. L.** (1997). *Creating Sanctuary: Toward the Evolution of Sane Societies*. Routledge.
- ccxcii **Bloom, S.** (2007). The sanctuary model of trauma-informed organizational change. *The National Abandoned Infants Assistance Resource Center*, 16, 12–14.

- ccxciii **Bloom, S. L.** (2021). *Creating Presence: A trauma-informed online organizational approach for creating trauma-responsive organizations.* www.creatingpresence.net.
- ccxciv **Bloom, S. L.** (2022). *The Sanctuary Model: Through the Lens of Moral Safety.* In: Malchiodi, C. A., ed., *Trauma and Expressive Arts Therapy* (pp. 319–338). Guilford Press.
- ccxcv **Esaki, N.,** Yanosy, S., Randolph, Z. D., & Benamati, J. (2020). Easing the journey home: Creating sanctuary for military veterans. *Journal of Social Work Practice, 34*(3), 249–262.
- ccxcvi **Galvin, E.,** Morris, H., Mousa, A., O'Donnell, R., Halfpenny, N., & Skouteris, H. (2021). Implementation of The Sanctuary Model in residential out-of-home care: Enablers, barriers, successes and challenges. *Children and Youth Services Review, 121*, 105901.
- ccxcvii **Felter, J. M.,** DiDonato, S., Johnson, N., Moh, Y. S., Richardson, A., & Czerny, A. (2022). Creating sanctuary: A programmatic approach for trauma integration in counselor education. *Counselor Education and Supervision, 61*, 391–403.
- ccxcviii **Mersky, J. P.,** Topitzes, J., & Britz, L. (2019). Promoting evidence-based, trauma-informed social work practice. *Journal of Social Work Education, 55*(4), 645–657.
- ccxcix **Levenson, J.** (2017). Trauma-informed social work practice. *Social work, 62*(2), 105–113.
- ccc **Levenson, J.** (2020). Translating trauma-informed principles into social work practice. *Social Work, 65*(3), 288–298.
- ccci **Harris, M.,** & Fallot, R. D. (2001). Envisioning a trauma-informed service system: A vital paradigm shift. *New directions for mental health services, 89*, 3–22.
- cccii **Столярик, О. Ю.,** & Семигіна, Т. В. (2024). Орієнтовані на травму підходи: важливість у підготовці соціальних працівників та напрямки розвитку. *Педагогічна Академія: наукові записки, 10.* <https://doi.org/10.5281/zenodo.13895828>

- ^{ccci} **Eyerman, R.** (2004). Cultural trauma. In: J. C. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N. J. Smelser, & P. Sztompka, eds., *Cultural trauma and collective identity* (pp. 60–111). University of California Press.
- ^{cciv} **Mullan, J.** (2023). *Decolonizing therapy: Oppression, historical trauma, and politicizing your practice*. WW Norton & Company.
- ^{ccv} **Suarez, E. B.** (2016). Trauma in global contexts: Integrating local practices and socio-cultural meanings into new explanatory frameworks of trauma. *International Social Work*, 59(1), 141-153.
- ^{ccvi} **Tosone, C.,** Lee, M., Bialkin, L., Martinez, A., Campbell, M., Martinez, M. M., ... & Stefan, A. (2003). Shared trauma: Group reflections on the September 11th disaster. *Psychoanalytic Social Work*, 10(1), 57-77.
- ^{ccvii} **van der Kolk, B. A.** (2005). Developmental Trauma Disorder: Toward a rational diagnosis for children with complex trauma histories. *Psychiatric Annals*, 35(5), 401–408.
- ^{ccviii} **IFSW & IASSW** (2014). *Global definition of social work*.
<https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work>
- ^{ccix} **Палатна, Д.** & Семигіна, Т. (2024). *Згуртування громади: соціальний вимір*. Teadmus.
- ^{ccx} **Olson, M.** (2012). The logic of collective action. In: Calhoun, C., Gerteis, J., Moody, J. Pfaff, S., & Virk, I., eds., *Contemporary Sociological Theory* (3d ed., pp. 124-128). John Wiley & Sons.
- ^{ccxi} **Остром, Е.** (2012). *Керування спільним. Еволюція інститутцій колективної дії*. Наш час.
- ^{ccxii} **Arnstein, S.** (1969). A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216-224.
- ^{ccxiii} **Rothman, J.** (1970). Three Models of Community Organization Practice. In: Cox, F.M. et al., eds. *Strategies of Community Organization* (pp. 25-45). F. E. Peacock Publishers.

- ^{сссxiv} Rothman, J. (1970). Three Models of Community Organization Practice. In *Strategies of Community Organization*. Itasca: F. E. Peacock Publishers.
- ^{сссxv} **Семигіна, Т. В.** (2004). *Робота в громаді: практика та політика*. КМ Академія.
- ^{сссxvi} **Jones, H.** (2023). *The residential community: a setting for social work*. Taylor & Francis.
- ^{сссxvii} **Ife, J. W.** (2016). *Community development in an uncertain world: Vision, analysis and practice* (2d ed.). Cambridge University Press.
- ^{сссxviii} **Tang Yan, C.** et al. (2022). Let's Make Space for Young People to Lead: Integrating Research and Action Programming in an Arts and Technology Center: Opportunities, Challenges and Lessons Learned. *Journal of Community Practice*, 30(1), 45–70.
- ^{сссxix} **Vaughn, L. M.,** Neyer, S. L., & Maynard, K. J., eds. (2023). *Working Together for Change: Collaborative Change Research, Evaluation, and Design (CCRED)*. University of Cincinnati Press.
- ^{сссxx} Каркач, А. & Семигіна, Т. (2024). *Цифрова компетентність людей літнього віку*. Tallinn: Teadmus, 324.
- ^{сссxxi} **Fitch, D.** (2016). The diffusion of information technology in the human services: Implications for social work education. In: Vigilante, F. W., Beaulaurier, R. L., & Haffey, M. F, eds., *Technology in social work education and curriculum* (pp. 191–204). Routledge.
- ^{сссxxii} **Howard, J.,** López Franco, E., & Shaw, J. (2020). Intersecting inequalities and prospects for community development. *Community Development Journal*, 55(1), 1-6.
- ^{сссxxiii} **Ledwith, M.** (2020). *Community development: A critical approach*. Policy Press.
- ^{сссxxiv} **Nikku, B.R.** (2020). Building Disaster-Resilient Communities: A Communitarian Agenda for South Asian Social Work. In: Todd., S., & Drolet, J. L., eds. *Community Practice and Social Development in Social Work* (pp.421-434). Springer Nature.

- СССХХV Семигіна, Т., & Кабаченко, Н. (2004). Радикальні підходи у соціальної роботі. *Соціальна політика і соціальна робота*, 2, 112–121.
- СССХХVI Bailey, R. & Brake, M., eds. (1975). *Radical Social Work*. Edward Arnold.
- СССХХVII Ferguson, I., & Woodward, R. (2009). *Radical social work in practice*. Policy Press.
- СССХХVIII Alinsky, S. (1946). *Reveille for radicals*. University of Chicago Press.
- СССХХIX Alinsky, S. (1971). *Rules for Radicals: A Practical Primer for Realistic Radicals*. Random House.
- СССХХХ Horwitt, S. D. (1989). *Let them call me rebel: Saul Alinsky: his life and legacy*. Alfred A. Knopf.
- СССХХХI Hearn, J. (1982). Radical social work-contradictions, limitations and political possibilities. *Critical Social Policy*, 2(4), 19-34.
- СССХХХII Pease, B. (2013). A history of critical and radical social work. *The new politics of social work*, 4(2), 21-43.
- СССХХХIII Ganz, M. (2009). *Why David Sometimes Wins: Leadership, Organization, and Strategy in the California Farm Worker Movement*. Oxford University Press.
- СССХХХIV Rogowski, S. (2013). *Critical Social Work with Children and Families: Theory, Context and Practice*. Policy Press
- СССХХХV Brechin, A., Brown, H., & Eby, M. A., eds. (2000). *Critical practice in health and social care*. SAGE Publications.
- СССХХХVI Dominelli, L. (1988). *Anti-Racist Social Work: A Challenge for White Practitioners and Educators*. Macmillan
- СССХХХVII Dominelli, L. (2002). *Anti-Oppressive Social Work Theory and Practice*. Red Globe Press.
- СССХХХVIII O'Brien, P., & Willison, J. (2022). *Anti-Oppressive Social Work Practice and the Carceral State*. Oxford University Press.
- СССХХХIX Ferguson, I., & Woodward, R. (2009). *Radical social work in practice: Making a difference*. Policy Press.

- cccxi **Beresford, P., & Croft, S. (2004).** Service users and practitioners reunited: The key component for social work reform. *British Journal of Social Work*, 34(1), 53-68.
- cccxi **Ferguson, I. (2008).** *Reclaiming Social Work: Challenging Neo-liberalism and Promoting Social Justice*. Sage.
- cccxi **Besthorn, F. (2003).** Radical ecologies: Insights for educating social workers in ecological activism and social justice. *Critical Social Work*, 3(1), 66–106.
- cccxi **Harris, J. (2003).** *The Social Work Business*. Sage
- cccxi **Lavalette, M., ed. (2011).** *Radical social work today: Social work at the crossroads*. Policy Press.
- cccxi **Mullally, R. (1997).** *Structural Social Work: Ideology, Theory and Practice* (2d ed.). Oxford University Press
- cccxi **Turbett, C. (2014).** *Doing radical social work*. Palgrave Macmillan.
- cccxi **Ferguson, I., & Lavalette, M. (2007).** The social worker as agitator: The radical kernel of British social work. In: Lavalette, M. & Ferguson, I., eds., *International Social Work and the Radical Tradition* (pp. 11-31). Venture Press.
- cccxi **Reisch, M., & Andrews, J. (2014).** *The road not taken: A history of radical social work in the United States*. Routledge.
- cccxi **Ярошенко, А. & Семигіна, Т. (2019).** Феміністична соціальна робота як професійне інвестування в жіночу солідарність. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 1, 13-29.
- cccxi **Carr, E. S. (2003).** Rethinking empowerment theory using a feminist lens: The importance of process. *Affilia*, 18(1), 8-20.
- cccxi **Phillips, R. (2022).** *Practising feminism for social welfare: A global perspective*. Routledge.
- cccxi **Valentich, M. (2015).** *Feminist social work in Canada: Then and now*. *Socijalne teme*, 1(2), 67–90.

-
- cccliii **Collins, B.** (1986). Defining feminist social work. *Social Work*, 31(3), 214–219.
- cccliv **Valentich, M., & Gipton, J.** (1984). Ideological perspectives on the sexual assault of women. *Social service review*, 58(3), 448-461.
- ccclv **Valentich, M.** (2015). Feminist social work in Canada: then and now. *Socijalne teme: Časopis za pitanja socijalnog rada i srodnih znanosti*, 1(2), 67-90.
- ccclvi **Hanmer, J., & Statham, D.** (1989). *Women and social work: Towards a woman-centred practice*. Palgrave.
- ccclvii **Orme, J.** (1998). *Feminist social work*. In: Adams, R., Dominelli, L., Payne, M., Campling, J., eds., *Social Work* (pp. 218-228). Palgrave.
- ccclviii **Langan, M., & Day, L.** (Eds.). (1992). *Women, oppression and social work: Issues in anti-discriminatory practice*. Routledge.
- ccclix **Gorey, K. M., Daly, C., Richter, N. L., Gleason, D. R., & McCallum, M. J. A.** (2002). The effectiveness of feminist social work methods: An integrative review. *Journal of Social Service Research*, 29(1), 37-55.
- ccclx **Rinfret-Raynor, M., & Cantin, S.** (1997). Feminist therapy for battered women: An assessment. In: Kantor, G. K. & Jasinski, J. L., eds., *Out of the darkness: Contemporary perspectives on family violence* (pp. 219-234). SAGE Publications.
- ccclxi **Saulnier, C. F.** (2000). Incorporating feminist theory into social work practice: Group work examples. *Social Work with Groups*, 23(1), 5-29.
- ccclxii **Dominelli, L., McLeod, E.** (1989). *Feminist Social Work*. Macmillan.
- ccclxiii **Dominelli, L.** (2002). *Feminist social work theory and practice*. Palgrave.
- ccclxiv **Dominelli, L.** (2006). *Women and Community Action: Local and Global Perspectives*. Polity Press.
- ccclxv **Dominelli, L.** (2023). 'Race', Gender, and Social Work. In: Davis, M., ed. *The Sociology of Social Work* (pp. 182-201). Routledge.

- ccclxvi **Семигіна, Т.** (2020). Лена Домінеллі. *Жінки в історії професійної соціальної роботи: від XIX століття – до сьогодення* (с. 122–135). Візаві.
- ccclxvii **Willison, J. & O'Brien, P.** (2017). A feminist call for transforming the criminal justice system. *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 32(1), 37-49.
- ccclxviii **Kemp, S. P.** (2001). Environment Through a Gendered Lens: From Person-in-Environment to Woman-in-Environment. *Affilia*, 16(1), 7-30.
- ccclxix **Kemp, S. P., & Brandwein, R.** (2010). Feminisms and social work in the United States: An intertwined history. *Journal of Women and Social Work*, 25(4), 341-364.
- ccclxx **Ярошенко, А., & Семигіна, Т.** (2019). Феміністична соціальна робота як професійне інвестування в жіночу солідарність. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 1, 13-29.
- ccclxxi **Akkan, B.** (2020). An egalitarian politics of care: young female carers and the intersectional inequalities of gender, class and age. *Feminist Theory*, 21(1), 47-64.
- ccclxxii **Bernard, C.** (2021). *Intersectionality for social workers: A practical introduction to theory and practice*. Routledge.
- ccclxxiii **Hafford-Letchfield, T.** (2022). Invisible women: critical perspectives on social work and gender in later life. In: Cocker, C. & Hafford-Letchfield, T., eds., *Rethinking feminist theories for social work practice* (pp. 207–228). Springer International Publishing.
- ccclxxiv **Johnson, H., & Flynn, C.** (2021). Collaboration for improving social work practice: The promise of feminist participatory action research. *Affilia*, 36(3), 441-459.
- ccclxxv **Sachs, J. D.** (2015). *The age of sustainable development*. Columbia University Press.
- ccclxxvi **Семигіна, Т.** (2021). *Міжнародна соціальна робота*. АПСВТ.

- ccclxxvii **Meadows, D. H.**, Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens III, W. W. (1972). *The Limits to Growth*. Universe Books.
- ccclxxviii World Commission on Environment and Development (1987). *Our Common Future*. Oxford University Press.
- ccclxxix **United Nations** (1992). *Agenda 21: Programme of Action for Sustainable Development*. *Rio Declaration on Environment and Development*. <https://digitallibrary.un.org/record/170126>
- ccclxxx **United Nations** (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- ccclxxxi **Jones, D. N.** (2018). Promoting community and environmental sustainability. *International Social Work*, 61(4), 471-475.
- ccclxxxii **Fleischlin, P.** (2023). Transformation to Eco-Social Governance: Social Work and the United Nations. In: Androff, D. & Damanik, J., eds., *The Routledge International Handbook of Social Development, Social Work, and the Sustainable Development Goals* (pp. 153-165). Routledge.
- ccclxxxiii **Gabel, S. G.**, & NingningYang. (2022). Transnational advocacy at the United Nations for social workers. *Journal of Human Rights and Social Work*, 7(4), 417-427.
- ccclxxxiv **Jayasooria, D.** (2016). Sustainable development goals and social work: Opportunities and challenges for social work practice in Malaysia. *Journal of Human Rights and Social Work*, 1(1), 19-29
- ccclxxxv **Lombard, A.** (2015). Global agenda for social work and social development: A path toward sustainable social work. *Social Work/Maatskaplike Werk*, 51(4), 482–500.
- ccclxxxvi **Lombard, A.**, & Twikirize, J. M. (2018). Africa report. Promoting environmental and community sustainability. In: Jones, D. N., ed., *Global agenda for social work and social development: Third report – Promoting community and environmental sustainability* (pp. 50–79). IFSW, IASSW & ICSSW.
- ccclxxxvii **Lombard, A.** (2022). The Human-Nature Nexus: A sustainability framework for social work? In: D. Madhanagopal, C. T. Beer, B. R. Nikku, &

A. J. Pelser, eds., *Environment, climate, and social justice: Perspectives and practices from the Global South* (pp. 45-60). Springer Nature Singapore.

ccclxxxviii **Lombard, A.** (2023). Working in partnership toward sustainable development goals. In: Androff, D. & Damanik, J., eds., *The Routledge International Handbook of Social Development, Social Work, and the Sustainable Development Goals* (1st ed.). Routledge.

ccclxxxix **Engelbrecht, L. K., & Lombard, A.** (2024). Co-building inclusive social transformation for sustainable development. *Social Work/Maatskaplike Werk*, 60(3), i-iii.

cccx **Agoramoorthy, G., & Hsu, M. J.** (2015). Irrigation-based social work relieves poverty in India's drylands. *International Social Work*, 58(1), 23–31.

cccxci **Huseynli, A.** (2023). The Role of Social Workers in Implementation of the Sustainable Development Goals in Azerbaijan. In: Androff, D. & Damanik, J., eds., *The Routledge International Handbook of Social Development, Social Work, and the Sustainable Development Goals* (pp. 517-530). Routledge.

cccxcii **Kirti, A.** (2021). The interlinkages between sustainable development goals and social work: A theoretical understanding. *Social Work Chronicle*, 10(1), 75.

cccxci **Di Iacovo, F., & O'Connor, D., eds..** (2009). *Supporting policies for social farming in Europe: Progressing multifunctionality in responsive rural areas*. SoFar Project.

cccxci **Moxley, D. P., & Najor-Durack, A.** (2010). *Eco-therapy: Nature-based practice in social work*. In: Dominelli, L., ed., *Green social work: From environmental crises to environmental justice* (pp. 121–135). Polity Press.

cccxci **Barić, A., & Kontić, B.** (2019). Citizen participation in environmental governance in Croatia: Challenges and practices. *Environmental Policy and Governance*, 29(5), 321–332.

cccxci **Payne, M.** (2020). *Modern social work theory*. Bloomsbury Publishing

cccxci **Midgley, J.** (1993). Ideological roots of social development strategies. *Social Development Issues*, 15(1), 1-13

- ^{ccxcviii} **Midgley, J.** (1995). *Social development: the developmental perspective in social welfare*. Sage
- ^{ccxcix} **Midgley, J.** (2010). The theory and practice of developmental social work. *Social work and social development: Theories and skills for developmental social work*, 3-28.
- ^{cd} **Gray, M.,** ed. (1998). *Developmental Social Work: Theory and practice*. David Philip.
- ^{cdi} **Gray, M.** (2002). Developmental social work: A 'strengths' praxis for social development. *Social Development Issues*, 24(1), 4-14. 1
- ^{cdii} **Kansiime, P.,** & Tusasiirwe, S. (2017). Social work practice with war-related humanitarian refugees through the Refugee Law Project in Uganda. In: Gray, M., ed., *The handbook of social work and social development in Africa* (pp. 341-351). Routledge.
- ^{cdiii} **Gray, M.,** & Amadasun, S. (2023). *Social work, social welfare, and social development in Nigeria: A postcolonial perspective* (1st ed.). Routledge.
- ^{cdiv} **Healy, K.** (2022). *Social work theories in context: Creating frameworks for practice*. Bloomsbury Publishing.
- ^{cdv} **Howe, D.,** & Hill, D. (2024). *A brief introduction to social work theory*. Bloomsbury.
- ^{cdvi} **Lombard, A.** (2015). Global agenda for social work and social development: A path toward sustainable social work. *Social Work*, 51(4), 482-499.
- ^{cdvii} **Androff, D.,** & Damanik, J., eds. (2023). *The Routledge International Handbook of Social Development, Social Work, and the Sustainable Development Goals*. Routledge.
- ^{cdviii} **Семигіна, Т.** (2025). Там, де починаються зміни: сила розвивально-го підходу в соціальній роботі. *Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід: м-ли VI Міжнар. наук. конф.* (с. 97-107). УКРЛОГОС Груп.

cdix **Mayaka, B., & Truell, R.** (2021). Ubuntu and its potential impact on the international social work profession. *International social work*, 64(5), 649-662.

cdx **Mendes, P.** (2021). Towards a uniform and adequate social investment safety net to prevent homelessness and other layers of disadvantage for young people transitioning from out-of-home Care. *Parity*, 34(8), 24-26.

cdxi **Midgley, J., & Conley, A., eds.** (2010). *Social work and social development: Theories and skills for developmental social work*. Oxford University Press.

cdxii **ПАСТ** (2009). *The PLHIV Entrepreneur Group Project*. Yunnan.

cdxiii **Гальчинська, О., & Семигіна, Т.** (2017). *Втручання з розвитку еко-номічної самостійності «Майстерня можливостей»*. Поліграф-плюс.

cdxiv **Столярик, О., & Семигіна, Т.** (2022). *Соціальна робота із сім'ями, які виховують дітей з аутизмом: інтервенція з розвитку сильних сторін*. Teadmus.

cdxv **Gxubane, T.** (2017). A developmental social work approach to crime prevention through restorative justice. In: Holtzhausen, L., ed., *Criminal Justice Social Work: A South African Practice Framework* (pp. 99–117). Juta & Company.

cdxvi **Bolton, K. W., Hall, J. C., & Lehmann, P., eds.** (2021). *Theoretical perspectives for direct social work practice: A generalist-eclectic approach*. Springer Publishing Company.

cdxvii **Beckett, C.** (2013). Green social work. *Practice*, 25(3), 213-215.

cdxviii **Dominelli, L.** (2014). Promoting environmental justice through green social work practice: A key challenge for practitioners and educators. *International Social Work*, 57(4), 338-345.

cdxix **Matthies, A.-L., Narhi, K., & Ward, D., eds.** (2001). *The eco-social approach in social work*. SoPhi.

cdxx **McKinnon, J. & Alston, M., eds.** (2016). *Ecological social work: Towards sustainability*. Palgrave Macmillan.

- cdxxi **Stamm, I.**, Ranta-Tyrkkö, S., Matthies, A. L., & Närhi, K. (2023). The ecosocial paradigm in social work: striving for planetary well-being. In: Elo, M., et al., eds. *Interdisciplinary perspectives on planetary well-being* (pp. 177-188). Routledge.
- cdxxii **Семигіна, Т.** (2018). Чому соціальна робота набуває зеленого кольору? *Вісник АПСВТ*, 2, 11-27.
- cdxxiii **Germain, C. B.** (1981). The physical environment and social work practice. In: Maluccio, A. N., ed., *Promoting competence in clients: A new/old approach to social work practice* (pp. 103-124). Free Press.
- cdxxiv **Weick, A.** (1981). Reframing the person-in-environment perspective. *Social Work*, 26(2), 140-145.
- cdxxv **Berger, R. M.**, & Kelly, J. J. (1993). Social work in ecological crisis. *Social Work*, 38(5), 521-526.
- cdxxvi **Hoff, M. D.**, & Polack, R. J. (1993). Social dimensions of the environmental crisis: Challenges for social work. *Social Work*, 38(2), 204-211.
- cdxxvii **Rogge, M.** (1994). Environmental injustice: Social welfare and toxic waste. In: Hoff, M., & McNutt, J. eds., *The global environmental crisis: Implications for social welfare and social work* (pp. 53-74). Ashgate Publishers.
- cdxxviii **Soine, L.** (1987). Expanding the environment in social work: The case of including environmental hazards content. *Journal of Social Work Education*, 23(2), 40-46.
- cdxxix **Eckersley, R.** (2005). *Environmentalism and political theory: Toward an ecocentric approach*. MIT Press.
- cdxxx **Estes, R. J.** (2010). Toward sustainable development: From theory to praxis. In: Negi, N. J. & Furman, R., eds. *Transnational social work practice* (pp. 76-108). Columbia University Press.
- cdxxxi **United Nations Environment Programme** (2011). *Towards a green economy: Pathways to sustainable development and poverty eradication*.

<https://www.unep.org/resources/report/towards-green-economy-pathways-sustainable-development-and-poverty-eradication-10>

cdxxxii **Plumwood, V.** (2002). *Environmental culture: The ecological crisis of reason*. Routledge.

cdxxxiii **Miller, S. E.,** Hayward, R. A., & Shaw, T. V. (2012). Environmental shifts for social work: A principles approach. *International Journal of Social Welfare*, 21(3), 270-277.

cdxxxiv **Peeters, J.** (2012). Social work and sustainable development: Towards a social-ecological practice model. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 21(3), 5-26.

cdxxxv **Teixeira, S.,** & Krings, A. (2015). Sustainable social work: An environmental justice framework for social work education. *Social Work Education*, 34(5), 513-527.

cdxxxvi **Dominelli, L.** (2012). *Green social work: From environmental crises to environmental justice*. Polity Press.

cdxxxvii **Dominelli, L.** (2012). *Green social work: From environmental crises to environmental justice*. Polity Press.

cdxxxviii **Dominelli, L.,** ed. (2018). *The Routledge handbook of green social work*. Routledge.

cdxxxix **Coats, J.,** & Gray, M. (2012). The environment and social work: An overview and introduction. *International Journal of Social Welfare*, 21(3), 230-238.

cdxli **Peeters, J.** (2012). Sustainable development: A mission for social work? A normative approach. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 21(2), 5-22.

cdxlii **Peeters, J.** (2012). The place of social work in sustainable development: Towards ecosocial practice. *International Journal of Social Welfare*, 21(3), 287-298.

- cdxlii **Peeters, J.** (2012). Social work and sustainable development. Towards a social-ecological practice model. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 21(3), 5-26.
- cdxliii **Peeters, J.** (2016). Empowerment, resilience and social capital: Building blocks for a sustainability transition. In: McKinnon, J. & Alston, M., eds. *Ecological social work towards sustainability* (pp. 197-217). Red Globe Press.
- cdxliv **Peeters, J.** (2022). Sustainability and new economic approaches. An exploration for social work research. *SPSW Working Paper Series*. Centre for Sociological Research, KU Leuven.
- cdxlv **Alston, M.** (2015). Social work, climate change and global cooperation. *International Social Work*, 58(3), 355-363.
- cdxlvi **Banks, C.** (2013). Green social work: From environmental crises to environmental justice. *Social Work Education*, 32(5), 692-693.
- cdxlvii **Beckett, C.** (2013). Green social work. *Practice*, 25(3), 213-215.
- cdxlviii **Heinsch, M.** (2012). Getting down to earth: Finding a place for nature in social work practice. *International Journal of Social Welfare*, 21(3), 309-318.
- cdxlx **Kemp, S. P.** (2011). Recentring environment in social work practice: Necessity, opportunity, challenge. *British Journal of Social Work*, 41, 1198-1210
- cdl **Shaw, T. V.** (2013). Is social work a green profession? An examination of environmental beliefs. *Journal of Social Work*, 13(1), 3-29.
- cdli **Hillock, S.** (2024). Eco-femagogy: A red-green perspective for transforming social work education in the post-covid world. In: Noble, C. et al., eds., *The Routledge International Handbook of Feminisms in Social Work* (pp. 560-572). Routledge.
- cdlii **Makhanya, T. B., & Mzinyane, B. M.** (2024). Mazibuyele emasisweni: the nexus of Ubuntu philosophy, climate change and green social work. *Critical and Radical Social Work*, 1(aop), 1-18.

- cdliii **Wendt, W. R.** (2021). *Ecology of common care: the ecosocial approach as a theory of social work*. Springer International Publishing.
- cdliv **Nöjd, T.**, Kannasoja, S., Niemi, P., Ranta-Tyrkkö, S., & Närhi, K. (2024). Ecosocial work among social welfare professionals in Finland: Key learnings for future practice. *International Journal of Social Welfare*, 33(3), 732-744.
- cdlv **Powers, M. C.**, Schmitz, C., & Moritz, M. B. (2022). Preparing social workers for ecosocial work practice and community building. In: Rambaree, K., Powers, M. C. F., & Smith, R. J., eds., *Ecosocial work in community practice* (pp. 248–261). Routledge.
- cdlvi **Semigina, T.**, & Kokoiachuk, Y. (2022). Floods in Ukrainian Carpathians: Lessons for social work practice and education. In: Madhanagopal, D., & Nikku, B.R., eds., *Social Work and Climate Justice* (pp. 89-108). Routledge.
- cdlvii **Zakour, M. J.**, & Harrel, E. B. (2004). Access to disaster services: Social work interventions for vulnerable populations. *Journal of Social Services Research*, 30(2), 27-54.
- cdlviii **Staples, L.** (2012). Community organizing for social justice: Grassroots groups for power. *Social Work with Groups*, 35(3), 287-296.
- cdlix **Dominelli, L.**, ed. (2018). *The Routledge handbook of green social work*. Routledge.
- cdlxx **Powers, M.**, Rinkel, M., & Kumar, P. (2021). Co-Creating a “Sustainable New Normal” for social work and beyond: Embracing an ecosocial worldview. *Sustainability*, 13(19), 10941.
- cdlxi **Ungar, M.** (2011). Community resilience for youth and families: Facilitative physical and social capital in contexts of adversity. *Children and Youth Services Review*, 33, 1742–1748.
- cdlxii **Yadama, G. M.** (2013). Environment, social work and sustainable development. *Social Dialogue*, 5, 10-21.
- cdlxiii **Shackelford, A.**, Rao, S., Krings, A., & Frances, K. (2024). Abolitionism and ecosocial work: Towards equity, liberation and environmental justice. *The British Journal of Social Work*, 54(4), 1402-1419.

- cdlxiv **IFSW** (2018). *World Social Work Day*. <http://ifsw.org/world-social-work-day-2018>
- cdlxv **The People's Global Summit** (2022). *The People's Charter for an Eco-Social World*. <https://newecosocialworld.com/the-peoples-charter-for-an-eco-social-world/>
- cdlxvi **Семигіна, Т.**(2023). «Буен Вівір» як глобальний пріоритет соціальної роботи на 2024-2026 роки. *Social Work and Education*, 10(4), 472–485.
- cdlxvii **Семигіна, Т. В.** (2016). Он-лайн технології у практичній соціальній роботі. «Інтернет-освіта-наука-2016», *Десята міжнародна науково-практична конференція: Збірник праць* (с. 119-121). ВНТУ.
- cdlxviii **Alfandari, R., Whittaker, A., Helm, D., Killick, C., Gautschi, J., Rölver, M., ... & Lamponen, T.** (2024). The future is here: digital technologies in social work practice. *European Social Work Research*, 2(1), 88-92.
- cdlxix **López Peláez, A., Pérez García, R., & Aguilar-Tablada Massó, M.** (2017). E-social work: building a new field of specialization in social work. *European Journal of Social Work*, 21(6), 804-823.
- cdlxx **Markovič, D.** (2024). Digital social work or e-social work? Towards social work in a digital environment. *SHS Web of Conferences*, 184, 05005.
- cdlxxi **Pink, S., Ferguson, H., & Kelly, L.** (2021). Digital social work: Conceptualising a hybrid anticipatory practice. *Qualitative Social Work*, 21(2), 413-430.
- cdlxxii **IFSW** (2018). *Global Social Work Statement of Ethical Principles*. <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles>
- cdlxxiii **Skliar, T.** (2021). Ethical standards for digital technology use in social work practice. *Social Work and Education*, 8(1), 42-50.
- cdlxxiv **Castells, M.** (1996). *The rise of the network society*. Blackwell Publishers.
- cdlxxv **Castells, M.** (1996). *The rise of the network society*. Blackwell Publishers.

-
- cdlxxvi **Castells, M.** (1997). *The power of identity*. Blackwell Publishers
- cdlxxvii **Castells, M.** (2009). *Communication power*. Oxford University Press
- cdlxxviii **Castells, M.** (2012). *Networks of outrage and hope: Social movements in the Internet age*. Polity Press.
- cdlxxix **van Dijk, J. A. G. M.** (2005). *The deepening divide: Inequality in the information society*. Sage Publications.
- cdlxxx **van Dijk, J. A. G. M., & Hacker, K.** (2003). The digital divide as a complex and dynamic phenomenon. *The Information Society*, 19(4), 315-326.
- cdlxxxi **van Dijk, J. A. G. M.** (2005). *The deepening divide: Inequality in the information society*. Sage Publications.
- cdlxxxii **van Deursen, A. J. A. M., & van Dijk, J. A. G. M.** (2019). The first-level digital divide shifts from inequalities in physical access to inequalities in material access. *New Media & Society*, 21(2), 354-375.
- cdlxxxiii **van Dijk, J. A. G. M. (2020).** *The digital divide*. Polity Press.
- cdlxxxiv **van Deursen, A. J. A. M., & Van Dijk, J. A. G. M.** (2014). Digital inequality in the usage of the internet: A multivariate analysis. *Information, Communication & Society*, 17(5), 589-617.
- cdlxxxv **Jung, J. Y., Qiu, J. L., & Kim, Y. C.** (2001). Internet connectedness and inequality: Beyond the “digital divide”. *Communication Research*, 28(4), 507-535.
- cdlxxxvi **Rigney, D.** (2010). *The digital divide: A sociological analysis*. Routledge.
- cdlxxxvii **LaMendola, W.** (1987). Teaching information technology to social workers. *Journal of Teaching in Social Work*, 1(1), 53-69.
- cdlxxxviii **LaMendola, W.** (2010). Social work and social presence in an online world. *Journal of Technology in Human Services*, 28(2), 108–119.
- cdlxxxix **LaMendola, W., & Ballantyne, N.** (2019). *Human services in the network society*. Routledge.

-
- ^{cdxc} **LaMendola, W.** (2019). Social Work, Social Technologies, and Sustainable Community Development. *Journal of Technology in Human Services*, 37(2-3), 79-92.
- ^{cdxc} **Parrot, L., & Madoc-Jones, I.** (2008). Reclaiming Information and Communication Technologies for Empowering Social Work Practice. *Journal of Social Work*, 8(2), 181-197.
- ^{cdxcii} **Mishna, F., Levine, D., Bogo, M., & Van Wert, M.** (2013). Cyber Counselling: An Innovative Field Education Pilot Project. *Social Work Education*, 32(4), 484-492.
- ^{cdxciii} **Barsky, A. E.** (2017). Social work practice and technology: Ethical issues and policy responses. *Journal of Technology in Human Services*, 35, 1-12.
- ^{cdxciv} **Boddy, J., & Dominelli, L.** (2016). Social Media and Social Work: The Challenges of a New Ethical Space. *Australian Social Work*, 69(4), 456-469.
- ^{cdxcv} **Reamer, F. G.** (2015). Digital technology in social work. In *Encyclopedia of social work online*. Oxford University Press and NASW Press. doi:10.1093/acrefore/9780199975839.013.1160
- ^{cdxcvi} **Recmanová, A., Kalenda, S., & Kowaliková, I.** (2022). Information and communication technologies in the communication between the social worker and the client. *Journal of Social Work Practice*, 36(3), 345-358.
- ^{cdxcvii} **Gupta, A., & Agrawal, A.** (2012). Internet counselling and psychological services. *Social Science International*, 28, 105-122.
- ^{cdxcviii} **Mishna, F., Bogo, M., & Sawyer, J. L.** (2015). Cyber Counseling: Illuminating Benefits and Challenges. *Clinical Social Work Journal*, 43(2), 169-178.
- ^{cdxcix} **Semigina, T.** (2025). Advancing digital social services in Ukraine: A race between innovation and readiness. *Стратегічні напрямки розвитку науки: фактори впливу та взаємодії* (с. 95-102). УКРЛОГОС Груп.
- ^d **Семигіна, Т. В., Карагодіна, О. Г., & Дворяк, С. В.** (2020). Цифровий формат досліджень із соціальної роботи: рефлексії практичного досві-

ду. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*, (3)132, 89–97.

^{di} **NASW**, CSWE, CSWA & ASWB (2017). *Standards for Technology in Social Work Practice*. <https://bit.ly/4h7SEoC>

^{dii} **Agents of Change** (2024). *The Impact of Social Media on Client Confidentiality: ASWB Exam Considerations*. <https://bit.ly/43dBcvN>

^{diii} **Sabourin, C.** (2023). *Artificial Intelligence in Social Work Practice*. https://digitalcommons.library.umaine.edu/ccids_posters/65

^{div} **Graham, S.**, Depp, C. A., Lee, E. E., Nebeker, C., Tu, X., Kim, H.-C., & Jeste, D. V. (2019). Artificial Intelligence for Mental Health and Mental Illnesses: An Overview. *Current Psychiatry Reports*, 21(11), 116.

^{dv} **Smith, M.**, & Monteux, S. (2023). Trauma-informed approaches: a critical overview of what they offer to social work and social care. *Insights*, 70, 1–24.

^{dvi} **Hodgson, D.**, Watts, L., & Gair, S. (2023). Artificial Intelligence and Implications for the Australian Social Work Journal. *Australian Social Work*, 76(4), 425–427.

^{dvii} **Singer, J. B.**, Báez, J. C., & Rios, J. A. (2023). AI creates the message: Integrating AI Language Learning Models into social work education and practice. *Journal of Social Work Education*, 59(2), 294–302.

^{dviii} **Farrokhnia, M.**, Banihashem, S. K., Noroozi, O., & Wals, A. (2023). A SWOT analysis of ChatGPT: Implications for educational practice and research. *Innovations in Education and Teaching International*, 61(3), 460–474.

^{dix} **Hodgson, D.**, Goldingay, S., Boddy, J., цілий ряд співавторів. (2022). Problematising artificial intelligence in social work education: Challenges, issues and possibilities. *The British Journal of Social Work*, 52(4), 1878–1895.

^{dx} **Stone, C.** (2023). Artificial intelligence in social work practice education: Generative AI for learning. *Journal of Practice Teaching & Learning*, 20(3), 80–97.

- ^{dxі} **Семигіна, Т.** (2024). Інтеграція штучного інтелекту в соціальну роботу: практичні та освітні перспективи. *Наука та освіта в умовах воєнного часу: мат-ли II Міжнар.наук.-практ. конф.* (с. 122-126). Research Europe.
- ^{dxіі} **Каркач, А., & Семигіна, Т.** (2022). Зменшення цифрових розривів як складова соціальної роботи з літніми людьми. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 26-32.
- ^{dxііі} **Steyaert, J., & Gould, N.** (2009). Social Work and the Changing Face of the Digital Divide. *British Journal of Social Work*, 39(4), 740-751.
- ^{dxіv} **Давиденко, Г.** (2023). *Цифрова інклюзія та доступність: соціальна діджиталізація*. ТВОРИ.
- ^{dxv} **Calderón Gómez, D.** (2020) Technological Socialization and Digital Inclusion: Understanding Digital Literacy Biographies among Young People in Madrid. *Social Inclusion*, 8(2), 222-234.
- ^{dxvі} **Cammaerts, B., Van Audenhove, L., Nulens, G., & Pauwels, C.** (2003). *Beyond the Digital Divide: Reducing Exclusion, Fostering Inclusion*. VUB University Press.
- ^{dxvіі} **Mariën, I. & Prodnik, J.A.** (2014) Digital inclusion and user (dis)empowerment: a critical perspective. *Info*, 16(6), 35–47.
- ^{dxvііі} **European Commission** (2001). *E-inclusion: The Information Society's Potential for Social Inclusion in Europe*. http://ec.europa.eu/employment_social/knowledge_society/docs/einclusion.pdf
- ^{dxіx} **Lapshin, I.** (2018). Digital Resocialization of Elderly People. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 283. <https://www.atlantis-press.com/proceedings/cesses-18/25906669>
- ^{dxx} **Mishna, F. et al.** (2012). "It just crept in": The Digital Age and Implications for Social Work practice. *Clinical Social Work Journal*, 40 (3), 277-286.
- ^{dxxi} **Каркач, А. & Семигіна, Т.** (2024). *Цифрова компетентність людей літнього віку*. Teadmus.

- dxii **Семигіна, Т.** (2024). Врятувати світ? Тренди в сучасній соціальній роботі. *Цифрове наукове суспільство: соціально-економічні, правові та міжнародні аспекти: Збірник наукових праць* (с. 44–46). МЦНД.
- dxiii **Allan, B. B.** (2018). Social action in quantum social science. *Millennium*, 47(1), 87-98.
- dxiv **Wolinsky, S.** (2004). *Quantum consciousness: The guide to experiencing quantum psychology*. The Awakened Press.
- dxv **Wendt, A.** (2015). *Quantum mind and social science*. Cambridge University Press.
- dxvi **Bohm, D.** (1980). *Wholeness and the Implicate Order*. Routledge & Kegan Paul.
- dxvii **Zohar, D., & Marshall, I.** (1994). *The Quantum Society: Scientific Principles of Stability and Change*. William Morrow.
- dxviii **Zohar, D., & Marshall, I.** (2000). *Spiritual Capital: Wealth Beyond Words*. Bloomsbury Publishing PLC.
- dxix **Kilmann, R. H.** (2001). *Quantum Organizations: A New Paradigm for Achieving Organizational Success and Personal Meaning*. Davies-Black.
- dx **Bolton, K. W., Hall, J. C., & Lehmann, P. (Eds.).** (2021). *Theoretical perspectives for direct social work practice: A generalist-eclectic approach*. Springer Publishing Company.
- dxxi **Allan, B. B.** (2018). Social action in quantum social science. *Millennium*, 47(1), 87-98.
- dxii **Laszlo, C., Waddock, S., Maheshwari, A., Nigri, G., & Storberg-Walker, J.** (2021). Quantum worldviews: How science and spirituality are converging to transform consciousness for meaningful solutions to wicked problems. *Humanistic Management Journal*, 6, 293-311.
- dxiii **Matoba, K.** (2023). 'Measuring' Collective Trauma: a Quantum Social Science Approach. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 57(2), 412-431.

^{dxxxiv} **Mindell, A.** (2004). *The quantum mind and healing: how to listen and respond to your body's symptoms*. Hampton Roads Publishing.

^{dxxxv} **Wendt, A.** (2015). *Quantum mind and social science*. Cambridge University Press.

^{dxxxvi} **Семигіна, Т.** (2025). Квантове мислення та соціальна робота: нова парадигма розуміння складних соціальних систем? *Наука та освіта як основа суспільного розвитку : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф.* (с. 113-118). Research Europe.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Антидискримінаційна практика 326

Біопсихосоціальний підхід 163

Визначення соціальної роботи 7

Вікарна травматизація 266

Генограма (сімейна діаграма) 65, 79, 93-97

Дистанційне консультування 438

Драбина участі 298-300

Екзосистема 148

Екологічна модель 140-141

Екологічна перспектива соціальної роботи (модель життя) 137

Екомапа 87-89

Екологічне консультування 153

Екосоціальна (зелена соціальна) робота 396-397

Життєвий стрес 141

Загальна теорія систем 133

Зосереджений на завданні підхід 114

З'ясування 41

Імпаурмент 181

Індивідуальне наснаження 191

Інсайт 42

Інсценування 74

Квантове мислення 453

Кейс-менеджмент 35

Колективна дія 296

Колективне наснаження 192

Комплексні теорії теорії соціальної роботи 27

Концепція екологічної справедливості 402-403

Концепція «людина в оточенні» 144-145

Концепція психосоціальних стадій розвитку 53-55

Концепція «Buen Vivir» (Буен Вівір) 416-419

Ліберальний фемінізм 347

Макросистема 148

Мезосистема 148

- Мережеве суспільство 428**
- Мережі підтримки 141-142**
- Мікросистема 148**
- Мобілізація громади 293**
- Моделі, орієнтовані на вирішення проблеми 109**
- Модель багаторівневої резиліентності 249**
- Модель місцевого розвитку 302-305**
- Модель розвитку активів громади 219**
- Модель розширення соціальних прав та громадянської активності 328-330**
- Модель соціального планування 302-305**
- Модель соціальної дії 302-305**
- Модель Oxfam International 250-251**
- Модель Sanctuary 274**
- Модифікація оточення 42**
- Мультитеорія резилієнсу 253-254**

- Наративні методи 204**
- Неоекологічна теорія 156**

- Організаційний резилієнс 240**

- Партисипативний підхід 298**
- Підвищення напруги (як прийом) 74**
- Підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів 196**

Психодинамічні моделі в соціальній роботі 51

Психологічно-орієнтовані теорії соціальної роботи 27

Психосоціальний підхід у соціальній роботі 31

Радикальна модель мобілізації громади 323-324

Радикальна соціальна робота 312

Радикальний фемінізм 347

Реверберація (ефект доміно) 141

Резилієнтність 224

Розвивальна модель соціальної роботи 373

Салютогенна модель здоров'я 233

Системно-екологічна теорія 131

Сімейна терапія 63

Сімейноцентричні підходи 102-106

Соціальна екологія (екологія людини) 135

Соціальна роль 56

Соціологічно-орієнтовані теорії соціальної роботи 27

Сталий розвиток 354, 358

Сторітелінг 205

Стратегічна модель соціального активізму 327-328

Телесоціальна робота 438

Теорія 1-14, 16

Теорія «5 Р» 111-112

Теорія біоекологічних систем 147-149

Теорія збереження ресурсів 239

Теорія подвійного зв'язку 66-67

Теорія ролей 56-60

Теорія соціальної роботи 18, 19-20, 26

Теорія стійкості (Ангера) 246

Терапія, спрямована на пошук рішень 119-120

Техніка «сімейна скульптура» 99-100

Травма 260

Травмоінформована соціальна робота 259

Травмочутливий підхід 284

Феміністична соціальна робота 333

Фокусна система 140

Фокусування (як прийом) 74

Хроносистема 148

Цифрова інклюзія 447

Цифрова соціальна робота 423

Цифровий розрив 429

Цифровізація в соціальній роботі 422

Цілепокладання 212

Цілі сталого розвитку 359-363

Наукове видання

Тетяна Семигіна
Ольга Столярик

НОВЕ ОБЛИЧЧЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: сучасні теорії та підходи

Посібник

Комп'ютерний набір і верстка – авторські

В оформленні обкладинки використано малюнок із сайту

<https://www.freepik.com/>

Формат видання — А5. Друк цифровий.

32,5 ум. друк. арк.

Підписано до друку 8 липня 2025 року

Видавець: Teadmus OÜ

Punane tänav 31-152,

Tallinn, Estonia 13611

info.teadmus@gmail.com

<https://teadmus.org>

НАВІЩО ВИВЧАТИ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ?

Ця книжка — не суха класифікація «ізолюваних шкіл думки». Це інтелектуальна подорож від витоків професії до сучасних підходів, які вчать бачити складність, сумніватися, аналізувати і — що важливо — діяти свідомо та етично.

- ☐ Як психосоціальний підхід змінив уявлення про допомогу?
- ☐ Чому імпаурмент і фемінізм — це не мода, а про повагу до гідності?
- ☐ Чим цікаві цифрова, екосоціальна чи навіть квантова соціальна робота?

✓ Тут є і класика (Річмонд, Холліс, Сатир), і нова хвиля мислення. І так, багато персоналій та облич.

✓ Теорії оживають у кейсах, вправах і завданнях — для тих, хто не просто «вчить», а готує себе до реальної професійної дії.

АВТОРКИ

Тетяна СЕМИГІНА

*(професорка, докторка політичних наук,
магістерка із соціальної роботи)*

Ольга СТОЛЯРИК

(докторка філософії із соціальної роботи)